УКРАЇНСЬКИЙ ІСТОРИК

ЖУРНАЛ УКРАЇНСЬКОГО ІСТОРИЧНОГО ТОВАРИСТВА

1-4 (93-96). Рік XXIV

1987

НЬЮ-ЙОРК ТОРОНТО МЮНХЕН

УКРАЇНСЬКИЙ ІСТОРИК — THE UKRAINIAN HISTORIAN

Журнал Українського Історичного Товариства — *Journal of The Ukrainian Historical Association*

Видає Українське Історичне Товариство

Статті з цього журналу індексуються в *Historical Abstracts, America: History and Life* і *Bibliography of Slavic and East European Studies.*

УКРАЇНСЬКИЙ ІСТОРИК

ЖУРНАЛ ІСТОРІЇ І УКРАЇНОЗНАВСТВА

Під загальною редакцією

ЛЮБОМИРА ВИНАРА

Числа 1-4 (93-96) 1987 Том 24

УКРАЇНСЬКИЙ ІСТОРИК | THE UKRAINIAN HISTORIAN

Видає: Українське Історичне Товариство

Published by The Ukrainian Historical Association

Усі матеріяли до Редакції просимо надсилати в двох примірниках на адресу:

"The Ukrainian Historian"
P.O. Box 312
Kent, Ohio 44240
U.S.A.

або

"The Ukrainian Historian"
3804 Oxford Ave.
Montreal, Que. H4A 2Y2
Canada

Редакція застерігає собі право скорочувати і виправляти матеріяли. За зміст статтей і рецензій відповідають їхні автори. Прохається авторів надсилати матеріяли в двох машинописних примірниках, статті обсягом не більше 25 стор., рецензії, замітки і інші матеріяли до 10 стор. Не прийняті ті до друку рукописи авторам не повертаються. Передруки дозволені лише за згодою Головного Редактора.

Articles appearing in this Journal are abstracted and/or indexed in *Historical Abstracts, America: History and Life,* and *Bibliography of Slavic and East European Studies.*

ЗМІСТ

Любомир Винар: На шляху координації наукової діяльности: Наукова рада при С.К.В.У 7

Ernst Lüdemann: Nomenklatorische Bemerkungen zur Geschichte der Ostslawen 37

ІСТОРІОГРАФІЧНІ ДОСЛІДЖЕННЯ

Олександер Домбровський: Геродотова Скитія 54

МАЗЕПІЯНА

Олекса Горбач: Універсал гетьмана Івана Мазепи з 10.XII.1700 р. 67

Любомир Винар: Універсал Івана Мазепи для Івана Дяківського: Історіографічна замітка 70

Мирослав Небелюк: Мазепа в оцінці Вольтера 72

УКРАЇНА В ДРУГІЙ СВІТОВІЙ ВІЙНІ

Аркадій Жуковський: Українські землі під Румунською окупацією в часі Другої Світової Війни: Північна Буковина, частина Басарабії, і Трансністрія, 1941-1944 83

СПОГАДИ

Микола Капустянський: Зариси споминів 1929-1938 років 97

Євген Онацький: Під омофором барона М. Василька 107

ВИДАТНІ ВЧЕНІ

Олекса Вінтоняк: Борис Дмитрович Крупницький, 1894-1956 115

УКРАЇНЦІ В КАНАДІ

Ярослав Рудницький: До історії української меншости в Канаді 1967-1987 119

ГРУШЕВСЬКОЗНАВСТВО

В. Міяковський: Лицар невтомної праці 125

«Справа про висилки проф. М. Грушевського» 126

ДЖЕРЕЛА ДО ІСТОРІЇ ЦЕРКВИ

Ю. Бойко-Блохин: Важливий документ Церковної Ради УАПЦ з 1941 р. 128

УКРАЇНСЬКЕ ШКІЛЬНИЦТВО

М. Мельник: Про кількість українських шкіл у великих містах України ... 137

З АРХІВУ

Матеріяли до українського наукового життя на Заході: У.І.Т., НТШ і інші наукові установи 141

ДОКУМЕНТАЦІЯ

Олександер Стовба: Насильна репатріяція 155

О. Верхівський: Чому ми не хочемо повертатись на батьківщину?.........157

ВИДАННЯ УКРАЇНСЬКОЇ ЦЕНТРАЛЬНОЇ РАДИ

«Вісти з Української Центральної Ради»..160

РЕЦЕНЗІЙНІ СТАТТІ

Ihor Stebelsky: A New Historical Atlas of Ukraine in English...............174
В. Шандор: Початки Християнства в Карпатській Україні...................179

РЕЦЕНЗІЇ, ОГЛЯДИ

Володимир Міяковський, *Недруковане і забуте* (Л. Винар)...................186
Prezgląd Humanistyczny, (М. Антонович)..187
Edward Prus, Wladyka Swiętojurski, (Р. Голіят)................................189
Bieżące zagadnienia krajowe, (Я. Рудницький)...................................191
В. Боровський, *Під покровом Всевишнього,* (О. Домбровський)..........193
The Military Balance, (Ф. Кордуба)...194
Петро Голубенко, *Україна і Росія у світлі культурних взаємин,* (Н. Пазуняк)...196

ХРОНІКА ТА ІНФОРМАЦІЯ

Наші ювілярі...199
Олександер Петрович Оглоблин...199
Олександер Домбровський..200
Василь Ростун будівничий Фонду М. Грушевського............................201
Відзначення 25-ліття «Українського Історика»..................................203
Заплановані видання УІТ..204
Звернення до передплатників У.І...205
Наукова Рада при СКВУ..207
Український Вільний Університет..209
Українська Вільна Академія Наук...211
Наукове Товариство ім. Шевченка..212
Наукові відзначування 1000-ліття Хрещення України........................214

ХРОНІКАЛЬНІ НОТАТКИ..217

IN MEMORIAM

Бл. п. Фелікс Кордуба...223
Наші втрати...224

БУДІВНИЧІ УКРАЇНСЬКОЇ ІСТОРИЧНОЇ НАУКИ..................................225

ОДЕРЖАНІ ВИДАННЯ..226

НАШІ АВТОРИ...229

TABLE OF CONTENTS

Scholarly Council of the World Congress of Free Ukrainians: Origin and Activities, *by Lubomyr Wynar* 7
Nomenklatorische Bemerkungen zur Geschichte der Ostslaven, *by Ernst Lüdemann* 37
A Study of Herodotus' Scythia, *by Olexander Dombrowsky* 54
Hetman Mazepa's Universal from 1700, *by O. Horbach* 67
Voltaire's Assessment of Hetman Mazepa, *by N. Nebeluk* 72
Ukrainian Territory under Rumanian Occupation, 1941-1944, *by Arcady Joukovsky* 83
The Years 1929-1938: Memoirs, *by Mykola Kapustiansky* 97
Memoirs about Baron V. Vasylko, *by Ievhen Onatsky* 107
Borys Dmytrovych Krupnytsky, *by O. Wintoniak* 115
Comments on the History of the Ukrainian Minority in Canada, *by Jaroslav Rudnytsky* 119
M. Hrushevsky: The Indefiatigable Scholar, *by V. Miakovsky* 125
On the Deportation of Professor M. Hrushevsky 126
An Important Document of the Ukrainian Orthodox Church from 1941, *by Iurii Boiko-Blochyn* 126
The Number of Ukrainian Schools in the Large Cities in Soviet Ukraine, *by M. Melnyk* 137
Archival Materials on Ukrainian Scholarly Activity in the West 141
Forced Repatriation to the USSR, *by O. Stowba* 153
Why we do not want to Return to the Fatherland, *by O. Werchivsky* 157
Visti of Centralna Rada 160
A New Historical Atlas of Ukraine in English, *by Ihor Stebelsky* 174
The Origin of Christianity in Carpathian Ukraine, *by V. Shandor* 179
REVIEWS 186
CHRONICLE 199
IN MEMORIAM 223
CONTRIBUTORS 225
BOOKS RECEIVED 226
AUTHORS 229

Любомир Винар

НА ШЛЯХУ КООРДИНАЦІЇ НАУКОВОЇ ДІЯЛЬНОСТИ: НАУКОВА РАДА ПРИ С.К.В.У.

ВПРОВАДЖЕННЯ

У жовтні 1945 р. в Мюнхені відбулася одна із головних нарад українських науковців присвячена справам організації українського наукового і високошкільного життя в повоєнній Німеччині. Під час обговорення важливих питань пов'язаних із відновленням діяльности УВУ, УТГІ та інших наукових установ, деякі учасники цеї конференції наголошували потребу відновлення діяльности Українського Академічного Комітету, що постав в 1920-их роках у Празі, як об'єднуючого і координаційного центру українських наукових і високошкільних установ після Другої світової війни.[1] Згодом, з перспективи часу, учасник цих мюнхенських нарад Володимир Кубійович, писав, що «На жаль не відновлено діяльности Українського Наукового Комітету, який до війни об'єднував українські наукові асоціяції на еміґрації й на Західній Україні... це була вина ректорів УВУ, які статутово очолювали Український Науковий Комітет».[2] Тут треба пригадати, що Український Академічний Комітет, про який згадує Кубійович, був заснований з початком 1925 року в Празі з головним завданням об'єднати і координувати діяльність українських високошкільних і наукових установ на еміґрації. Комітет також зорганізував два загальні українські наукові з'їзди в Празі в 1926 і 1932 роках, що були властиво найважливішими

[1] Ці наради відбулися 22 жовтня 1945 року в Мюнхені в приміщені Українського Червоного Хреста. Їх скликав діючий ректор УВУ В. Щербаківський для обговорення відновлення діяльности УВУ та інших установ. В нарадах взяло участь 15 українських науковців-професорів різних високих шкіл та членів різних наукових установ. Серед членів мюнхенських нарад знаходимо Володимира Кубійовича, Івана Мірчука, В. Доманицького, І. Димінського, Волод. Дорошенка та інших. Важливі відомости про зміст цеї мюнхенської наради знаходимо в «Протокол наради українських науковців, дня 22 жовтня 1945 р. в Мюнхені...» (машинопис — Архів Л. Винара).

[2] В. Кубійович, *Наукове Товариство ім. Шевченка у 1939-1952 рр.* (Мюнхен: Українське Історичне Т-во, 1973), стор. 7-8. Відбитка з журналу «Український Історик», ч. 1-2, 1973. Цікаво згадати, що в 1945 році В. Кубійович також думав про відновлення діяльности Мазипинсько-Могилянської Академії Наук що «постала 1937 році на еміґрації постановою екзильного уряду Української Народньої Республіки», *Цит. пр.*, стор. 7. Тут треба справити дату постання УММАН — ця наукова установа була покликана до життя декретом уряду УНР в 1938 році, а її першим президентом був проф. Степан Смаль-Стоцький.

науковими конґресами українських науковців і установ на Заході до 1939 року.[3]

У 1945 році і пізніше, не зважаючи на намагання деяких наукових діячів відновити діяльність Українського Академічного Комітету, як координаційного центру і своєрідної надбудови українських високошкільних і наукових установ в повоєнній Німеччині — з цього проєкту нічого не вийшло. Ця неспроможність організаторів українського наукового життя відновити діяльність Комітету, або створити подібний координаційний центр наукових українських установ, причинилася безпосередньо до непотрібних напружень між деякими установами, головно НТШ і УВАН, а також мала неґативний вплив на розбудову українського наукового життя в повоєнних роках 1945-1952 в яких діяли різні українські наукові і високошкільні установи.[4]

У цій статті не маємо змоги ані місця докладніше зупинитися над основними причинами, які не дозволили відновити діяльність координаційного центру українського наукового життя. Можна догадуватися, що в цій справі відіграли поважну ролю амбіції деяких наукових діячів, які витрачали енерґію на доказування, котре товариство є «правдивою академією наук» або «першою академією наук». Тут треба згадати, що дійсними членами НТШ і УВАН дуже часто були ті самі вчені, а вищезгадані установи мали майже тотожні завдання. Пропозиції деяких науковців у справі об'єднання НТШ і УВАН в одну наукову установу не були зреалізовані.[5] Також не зреалізовано відновлення УАКомітету. Можливо, що тут проявився своєрідний український «науковий анархізм», який неґативно вплинув на спроби консолідації і координації окремих установ і наукової діяльности українських учених.[6] Подібне явище бачимо в суспільно-політичному секторі українського життя, якщо мова про консолідацію і координацію українського організованої дії української громадськости.

Автор цих рядків уважає, що без відповідного насвітлення консолідаційних заходів українських учених і наукових установ в післявоєнному періоді, було б тяжко зрозуміти постання Наукової Ради при СКВУ в 1978 році, яка в деякій мірі нав'язувала до традицій Українського Академічного Комітету, якщо ідеться про надбудову українських наукових уста-

---

[3]Важні інформації про діяльність Комітету знаходимо в праці Симона Наріжного, *Українська еміґрація* (Прага, 1942), стор. 193-195.

[4] Докладніша аналіза розвитку українського наукового життя в тому часі подана в нашій праці Lubomyr R. Wynar, "Ukrainian Scholarship in Exile: The DP Period, 1945-1952" (в друці — має вийти у виданні Канадського Інституту українських студій в Альбертійському університеті).

[5] Офіційне становище УВАН і НТШ в справі координації діяльности і об'єднання знаходимо в таких видання і документах: *В справі єдиного центру* Авґсбурґ, 1948 (Серія: Літопис УВАН, ч. 8): «Становище Виділу НТШ в справі об'єднання з УВАН в одну наукову установу» (31 грудня, 1947).

[6]Важливі інформації про діяльність наукових установ «депівського періоду» знаходимо в статтях В. Кубійович, «Сучасні проблеми української науки», *Сьогочасне і минуле,* ч. 1, 1948; Д. Чижевський, «Наукова праця на еміґрації», *Бюлетень УВАН,* ч. 5, 1946; Л. Чикаленко, «Об'єднання наукової роботи», Бюлетень УВАН, ч. 1, 1946; М. Шлемкевич, «Життя і наука», *Проблеми,* ч. 2, 1947.

нов і намагання координувати наукову діяльність в діяспорі. Головним завданням цеї статті є насвітлити ґенезу і розгорнення діяльности Наукової Ради при СКВУ, на основі архівних і інших джерельних матеріялів, а також обговорити важливі питання плянування наукової діяльности в майбутньому. Віримо, що майбутній дослідник українського наукового життя в діяспорі повніше відтворить діяльність українських наукових установ на Заході з відповідної перспективи часу. Тому нашу статтю можна уважати лиш джерельним причинком до документації і аналізи діяльности українських наукових установ.

ПИТАННЯ КООРДИНАЦІЇ НАУКОВОЇ ДІЯЛЬНОСТИ Й ОРГАНІЗАЦІЯ СКВУ

Підготова до відбуття першого Світового Конґресу Вільних Українців (СКВУ) в Нью-Йорку від 12 до 19 листопада 1967 року, тривала приблизно десять років. Ішлося, як писав М. Сосновський, про «загально-українську єдність і бажання найширших кіл нашого суспільства забезпечити цю єдність виразною формою організаційного завершення — світовим українським конґресом».[7] У «Маніфесті» ПАУК з 22 січня 1967 року в справі скликання СКВУ читаємо, що організатори конґресу запрошують до участи також «наукові установи... та професійні і станові об'єднання української спільности».[8] Тепер виринає засадниче питання про настанову наукових установ до справи об'єднання і координації української наукової діяльности в 1960-их і 1970-их роках. Чи було відповідне вирозуміння українських наукових установ і вчених до відбуття під час першого світового конґресу спільного світового наукового конґресу або з'їзду українських вчених для обговорення стану української науки в підневільній совєтській Україні й у вільному світі? І вкінці виринає питання чи наукові установи в тому часі були готові створити світову надбудову українського наукового життя для кращого плянування наукової і науково-видавничої діяльности, наладнання гармонійної і конструктивної співпраці між поодинокими установами і науковцями. Щоб об'єктивно відповісти на ці питання треба бодай коротко зупинитися над організаційною структурою наукових установ після 1952 року і поширенням наукової діяльности НТШ і УВАН в Америці і Канаді, а згодом в Австралії у зв'язку із масовим поселенням в тих країнах українських учених і професіоналістів. Також треба коротко розглянути головні напрямні наукової діяльности НТШ і УВАН в «післядіпівській добі» їхньої діяльности.

У 1952 році Володимир Кубійович, тодішний генеральний секретар НТШ, опрацював проєкт нового статуту НТШ, який відповідав би новим обставинам діяльности НТШ в діяспорі. Згодом у 1955 році Загальні Збори НТШ вирішили, що дотеперішні відділи НТШ, які діяли в Европі, Америці, Канаді і Австралії перетворюються «на окремі Наукові Товариства ім. Шевченка, які діють на основі статуту Матірного Товариства,

[7] М. Сосновський, «Шляхами реалізації концепції всеукраїнської єдности», *Перший Світовий Конґрес Вільних Українців.* Вінніпеґ, Секретаріят СКВУ, 1969, стор. 41.

[8] «Маніфест Пан-Американської Української Конференції про скликання Світового Конґресу Вільних Українців, *Цит. пр.,* стор. 46.

пристосованого до вимог зобов'язучого права в своїх країнах».[9] І так постали окремі товариства НТШ — НТШ в Европі, НТШ в Америці, НТШ в Канаді і НТШ в Австралії. На місце Головного Виділу НТШ постала Головна Рада Наукових Товариств НТШ, яка є «репрезентативним і координуючим органом НТШ «для ведення справ української науки».[10] Подібна реорганізація наступила в УВАН, яка також утворила окремі УВАН у Німеччині, Канаді і Америці, а координаційним тілом мала стати «Світова Президія УВАН», якої першим президентом став проф. Дмитро Дорошенко.[11] Як бачимо, НТШ і УВАН створили свої власні надбудови для координації діяльности їхніх товариств в різних країнах. Створення цих організаційних надбудов НТШ і УВАН лише частинно увінчалося успіхом. У відносно короткому часі Світова Президія УВАН перестала діяти, а Головна Рада НТШ часами попадала в конфлікт з крайовими НТШ і це не причинилося до конструктивної координації діяльности. Проте, не зважаючи на деякі організаційні недомагання, ці дві головні наукові установи старалися, в міру можливого, репрезентувати українське наукове життя у вільному світі. Як було згадано раніше, обидві установи мали дуже подібні завдання, і обидві намагалися стати головним репрезентантом українського наукового життя. Через те часами замість співпраці і координації, доходило між ними до конфронтації. Також ця конфронтація часами проявлялася між крайовими установами — напр. між НТШ в Европі і НТШ в Америці — звичайно, що ці всі непорозуміння і напруження між науковими установами не сприяли консолідації українських наукових сил, ані утворенню загально-українського наукового центру. Не можемо забувати, що крім НТШ і УВАН діяли інші установи, наприклад Український Вільний Університет, Український Католицький Університет, Українське Історичне Товариство та інші. Отже справа координації наукової праці українських наукових і науково-навчальних установ була дуже на часі підчас організації першого Світового Конґресу Вільних Українців, на який запрошено наукові установи.

Головна Рада НТШ, яку тоді очолював голова НТШ в ЗДА проф. Ро-

---

[9] Тодішня організаційна структура НТШ докладно з'ясована в окремому виданні «Статут Головної Ради Наукових Товариств ім. Шевченка» схвалений загальними Зборами НТШ, що відбулися кореспонденційним шляхом з 1. 9. 1954 до 15. 1. 1955 (видання без дати). Докладніше про ці реформи пише провідний діяч НТШ проф. Василь Стецюк «У сторіччя Наукового Товариства ім. Шевченка», *Альманах Українського Народнього Союзу*, Нью-Йорк, 1973, стор. 51-54.

[10] «Статут...», *цит. пр.*, стор. 2.

[11] Організаційні справи УВАН доволі докладно відтворені в статті Василя Плюща, «Короткий нарис історії Української Вільної Академії у Німеччині», *Українські Наукові Вісті*, ч. 1-2, Мюнхен, УВАН у Німеччині, 1970-1971, стор. 5-35. У цьому випуску також видруковано статути і організаційну схему УВАН.

Короткий огляд розвитку і структури УВАН знаходимо у статті Олександра Архімовича, «Українська Вільна Академія Наук в її історичному розвитку», *Українська Вільна Академі Наук, 1945-1965*, Ювілейне видання. Нью-Йорк, УВАН, 1967, стор. 8-14.

ман Смаль-Стоцький,[12] вирішила взяти ініціятиву підготови наукового конґресу в свої руки, що мав відбутися 14 і 15 листопада 1967 року в Нью-Йорку в рямцях СКВУ. У липні 1967 року появився в українській пресі комунікат «Підготови Світового Конґресу Української Вільної Науки», в якому повідомлено про створення «Організаційного Комітету» і про завдання цього конґресу.[13] У вересні цього року Організаційний Комітет в складі Романа Смаль-Стоцького (голова), Миколи Зайцева (заст. голова) і Євгена Вертипороха (секретаря) вислав до науковців окремий комунікат-запрошення, в якому твердилося, що «Головна Рада Наукових Товариств ім. Шевченка, свідома своїх обов'язків, заініціювала скликання Світового Конґресу Української Вільної Науки і запросила *всі* наукові, академічні і вищі педагогічні установи у вільному світі до участи в цьому Конґресі Науки».[14]

Не улягає сумніву, що скликання світового з'їзду-конґресу українських науковців було надзвичайно важливою справою, якщо ішлося про координацію українського наукового життя і наладнання співпраці між поодинокими українськими науковими установами. На превеликий жаль реалізація цього задуму Головною Радою НТШ не була задовільна і причинилася до поглиблення напружень між науковими установами. Ці справи доволі докладно з'ясовані в офіційній документації наукових установ.

Тут в першу чергу треба згадати офіційне повідомлення Европейського НТШ, що появилося в «Вістях з Сарселю» (ч. 8, 1967, стор. 27):

> Виділ НТШ в Европі вирішив на свойому засіданні з 6. III. 1967 р. звернутися до Президії Головної Ради НТШ із з'ясуванням необхідности притягнути до співпраці в організуванні Світового Конґресу Української Вільної Науки — згідно з назвою — всі українські наукові установи, які здобули собі своєю довголітньою активністю відповідне місце в українському громадянстві, при чому цей загальний характер Конґресу повинен би вказувати вже сам склад Ініціятивного Комітету, який Конґрес скликує і його фірмує. Без виконання цієї передумови Конґрес не буде «світовим» і в ньому НТШ в Европі не зможе взяти участи.

Ці побажання Управи НТШ в Европі на чолі з проф. В. Кубійовичем, не взяла до уваги Головна Рада НТШ — і так НТШ не брало участи в цій імпрезі. Тим часом появився офіційний Комунікат Президії УВАН у США з 29 вересня 1967 року, який з'ясовує критичне наставлення УВАН до почину Головної Ради НТШ. Тут подаємо, для кращого зрозуміння цеї справи, деякі уривки з цього важливого документу, що появився п. н. «Комунікат у справі Світового Конґресу Української Вільної Науки»:

---

[12] Роман Смаль-Стоцький (1893-1969) довголітній голова Наукової Ради НТШ і НТШ в ЗДА. Він уважав НТШ за головне і найстарше наукове товариство і рекомендував додати до назви НТШ — «Українська Академія Наук» *Хроніка НТШ,* ч. 80, стор. 16. Такі пропозиції і інші потягнення голови НТШ в ЗДА спричинювали непотрібне напруження між НТШ і УВАН.

[13] *Свобода,* 14 липня 1967, стор. 3.

[14] Цей документ датований 15 вересня 1967 р. (Архів Л. Винара). Видруковано на офіційному фірмовому папері «Світовий Конґрес Української Вільної Науки» з адресою НТШ в Нью-Йорку.

Для перетворення Світового Конґресу Наукових Товариств ім. Т. Шевченка у Світовий Конґрес Української Вільної Науки — необхідно перевести відповідну організаційну роботу з участю представників українських наукових, вищих педагогічних і професійно-наукових установ і товариств. В такій формі організації Світового Конґресу Української Вільної Науки — Українська Вільна Академія Наук обіцяє свою участь і допомогу.

На цю пересторогу Головна Рада Наукових Товариств ім. Шевченка не відповіла. Тим самим Наукове Товариство ім. Шевченка знехтувало добру волю Української Вільної Академії Наук і продовжувало організувати Світовий Конґрес Української Вільної Науки без співпраці з Академією, як і без участи деяких українських наукових організацій та товариств.

Нью-Йорк 29 вересня 1967 Президія УВАН у США

В листі Управи УІТ до проф. Романа Смаль-Стоцького, голови Організаційного Комітету Конґресу, стверджено, що «мимо доброї волі УІТ, УВАН і НТШ, Ви вирішили скликати Світовий Конґрес Української Вільної Науки без участи цих наукових організацій. Українське Історичне Товариство заступає думку, що Світовий Конґрес Української Вільної Науки буде лише тоді правдивим Світовим Конґресом, якщо в ньому візьмуть участь усі поважні українські наукові установи та товариства».[15]

З вищенаведених документів виразно виходить, що заплянований конґрес не став репрезентативним, справді світовим, з'їздом українських наукових установ і науковців. Також наглядно бачимо, в якій атмосфері приходилося діяти науковим установам і дослідникам. Багато енерґії витрачалося на зовсім непотрібні справи, які не мали безпосереднього відношення до наукової діяльности у контексті конструктивної координації праці наукових установ. Перед науковими установами, які мали застереження до почину Головної Ради НТШ і проф. Р. Смаль-Стоцького в справі підготови і відбуття першого українського наукового світового конґресу після 1945 року, стояло пекуче питання позитивного розв'язання цеї справи і привернення правопорядку в українському науковому житті в діяспорі.

У Сарселі, 17 серпня 1967 року, відбулася нарада науковців у справі відновлення діяльности Українського академічного комітету. Учасник цих нарад проф. Я. Рудницький пише:

> беручи до уваги Світовий конґрес вільних українців у 1967 році, група науковців доброї волі, репрезентуючи старе европейське НТШ й нову УВАН у Вільному Світі, відбуло першу нараду в цій справі в головній квартирі НТШ в Сарселі 17 серпня 1967 р. й вирішила в імені цих двох установ подати ініціятиву для відновлення Українського академічного комітету в новій формі, а саме „Української наукової ради у вільному світі" (УНРВС). Після того підписаний (тоді як голова УВАН) об'їхав усі европейські наукові осередки й зустрівся з

---

[15] «Лист Управи УІТ до Організаційного Комітету СКУВН», (3 листопада 1967). Листа Управи УІТ підписали О. Оглоблин, голова і Л. Винар, секретар УІТ. *Бюлетень УІТ*, ч. 11, 1967, стор. 3. Також в «Додаток» ч. 10 до *Бюлетеню УІТ*, за жовтень 1967, поміщено окремого листа проф. О. Оглоблина в справі Світового Конґресу Української Вільної Науки.

прихильною постановою до ідеї створення цієї Ради. Рішено проголосити її з нагоди І СКВУ.[16]

У відносно короткому часі появилася перед конґресом СКВУ заява ініціяторів цього наукового координаційного тіла. З уваги на важливість цієї ініціятиви українських науковців, передруковуємо зміст заяви про створення Української Наукової Ради в Вільному Світі:

Для координації праці, репрезентації та спільної дії українських наукових установ і товариств у вільному світі нижче підписані представники цих установ основують з нагоди Світового Конґресу Вільних Українців Наукову Раду у Вільному Світі.

Українська Наукова Рада в Вільному Світі є дальший крок у організаційному розвитку української науки і в іншій формі продовжує працю Українського Академічного Комітету, що діяв між двома світовими війнами в Празі.

Українська Наукова Рада відкрита для всіх діючих і майбутніх українських наукових установ.[17]

Митрополит Іларіон
(д-р Іван Огієнко),
Вінніпеґ, Канада
М. Боровський
Інститут Дослідів Волині,
Вінніпеґ, Канада
В. Кисілевський
Українська Дослідча Фундація й Осередок Праці
Наукового Т-ва ім. Шевченка,
Оттава, Канада
М. І. Мандрика
Українська Наукова Рада в Канаді

о. М. Марусин
Український Католицький Університет,
Рим, Італія
Я. Рудницький
Українська Вільна Академія Наук і Представництво
Українського Вільного У-ту в Канаді,
Вінніпеґ, Канада

Ол. Архімович
Українська Вільна Академія Наук у США,
Нью-Йорк
Р. Єндик
Український Технічно-Господарський Інститут,
Мюнхен, Німеччина
В. Кубійович
Наукове Товариство ім. Шевченка
в Европі,
Сарсель, Франція
О. Оглоблин
Українське Історичне Товариство,
Бовлінґ Ґрін, США
О. Пріцак
Наукова Рада Катедри Українознавства,
Кембрідж, ЗДА

Вищенаведе повідомлення в справі організації Української Наукової Ради було передане о. д-рові В. Кушніреві перед конґресом — проте з цього задуму нічого не вийшло через тодішню неконструктивну атмосферу між науковими установами і також провідними науковцями, які, мабуть, не розуміли потреби координації наукової діяльности в діяспорі. Головна Рада НТШ очолена Р. Смаль-Стоцьким не знайшла спільної мови з ініціяторами організації Української Наукової Ради. Причини цеї настанови

[16] Яр. Рудницький, «СКВУ і справа української наукової надбудови вільних українців», *Америка*, 21 вересня, ч. 258, 1983.

[17] «Завершено організацію української науки у вільному світі», *Вільний світ*, 20 листопада, 1967, ч. 47. Також повний текст цей заяви видруковано у вінніпезькому «Поступі», ч. 46 за 26. XI. 1967 і в інших серійних виданнях. Ця Рада постала 12 листопада 1967 р. підчас відбуття Світової Ювілейної Сесії УВАН у Вінніпеґу.

Докладніші інформації подані в «У висліді Світової Ювілейної Сесії УВАН створено Українську Наукову Раду», Свобода, 24 листопада 1967.

Головної Ради НТШ ще дотепер не з'ясовані задовільно в науковій літературі. Проте віримо, що учасники цих подій доповнять наші короткі інформації і об'єктивно вияснять цю справу.

Проф. Роман Смаль-Стоцький із своїми співробітниками відбув в Нью-Йорку 14 і 15 листопада 1967 року науковий з'їзд, який одначе не був правдивим українським науковим конґресом і не став основою для об'єднання українських наукових сил під час першого СКВУ.[18] У цій конференції не взяли участи НТШ в Европі, УВАН, УІТ та інші установи, які змагали до утворення репрезентативного наукового координаційного центру в діяспорі. З перспективи приходиться ствердити, що в тому часі наукові установи і організатори українського наукового життя не здали «іспиту зрілости» і не пішли слідом інших українських організацій і установ, які в 1967 році створили світову надбудову українського громадського життя в діяспорі — СКВУ.

ДРУГИЙ СВІТОВИЙ КОНҐРЕС ВІЛЬНИХ УКРАЇНЦІВ

У днях 1 до 4 листопада 1973 року в Торонті відбувся другий конґрес СКВУ. Від першого конґресу вже проминуло п'ять років і можна було надіятися, що українські наукові і високошкільні установи зможуть серйозно застановитися над створенням наукової світової централі для координації українського наукового життя.

Треба згадати, що Генеральний Секретаріят СКВУ був заінтересований в створенні такої надбудови наукових установ в діяспорі. Це виразно виходить із різних звітів СКВУ, в яких знаходимо інформації про розбудову і діяльність різних комісій при СКВУ включаючи Комісію для справ української культури.

У звіті Генерального Секретаря СКВУ за 1969 рік читаємо, що в тому часі роблено «ряд намагань створити Українську Наукову Раду. Всі заходи д-ра В. Янева в цій справі, одначе, не довели до успішного завершення».[19] У тому часі також Секретаріят СКВУ мав одержати запевненя з кіл НТШ, що «новий склад Президії Секретаріяту напевно зможе справу Наукової Ради довести до успішного завершення».[20] Насправді у тому часі українські наукові установи ще не були готові сісти за круглий стіл і об'єктивно обговорити всі важливі питання української наукової діяльности в діяспорі. Не є тут нашим завданням вказувати або аналізувати головні причини цього явища — можемо лиш ще раз повторити, що амбіції по-

---

[18] Звідомлення про цей з'їзд подано в «Світовий Конґрес Української Вільної Науки», *Перший Конґрес Вільних Українців*, цит. пр., стор. 273-276. Коротке обговорення доповідей із цього з'їзду знаходимо в *Резюме доповідей*, Нью-Йорк, 1967.

Інтересно згадати, що в найновішому огляді діяльности НТШ Я. Падоха п. н. *Незнищиме Товариство*, Нью-Йорк, 1983 зовсім не згадано про ініціятиву Головної Ради НТШ в справі скликання першого світового українського наукового конґресу.

[19] «Звіт Генерального Секретаря СКВУ Миколи Плав'юка, з праці Президії Секретаріяту Світового Конґресу Вільних Українців за 1969 рік», *Другий Світовий Конґрес Вільних Українців. Матеріяли*. Торонто: Секретаріят СКВУ, 1986, стор. 63.

[20] *Там же*.

одиноких науковців і наукових установ відограли в тому часі неґативну ролю в організації світової надбудови українських наукових установ.

У наступному році створено при Секретаріяті СКВУ підготовчий комітет для оформлення Світової Ради Української Вільної Науки, що його очолив проф. В. Янів, ректор УВУ. У звіті Генерального Секретаря СКВУ за 1971 рік читаємо, що «Підготовча Комісія для створення Світової Ради Української Науки, у проводі з проф. д-ром В. Яневим відбула засідання в Нью-Йорку і намітила створити Світову Раду Української Науки з нагоди відзначування 50-и річчя Українського Вільного Університету. Пляну не здійснено покищо з уваги на брак узгіднень між окремими науковими інституціями. В цій справі ведуться дальші заходи».[21]

У липні 1973 року відбулися нарада «у справі оформлення Української Наукової Ради, яка мала б бути надбудовою українських наукових інституцій у вільному світі та координувати українську наукову діяльність... У висліді нарад у Мюнхені ректор УВУ, проф. д-р Володимир Янів, приступив до праці над оформленням Української Наукової Ради».[22]

3-го листопада 1973 році в Торонті під час конґресу СКВУ відбувся семінар «Українська наука у вільному світі», що його зорганізував В. Янів. З огляду на те, що організатор і головний доповідач запізнився, керівник дискусії семінара д-р В. Омельченко, попросив мене розпочати цей семінар коротким оглядом діяльности наукових осередків в діяспорі. Це я зробив, наголошуючи потребу координації і плянування наукової діяльности українських установ у вільному світі. Ректор В. Янів у своїй доповіді зупинився над ролею української науки. Він твердив, що «Українському шкільництву і науковим чинникам взагалі припадає роля дослідів у всіх ділянках, занедбаних чи заборонених в Україні... Окремі завдання української науки: а) втримати національну субстанцію, б) притягати до українських товариств науковців з усіх ділянок, а головно молодші наукові сили, щоб була якась постійність праці».[23] У цьому семінарі і нарадах брали участь представники Наукового Товариства ім. Шевченка, Українського Вільного Університету, Української Вільної Академії Наук, Українського Історичного Товариства і Української Американської Асоціяції Університетських Професорів (ці установи вичислюємо в порядку, в якому вони подані в «Резолюціях семінара»).

На основі доповідей і дискусії, учасники семінара винесли резолюції, в яких ще раз підкреслено потребу зорганізування наукової координаційної централі, а саме:

> Для належного виконання всіх тих завдань необхідна відповідна координація праці, і тому одним із найактуальніших під цю пору завдань є створення координаційного осередка — Світової Наукової Ради Вільних Українців, зложе-

---

[21] «Звіт генерального секретаря СКВУ Ігната М. Білинського, з праці Президії Секретаріяту СКВУ за 1971 рік», *цит. пр.*, стор. 89.

[22] «Звіт Президії Секретаріяту СКВУ з діяльности в 1972-1973 роках», *цит. пр.*, стор. 101.

[23] Звіт В. Янева із семінара «Українська наука у вільному світі» видрукуваний в *Другий Світовий Конгрес Вільних Українців*, цит. пр., стор. 376.

ної з представників усіх наших наукових установ-академій, університетів, інститутів, наукових видавництв, при співучасті представників професійних об'єднань наших науковців, педагогічних централь, тощо.[24]

Не зважаючи на рекомендації в резолюціях учасників семінара і на доволі довгий підготовчий час до оформлення Наукової Ради, як зазначено у вищенаведеній офіційній документації СКВУ, у 1973 році цеї світової наукової надбудови не створено без огляду на заходи ректора УВУ, проф. В. Янева. Головна причина цього неуспіху знову ж головно лежала в непорозуміннях між деякими науковими установами. Віримо, що В. Янів, як голова підготовчого комітету для створення Світової Наукової Ради, подасть додаткові інформації про його заходи в цій важливій справі і доповнить наші короткі замітки. До того часу заходи професорів Р. Смаль-Стоцького і Ярослава Рудницького також не увінчалися успіхом.

1978 : ОФОРМЛЕННЯ НАУКОВОЇ РАДИ ПРИ СКВУ

Від відбуття Другого світового конґресу СКВУ в Торонті в 1973 році до Третього конґресу СКВУ в Нью-Йорку в 1978 році проминуло п'ять років. Володимир Янів і його підготовчий комітет для зорганізування «Світової Ради Української Вільної Науки», що постав ще в 1970 році, не розгорнув задовільної організаційної діяльности. Ректор УВУ присвятив усю свою енерґію на розбудову університету і тому справи світового наукового центру не були в тому часі реалізовані.

Тут треба згадати, що в серпні 1978 року декретом президента УНР було відновлено Українську Могилянсько-Мазепинську Академію Наук (УММАН), яку очолив проф. Я. Рудницький. Хоча справу відновлення УММАН обговорював уряд УНР з Володимиром Кубійовичем ще в 1946 році,[25] проте з цього задуму нічого не вийшло. У 1978 вищезгаданий декрет спричинив невдоволення серед українських наукових установ і може навіть посередньо або безпосередньо причинився до приспішення організації Наукової Ради. Хоча на цю гіпотезу не маємо задовільної документації, проте прилюдна заява деяких наукових установ проти відновлення УММАН з листопада 1978 року,[26] до певної міри вказує на «спільний фронт» установ, які також в тому самому місяці оформили Наукову Раду при СКВУ.[27] Проте ця справа вимагає окремого дослідження.

---

[24] «Резолюції», *Другий Світовий Конґрес Вільних Українців*, стор. 261.

[25] Володимир Кубійович, *Мені 85*, Париж, 1985, стор. 201.

[26] Як відомо, Рада Міністрів УНР окремим декретом покликала до життя в 1938 році УММАН, як найвищу українську академічну установу, яка мала право номінувати академіків. Цю установу очолив проф. Степан Смаль-Стоцький. Після Другої світової війни вже діяли УВАН і НТШ, які уважали в 1987 році, що відновлення УММАН себе не виправдує. Дивись: «Заява в справі відновлення Української Могилянсько-Мазипинської Академії Наук», *Свобода*, 22 листопада 1978 року.

Тут треба згадати, що під цею заявою також підписано Українське Історичне Товариство. Ні голова УІТ проф. О. Оглоблин, ані Управа Товариства нікого не уповажнювали втягати УІТ в цю справу і давати підпис голови Товариства під цею заявою. Лист проф. О. Оглоблина до Л. Винара від 6-7. XII. 1978.

[27] Під час конґресу СКВУ в Нью-Йорку українські науковці обговорювали «плюси» і «мінуси» видрукованої заяви проти відновлення УММАН. Докладніше про ці справи повинен знати Я. Падох, який тоді займався цею справою, а заразом став першим головою Наукової Ради.

У 1978 році головним ініціятором і промотором оформлення Наукової Ради стала Президія Програмової Комісії 3-го Конґресу СКВУ. Д-р Микола Кушпета, член Президії і Голова Програмової Комісії 3-го Конґресу СКВУ, звернувся до д-ра Я. Падоха, голови НТШ, щоб він у співпраці з д-ром В. Омельченком (УВАН) підготовив основуючі збори Наукової Ради під час конґресу СКВУ в Нью-Йорку. М. Кушпета писав:[28]

> Президія Секретаріяту СКВУ при розплянуванні програми II Конґресу СКВУ ще раз звернула увагу на рішення XII Пленарної Сесії Секретаріяту СКВУ в листопаді 1977 р., що участь наукового світу в програмі Пленарної Сесії III Конґресу СКВУ мусить бути попереджена окремою сесією наукового світу для оформлення Наукової Ради при СКВУ.

Тут важливо підкреслити, що Президія Секретаріяту СКВУ в 1977 і 1978 роках взяла властиво ініціятиву організації Наукової Ради, а не українські наукові установи, як це було в раніших роках. Отже громадський сектор зрозумів вагу координації української наукової діяльности в діяспорі. Під час 3-го Світового Конґресу Вільних Українців 23 до 26 листопада 1978 року в Нью-Йорку відбулися дві наукові імпрези: 1) організаційні збори Наукової Ради при СКВУ (четвер, 23 листопада) і 2) науковий панель а тему «Завдання української науки» (субота, 25 листопада).

На марґінесі хочу згадати, що в 1978 році я часто обговорював питання координації наукового українського життя в діяспорі з проф. Олександром Оглоблином, який тоді був президентом УВАН і головою Українського Історичного Товариства, в якому я був науковим секретарем. Ми поділяли погляд, що Наукова Рада, як світова надбудова українських наукових установ, мусить стати правдивим координаційним осередком українського наукового життя. Саме тому УВАН в США став одним із організаторів Наукової Ради, а УІТ позитивно ставилося до її творення. Також я одержував листи від проф. Я. Падоха, голови НТШ в Америці і організатора Наукової Ради в справі її формування, а також в справі моєї участи у заплянованому наукованому панелю під час конґресу СКВУ.[29]

Основуючі збори Наукової Ради відкрив д-р Я. Падох у власному імені і в імені д-ра Василя Омельченка, себто з рамені НТШ і УВАН в Америці, які були організаторами цих зборів. Він також здав справоздан-

---

[28] Лист д-ра М. Кушпети до д-ра Я. Падоха від 25 серпня 1978 року (Архів Наукової Ради при СКВУ).

Тут треба зазначити, що в Архіві Наукової Ради дуже мало матеріялів, які відносяться до підготовки цеї організаційної сесії Наукової Ради. Зокрема бракує офіційна кореспонденція між Ініціятивною групою (НТШ і УВАН) і науковими установами в діяспорі.

Інтересно зазначити, що у цьому листі М. Кушпети нічого не згадується про ректора УВУ проф. В. Янева, який очолював підготовчий комітет для організації Наукової Ради. Дивись примітка ч. 19.

[29] Листи д-ра Я. Падоха до Л. Винара від 10. VIII. 1978 р.; 19 серпня 1978, 18 вересня 1978. У тому часі д-р Падох і я були також заступниками голови ІФСекції НТШ, що її очолював проф. В. Кубійович і багато справ порушених в нашому листуванні відносилося також до діяльности НТШ.

ня із підготови зборів, інформуючи, що «до часу зборів зголосилося тільки шість установ, але на залі є присутних 27 делеґатів 19 установ».[30] Найважливішою справою цих зборів було прийняття «Правильника» Н. Ради, що його виготував д-р Я. Падох і який «після дискусії з невеликими змінами однодушно схвалено».[31]

Головною метою Наукової Ради є «репрезентувати українські наукові і науково-навчальні установи у вільному світі та координувати їх діяльність, а також влаштовувати спільні виступи, видавати спільні публікації, тощо».[32] Також в «Правильнику» стверджено, що членами Н. Ради можуть стати *усі* українські наукові і науково-навчальні установи — отже членська база Н. Ради є широка і лише треба було б подати відповідне окреслення-дефініцію «української наукової установи», що не було зроблено. До Наукової Ради, згідно із протоколом, обрано одноголосно: «президент Ради — д-р Ярослав Падох; секретар-скарбник — д-р Василь Омельченко; заступники Президента: д-р Володимир Янів, о. д-р Іван Гриньох, д-р Володимир Мацьків, д-р Михайло Марунчак, д-р Михайло Пап, д-р Омелян Пріцак, д-р Ярослав Розумний і д-р Богдан Стебельський«.[33]

Я. Падох, новообраний голова Н. Ради, запропонував прийняття відповідних резолюцій, в яких підчеркено стан української науки в совєтській Україні, потребу співпраці між науковими установами, а також заклик до

---

[30] «Протокол основуючих зборів Головної (має бути Наукової — Л. В.) Ради при СКВУ які відбулися 23 листопада 1978 р. в Нью-Йорку». Під цим протоколом є два прізвища за Президію Зборів — Ярослав Падох з підписом, і Василь Омельченко без власноручного підпису (Архів Наукової Ради при СКВУ).

У протоколі написано, що цих 27 делеґатів 19-ти установ заступали такі установи: усі чотири НТШ, Головну Раду НТШ, УВАН в США і Канаді, а далі «УНІГУ, УВУ, УКУ, Українського Богословського Товариства, Наукових Інститутів: Петлюри в Парижі, Липинського в Філядельфії і Шашкевича в Вінніпеґу, Української Асоціяції Університетських Професорів, Свято-Софійської Православної Духовної Семінарії в Бавнд Бруку, Українського Бібліотечного Товариства, Українського Термінологічного Товариства й Видавничої Лемківської Корпорації. Збори не перевірювали характеру вичеслених установ, тобто чи всі вони є науковими й мають кваліфікації стати членами Наукової Ради, залишаючи це для статуту Ради й майбутнього вирішення». На превеликий жаль не подано в протоколі прізвищ присутніх, а також деякі назви установ неточні, напр. пишеться про наукові інститути Петлюри в Парижі (правдоподібно ідеться про Бібліотеку ім. С. Петлюри (?). Переочено участь УІТ, яке репрезентував д-р Б. Винар.

[31] «Правильник Наукової Ради при СКВУ» (машинопис, Архів Н. Ради). Цей документ підписаний ініціялами Я(рослав) П(адох). У протоколі зборів не зазначено, які зроблено зміни в запроєктованому статуті і хто забирав становище до змісту статуту. З цього протоколу лиш знаємо, що «в дискусії забирали голос пп. М. Марунчак, Н. Пазуняк, П. Стерчо, І. Кедрин-Рудницький, Я. Розумний, Б. Лончина, В. Янів, Б. Винар, о. Гриньох і Я. Падох» — «Протокол», цит. пр., стор. 1. Шкода, що не зазначено, які думки висловили ці дискутанти в справі Наукової Ради.

[32] «Правильник Наукової Ради», цит. пр., стор. 1.

[33] «Протокол...», цит. пр., стор. 1.

молодої генерації українських учених щодо їхнього включення в працю наукових установ і тим самим «запевнити їм тривале існування після відходу старших ґенерацій та перейняти від них естафети вільної української науки.[34]

Назагал українські науковці вірили, що офомлення Наукової Ради при СКВУ сприятиме координації наукової діяльности українських установ в діяспорі. Проте вже під час вибору управи Н. Ради далося відчути певні недотягнення. В її складі не було представника НТШ в Европі, що являлося одним із найповажніших наукових товариств в тому часі, як також не було відпоручників від інших наукових установ. Проте це був початок і ми надіялися, що Наукова Рада своєю активністю об'єднає біля себе усі головні українські наукові установи.

У суботу 25 листопада 1978 відбувся на конгресі СКВУ панел н. т. «Сучасні завдання української науки», в якому доповідали Любомир Винар (Українське Історичне Т-во), о. Іван Гриньох (УКУ), Василь Омельченко (УВАН), Омелян Пріцак (УНІГУ), Б. Стебельський (НТШ в Канаді), М. Чировський (НТШ в Америці), і Володимир Янів (УВУ). Модератором панелю був Іван Головінський від НТША. Замість обговорювати біжучі і пекучі справи української науки в діяспорі, дискусія панелістів головно зосередилася над недомаганнями українознавчого наукового осередку при Гарвардському університеті і так «ще раз страчено нагоду обговорити важливі питання по відношенні до дальшого розвитку українознавства на Заході».[35] Не зважаючи на ці недомагання, ми вірили, що зможемо усунути різні непорозуміння між поодинокими установами і з допомогою Наукової Ради при СКВУ розпочати систематичне плянування наукової діяльности в діяспорі.

ПЕРШИХ П'ЯТЬ РОКІВ ІСНУВАННЯ НАУКОВОЇ РАДИ

Треба з жалем ствердити, що документальна основа для відтворення даного періоду Наукової Ради доволі обмежена. Наші замітки базуємо головно на звітах д-ра Я. Падоха з 1982 і 1983 років, на деяких даних д-ра Василя Омельченка, секретаря-скарбника Н. Ради і деяких друкованих матеріялів.[36] В архіві Наукової Ради не маємо її офіційного листування з поодинокими науковими установами в справах координації наукової діяльности в діяспорі і це причинюється до вищезгаданої прогалини в

---

[34] «Резолюції схвалені основуючими Загальними Зборами Наукової Ради...», *Вісник СКВУ*, ч. 1 (8), 1979, стор. 16.

[35] Короткі інформацію про цю наукову імпрезу подані в замітці Панель на тему «Сучасні завдання української науки», *Український Історик*, ч. 4 (60), 1978, стор. 138.

[36] Я. Падох, «Звіт з діяльности Наукової Ради за 1981 рік» (машинопис, цей звіт датований 5 серпнем 1981 р., Архів Наукової Ради) і Я. Падох «Звіт з діяльности Наукової Ради при СКВУ за останнє п'ятиліття» (машинопис, цей документ датований місяцем жовтнем 1983 р.). Тут треба згадати, що під звітом також видруковано прізвище д-ра В. Омельченка, одначе немає його підпису. Секретар Наукової Ради інформував, що цей звіт виготовив самий д-р Я. Падох.

документації. Також д-р В. Омельченко поінформував нас, що протягом першого терміну Наукової Ради не було жадних обіжних листів або обіжників до її членів. Не зважаючи на цю незадовільну документацію постараємося, на основі нам доступних матеріялів, відтворити діяльність Наукової Ради від листопада 1978 року до листопада 1983 року, в якому обрано нову управу Наукової Ради під час конґресу СКВУ в Торонті.

У звіті з діяльности Наукової Ради за 1981 рік її голова писав, що сконцентровано увагу на двох справах: 1) «видання нового, загального українознавчого журналу в українській мові, видавцями якого були б „велика чвірка": НТШ, УВАН, УНІГУ й Канадський Інститут Українських Студій в Едмонтоні. Всі установи погодилися на цей проєкт»[37] і 2) підготова до друку англомовного посібника «Українські поселення», який появився в українській мові завдяки підмозі СКВУ, НТШ й Українського Соціологічного Інституту».[38] Як відомо, УВАН у США не погодився на цей проєкт видання спільного журналу — отже ця інформація не вірна. Також деякі науковці уважали, що НТШ повинно перш за все подбати, щоб видавати на час «Записки НТШ», які появлялися доволі нереґулярно. Отже від 1981 року до 1983 голові Наукової Ради не вдалося зреалізувати цього проєкту.

У звіті із 1983 року д-р Я. Падох пише, що «черговим проєктом Наукової Ради був і є Інститут української документації у вільному світі».[39] Цікаво згадати, що в звіті із 1981 року голова Наукової Ради стверджує «неґативну тенденцію розпорошення, а то й атомізації нашого громадського життя навіть у ділянці науки. Творяться нові установи, хоч бракує людських і фінансових ресурсів».[40] Він з рамені Наукової Ради пропонує Секретаріятові СКВУ протидіяти цьому і видати відповідне звернення «тим більше, що деякі установи ведуть чи плянують діяльність на терені всієї української громади у вільнім світі».[41] Проте вже у звіті із 1983 року він оптимістично стверджував, що у порівнанні із громадським сектором за останних п'ять років «науковий сектор нашої громади зберіг повну взаємопошану, злагоду й співпрацю поміж собою»... і це підписаний звітодавець уважає «за найбільше досягнення українського наукового світу, в цім і його Наукової Ради».[42]

Здається, що конкретним і правдивим показником успіхів або неуспіхів Наукової Ради у цьому періоді її існування є осяги в її науково-організаційній праці, а також в науково-видавничій. Отже виринає питання, що зреалізовано протягом перших п'ять років існування цеї наукової надбудови, а які ділянки занедбано. І вкінці виринає питання, як оцінював діяльність Наукової Ради Секретаріят СКВУ, а також наукові установи або

[37] Я. Падох, «Звіт з діяльности Наукової Ради при СКВУ за останнє п'ятиліття», цит. док., стор. 2.

[38] Там же.

[39] Я. Падох, «Звіт з діяльности Наукової Ради при СКВУ за останнє п'ятиліття», цит. док., стор. 2.

[40] «Звіт з діяльности Наукової Ради з 1981 року», цит. док., стор. 1.

[41] Там же.

[42] «Звіт з діяльности Наукової Ради за останне п'ятиліття», цит. док., стор. 3.

науковців? І тут ідеться про об'єктивне відтворення діяльности Наукової Ради на основі доступної нам документації.

У статуті Наукової Ради подано, що вона має репрезентувати українські наукові і науково-навчальні установи у вільному світі, координувати їхню діяльність, влаштовувати спільні виступи тощо. Отже ідеться про науково-організаційну діяльність Наукової Ради. І тут з жалем треба ствердити, що Наукова Рада за п'ять років свого існування не об'єднала і не репрезентувала українські наукові установи згідно зі своїм статутом. Також не з'ясовано поняття «українська наукова установа». І так, наприклад, не бачимо серед членів Наукової Ради в тому часі НТШ в Европі, натомість, як член виступає Головна Рада НТШ — координаційне тіло для діяльности різних крайових установ. Також виринає питання чи ГУРІ в контексті правильника Наукової Ради можна уважати «українською науковою установою», чи цей українознавчий центр при Гарвардському університеті є американською науковою установою, який діє на основі законів даного університету? Отже ці справи не були задовільно з'ясовані. Також не роблено жадних заходів, щоб влаштовувати спільні виступи Наукової Ради з іншими установами. Головну ролю в цих справах правдоподібно відіграв д-р Я. Падох, голова НТШ в Америці, який мав добрі інтенції, як виразно бачимо із статуту Н. Р., але не мав змоги розгорнути діяльности того координаційного тіла в організаційно-науковому аспекті. Тому, мабуть, і не було спеціяльних обіжників Наукової Ради до її членів, як це своєчасно ствердив її секретар.[43] Ця неактивність не причинилася до популяризації Наукової Ради серед українських наукових установ і науковців.[44]

Тепер декілька слів про науково-видавничу діяльність Наукової Ради. У 1980 році появився під фірмою Українського Соціологічного Інституту і НТШ довідник *Українські поселення* за фінансовою допомогою Секретаріяту СКВУ.[45] Тоді запляновано видати цей довідник з рамені Наукової Ради та інших установ у англійській мові — але цей проєкт до 1983 року не зреалізовано. Голова Наукової Ради Я. Падох звернув увагу на вий-

---

[43] Автор цеї статті перевів декілька розмов з В. Омельченком в справі офіційної кореспонденції і обіжників Н. Ради до членів Н. Ради у зв'язку із оснуванням архіву Ради. Секретар Н. Ради ствердив, що не було жадних обіжників.

[44] З перспективи часу деякі науковці були доволі скептично наставлені до діяльности Наукової Ради. Наприклад ректор УВУ проф. В. Янів писав, що він був вибраний в 1978 р. до Президії Наукової Ради, проте в справах Н. Р. не одержав жадного листа чи «клаптика паперу». Лист В. Янева до голови Наукової Ради Л. Винара від 13 лютого 1984 (Архів Н. Ради). Також організаційна неативність Наукової Ради в тому часі була порушена на сторінках преси. У статті «СКВУ і справа української наукової надбудови вільних українців», (*Америка,* ч. 258, 1983) читаємо, що за останнє п'ятиліття Наукова Рада «не виявила ніякої замітнішої діяльности, а навіть не спромоглася на організацію всіх діючих на еміґрації наукових товариств... Можна сказати, що вона «існує і неіснує», чи, вживаючи, влучного соціологічного терміну вона в «дрімаючому стані».

[45] Атанас М. Мілянич, гол. ред., *Українські поселення. Довідник.* Нью-Йорк, Український Соціологічний Інститут, 1980 (Записки НТШ, том CC).

нятково важливу справу — видання наукового українознавчого журналу. Ця ідея не була нова — ще в 1966 році автор цих рядків, О. Оглоблин, М. Антонович, В. Кубійович і В. Міяковський обговорювали справу перетворення «Українського Історика» на історично-українознавчий журнал, що його мали б видавати УІТ, УВАН і НТШ. Проте цей задум тоді не зреалізовано — кожна з вичислених наукових установ мала свої видання (*Записки НТШ, Наукові збірники УВАН* тощо).

Секретаріят СКВУ поставився спершу позитивно до даного проєкту і навіть були вигляди на фінансову допомогу СКВУ для цього видання.[46] Проте цей задум також не зреалізовано. Голова Наукової Ради заступав думку, що це видання буде фірмувати «велика чвірка» — себто НТШ в Америці, УВАН і два наукові інститути при Гарвардському і Альбертському університетах. Не бачимо в цих провізоричних спонзорах УВУ або НТШ в Европі, а до того ми вже згадували, що УВАН у США відкинула цю пропозицію. Кожна з вищезгаданих установ має свої бюджети і одержує матеріяльну допомогу від українського громадянства. Тому тяжко зрозуміти чому саме Секретаріят СКВУ мав дати фінансову допомогу для цього проєкту коли між видавцями навіть не згадується Наукової Ради при СКВУ? Взагалі концепції «великої» чи «малої» чвірки або трійки не є виправдані, якщо ідеться про ініціятиви Наукової Ради СКВУ, яка мала стати світовою надбудовую усіх наукових українських установ в діяспорі.

Тепер виринає питання про оцінку Секретаріяту СКВУ діяльности Наукової Ради до листопада 1983 року. Відповідь на це питання знаходимо у звіті Секретаріяту СКВУ в якому читаємо:

> *Наукова Рада при СКВУ все ще перебуває у стадії організації* (наше підкреслення). Проєкт видавати науковий журнал при невеликім бюджеті СКВУ показався нереальним, бо неможливим до здійснення. Є голоси деяких науковців про те, що Наукова Рада може ставити перед собою великі завдання і розгортати поважну роботу й без наукового журналу, використовуючи сторінки існуючих своїх і чужих журналів. Роля науки — зокрема — в нашому випадку — роля українознавчих наук, велика. Розвиток українознавчих наук поза Україною конечний, з огляду на їх обмежування і часте спотворювання в Україні. Не треба нікого переконувати, що деякі акції СКВУ, як наукові конференції за деколонізацію СССР, конґрес української мови, проблеми нашого перебування поза Україною, щоб згадати лише кілька, теж потребують активности наших науковців. Головою Наукової Ради є проф. д-р Я. Падох.[47]

Назагал можна погодитися із висновками Президії Секретаріяту від-

[46] У звіті Н. Ради Я. Падох пише: «На чергових засіданнях Секретаріяту Рада виступила з вимогою признати на цей проєкт прелімінарно суму 10,000 дол., що одначе досі не зреалізовано» *Звіт* з діяльности Наукової Ради при СКВУ, *цит. док.*, стор. 2.

[47] «Звіт з діяльности Президії Секретаріяту СКВУ за час від 30 червня 1978 року до 30 листопада 1983 року» (машинопис). Розділ «Наукова Рада», стор. 11.

носно Наукової Ради. Зокрема твердження, що вона після п'ятилітнього існування ще далі перебуває у стадії організації, свідчить про своєрідний скептицизм Секретаріяту СКВУ до діяльности Наукової Ради протягом даного періоду існування. На нашу думку твердження Секретаріяту, що можна розгортати поважну працю і без ще одного наукового журналу, є вірна і свідчить, що СКВУ пильно слідкувала за плянами праці Наукової Ради.

Не зважаючи на всі недомагання або недотягнення, заразом треба підкреслити, що д-р Я. Падох, як голова Наукової Ради, провадив свою діяльність згідно із своїми настановами і розумінням координації української науки в діяспорі. Одним із найбільших позитивів того періоду було те, що Наукова Рада при СКВУ вже була частинно оформлена і не перервала свого існування.

НОВИЙ ЕТАП ДІЯЛЬНОСТИ НАУКОВОЇ РАДИ ПРИ СКВУ: 1984-1988

Від 30 листопада до 4-ого грудня 1983 року в Торонто відбувся Четвертий Світовий Конґрес Вільних Українців, під час якого обрано д-ра Петра Саварина президентом цеї світової громадської надбудови українського організованого життя в діяспорі. Під час конґресу відбулися 2 грудня Загальні Збори Наукової Ради, які обрали автора цих рядків її головою. Тоді також намічено основні напрямні діяльности Наукової Ради й у цьому відношенні ці загальні збори були у великій мірі переломовими, якщо ідеться про активізацію Наукової Ради в наступних роках.

Тепер постараємося, у міру можливого, відтворити перебіг цих зборів, хоча ще бракує деякої важливої документації.[48]

Торонтонські Загальні Збори Наукової Ради підготовив д-р Я. Падох, голова Наукової Ради, який також ними проводив. Секретарем цих зборів був секретар-скарбник Наукової Ради д-р Василь Омельченко. У зборах брали участь представники таких установ: НТШ в Америці, НТШ в Канаді, УВАН у США, УВАН в Канаді, Українське Історичне Товариство, Асоціяція Українських університетських Професорів, Інститут ім. Симона Петлюри, Українське Бібліотечне Товариство. На жаль, не було представників наукових установ з Европи.

Голова Наукової Ради подав звіт за останніх п'ять років існування Наукової Ради. Він зокрема підкреслив потребу видання українознавчого журналу, що його мали б видавати «велика чвірка» — отже говорив це саме, що було подане в його звіті за 1981 рік і про що ми вже писали. Також згадав про потребу організації Інституту української документації у вільному світі, ідею якого подав Секретаріят СКВУ.[49] Також згадано

---

[48] Наукова Рада до сьогодні не одержала від предсідника зборів д-ра Я. Падоха і секретаря д-ра В. Омельченка протоколу із Загальних Зборів Н. Ради в Торонті. Починаючи ще від 12. XII. 1983 в наших листах до д-ра Я. Падоха ми просили надіслати цей документ. Я просив д-ра А. Мартинюка опрацювати «Матеріяли до протоколу Загальних Зборів Н. Ради», що він зробив. Я також користуюся цим матеріялом у реконструкції Загальних Зборів Н. Ради.

[49] «Звіт з діяльности Наукової Ради при СКВУ за останнє п'ятиліття», *цит. док.*, стор. 2.

про збірне відмічення 1000-річчя «хрещення України силами всіх наукових українських установ» з участю Ради.

На нашу думку бракувало в цім звіті основної концепції про координацію діяльности наукових установ в діяспорі і про теперішню ситуацію або стан українознавчих дисциплін в совєтській Україні і на Заході та про основні наші наукові завдання. Цікаво згадати, що в дискусії над звітом переважала думка про безперспективність започаткування нового українознавчого журналу. Краще скіпити вже існуючі видання (напр. «Записки НТШ», «Український Історик», «Сучасність» і інші). Натомість дискутанти піддержали ідею створення наукового документаційного центру, якщо будуть відповідні сили і матеріяльні засоби. Учасники зборів вибрали Номінаційну Комісію, яка одноголосно номінувала Любомира Винара (УІТ) на голову Наукової Ради, Василя Омельченка (УВАН у США) на заступника голови, і Осипа Мартинюка (Асоціяція університетських професорів) на секретаря-скарбника. Членами, а заразом заступниками голови стали Михайло Марунчак (президент УВАН в Канаді), Ярослав Падох (голова НТШ в Америці), Михайло Пап (голова Асоціяції університетських професорів), Наталія Пазуняк (НТШ в Америці), Богдан Стебельський (голова НТШ в Канаді), Ол. Підгайний (голова Інституту ім. Петлюри), Дмитро Штогрин (голова — Українське бібліотекарське т-во). Збори одноголосно затвердили рекомендації Номінаційної Комісії.

Для кращого розуміння тодішньої ситуації, хочу поділитися деякими думками про мій вибір і моє розуміння напрямних праці Наукової Ради. У першу чергу щиро і відкрито треба підкреслити, що я не сподівався сеї номінації, ані не бажав перебрати головство Наукової Ради. У тому часі я був головою УІТ і головою Асоціяції українських університетських професорів і це побіч з редакційними обов'язками «Українського Історика» та іншими зобов'язаннями — забирало дуже багато часу. Тому я пропонував інших кандидатів, які на жаль, відмовилися. Не було іншого виходу і під тиском учасників Загальних Зборів я погодився на головство Наукової Ради, яке уважав перш за все обов'язком і додатковим обтяженням моєї праці. Я також розумів, що плянування наукової праці та активна дія Наукової Ради, як світової надбудови наукових установ, є вийнятково важливою, якщо ідеться про дальший раціональний розвиток наукової діяльности в діяспорі. Також я ніколи не робив різниці між науковими установами в контексті структури українського наукового життя, і вірив, що кожна установа причиниться до наукового плянування і діяльности Наукової Ради. Може це були наївні міркування — але вони відзеркалювали мою тодішню настанову до нашої «наукової політики». Якщо в США, Канаді та інших країнах існують наукові ради, які координують працю різних наукових установ і мають значний успіх, то чому українські наукові і високошкільні установи не можуть мати свого власного наукового координаційного осередку? Колишня діяльність празького Українського Наукового Комітету в 1920-их і 1930-их роках повністю себе виправдала, і я нав'язував діяльність Наукової Ради до академічних традицій УНКомітету.

Як новообраний голова Наукової Ради я поділився з присутніми дум-

ками про її завдання і нашу майбутню діяльність. У першу чергу Наукова Рада повинна змагати до об'єднання *усіх* українських наукових і високошкільних установ в Европі, Америці, Канаді та Австралії. Як світова надбудова наукових установ, згідно із статутом, Наукова Рада репрезентує і координує наукову діяльність в діяспорі, а заразом являється «науковим рам'ям» СКВУ у всіх наукових справах. Також мусимо активно протидіяти русифікації української науки і культури в совєтській Україні і фальсифікації історії України на Заході. У співпраці із науковими установами, Наукова Рада постарається опрацювати загальний плян наукової діяльности, а заразом буде допомагати, у міру своїх спроможностей, поодиноким науковим і високошкільним науковим установам. Врешті я сказав, що праця Н. Рада буде така сама, як праця її членів. Ми не можемо дискримінувати поодинокі установи тому, що вони не належать до «великих» або «найстарших». Наукова Рада намагатиметься об'єднати і «великі» і «малі» наукові установи — і лише в гармонійній співпраці і взаємопошані до усіх членів — установ буде запевнений успіх діяльности наукових установ і українських науковців у вільному світі.

Під кінець Загальних Зборів одноголосно прийнято такі рекомендації нового голови Наукової Ради: 1) Проголошення 1984 року — роком Михайла Грушевського — найвидатнішого українського історика, організатора українського наукового життя і першого президента Української Народньої Республіки; 2) Привітати НТШ з його 110-річчям і УІТ із 20-и ліття́м видання єдиного історичного журналу «Український Історик», 3) Відзначити заслуги проф. Олександра Оглоблина, почесного голову УІТ, б. президента УВАН і почесного члена НТШ в Европі, за його заслуги в розбудові українського життя на Заході.

Назагал можна ствердити, що в листопаді 1983 року Наукова Рада при СКВУ започаткувала новий етап діяльности в аспектах науково-організаційному й інших ділянках наукового життя.

ОРГАНІЗАЦІЙНА ДІЯЛЬНІСТЬ НАУКОВОЇ РАДИ

Одним із перших завдань Наукової Ради було завершення її організаційної структури і наладнання зв'язку із її членами, а також приєднання нових членів — наукових установ, які відігравали важливу ролю в українському науковому житті в діяспорі. Рівночасно з цею організаційною діяльністю ми мали змогу застановитися над завданнями Наукової Ради, як світової надбудови українських наукових і науково-високошкільних установ. В обіжному листі від 21 січня 1984 року до членів Наукової Ради автор цих рядків писав, що успіхи діяльности Наукової Ради залежать від таких чинників:

1) Охоплення Н. Радою усіх головних незалежних, українських наукових установ включаючи українські університети (УВУ і УКУ), і опрацювання солідного і реалістичного пляну праці і співдії в різних краях і континентах.
2) Намічення найбільш важливих і актуальних наукових проєктів,

що їх Н. Рада зможе зреалізувати сама, або у співпраці з іншими науковими установами.

3) Повна моральна і матеріяльна піддержка СКВУ та інших крайових центральних громадських і економічних установ. Це значить задовільна матеріяльна база для Наукової Ради без якої неможливо зреалізувати навіть найбільш важливі наукові проєкти.

4) Співпраця Н. Ради з українознавчими і совєтознавчими науковими осередками при канадських, американських, европейських і австралійських університетах або поза ними. Ідеться тут у першу чергу про спонзорування наукових з'їздів, конференцій тощо. Часами можна розглянути можливість спільних наукових проєктів.[50]

У цьому обіжнику також подано подрібний плян і напрямні праці Наукової Ради.[51]

З початком січня 1984 року створено Архів Н. Ради, яким завідує її секретар д-р О. Мартинюк, уважаючи, що документація її діяльности є важливою справою. Тоді також покликано до життя «Пресову Службу Наукової Ради» (П.С.Н.Р.) для інформації громадянства і установ про нашу працю, а також видатніші події в українському науковому житті.[52] Тепер ми звернули увагу на розбудування організаційної основи Н. Ради і на приєднання до неї нових членів. Протягом наступних шести місяців це завдання у великій мірі виконано і членство Наукової Ради від 1984 р. складається з таких установ:

Европа: Український Вільний Університет, Український Католицький Університет, Наукове Товариство ім. Шевченка в Европі, Український Технічно-Господарський Інститут.

Америка: Асоціяція Українських Університетських Професорів, Українська Вільна Академія Наук у США, Наукове Товариство ім. Шевченка в Америці, Українське Історичне Товариство, Українська Бібліотечна Асоціяція.

Канада: Наукове Товариство ім. Шевченка в Канаді, Українська Вільна Академія Наук, Інститут ім. Симона Петлюри.

Австралія: Наукове Товариство ім. Шевченка в Австралії, Центр українознавчих студій, як дорадча установа.

Отже, як бачимо, у відносно короткому часі Наукова Рада поширила

---

[50] Обіжний лист голови Наукової Ради Л. Винара до членів Н. Р. від 21. І. 1984 (Архів Н. Ради).

[51] «Обіжний лист», *цит. док.*, стор. 2-3. Цю частину обіжника також видруковано в статті Л. Винар, «Наукова Рада при СКВУ», *Вісник СКВУ,* том X, ч. 1 (12) 1984, стор. 28-30.

[52] Докладніше про ці справи в листі голови Н. Ради до Президії Секретаріяту з 11 січня 1984 р. У листі до кол. голови Н. Р. д-ра Я. Падоха від 9 січня 1984 року я писав, що ми оснували Архів і просив, щоб він прислав офіційну кореспонденцію Н. Ради із 1978-1983 років, мовляв «знову ж я не одержав від Вас жадної офіційної кореспонденції Вашої, як голови Н. Ради. На увазі маю Вашу переписку з українськими науковими установами і ГУРІ. Прошу ласкаво цю документацію переслати». Опісля Василь Омельченко, б. секретар Н. Ради інформував нас, що він не має і не провадив жадного офіційного листування Н. Ради.

свою організаційну базу і активізувала свою діяльність. Без перебільшення можна ствердити, що це перший раз після Другої світової війни об'єднано в одному координаційно-науковому центрі таку кількість українських установ, які несуть відповідальність за розвиток українознавчих дисциплін і наукової діяльности в діяспорі.

Тепер виринає питання, як поставилися окремі наукові установи і їхні представники до нашого пляну праці і взагалі активізації Наукової Ради при СКВУ? Назагал їхнє наставлення було позитивне і це давало нам відповідну моральну базу і потрібну енерґію до реалізації наміченої діяльности. Наприклад ректор УВУ проф. В. Янів, хоча скептично поставився до минулої діяльности Н. Ради, проте заразом писав, що «Доцільність НР очевидна, я її в принципі схвалюю», а заразом погодився бути її репрезентантом в Европі.[53] Також позитивне становище до відновлення діяльности Н. Ради зайняв проф. В. Кубійович, голова НТШ в Европі, який делеґував д-р А. Жуковського до Президії НР. Президент УВАН в Канаді д-р М. Марунчак писав, що він вірить, що «в цій каденції Наукова Рада стане на висоті свого завдання», а заразом висловив цілий ряд порад відносно діяльности Н. Ради[54] Таку саму позитивну настанову до плянів діяльности Н. Ради зайняв д-р В. Стебельський, голова НТШ в Канаді, проф. М. Пап, голова Асоціяції університетських професорів, д-р В. Омельченко, екзекутивний секретар УВАН, проф. Дмитро Штогрин, голова Товариства українських бібліотекарів і інші члени Н. Ради. Ректор УКУ о. І. Музичка в листі до Н. Ради від 23. 3. 1984 р. писав:

> «Дякую Вам і Науковій Раді при СКВУ за включення нашого університету ім. св. Климента папи в Римі в члени Вашої Ради. Уважаю створення такої Ради при СКВУ великою справою при організації наших наукових сил, розпорошених по всьому світі. Це надзвичайно творчий задум й УКУ радо поможе Вам у здійснюванню намічених Вами цілей».

Не улягає сумніву, що піддержка діяльности Наукової Ради українськими установами (науковими й високошкільними) була конечна, якщо ішлося про її дальше існування і діяльність. Тому ми уважали, що Президія Н. Ради мусить стояти в безперебійному зв'язку із її членами шляхом відповідних обіжників і телефонічних контактів.

Перед нами стояло важливе питання уточнення поняття «українська наукова установа» у зв'язку із статутом Н. Ради і справою її членства. У зв'язку із цим в обіжнім листі від 21. І. 1984 року ми писали: «Ми знаємо, що Н. Рада є надбудовою для українських незалежних наукових установ і високих шкіл (гляди «Статут» точка 3, параґраф 5). Проте існують українознавчі центри при Альбертійськім і Гарвардськім університе-

---

[53] Лист ректора УВУ В. Янова до Л. Винара від 12. II. 1984.

[54] Лист президента УВАН в Канаді д-ра М. Марунчака до голови Н. Ради Л. Винара від 18 березня 1984 р. Все офіційне листування Н. Ради зберігається в її архіві.

тах (і інших), які відповідають за свою діяльність перед університетською адміністрацією, а не перед іншими чинниками — тому пропоную, щоб встановити катеґорію надзвичайних членів. Часами Н. Рада мусить зайняти критичне становище до різних подій в совєтській Україні і на Заході пов'язаних з наукою, а це може іти в розріз з вимогою різних університетських властей і т. д. Отже, щоб усунути будьяку можливість „конфлікту інтересів" — категорія надзвичайного членства розв'яже цю справу. *Наукова Рада уважає себе незалежною науковою надбудовою для українського наукового життя в діяспорі і у своїй діяльности виключно унапрямлюється добром і потребою українського наукового життя, а в ширшій площині потребами українського народу.* Отже Н. Рада мусить зберегти незалежність своєї дії».

Відповіді членів Н. Ради були різні, якщо ідеться про питання «звичайного» і «надзвичайного членства» — проте усі годилися, що ця наукова надбудова мусить задержати незалежність своєї діяльности, а членами Н. Р. повинні бути українські наукові і високошкільні установи в діяспорі. Щоб розв'язати цю справу в червні 1984 року покликано до життя Статутову Комісію, яка мала подати до обговорення членами Н. Р. проєкт нового статуту.[55]

Паралельно із розбудовою членської бази Наукової Ради ми скріпили зв'язок і співпрацю із Президією Секретаріяту СКВУ, зокрема із головою д-ром Петром Саварином і генеральним секретарем Мироном Барабашем. Автор цих рядків підкреслював, що Наукова Рада репрезентує українські наукові установи в діяспорі, а заразом являється «науковим рам'ям секретаріяту СКВУ»[56] і займається усіма справами в СКВУ, що відносяться до українського наукового життя.

Ця роля Наукової Ради була прийнята головою СКВУ і Президією Секретаріяту. Вже на засіданні Президії Секретаріяту СКВУ в серпні 1984 року віднотовано, що «всі дискутанти (члени Президії — Л. В.) висловили признання для Наукової Ради за об'єднання українських наукових установ і розгорнення широких плянів праці, що було трудно осягнути в минулих каденціях».[57] Треба підкреслити, що цю позитивну опінію про діяльність

[55] Обіжний лист членів Н. Ради від 16. IX. 1984. Статутову комісію погодився очолити д-р Дмитро Штогрин. Членами С. К. стали д-р Б. Стебельський, д-р О. Підгайний. Також у липні поширено цю комісію і запрошено до її складу ректора В. Янова, д-ра М. Марунчака, о. ректора І. Музичку і д-ра Н. Пазуняк. Ми просили комісію виготовити проєкт статуту до 15 грудня 1984 р. Правдоподібно, у зв'язку, із переобтяженнями різними обов'язками голови С. Ком. проєкту нового статуту не виготовлено і тепер плянуємо виготовити такий проєкт для обговорення і затвердження членами Н. Р.

[56] Лист Л. Винара до П. Саварина, голови СКВУ від 28. III. 1984. Завдання Наукової Ради її голова докладно з'ясував у листі від 11. І. 1984 на руки ген. секретаря СКВУ, а також у листі до Президії Секретаріяту СКВУ від 16 квітня 1984 року. Тут треба згадати, що голова Наукової Ради давав звіти про її діяльність на засіданнях Президії Секретаріяту СКВУ, а також друкував звіти про діяльність Н. Р. в офіціозі СКВУ — «Вісник Світового Конґресу Вільних Українців».

[57] «Протокол засідання поширеної Президії Секретаріяту СКВУ відбутого в днях 17-18 серпня 1984 р. в приміщеннях СКВУ в Торонті» (машинопис Архів Н. Ради), стор. 6.

Н. Ради поділяли члени Президії Секретаріяту, які належали до різних громадських централь і організацій в діяспорі і які заступали різні ідеологічні позиції і мали різні підходи до праці СКВУ — проте в справах Н. Ради вони усі зайняли позитивне становище. Також голова СКВУ ставився коректно до голови Наукової Ради не зважаючи на те, що часами їхні думки відносно деяких справ «наукової політики» не були тотожні.

Він ставився із повним розумінням до діяльности Наукової Ради і писав, що її праця підносить престиж СКВУ.[58]

Наукова Рада не обмежувала своїх зв'язків виключно до українських установ. У липні 1984 р. ми одержали листа від голови Української Науково-дослідчої Програми при Іллінойському Університеті д-ра Дм. Штогрина в справі співпраці,[59] а також зав'язано зв'язки із Східно-европейським і совєтознавчим інститутом при Джан Карол Університеті в Клівленді, який очолює д-р Михайло Пап. Тут треба підкреслити, що співпраця Н. Ради з УНДП при Іллінойському університеті показалася корисною для двох установ, зокрема відносно організування наукових конференцій, про що згадаємо пізніше.

Протягом 1984 року ми старалися не лише поширити членство Н. Ради, але також обговорити важливі справи пов'язані з її діяльністю і опрацюванням плянів майбутньої праці. Спершу я думав, що час до часу зможемо скликати наради Н. Ради для обговорення вищезгаданих справ. Першу спробу ми зробили 8-го червня 1984 року в Торонті — на цей день скликано наради Н. Ради з обширною програмою.[60] На превеликий жаль лиш декілька членів Н. Р. взяли участь в цих офіційних нарадах і тоді ми прийшли до переконання, що найкращим шляхом кумунікації між членами Н. Р. є офіційні обіжники, листи, відповідні матеріяли видрукувані у виданнях СКВУ і інших виданнях. Беручи до уваги, що Н. Рада є

---

[58] Лист П. Саварина до Л. Винара від 15 вересня 1987 р. Голова СКВУ писав: «Я ціню Вашу ініціятиву і працю, як Голови НР при СКВУ. Дуже радію, що Ви її очолюєте і нею керуєте, бо маєте добре ім'я і довір'я українського наукового і загального світу, а це підносить і престиж СКВУ».

Тут треба зазначити, що я уживаю терміну «голова», а не «президент» СКВУ, бо так підписує листи до мене д-р П. Саварин. Також відносно Н. Ради уживаємо означення «голова», а не «президент», як це зазначено в статуті Н. Р. Назва «президент» Н. Ради звучить дещо бомбастично, подібно, як «президент НТШ», замість «голова НТШ».

[59] Лист Дм. Штогрина до Л. Винара від 26 липня 1984. Д-р Штогрин повідомляв нас, що «Управа Української Науково-Дослідчої Програми (УНДП) бажає нав'язати з Науковою Радою СКВУ співпрацю у відношенню до наукової діяльности, зокрема у плянуванні окремих наукових проєктів. Управа УНДП зацікавлена співпрацею з Науковою Радою передовсім у питаннях дослідів (включно з науковими конференціями)». Ми поставилися позитивно до цеї пропозиції і співпраця між Н. Радою і УНДП триває по сьогоднішний день. Див. також відповідь Л. Винара до Дм. Штогрина від 16. 9. 1984 р.

[60] Обіжний лист Н. Р. від 14. V. 1984 з програмою нарад. В програмі нараз знаходимо обговорення пляну праці Н. Р., відзначення 1000-ліття впровадження християнства в Україні, статут Н. Р., проєкт видання інформаційного бюлетеня і інші справи.

світовою надбудовою наукових установ — це мало свій сенс і оправдання. Ми не могли обмежити вирішення важливих справ лише до членів Н. Р. в Канаді і США. Також Н. Рада не могла стати «прибудівкою» будь-якої наукової установи — тоді вона втратила б сенс свого існування, як світова надбудова українських наукових установ. Для активізації діяльности Н. Ради в Европі ми просили ректора УВУ проф. В. Янова допомогти нам у координації наукової праці, а в Австралії ми просили проф. Н. Пазуняк причинитися до популяризації праці Н. Ради на австралійському континенті. В. Янів і Н. Пазуняк прийняли нашу пропозицію і допомагали нам в праці, зокрема своїми порадами.

У жовтні 1984 року ми вислали новий обіжник до членів Наукової Ради разом із спеціяльним запитником відносно запляннованої діяльности, а також ми просили членів подати їхні побажання, а також побажання установ, які вони репрезентують в Н. Р.[61] В обіжнику ми писали, що «консолідаційний процес українського наукового життя в діяспорі майже закінчено» і що «це є значний здобуток, якщо ідеться про ґльобальну наукову діяльність українських установ».[62] У запитнику Н. Ради порушено такі питання: 1) пропозицію голови Н. Р. про створення Українського Допомогового Фонду для допомоги українським науковцям емеритам; 2) справу видання наукового вістника Н. Р.: 3) видання збірника про діяльність українських наукових установ на Заході; 4) питання відбуття загальних наукових з'їздів; 5) справу доцільности англомовного перекладу *Історії України-Руси* і *Історії української літератури* М. Грушевського й 6) питання видання важливих українознавчих праць.

В обіжнику із березня 1985 року ми подали висліди нашого опитування членів Наукової Ради.[63] Більшість членів схвалила видання інформативного вісника Н. Ради. Ректор о. д-р І. Музичка рекомендував, щоб кожна установа оплачувала це видання. Не зважаючи на позитивне наставлення членів Н. Р. до цього запляннованого видання — нічого з цього проєкту не вийшло через обмежені фінанси Н. Р., а також не зреалізовано пропозиції про фінансування вісника українськими науковими установами. Натомість Редакція «Українського Історика» погодилася містити хроніку Н. Ради на сторінках журналу, а різні звідомлення наші друкувалися з рамени «Пресової Служби Н. Р.» в українській пресі в США, Канаді, Европі і Австралії. Отже документація і інформація про діяльність Н. Р. була задовільно розв'язана і без видання окремого вісника.

Члени Н. Ради уважали, що видання *Історії України-Руси* М. Грушевського в англомовному перекладі є надзвичайно актуальною і важливою справою — про ці справи згадаємо пізніше. «Точка 4 в нашому запитнику, — писалося в обіжнику, — відносилася до відбуття періодичних за-

[61] Обіжний лист Н. Р. від 16. IX. 1984 за підписом Л. Винара, голови і О. Мартинюка, секретаря. Ми просили членів Н. Р. відповісти на запитник до 15 листопада 1984 р.

[62] *Там же.*

[63] Обіжний лист Н. Ради від 30 березня 1985 р. за підписом Л. Винара і О. Мартинюка.

гальних з'їздів українських науковців. Усі члени Н. Ради одобрили цю ідею».[64] Тут ми брали до уваги відбувати такі з'їзди або конференції Н. Ради на Іллінойському університеті під час щорічних українознавчих конференцій, що їх організував Дм. Штогрин, член Н. Ради. Треба згадати, що у тому часі Наукова Рада дала повну підтримку в організації Комітету для відзначення 1000-ліття Християнства в Україні, який постав з ініціятиви ректора В. Янева в Мюнхені — цій справі згодом присвятимо окрему увагу.

Усі члени Н. Ради, які відповіли на наш запитник з 1984 року, позитивно поставилися до ідеї створення допомогового наукового фонду. У цій справі ми писали: «Багато наших видатних науковців-емеритів потребують додаткової матеріяльної допомоги. Ця ділянка, на превеликий жаль, занедбана нашими суспільними установами. Учені, які ціле своє життя розбудовували українську науку, виховували ґенерації українських учених, часто залишаються без належної допомоги, забуті українською громадою і установами. Це ненормальне явище».[65] Тут треба зазначити, що без огляду на виразне становище в цій справі Н. Ради і видвигнення її головою питання організації такого допомогового фонду під час засідань СКВУ — дотепер не вдалося цеї ідеї зреалізувати.

Автор цих рядків уважає, що завдяки висланому запитникові Н. Ради до її членів — ми не лише зав'язали безпосередний зв'язок з науковими установами, але також при опрацюванні пляну праці Н. Ради могли взяти до уваги побажання і поради наших членів. Треба лиш жалкувати, що деякі члени Н. Ради не відписали і часами не відповідали на обіжники Н. Ради. Але це вже була їхня відповідальність або відповідальність товариства та їхніх управ, які ці члени репрезентували в Н. Раді.

У 1985 році ми звернули спеціяльну увагу на відзначення 1000-ліття Хрищення України, скликання наукових з'їздів, справі англомовного перекладу *Історії України-Руси* М. Грушевського і ще раз підкреслювали важливість організації наукового допомогового фонду для науковців-емеритів.[66] Також голова Н. Ради підкреслив потребу створення відповідної фінансової бази для уможливлення «більш менш» нормальної діяльности, мовляв «Організація і спонзорство різних конференцій, активізація науково-видавничих проєктів, репрезентація української науки на міжнародному форумі — все це вимагає відповідної матеріяльної бази. Вже дотепер багато зроблено, але реалізація наших плянів неможлива без матеріяльної підтримки».[67] Секретаріят СКВУ час-від-часу допомагав у реалізації окремих проєктів, але наше звернення до наукових установ з просьбою внесення добровільного датку на діяльність Н. Р. — не принесло позитивної відповіді. І тут можна сказати, що голова Н. Ради до певної міри не

---

[64] *Цит. док.*, стор. 3. Назва підрозділу «Загальні наукові з'їзди».

[65] *Там же.*

[66] Л. Винар і О. Мартинюк, Обіжний лист до «Членів Наукової Ради при СКВУ — Австралія-Америка-Европа-Канада», від 30 березня 1985 р.

[67] Любомир Винар, «Наукова Рада при СКВУ: замітки про її діяльність», з листопада 1985, стор. 3. (Машинопис, Архів Н. Ради СКВУ).

вив'язався із завдань, можливо тому, що не має відповідного «бізнесового» підходу до збірок. Проте віримо, що в майбутньому ця справа буде полагоджена.

У 1980-их роках ми також звернули увагу на взаємини між українськими науковими установами і українознавчими науковими осередками при американських і канадських університетах. Повинна, на нашу думку, існувати конструктивна співпраця між цими установами. Можна сказати, що бодай до певної міри це реалізувалося в Америці і в Канаді. Проте часами деякі учені старалися понизити науковий престиж деяких українських установ, що вносило непотрібний фермент між науковцями. Для ілюстрації цього явища можна згадати доповідь проф. Омеляна Пріцака, директора ГУРІ і дійсного члена НТШ, виголошену на пленарній сесії НТШ в Нью-Йорку, 5. 11. 1983 року. У цій доповіді присвяченій відзначенню 110-літтю НТШ, прелеґент твердив, що НТШ в еміґраційному періоді перейняло на себе «ще й функції галицького т-ва Просвіти»... Крім того, щоб поширити свою матеріяльну базу, поодинокі крайові НТШ, зокрема найсильніше американське, згодом перемінили наукові стандарти на громадські. Наслідком того було включення НТШ до еміґраційних політичних розрахунків, використовування все ще атрактивного імени НТШ (головно з доби 1894-1914) для позанаукових цілей, що принесло з собою упадок наукового рівня...»[68]

Цей уривок наглядно свідчить про погляд на теперішний стан і наукову ролю НТШ, організатора і промотора українознавчого наукового центру при Гарвардському університеті. Не входячи тут в аналізу змісту доповіді О. Пріцака, можна лиш підкреслити, що ГУРІ і американське НТШ часом улаштовують спільні наукові конференції і тому тяжко зрозуміти такі «обвинувачення» в сторону НТШ — але вони мабуть характеристичні до насвітлення погляду представника ГУРІ на НТШ. Тут треба лише згадати, що проф. Володимир Кубійович, голова НТШ в Европі, зайняв критичне становище до доповіді голови ГУРІ і його твердження назвав «голословними».[69] Об'єктивно треба ствердити, що часами чуємо

[68] Омелян Пріцак, «Роля Наукового Товариства ім. Шевченка (НТШ) в історії України», *Вісті з Сарселю,* Париж-Мюнхен, 1983-1984, ч. 25, стор. 9. Ця стаття появилася спершу в березневому числі журналу «Сучасність» з 1983 року.

[69] Володимир Кубійович, «До доповіді проф. Омеляна Пріцака. Зауваження», *Вісті з Сарселю,* цит. пр., стор. 13-20. Відповідь В. Кубійовича спершу була видрукувана в журналі «Сучасність» за травень 1983 року. Автор писав: «Натомість трудно погодитися з автором статті, що відновлене НТШ перебрало структуру «Просвіти». Плян до відновлення НТШ дав я, і я реалізував його щойно на весні 1947 року... Я не розумію твердження проф. Пріцака, що наслідком цього сталося «включення НТШ до еміґраційних політичних розрахунків, використовування все ще атрактивного імени НТШ для позанаукових цілей». Як довголітний голова НТШ в Европі і генеральний секретар я «дещо» знаю еволюцію НТШ і дивуюся голословному твердженню проф. Пріцака. Дуже необережне також його твердження: «Це була свого роду „страшна помста"; як колись „Просвіта" не дала розвинутися Літературному Т-ву ім. Шевченка (першого періоду), так тепер НТШ, ставши фактично просвітянським товариством», вбило «Просвіту», *цит. пр.,* стор. 18. Цікаво згадати, що в обороні НТШ став його найвидатніший член з Европи. Натомість не знаємо, яке становище зайняла Управа НТШ в Америці, бо критика О. Пріцака відносилася перш за все до американського НТШ.

від представників молодої ґенерації українських науковців, які працюють в американських і канадських університетах, що українські наукові установи для них не мають притягаючої сили, що їх не допускають до керма в цих установах, а також чуємо подібні закиди про їхній науковий рівень. Отже голос О. Пріцака не ізольований — він радше характеризує стан ферменту, що існує між різними науковими установами. Саме тому Наукова Рада уважає, що на форумі наукових конференцій, в яких участь будуть брати усі ґенерації українських учених — справи теперішнього стану наукових установ і їхньої діяльности можна буде конструктивно обговорити. Ми не помилялися — на сесіях Наукової Ради СКВУ, які відбулися в Іллінойському університеті в 1986 і 1987 роках саме прийшло до конструктивного обміну думками представників різних ґенерацій українських учених і це витворило позитивну атмосферу і надію на дальшу співпрацю між науковими установами і поодинокими вченими. Ми вірили в координацію наукової діяльности і співпрацю між поодинокими установами. Ці думки ясно висловлені в нашому звіті із діяльности Н. Ради за 1985 і початок 1986 років, мовляв «ми мусимо виступити об'єднаними силами, без огляду на різні непорозуміння і застереження. Ми мусимо спільно накреслити плян дії і протиакції на всі поважніші напади проти українського народу, його історії і його права на самостійне життя».[70]

Треба згадати, що ще в листопаді 1984 року помер ректор Іван Майстренко, член Наукової Ради від УТГІ в Мюнхені, а 8 листопада 1985 року відійшов на вічний спочинок проф. Володимир Кубійович, один із найвидатніших організаторів українського наукового життя після 1945 року, голова НТШ в Европі і щирий прихильник діяльности Наукової Ради при СКВУ.

У червні 1986 року Наукова Рада зорганізувала конференцію в Іллінойському університеті про що згадаємо пізніше. Під час нарад Президії Секретаріяту СКВУ, що відбулися 11 і 12 липня 1986 року в Торонті, голова Наукової Ради зложив повний звіт з її діяльности. Президія Секретаріяту попросила мене виготовити відповідний плян відносно українського правопису в зв'язку із пропозицією проф. Ярослава Рудницького. Треба сказати, що мої заходи в цій справі не увінчалися задовільним успіхом — було прямо неможливо зорганізувати спеціяльну правописну комісію, в яку входили б видатні українські мовознавці з різних українських наукових установ.

У липні 1986 року ми звернулися окремим обіжним листом до голов українських наукових установ — членів Наукової Ради в справі реалізації двох важливих справ. Ішлося про підготову наукового збірника про діяльність наукових установ в діяспорі і підготовку загальної наукової конференції під час конґресу СКВУ в 1988 році.[71]

---

[70] Любомир Винар, «Наукова Рада при СКВУ і завдання української вільної науки», *Вісник СКВУ,* Рік XII, ч. 1, 1986, стор. 20.

Інформації про діяльність Наукової Ради в 1985 році також знаходимо в обіжному листі до членів Н. Ради від 20 грудня 1985 (Архів Наукової Ради).

[71] Лист Л. Винара до голов наукових товариств від 9. VII. 1986. До листа включено також відповідний запитник.

Відповідь членів Наукової Ради була позитивна. Якщо ідеться про документацію наукової діяльности поодиноких установ, то можна ствердити, що ця ділянка занедбана. До сьогодні, наприклад, не маємо обширної історії Українського Вільного Університету, НТШ, УВАН, УІТ і інших установ. Запропонована збірна праця виповнить поважну прогалину в цій ділянці і дасть теперішньому і майбутньому дослідникові українського наукового життя в діяспорі удокументований перегляд діяльности поодиноких установ. Також члени Н. Ради зайняли позитивне становище відносно відбуття наукової конференції під час наступного конґресу СКВУ. У тому часі до Торонта приїдуть представники наукових установ з Европи, Австралії, Канади і Америки і це дасть нагоду обговорити важливі справи відносно сучасного стану української науки в Україні і на Заході. Тут треба також згадати, що статут Наукової Ради передбачає улаштування «спільних виступів» Наукової Ради і наукових установ. Щоправда був один голос, мовляв відбуття наукового з'їзду треба залишити поодиноким установам — але це був радше вийняток. Наукова Рада, як світова надбудова українських наукових установ в діяспорі, найкраще надається до скликання загального з'їзду або конференції українських науковців. У цій справі покликано до життя окрему організаційно-наукову комісію.[72]

З початком 1987 року звернулися деякі члени Наукової Ради із проханням, щоб ми зайняли становище відносно культобміну із совєтською Україною, зокрема відносно відбуття конференцій улаштованих україно-знавчими осередками при американських і канадських університетах з участю совєтських українських учених. Ця справа також була порушена під час пленарної сесії СКВУ, що відбулася у травні 1987 році в Торонті. У цій справі я заявив, що розішлеться окремий обіжник до членів Наукової Ради і на основі відповідей ми зможемо зайняти становище. У цій справі, як також у інших питаннях нашої «наукової політики», я уважав, що усі члени Наукової Ради повинні висловити свої думки і рекомендації і тоді ми зможемо подати офіційне становище Наукової Ради. Ми розіслали обіжний лист із відповідним запитником до членів Наукової Ради у квітні 1987 року.[73] На превеликий жаль ми лиш одержали відповідь від чотирьох установ — це свідчить, що більшість членів не відповіли з різних причин на цей запитник. Можливо, що деякі члени не бажали зайняти критичного становища до ГУРІ в справі конференції з участю чотирьох совєтських вчених і до наукової конференції у Гамілтоні присвяченій 1000-

---

[72] Комісія складається з таких членів (подаємо в поазбучному порядку): Любомир Винар, голова Наукової Ради і УІТ, Аркадій Жуковський, голова НТШ в Европі, Осип Мартинюк (секретар Наукової Ради), Роман Микитович, голова НТШ в Австралії, Василь Омельченко (генеральний секретар УВАН в Америці), Михайло Пап, голова Асоціяції українських університетських професорів, Ярослав Розумний, б. голова УВАН в Канаді, Богдан Т. Цюцюра, ректор УВУ і Дмитро Штогрин, голова ТУБА. Тут треба ствердити, що ми зверталися до усіх установ-членів Н. Ради, щоб дали своїх делеґатів до Комісії. Якщо ще прийдуть нові зголошення членів, тоді відповідно пошириться організаційний комітет для підготови з'їзду.

[73] Обіжний лист до членів Наукової Ради від 8 квітня 1987 року за підписом Л. Винара і О. Мартинюка.

літтю християнства в Україні в МекМастер університеті з участю одного совєтського українського науковця.[74] Під час нарад СКВУ в травні 1987 року, я мав нагоду обмінятися думками з проф. Петром Потічним, організатором гамільтонської конференції і з д-р Б. Стебельським та д-р О. Підгайним — членами Наукової Ради. Під час розмови виявилося, що існують поважні розбіжности в думках між українськими науковцями щодо питання участи українських, совєтських вчених в наукових конференціях організованими українськими науковцями при канадських університетах. Організатор гамілтонської конференції підкреслював позитивні сторони «культобміну». Опісля д-р П. Потічний, як делеґат товариства вояків УПА, висловив свої думки в дискусії на загальній сесії СКВУ. На нашу думку ці справи треба докладно і об'єктивно обговорити і зайняти певне становище. Без огляду на т. зв. «ґласность» в совєтській Україні сьогодні маємо до діла з нагальною русифікацією української культури і шкільництва, а також наукового життя. Цих моментів не можна іґнорувати, якщо ідеться про об'єктивне насвітлення української науки і культури в совєтській Україні. Можна висловити признання українським письменникам і мовознавцям в совєтській Україні за їхню боротьбу за права рідної мови в Україні, проте наразі не бачимо виразного становища українських істориків та інших совєтських учених в справі фальсифікації історії України в совєтській історіографії.

Для об'єктивної оцінки теперішньої відлиги — «ґласности» в СССР і Україні — треба відповідної перспективи часу, треба вичекати і тоді можна зробити відповідні висновки. З минулого знаємо, що шляхом «культобміну» висилали партійних апаратчиків з відповідними завданнями.

За ініціятивою Наукової Ради створено в 1987 р. Комісію термінології із головним завданням виготовлення відповідних матеріялів із запроєктованою історичною термінологією українською, англійською, німецькою і французькою мовами, що відносилася б до усіх періодів історії України.[75] Фальшиве насвітлення історичного процесу України безпосередньо вяжеться із фальшивою історичною термінологією і періодизацією, що її уживають дослідники в совєтському Союзі і на Заході. Найкраще цю ситуацію ілюструє термінологічний хаос, що відноситься до історії України-Руси XI і XII ст. і історії середньовічної Росії — це допроваджує до фальсифікації історії Східньої Европи і України совєтськими і західніми істориками, які прийняли в своїх дослідженнях совєтську або змодифіковану дореволюційну російську схему історії Східньої Европи. Саме тому Наукова Рада уважає, що впровадження об'єктивної історичної термінології в працях західних істориків і викриття фальсифікацій російських і совєтських істориків відносно різних періодів історії України, є одним із

[74] Тут треба сказати, що відповіді членів Н. Ради в справі «культобміну» були неґативні. Також в українській пресі появилися в цій справі негативні відзиви, напр. «Гарвардська діяльність вимагає вияснень», *Українське Слово* (Париж) з 29. 3. 1987; «На дорозі культобману», *Гомін України* (Торонто) за 18 березня 1987 р.

[75] Обіжний лист до членів Наукової Ради від 7 червня 1987 за підписом голови і секретаря.

найважливіших завдань українських науковців і наукових установ. Ця проблематика, на жаль, була занедбана, і тепер віримо, що новопостала термінологічна комісія приступить до систематичної праці над уточненням об'єктивної історичної термінології.[76]

У нашій статті-звіті з діяльности Наукової Ради з кінця 1986 і першої частини 1987 років, автор цих рядків писав, що «в основному з приємністю приходиться ствердити, що науковоактивні українські установи розуміють значення і вагу Наукової Ради при СКВУ в контексті структури українського наукового життя і координації наукової праці. З перспективи часу також без жадних перебільшень можна ствердити, що ми зробили все, що було в наших силах і засобах, щоб Наукова Рада стала активною і продуктивною».[77]

Звичайно були деякі недотягнення в нашій праці: не всі члени Наукової Ради допомагали в її розгорнені діяльности, не всі розуміли вагу координації праці і можливо недоцінювали нашого намагання опрацювати раціональний плян співдії наукових установ в діяспорі. Проте це були радше вийнятки і ми віримо, що з часом, усі наукові установи, подібно, як і суспільно-громадські організації, зрозуміють, що лише при співучасті наукових установ в опрацюванні відповідного пляну праці, з узглядненням стану українського наукового життя в совєтській Україні і стану українознавчих студій на Заході, ми зможемо виконати наше завдання. Я вірю, що в майбутньому нам вдасться ще більше скріпити науково-організаційну і науково-видавничу праці Наукової Ради, яка активно діє, як світова надбудова українських наукових і високошкільних установ. Тепер можемо перейти до обговорення окремих аспектів діяльности Наукової Ради протягом 1984 і 1987 років, зупиняючися над нашими основними завданнями.

(Закінчення в наступному числі)

---

[76] До складу Комісії входять такі науковці (подаємо в поазбучному порядку): *Любомир Винар* (Кентський стейтовий університет), *Тарас Гунчак* (Ратґерський університет), *Аркадій Жуковський* (Сорбонський університет), *Ігор Каменецький* (Центральний мічіґенський унів.), *Олександер Оглоблин* (Український Вільний Університет), *Ігор Стебельський* (Віндзорський університет), *Орест Субтельний* (Йорк університет), *Богдан Цюцюра* (Український Вільний Університет). До співпраці запрошено також неукраїнських науковців. Українське Історичне Товариство погодилося друкувати матеріяли термінологічної Комісії в *Українськім Історику*. Докладніші інформації про завдання Комісії в Любомир Винар, «Діяльність Наукової Ради при СКВУ і завдання наукових установ», *Вісник СКВУ*, Рік XIII, ч. 1 (15), 1987, стор. 19-20.

[77] Л. Винар, *цит. пр.*, стор. 19.

Ernst Lüdemann

NOMENKLATORISCHE BEMERKUNGEN ZUR GESCHICHTE DER OSTSLAWEN

Bei historischen Erörterungen geht es zunächst darum, besondere, d.h. zeit- und ortsgebundene Erscheinungen geistig verfügbar zu machen. Dies geschieht im allgemeinen mithilfe von Namen, die an sich bereits ein historisches Detail darstellen: so z.B., wenn ein bestimmter Landstrich in der Sprache seiner Bewohner, oder auch der Seefahrer eines anderen Landes, die ihn traditionell mit einem anderen Namen belegen, aufgeführt wird. Die ursprüngliche, griechisch-jonische Historie war Weltkunde, fußend auf Reiseberichten. Erst, wenn die Antwort auf die aristotelische Grundfrage "ob etwas existiert" feststeht, kann das Bemühen um die Deutung der festgestellten Dinge einsetzen, die Lösung der Frage "was es ist" angestrebt werden. Hierzu braucht man allgemeingültige Begriffe, z.B. "Staat," deren genauer Sinn und Zuordnung allerdings selten unumstritten sind. Gegenstand der folgenden Überlegungen sind das Wort "Rus'" und einige Glieder seiner Wortfamilie. Obwohl es nicht falsch ist, hierfür die metasprachlichen Prädikatoren "Begriff" bzw. "Terminus" zu verwenden, da der Bezug von "Rus'" und "Rus'kaja Zemlja" zu einer Reichsideologie erörtert werden soll, halte ich es doch für sinnvoll, diese Untersuchung für "nomenklatorisch" und nicht "terminologisch" anzusehen: In erster Linie geht es doch um ethnische und geographische historische Eigennamen.[1]

Die falsche Verbindung von Namen und Dingen kennen wir seit Platon und Aristoteles als Hauptquelle ungewollter Irrtümer, aber auch absichtlich vollzogener eristischer Trugschlüsse.[2] Wird eine Benennung räumlich, zeitlich oder in beider Hinsicht unberechtigt ausgedehnt, so kann dadurch mitunter ein ideologisch ausgerichtetes Geschichtsbild gefördert werden. Seltener wird dabei eine bestimmte lautgestaltliche Modifikation eines Namens ausgenutzt. Häufiger deutet Namenstausch und -Verdrängung die dahinter stehende Gesinnung an; so etwa, wenn in der national ausgerichteten deutschen populären Geschichtsschreibung des 19. Jh. anstelle von "Germanen" bisweilen "Deutsche" gesetzt wurde.[3]

Im Folgenden soll umrissen werden, welche fragwürdigen Vorstellungen die ungenaue Setzung, Schreibweise und semantische Deutung von "Rus'" u.a.

---

[1] Vgl. E. Braun, H. Rademacher, *Wissenschaftstheoretisches Lexikon*, Graz, Wien, Köln 1978 s.v. "Terminus" (Th. Lewandowski) und s.v. "Begriff" (W. Kuhlmann).

[2] Platon, *Euthydemos* 278A, Aristoteles, *De Interpretatione* 1. 16 a 12.

[3] Z.B.: G. Klee, *Geschichtsbilder aus der deutschen Urzeit*, Gütersloh 1890, Bd. 1, 99 u. passim.

nahelegen. Es sind dies ideologisch motivierte Implikationen, die in der russischsprachigen Geschichtsschreibung der Sowjetunion ihren Platz haben, sich aber auch auf die deutschen, englischen und französischen Entsprechungen ausprägen. Um die angedeutete Univokation, die Ausweitung einer zeit- oder ortsgebundenen Nomenklatur auf andere Epochen oder Gebiete zu widerlegen, muß der Bedeutungsumfang der verschiedenen Namen in den jeweiligen Zeiten untersucht und auch die Entwicklung der Lautgestalt und Schreibweise beachtet werden. Auch in der sowjetischen wissenschaftlichen Literatur findet man bisweilen eine korrekte Namensgebung in der Geschichte der Ostslawen, eine sachgemäße Unterscheidung zwischen "rus'skij (rus'kij, ruskij)", "russkij" und "Rossija" bzw. "rossijskij".[4] Nach Markstein[5] nehmen selbst "russischnationale" Kreise eine Differenzierung zwischen "rossijskij", "russkij" und "rus'kij" vor: "Rossijskij" werde den föderativen Verhältnissen nach 1917 zugeordnet und weise vorher auf das offizielle petrinische "Rossija"; "russkij" werde auf die großrussische, "rus'kij" auf die Geschichte der Kiewer Rus' bezogen. Diese Gruppen, die gleichwohl im Volk der Großrussen die Säule der gesamten Sowjetkultur und den wahren Erben der Kiewer Rus' sehen, bedienten sich somit einer Differenzierung, die der Moskauer Kulturhistoriker Lichačev eingeführt habe.

Nun geht aber Lichačev, ebenso wie andere Sowjethistoriker, gerade nicht mit solcher Akribie vor, sondern gebraucht durchgehend "russkij". Er bezeichnet damit nicht nur das Land der alten Rus', seine Fürsten und geistlichen Würdenträger, sondern auch das Volk und seine Schöpfungen. Die Chronik Novgorods, meint er z.B. 1950, lege Zeugnis ab vom Kampf des russischen Volkes gegen die deutsche Aggression, und 1985 spricht er im Zusammenhang mit dem Igorlied vom "Russischen Land".[6]

Lichačev ist hier repräsentativ: Mit "russkij" stellen die sowjetischen Historiker schon im Sprachlichen die engste Verbindung der großrussischen Geschichte zu der des gesamten, von Ostslawen besiedelten Landes der Kiewer Rus' her. In Titeln wird nicht zwischen der Rus' und dem später hervortretenden großrussischen Volk unterschieden.[7] Nur gelegentlich schafft das Adjektiv "drevnerusskij" Distanz zur neueren russischen Geschichte.[8] Vielfach ist von

---

[4] *Sovetskaja Istoričeskaja Enciklopedija* (i.F.: SIE) Bd. 12, Moskau, Len. 1969 s.v. "Rus'" 416 f., *Bol'saja Sovetskaja Enciklopedija* (i.F.: BSE) Moskau, Len. Bd. 22, 1975 s.v. "Rossija", N.S. Gordienko, *"Kreščenie Rusi," fakty protiv legend i mifov,* Moskau, Len. 1984, 16.

[5] E. Markstein, Die Russischnationalen, *Osteuropa* Heft 3, 1984, 160-162.

[6] D.S. Lichačev, *Novgorodskaja pervaja letopis',* Moskau 1950, Nachdruck C.H. von Schooneveld, Den Haag, Paris 1969, 3. D.S. Lichačev, *Slovo o Polku Igoreve i kul'tura ego vremeni,* Leningrad 1985, 21. Jedoch wendet L. in diesem Buch bei wörtlichen Zitaten die alte Schreibweise "ruskaja" an. Im übrigen scheint es für L. seit dem Kiewer Reich bereits eine "russische" Literatur und ein "russisches" Volk zu geben: D.S. Lichačev, *Istorija russkoj literatury,* Moskau 1980, derselbe: *Istorija russkogo naroda X — XVIII vv.,* Moskau, Leningrad o.J.

[7] So z.B. B.D. Grekov, *Pravda Russkaja,* Moskau, Leningrad 1947.

[8] B. Rybakov, Drevnye rusy, k voprosu ob obrazovanii jadra drevnerusskoj narodnosti v svete trudov I.V. Stalina, *Sovetskaja Archeologija,* XVII, 1953, 46-48.

den Anfängen der russischen Nation, der russischen Kultur usw. die Rede, wenn die Zeit vor dem Tatareneinfall behandelt wird.[9] So sieht Nasonov eine "gesamtrussische Bedeutung" (obščerusskoe značenie) des Terminus "Russkaja Zemlja".[10] Solche Zuordnungen und die Schreibweise in der späteren Form, die tatsächliche Reichsideologie der Moskauer Großfürsten und Zaren zur Zeit der "Sammlung des russischen Landes" erwecken den Eindruck einer nicht nachträglich hergestellten, sondern natürlichen Namenskontinuität zwischen der Kiewer Rus' und den Großrussen. Selbst bei wörtlichen Wiedergaben aus der Nestor-Chronik wird bisweilen die falsche Schreibweise angebracht: "... otkudu jest pošla russkaja (sic) zemlja".[11]

Die Möglichkeit, durch Lautgleichheit (oder wenigstens sehr weitgehende Lautähnlichkeit) die Kiewer Rus' mit dem späteren Rußland zu identifizieren, ist heute im Russischen gegeben. Im Ukrainischen und Polnischen wird "rus'-kyj, ruski" der Rus' und ihren ukrainisch-ruthenischen Erben zugeordnet, "russisch" heißt "rosijśkyj, rosyjski".

So wird in der russisch-sprachigen Geschichtsschreibung der Eindruck genährt, das Volk der Russen habe sich bereits in der Kiewer Rus' herausgebildet und sich von da an geradlinig als Hauptsproß weiterentwickelt. Nolens volens werden die beiden anderen ostslawischen Völker schon dŭrch ihre abweichende Namensform ("Bjelorussen, Ukrainer") in eine Nebenrolle gedrängt. Einerseits behauptet die sowjetische Geschichtsschreibung immer wieder die Ebenbürtigkeit der drei ostslawischen Völker im Erbe der Kiewer Rus', auf der anderen Seite weist sie den Großrussen eben doch eine Sonderrolle zu, die sich engstens an die jetzige Nationalitätenpolitik anschließt, in der — bei aller laut verkündeter Gleichheitsideologie — das russische Volk den Rang des "Staršij brat", Beschützers oder zumindest Primus inter Pares einnimmt.

Grundstein dieser historisch-ideologischen Gesamtdeutung ist die Behauptung, es habe zur Zeit des Kiewer Reiches ein alle Ostslawen umfassendes Ur-Russen-Volk (drevnerusskij narod, prarusskij n.) gegeben. Die Diskussion über diese von Grekov vorgebrachte These 1950 in den Voprosy Istorii wurde beendet, nachdem Stalin sie durch seine Befürwortung faktisch zum Dogma erhob. Sie hatte jedoch, wie Čubatyj[12] nachweist, aus sachlichen Gründen zunächst viele Gegner. Eine Schwierigkeit liegt z.B. im archäologischen Befund, der eine südliche und eine nördliche Gruppe der Ostslawen hervortreten läßt.[13] Die Geschichte der Geschichtsschreibung wiederholt sich: Hruševs'kyjs "rationelles Schema" vom Jahrhundertbeginn wurde nun wieder zugunsten einer ostslawi-

---

[9] So D.S. Lichačev (Herausgeber) in: *Povest' o Kulikovskoj bitve iz ličevogo letopisnogo svoda XVI veka,* Leningrad 1980, 271.

[10] A.N. Nasonov, *Russkaja zemlja i obrazovanie Drevnerusskogo gosudarstva,* Moskau, Leningrad 1951, 220.

[11] Lichačev, *Slovo* 21, dort aber auch korrekt in der alten Schreibweise "ruskoj", ders.: *Povesti Drevnej Rusi,* Moskau, Len. 1983, 124, korrekt aber Gordienko, *Kreščenie* 16.

[12] M. Čubatyj, *Knjaža Rus'-Ukrajina ta vynyknennja trjoch schidnjoslov'jans'kych nacij,* New York-Paris 1964, 130.

[13] P.N. Tretjakov, Finno-ugry, balty i slavjane v oblasti verchnego tečenija Dnjepra i Volgy, in: *Istorija, folklor, iskusstvo slavjanskich narodov,* Moskau 1963, 25.

schen Gesamtgeschichte außer Kraft gesetzt. Selbst sowjetukrainische Historiker mußten dies als Einengung und Festlegung empfinden.[14] So sind es auch Widersprüche zur sowjetischen Geschichtsphilosophie selbst, die Zweifel an der Existenz eines ur-russischen Volkes aufkommen lassen. Zu Recht fragt Paszkiewicz, warum eigentlich diese Völkerschaft, wie die Sowjetwissenschaftler behaupten, durch die Tatareninvasion zerfallen sei.[15] Mit voller Schärfe tritt dieses Problem vor dem Hintergrund der sowjetischen Ideologie zur Nationalen Frage hervor, da für die Nation und ihre Vorläufer (Völkerschaft und Stammesverbände) der marxistisch-leninistische Grundsatz einer fortgesetzten dialektischen Höherentwicklung gilt.

Seit Pankratova zeichnet die sowjetrussische Geschichtsschreibung immer wieder — teils andeutend teils mit Nachdruck — das Bild eines Hauptstroms der russischen Geschichte: Von ihm leiteten widrige Einwirkungen zwei Seitenströme ab, die aber heute wieder — nahe dem ursprünglichen Fluß und in enger Verbundenheit mit ihm — auf das selbe Ziel wie anfangs zulaufen. Expressis verbis schildert Pankratova diese Entwicklung.[16] Sie behauptet, die Ukrainer und Weißrussen seien durch die westlichen Nachbarn vom russischen Brudervolk "losgerissen", später jedoch wieder mit ihm vereint worden. Dieser Gedanke einer Abtrennung der südlichen und westlichen Gebiete wird auch in Arbeiten über den Aufstieg Moskaus zum Ausdruck gebracht.[17] Lichačev läßt Aleksandr Nevskij für die Einheit der Rus' kämpfen, sieht aber das galizisch-wolhynische Fürstentum nicht in dieser Rolle. Schon in seinen Anfängen erscheint also allein das großrussiche Volk als Einiger und Beschützer.[18]

Ebenso bedeutsam für die Aufgaben der sowjetischen Geschichtsschreibung wie die These vom Volk der Ur-Russen ist die Behauptung von der "Wiedervereinigung" der linksufrigen Ukraine mit dem Moskauer Staat im Jahre 1654, die anläßlich der 300-Jahr-Feier dieses Ereignisses im März 1954 vom ZK der KPSS im Form von "Thesen" verkündet wurde. Das Schema des großrussischen Hauptstroms der Geschichte aller Ostslawen ist im wesentlichen, wie Polonśka-Vasylenko bemerkt, eine Variation der alten Ansicht von der Verlagerung der Bevölkerungszentren von Süden nach Nordosten, die Pogodin vertrat.[19] Danach sind die Großrussen auch historisch gesehen der ältere Bruder und Beschützer, der Haupterbe des Kiewer Reiches, denn Ukrainer und Weißrussen mußten eine Zeit der Zwangsentfremdung durchmachen. So spricht Mavrodin 1938 von der Rückeroberung der "urrussischen" Gebiete der nördlichen Ukraine und vom Kampf um die Rückgabe der "russischen" Landesteile, die in die Hand der polnischen und litauischen Pane gefallen waren.[20] Lichačev

[14] So z.B. M.Ju. Brajčevs'kyj, Teoretyčni osnovy doslidžen' etnohenezu, *Ukrajins'kyj Istoryčnyj Žurnal* (i.F.: "UIŽ") 2, 1965, 48.

[15] H. Paszkiewicz, *The Making of the Russian Nation,* London 1963, 217.

[16] A.M. Pankratova, *Geschichte der UdSSR,* Moskau, Verlag für fremdsprachige Literatur 1947, 77, 116.

[17] *Istorija SSSR II,* 1966, 47 f. (L.V. Čerepnin).

[18] Lichačev, *Provest'* 271.

[19] N. Polons'ka-Vasylenko, *Dvi koncepciji istoriji Ukrajiny i Rosiji,* München 1964, 22-29.

[20] V.V. Mavrodin, *Die Entstellung der mit der Geschichte des russischen* Staates verbundenen Fragen durch M.M. Pokrovskij, in: *Die Anfänge des Moskauer Staates,* hg. P. Nitsche, Darmstadt 1977, 72 (Or.: Učenye zapiski Leningradskogo gosudarstvennogo universiteta 19, 1938).

sieht in den Moskauer Großfürsten wahre Vollstrecker des Volkswillens, da sie nach 1380 zu Sammlern des russischen Landes wurden und eine herausragende Bedeutung als politische Einiger der Rus' hatten.[21] In diese Tendenz einzuordnen sind auch die Behauptungen von Sowjethistorikern, die Wert darauf legen, daß der Name "Rus'" bzw. "Große Rus'" sich nach der Mongoleninvasion im Gebiet von Suzdal-Vladimir verfestigt habe, im 14. Jh. im Moskauer Territorium in Gebrauch gewesen sei, ohne daß man erfährt, wie und in welchem Umfang dies vor sich ging, und ohne Berücksichtigung der verschiedenen Kategorien, der kirchenpolitischen, herrschaftlich-staatlichen und ethnonymischen.[22] Wenn Nečkina[23] in diesem Zeitraum einen bedeutenden Aufschwung der "russischen Kultur" sieht, wenn Čerepnin[24] vom "Kampf des russischen Volkes gegen Batu" und in der Folgezeit vom "Kampf des russischen Volkes" um seine Einheit spricht, so dient all dies dem gleichen Zweck: die Rus' als "russisch" und die Russen als unmittelbare Nachfahren und Haupterben der Rus' zu erweisen.

Die sowjetukrainischen Historiker folgen diesen Vorgaben mehr oder minder stark, dabei sind auch eigene Akzente zu beobachten. Bažan zeichnet 1944 in seinem patriotischen Gedicht "Danylo Halyc'kyj" den galizisch-wolhynischen Großfürsten als Verteidiger der gesamten Rus',[25] und noch 1980 rühmt Zaremba in einer Monographie zum 600-jährigen Gedenken der Schlacht auf dem Kulikovo die Bündnisdiplomatie und den Kampf Danylos gegen die Tataren. Er stellt ihn neben Aleksandr Nevskij und bezeichnet seine Versuche als wichtige Episode im Ringen der gesamten Rus' um ihre Unabhängigkeit.[26] In den Gesamtdarstellungen scheint am ehesten das Schema des Hauptstromes russischer Geschichte durch. Offenbar meiden, wie Stöckl bemerkt, die sowjetukrainischen Historiker den Begriff "deržava" für Galizien-Wolhynien im 13./14. Jh. In der achtbändigen "Istorija Ukrajins'koji RSR" (Kiew 1977) wird die Vereinigung der beiden Fürstentümer zu einem größeren, bedeutenden Territorium in der Überschrift des entsprechenden Kapitels nicht mehr erwähnt ("Volyns'ke i Halyc'ke knjazivstva").[27]

Auch in der nichtsowjetischen Literatur treten beim Gebrauch der Wörter

---

[21] D.S. Lichačev, *Nacional'noe samosoznanie drevnej Rusi*, Moskau 1945, 79.

[22] *BSE* Bd. 22, Moskau 1975, 433 s.v. "Rus'", *Istorija SSSR*, Moskau 1956, 210. "Große Rus'" war zunächst ein rein kirchenpolitischer Begriff, er taucht im Titel des Großfürsten im 14. Jh. nicht auf (vielmehr: "vseja Rusi..."). Vgl. Vgl. *Encyclopedia of Ukraine*, Hg. V. Kubijovyč, Toronto Bd. I, 1984, 473 f. Erst nach dem Anschluß der Ukraine nennt sich der Zar "Herrscher der Großen und der Kleinen Rus'". Vgl. *Polnoe Sobranie Gramot i Dogovorov* Bd. 3, Moskau 1822, Nr. 3, S. 12 vom Jahre 1656.

[23] *Istorija SSSR*, Moskau 1956, 210.

[24] *Istorija SSSR* Hg. B.P. Rybakov u.a. Bd. II, Moskau 1966, 42, 47 f.

[25] M. Bažan, *Tvory v čotyrjoch tomach I*, Kiew 1974, 231-247.

[26] S. Zaremba, *Kulykovs'ka bytva ta jiji istoryčne značennja*, Kiew 1980, 25 f., 33 f.

[27] G. Stöckl in: *Handbuch der Geschichte Rußlands*, Hg. M. Hellmann Bd. 1, I, Stuttgart 1981, 488 u. Anm. 11. Festgelegt sind die sowjetukrainischen Historiker auch auf die "Einheit" des "altrussischen Volkstums": M.F. Kotljar, Ideja davnjorus'koji jednosti v istoryčnomu rozvytku rosijs'koho, ukrajins'koho ta bilorus'koho narodiv, UIŽ 9, 1980, 18-29 passim.

"Rußland" und "russisch" bzw. ihren englischen und französischen Entsprechungen Ungenauigkeiten auf.

Wenn in bundesdeutschen Publikationen die "Russische Geschichte" oder die "Geschichte Rußlands" die Kiewer Rus' und das neuzeitliche russische Imperium umfaßt, ist wenig dagegen einzuwenden, da man eine epochenübergreifende Benennung braucht. Jedoch wird auch in der Stoffbehandlung bisweilen zwischen Epochen und ihren jeweiligen Namen nicht unterschieden. "Rußland" sollte der Übersetzung von "Rossija", einer aus dem Griechischen entlehnten Lautform, vorbehalten bleiben, die im 16. Jh. allmählich das ältere "Rus'" im Zarenreich ersetzt und schließlich 1721 offizieller Name des Imperiums wird. Die Ideologie des Dritten Rom, das Ausgreifen des Moskauer Staates auf fremdnationale Gebiete unter Ivan IV. fördern den neuen Wortgebrauch. So ist Hellmanns Vorschlag angemessen, "Rußland" ab 1654 anzuwenden, dem Jahr des Anschlusses der Ukraine an das Moskauer Reich.[28] Auch sein Vorschlag, den Namen "Rus'" für die Kiewer Zeit unübersetzt zu lassen, verdient, befolgt zu werden: vom Moskauer Großfürsten und Zaren wurde mit "Rossija" ein neuer Anspruch verkündet, der das Herrschertum "der gesamten Rus'" nun gewissermaßen "europäisiert".[29] Bedenklich dagegen, wenn von der "Christianisierung Rußlands" gesprochen wird.[30] Auch, wenn es in den byzantinischen Quellen "Rhosia" genannt wird, heißt das Kiewer Reich in den slawischen Chroniken doch "Rus'kaja zemlja" bzw. "Rus'".

Ein uneinheitliches Bild bieten die Geschichtsatlanten. Leider wird mitunter das Kiewer Reich oder das frühe Moskauer Großfürstentum als "Rußland" ausgegeben.[31] Schlimmer noch, wenn das Moskauer Großfürstentum und das Galizisch-Wolhynische Königreich des 14. Jh. gleich eingefärbt als "Russische Fürstentümer" behandelt werden.[32] Die annehmbare Unterscheidung zwischen dem — korrekt so benannten — Großfürstentum Moskau und den "Reußischen

[28] *Handbuch der Geschichte RuBlands,* Bd. I, Hg. M. Hellmann, Stuttgart 1981, 6. H.J. Torke in: *Lexikon der Geschichte RuBlands,* Hg. H.J. Torke, München 1984, 334 s.V. "Rußland".

[29] Hellmann, *Handbuch* I, 1. Die allmähliche Übernahme der Namensform "Rossija" kann man in den *Zakonodatelnye akty Russkogo gosudarstva vtoroj poloviny XVI — pervoj poloviny XVII veka,* Hg. N.E. Nosov, Leningrad 1986 erkennen: weitaus häufiger erscheint der Titel: "Zar und Großfürst der gesamten Rus'" (vsea Rusii), jedoch mitunter auch schon, mit größerem Pathos: "Rossii", z.B.: Nr. 20, S. 44: "... blažennye pamjati velikogo gosudarja zarja i velikogo knjazja Ioanna Vasil'eviča vseja Rossii". Jedoch gebraucht z.B. Ivan Peresvetov bei seiner Anrede des Zaren "... vseja Rusii": *Pamjatniki Literatury Drevnej Rusi, Konec XV-pervaja polovina XVI veka*, hg. L.A. Dmitrev, D.S. Lichačev, Moskau 1984, 602.

[30] G. Podskalsky, *Christentum und theologische Literatur in der Kiewer Rus'* (988-1237), München 1982, 11 f. E. Hösch, *Die Kultur der Ostslawen,* Wiesbaden 1977, 18.

[31] 8.4 H. Kinder, W. Hilgemann, *Atlas zur Weltgeschichte,* München 1982, 202; *Westermann, GroBer Atlas zur Weltgeschichte,* Hg. E. Stein, Braunschweig 1978, 105.

[32] *GroBer historischer Weltatlas,* hg. J. Engel, München 1979, 56, 58. Auch H. Lemberg spricht von "russischen Teilfürstentümern" im 13. und 14. Jh. und meint damit Novgorod ebenso wie den Südwesten: *GroBer historischer Weltatlas,* Erläuterungen Teil 2, hg. E.W. Zeeden, München 1983, 282 f. So verfahren natürlich auch die DDR-Atlanten: Atlas zur Geschichte Bd. 1, Leipzig 1973, 30.

Fürstentümern" bzw. dem Weißen, Schwarzen "Rußland" (besser wäre hier die Weiße, Schwarze Rus') und der Ukraine auf der einen, Moskau auf der anderen Seite ist Ausnahme.[33]

Am bedenklichsten ist es, die Ethnonymika "Russen", "russisch" auf die Kiewer Rus' anzuwenden, denn diese Namen rufen am ehesten die Vorstellung hervor, als handele es sich damals wie heute um das eine russische Volk. Das Verfahren in der deutschsprachigen Literatur ist nicht einheitlich: Stöckl spricht teils von "altrussisch", teils von "Russen".[34] Im Rußland-Ploetz von Keßler wird Vladimir I. als Anführer der "Russen" vorgestellt, gibt es um 1000 nach Chr. ein "Russisches Reich".[35] Hösch setzt wenigstens bisweilen "Russen" in Anführungszeichen, wenn er vom Kiewer Reich handelt.[36] Auch die Übersetzung von "Rus'skaja zemlja" als "Russisches Land" ist im aufgezeigten Sinne mißverständlich. Besser wäre "Land der Rus'".[37]

Natürlich ist das nomenklatorische Problem eine Funktion der sachlichen Fragen nach der altrussischen Völkerschaft und dem Verwandtschaftsgrad zwischen dem großrussischen Volk und der Kiewer Rus'. Wer überzeugt ist von der geschichtlichen Realität einer das ganze Gebiet des Kiewer Reiches innehabenden altrussischen Völkerschaft, verwendet "russisch" auch als Ethnonym der Kiewer Zeit folgerichtig. Solange jedoch die Existenz einer solchen Völkerschaft nicht bewiesen ist, ist die nomenklatorische Vermengung des russischen Volkes mit der Kiewer Rus' unzulässig.

Die Ansichten zu dieser Frage gehen natürlich auch in der nichtsowjetischen Geschichtsschreibung auseinander. Salomonisch äußert sich Rüss: "Auf jeden Fall war eine aus vielen Quellen genährte ostslawische Gemeinsamkeiten vorhanden — ohne daß etwa schon von der vollen Einheit des Volkstums gesprochen werden könnte..."[38] Vergleichsweise weit kommt Podskalsky der russischnational gefärbten Geschichtsauffassung entgegen. Auf die Kiewer Rus' bezogen bestätigt er dem Moskauer Patriarchen Aleksej, seine Behauptung vom 16.2.1960, die russisch-orthodoxe Kirche habe die Entstehung des russischen Staates begünstigt und die russische Kultur bereichert, entspreche in großen Zügen der historischen Wirklichkeit.[39] Auch von einer "Sonderentwicklung" der Ukrainer und Weißrussen zu sprechen,[40] steht im Einklang mit der russischen

---

[33] *Putzger Historischer Weltatlas,* Hg. G. Schwarzrock, Berlin 1981, 59, 67.

[34] G. Stöckl. *Russische Geschichte,* Stuttgart 1973, 77, 67.

[35] *Rußland-Ploetz,* hg. W. Kessler, Freiburg, Würzburg 1985, 25, 28.

[36] 10.4 E. Hösch, H.J. Grabmüller, *Daten der russischen Geschichte von den Anfängen bis 1917,* München 1981. Derselbe nennt allerdings in: *Die Kultur der Ostslawen,* Wiesbaden 1977, 47 "russische Fürsten" des 10. Jh. zur Zeit der altrussischen Kultur, führt 58 einen "russischen Südwesten" an.

[37] 10.5 So A. Kappeler, Ethnische Abgrenzung: Bemerkungen zur ostslavischen Terminologie des Mittelalters, in: *Geschichte Altrußlands in der Begriffswelt ihrer Quellen, Festschrift zum 70. Geburtstag von Günther Stökl,* hg. U. Halbach, H. Hecker, A. Kappeler 131. Sonst allerdings verwendet auch er "Russisches Land": 126 u.a.

[38] *Handbuch* a.a.O. 202.

[39] G. Podskalsky, *Christentum und theologische Literatur in der Kiewer Rus'* (988-1237), München 1982, Einl. S. 5.

[40] So H.J. Torke in: *Lexikon der Geschichte Rußlands* (Hg. Torke), München 1984, 387, vgl. Pankratova *Geschichte* 77.

nationalen Geschichtsdeutung und im Widerspruch zu den Chronisten, die Suzdal-Wladimir außerhalb der Rus' sahen.

Schon Platon hat genau erklärt, wann die Verwendung einer Übersetzung oder einer abgeänderten Lautgestalt eines Namens oder Begriffs zulässig ist: nämlich nur dann, wenn mit der lautlichen Modifikation keine zusätzliche oder andere, neue inhaltliche Vorstellung hervorgerufen wird.[41] Genau dies ist aber der Fall bei der durchgehenden Anwendung der Schreibweise "Russkij" für das altkirchenslawische Beiwort, denn dies läßt sofort an "Russen" denken.[42] Es ist also keine zulässige Modernisierung in dem Sinne, wie das Schriftbild "Deutschland" für die Neuzeit bis ins 19. Jh. keinen Anstoß erregt, obwohl es damals "Teutschland" hieß, sondern ist eher mit dem Paar "Franken" — "Franzosen" vergleichbar. Die Buchstabenfolge "ssk" kommt in der Tat in den ältesten Chroniken vor, ist dort aber alles andere als repräsentativ, vielmehr eine Vereinfachung der Lautgruppe "s'sk" (andere Varianten: s'k, sk).[43] Erst ungefähr ab dem ersten Viertel des 15. Jh. wird im Norden und Nordosten der ursprünglichen Rus', in Novgorod, Moskau und den umliegenden Territorien "ssk" geschrieben, und zwar durchgehend. Dort trat eine Lautverschiebung auf: die Abfolge "s'sk" bzw. "s'k" wurde nicht mehr gesprochen und durch "ssk" oder "sk" ersetzt. Im Vergleich älterer und jüngerer Handschriften des Nordens ist der Übergang von "rus'kij", "rus'skij" zu "russkij" schön zu beobachten. Der Süden bewahrte die ursprünglichere Aussprache, so daß gerade hier eine der phonetischen Unterscheidungen zwischen dem Ukrainischen und dem Russischen vorliegt.

Die genannten Unschärfen treten entsprechend auch in der englisch-und französischsprachigen Literatur auf. Man findet "Russians" schon im 10. Jh. angesiedelt, und Kiew ist die "old Russian Metropolis" (!), und dies nicht nur in Auslandsversionen sowjetischer Ausgaben -dort natürlich auch[44] -, sondern in Erzeugnissen der westlichen Länder mit wissenschaftlichem Anspruch.[45] Neben der falschen einheitlichen Verwendung von "Russia" und "Russian" gibt es jedoch auch den korrekten Gebrauch von "Rus'", "Muscovite Tsardom",

---

[41] Platon, *Kratylos* 393 D,E.

[42] vgl. oben Anm. 11 und auch: A.M. Sacharov, *Očerki russkoj kul'tury XIII-XV vv.*, 2. Aufl. Moskau 1970; N.S. Borisov, *Moskovskie knjaz'ja i russkie Mitropolity XIV veka*, Voprosy Istorii 8, 1986, 30-43 verwendet korrekt "Rus'", erwähnt jedoch "russkie knjaz'ja" und ein "russkij narod" schon der Zeit der Mongoleninvasion (32, 33).

[43] Andere Varianten in den ältesten Handschriften: ..s'st.., ..sst.., ..s'sc.., ..ssc.., ..s'c.. Es ist durchaus möglich, daß, wie L.V. Milov, *O "Slove o polku Igoreve" (paleografija i archeografija rukopisi, čtenie "rusiči")*, Istorija SSSR 5, 1983, 82-105, hier: 100 ff. meint, die "Rusiči" des Igorliedes eine Verschreibung aus "rus'ci" u.ä. im Zuge der um 1400 auftretenden mangelnden Unterscheidung der Zischlaute im Norden und Nordosten der Rus' ("Cokanie") darstellt. Die bisherige, sprachgeschichtlich mögliche Erklärung als "Russensöhne" stößt auf die Schwierigkeit, daß diese dichterische Umschreibung für das Volk der Rus' einmalig und zugleich im Igorlied durchgehend gesetzt wäre.

[44] So durchgehend Lichačev in der seiner Ausgabe des *Povest'* (op. cit.) beigegebenen englischen Übersetzung.

[45] D. Matthew, *Atlas of Medieval Europe*, Oxford 1983, 194, *The Times Atlas of World History*, hg. B. Winkleman et. al. 214 ("The first Russian state").

"Muscovy", "Russia".[46] Bei wörtlichen Zitaten aus den ältesten Chroniken wird i.a. "russkij" geschrieben.[47] Zu rühmen ist Paszkiewicz, der im Text seines Buches nicht nur Rus', sondern auch "Rus'ian" setzt, im Titel allerdings leider "Russian" für notwendig hält, denn: "Rus' would unfortunately not be understood by the generality of my readers".[48] Auch in der französischsprachigen Literatur bezeichnet das Adjektiv "russe" bisweilen unterschiedslos die Kiewer Rus' und das spätere Rußland.[49]

Nun zur semantischen Betrachtung: Was heißt "Rus'" und was "Rus'skaja zemlja" ursprünglich in den Chroniken? Gibt es eine kontinuierliche Tradition dieser Namen im ganzen Gebiet der Ostslawen? Weitaus deutlicher spürbar als im Worte "Rus'" ist bei "Rus'skaja Zemlja" der politisch-herrschaftliche Bezug bis hin zu einer Art Staatsideologie. Dieser Unterschied, in der Forschung noch nicht allgemein akzeptiert,[50] ist gut belegbar. Die Berichte der Chroniken und Epen, in denen diese Wortverbindung vorkommt, erweisen einen engen, auch emotionalen Zusammenhang zwischen der Rus'skaja zemlja und dem Christentum als gemeinsamem Glauben der Rus' und als Schutz gegen die Heiden — so in den Erzählungen über die Schlacht am Don, vorher im Igorlied.[51] Der Gegensatz zwischen der Rus'skaja zemlja und ihren äußeren Feinden, der Kampf um ihre Geschlossenheit als Vorbedingung für die Abwehr fremder Drohungen klingen immer wieder an, ebenso auch Streitigkeiten um den angemessenen Anteil an der Rus'skaja zemlja für einzelne Fürsten.[52] Häufiger schon rein sprachlich ist der Bezug zur Gesamtheit des Kiewer Reiches -meist ausgedrückt durch "Vsja R.Z."[53] — als bei "Rus'", welches, verstärkt durch "vsja"

---

[46] Vgl. G. Vernadsky, *Kievan Russia,* New Haven, London 1948, 176: "The name 'Russia'...", S.H. Baron, *Muscovite Russia.* Collected Essays, London 1980. Bei J.L. Wieczynski (Hg), The medieval Encyclopedia of Russian and Soviet History, Gulf Breeze, Florida 1976 ff. wird "Rus'" ebenso verwandt wie "Russian": Bd. 32, 1983, 26, 144, Bd. 16, 1980, 230-245.

[47] ebenda Bd. 32, 218: "Russkaja Pravda".

[48] H. Paszkiewicz, *The Making of the Russian Nation,* London 1963, 15 f.

[49] So wird in den *Cahiers du monde russe et sovietique,* Paris 1983, XIV von Cazacu zwar "la Russe de Kiew (Rus')", aber gleichwohl unterschiedslos das Adjektiv "russe" verwendet: 493 f.

[50] Hellmann, *Handbuch* (op. cit.) S. 4 hält die Verbindung dieses Ausdrucks mit einer Reichsideologie für schwach ausgeprägt. Richtig W. Philipp, *Ansätze zum geschichtlichen und politischen Denken im Kiewer RuBland,* Darmstadt 1967, 70-77, M. Čubatyj, *Knjaža Rus'-Ukrajina ta vynyknennja trjoch schidnjoslov'jans'kych nacij,* New York/Paris 1964, 60, J. Raba, *Von Russkaja Zemlja zu Rossijskoe Gosudarstvo-Wandlungen des Begriffs in der altrussischen Reiseliteratur, in: Geschichte AltruBlands in der Begriffswelt ihrer Quellen, Festschrift zum 70. Geburtstag von Günther Stöckl,* hg. U. Halbach, H. Hecker, A. Kappeler, Stuttgart 1986, 109. Paszkiewicz op. cit. 220, A. Soloviev, *Der Begriff "RuBland" Im Mittelalter, in: Studien zur älteren Geschichte Osteuropas,* Graz/Köln 1956, 145 sehen den kategorialen Unterschied nicht.

[51] *Povest'* (Hg. Lichačev) *op. cit.* 16, Igorlied: *Povesti Drevnej Rusi XI-XII veka,* Hg. D.S. Lichačev, Moskau, Len. 1983, 390, 391, 392, W. Philipp, *Ansätze zum geschichtlichen und politischen Denken im Kiewer RuBland,* Darmstadt 1967, 73.

[52] Čubatyj op. cit. 68.

[53] Čubatyj op. cit. 61, Philipp 73, 77.

i.a. nur bei den Metropoliten oder Großfürsten den Titel oder Anspruch auf das Ganze wiedergibt. Während die Hauptanwendung von "Rus'" die Orts- oder Richtungsangabe ist,[54] steht "Rus'skaja zemlja" nicht selten als Subjekt oder Objekt, und häufig dabei in einem schicksalshaften Kontext. Bekannt ist die Aufforderung an alle Fürsten, die Einheit des Reiches zu wahren, auf der Versammlung zu Lubeč 1097:[55] "pošto gubim Rus'skuju zemlju?" Bezeichnend die wiederholt gebrauchte Wendung: "und es zerspaltete sich das ganze Rusische Land" (i razdraša vsja zemlja Rus'skaja).[56] "Rus'skaja zemlja" kann synonym für ein Heeresaufgebot aus allen Teilfürstentümern stehen, die, nachdem die wichtigsten aufgeführt sind, nicht mehr namentlich genannt werden.[57] Sorge um die Rus'skaja zemlja gilt als Kennzeichen guter Fürsten und ihrer Aufgebote.[58]

Daneben hat "Rus'skaja zemlja" ebenso wie "Rus'" auch eine engere geographische Umgrenzung, nämlich wenn das Gebiet von Kyjiv, Černihiv und Perejaslavl gemeint ist.[59] Dieser Gebrauch ist der ursprünglichere: "Rus'skaja zemlja" ist "Rus'" nachgeordnet, und dieses steht, wenn es geographisch verwendet wird, überwiegend im eingeengten Ausdehnungsbereich. Daß zugleich die weitere und engere Anwendung von "Rus'skaja zemlja" in den Chroniken festzustellen ist, muß kein Widerspruch sein: Nasonov ist hier zuzustimmen, der mit dem Schicksal des engeren territorialen Kerns am mittleren Dnjepr auch das Ganze involviert sieht.[60] Im übrigen ist schon in "zemlja" allein der politische und herrschaftliche Bezug enthalten, da es den Machtbereich eines Fürsten oder auch das ganze Land in Abgrenzung gegenüber anderen zum Ausdruck bringen kann, wie z.B. in der Rus'skaja Pravda: "A Svoda iz svojego goroda v čužu zemlju nit",[61] oder noch in der Erzählung von der Schlacht gegen Mamaj, wo die Befehle Dmitrijs in alle "zemli" gehen, und seine Gegner, der Fürst von Rjazan und der Litauer, sich das Moskauer Territorium, das sie in diesem Zusammenhang "zemlja", und nicht "Rus'skaja zemlja" nennen, nach dem erhofften Sieg aufteilen wollen.[62]

Rus' bezeichnet das Land, die politische Macht bei Vertragsabschlüssen und als kollektives Ethnonym die waffentragende Bevölkerung des Gebietes Rus', des Reiches. Die letzten beiden Bedeutungen werden auch auf alle Fürstentümer des Kiewer Reiches bezogen, zumal wenn von den Kriegen und Verträgen mit Byzanz die Rede ist.[63] Der ethnonymische Wortgebrauch ist jedoch

---

[54] *Novgorodskaja pervaja letopis'*, Moskau 1950, Hg. O. Lichačev, Nachdruck C.H. Van Schooneveld, Den Haag/Paris 1969, Staršij svod z.J. 1132, 1136, 1142, 1146, 1156 u.a.

[55] *Povesti op.* cit. 108 f.

[56] *Novgorodskaja pervaja letopis* z.J. 1134, 1135 u.a., Staršij svod.

[57] Ebenda Mladšij svod z.J. 1251, 1327.

[58] Ebenda z.J. 1251, 1103, PVL z.J. 1097.

[59] Vgl. Paszkiewicz op. cit. 52 f. Die Gebiete außerhalb des Kerns am mittleren Dnjepr werden auch "oblast'" genannt: *Novgorodskaja pervaja letopis,* staršij svod z.J. 1231.

[60] Nasonov op. cit. 31.

[61] *Pravda Rus'skaja* Art. 9 (kurze Fassung), 39 (erweiterte Fassung).

[62] *Povest'* 52, 26, hier erscheint auch die Bezeichnung: "Moskovskoe knjaženie".

[63] *Povest' Vremenych Let* (i.F.: PVL) zum Jahr 941, 945 u.a. Zit. nach: Polnoe Sobranie Russkich Letopisej (i.F.: PSRL) Bd. 1, Lavrent'evskaja Letopis'.

auch schon früh im engeren Sinne anzutreffen, auf das Land am mittleren Dnjepr begrenzt. So werden neben Rus', Waräger und ostslawische Stämme — Slovenen, Krivitschen, Tivercen — aufgeführt.[64] Die Pravda Rus'skaja unterscheidet einen Rusyn von einem Slovenen und Waräger.[65] Poljanen und Rus' werden im PVL gleichgesetzt.[66] Die Quellenlage ist nicht eindeutig: an anderer Stelle des PVL werden "in der Rus'" Poljanen, Derevljanen und andere ostslawische Stämme aufgezählt, die alle slawisch sprechen — anders als die Čud', Merja, Ves' u.a.[67] Wiederum wird den Poljanen und Derevljanen eine andere slawische Herkunft zugeschrieben als den Vjatitschen und Radimitschen.[68] Byzantinische Quellen und die Chroniken trennen die Rus' von den "äußeren" oder "oberen" Gebieten bzw. der äußeren Rus.[69] Die nördlichen und nordöstlichen Territorien, Smolensk, Novgorod, Suzdal-Wladimir erscheinen in den Chroniken häufig als außerhalb der Rus' gelegen.[70] Eine Ausdehnung des Namens vom politisch führenden Kern auf die umliegenden Gebiete ist von vornherein die wahrscheinlichste Erklärung nichts spricht für die umgekehrte Entwicklung. Ein starker Hinweis ist die toponymische Kennzeichnung der beiden Perejaslav als "rus'kyj" und "zalis'kyj", wobei die Siedlungsbewegung zu beachten ist.[71] Die unterschiedliche Ausdehnung des Namens Rus' wird in ihrer Bedeutung in der historischen Forschung außerhalb der Schule Hruševs'kyjs nicht genügend gewürdigt. Bezeichnend ist die Behauptung, es handele sich bei der Erörterung der engeren und weiteren Namensanwendung des Wortes "Rus'" hauptsächlich um einen russisch-ukrainischen Streit.[72] Dabei ist schon Lange (1859/60)[73] aufgefallen, daß Wladimir-Suzdal' offenbar nicht zur Rus' gehörten. Rybakov[74] folgt der These Hruševs'kyjs, versteht unter "Rus'" zunächst das Land um den Mittellauf des Dnjepr und sieht darin ethnisch eine Stammesföderation unter Führung der Poljanen. Ähnlich äußert sich Tret'jakov,[75] und

---

[64] *Hypatiuschronik* z.J. 1016 (Rus', Waräger und Slovenen), 1249 (Rus' Ungarn und Polen gegen Danylo von Galizien) PVL zum Jahr 944: Rus' neben Warägern und Poljanen, Slovenen, Krivitschen, Tiverzen und Petschenegen. Ähnlich PVL zum Jahr 1018, und: *Novgorodskaja pervaja letopis'*, hg. D.S. Lichačev, Moskau 1950, Nachdruck Den Haag, Paris 1969, *kratkij svod* z.J. 1280.

[65] Vgl. B.D. Grekov, (Hg) *Pravda Russkaja*, Moskau, Len. 1947, 32-42.

[66] PVL z.J. 911.

[67] *Povesti Drevnej Rusi* 27.

[68] ebenda 28.

[69] Nasonov op. cit. 31, *Hypatiuschronik* z.J. 1149.

[70] N. Polons'ka-Vasylenko, *Dvi koncepciji istoriji Ukrajiny i Rosij*, München 1964, 7. S. auch *Novgorodskaja pervaja letopis*, staršij svod, z.J. 1132, 1136, 1142, 1157, 1180 u.a.

[71] Čubatyj op. cit. 65.

[72] Podskalsky op. cit. 77.

[73] Grekov op. cit. II, Kommentarii 33.

[74] B.A. Rybakov, Drevnye rusy, k voprosu ob obrazovanii jadra drevnerusskoj narodnosti v svete trudov I.V. Stalina, *Sovetskaja Archeologija XVII*, 1953, 46-48. Ders.: SIE Bd. 7, Moskau 1965 s.v. "Kievskaja Rus'", ders.: *Istorija SSSR* (Hg. Rybakov) II, Moskau 1966, 481-6 vgl. M. Hruševs'kyj, *Istorija Ukrajiny-Rusy I*, 168 f., II, 256 f. Nachdruck New York 1954.

[75] P. Tretjakov, *Vostočno-Slavjanskie Plemena*, Moskau 1953, 210.

auch Nasonov lehnt zwar die Theorie einer Stammesföderation ab, lokalisiert aber das Hauptgebiet der frühen Rus' im Land der Poljanen und Teilen der umliegenden angrenzenden Stämme.[76] Die "poljanisch-kiewische Theorie" des Ursprungs der Rus' ist für ihn in der ältesten Kiewer Handschriftenkompilation manifest. Dennoch vertritt er die These vom "russischen Urvolk".[77]

In der ersten Novgoroder Chronik, die mit dem Jahre 1016 einsetzt, gibt es bis zum Jahre 1235 etwa 17 Nennungen des Namens "Rus'",[78] in denen der engere Bereich am mittleren Dnjepr gemeint ist. Es sind dies Orts- und Richtungsangaben als präpositionale Wendungen. Die Konnotation zum Herrschaftlich-Politischen ist weitaus geringer spürbar als bei "Rus'skaja zemlja". Heuschreckenplagen und Hungersnöte in der Rus' werden erwähnt, Kirchen, Fürsten und Kirchenmänner, die die Rus' aufsuchen oder sie verlassen. Mitunter ist "in die Rus'" gleichbedeutend mit "nach Kiew". Daß auch die Gebiete der anderen beiden genannten Fürstentümer dazugehören, zeigt die Notiz zum Jahre 1232: Svjatoslav bricht von Černyhiv auf und zieht in das Novgoroder Territorium, von dort aus "wieder in die Rus'". Auch im Zusammenhang mit Feldzügen ist der rein geographische Bezug deutlicher: Während in den nicht seltenen Berichten von feindlichen Angriffen "auf das Rusische Land" stets eine dramatische, schicksalhafte Entwicklung anklingt,[79] wird mit "bliz Rusi" oder "k Ruse" angegeben, wie Heere sich der Rus' nähern, und zwar, wenn ihre Position von sachlicher Bedeutung ist, etwa wenn die Rus' gar nicht wirklich heimgesucht wird.[80]

Ein beredtes Beispiel dafür, wie "Rus'" und auch "Rus'skaja zemlja" zunächst das Land um Kiew, Černyhiv und Perejaslavl' von den sonstigen Teilreichen der Rurikiden abhebt, wie es dann aber auch — mit dem Blick auf das Kiewer Zentrum — das gesamte Reich mit seinem Wohl und Wehe meinen kann, liefert die erste Novgoroder Chronik zum Jahre 1214: Vsevolod, Sohn des Svyatoslav, vertreibt die Enkel des Rostislav, Mstislav Romanovič und seinen Bruder, "aus der Rus'". Diese wenden sich daraufhin an den Novgoroder Fürsten Mstislav Mstislavič um Hilfe mit den Worten: "Se ne tvorit' nam Vsevolod' Svjatoslavič časti v Rus'skoj zemli". Der Novgoroder bricht nun, um den Vertriebenen zu helfen, zu einem Feldzug gegen Kiew auf. Die ersten Kampfhandlungen richten sich gegen das Gebiet von Černyhiv: "i načaša voevati po Dnjeprju gorodje Černigovskie i v'zjaša... gorodje mnozje Černigovskyja". Bei Smolensk bricht ein Streit aus, und es kommt zu einer Gehorsamsverweigerung im Heer Novgorods. Im Veče ruft der Posadnik Tverdislav dazu auf, dem Fürsten so zu folgen, wie auch die Vorfahren Anstrengungen "für das Rusische Land" auf sich genommen hätten: "jako, bratie, stradali

[76] Nasonov op. cit. 34 f., 40 f.

[77] Ebenda 33, 35, 220.

[78] Lichačev (Hg.) *Novgorodskaja* (staršij svod) z.J. 1095, 1132, 1136, 1142, 1146, 1156, 1157, 1180, 1181, 1202, 1211, 1214, 1218, 1222, 1224, 1232, 1235, 1257, 1300, jedoch z.J. 1157 und 1224 ist auch, in einem politisch-herrschaftlichen Bezug, der führende Kern des Ganzen gemeint. Ähnlich auch die Wendung: "pod Rusiju" (ebenda mladšij svod z.J. 981).

[79] Ebenda staršij svod z.J. 1062, 1103, 1111 u.a.

[80] Ebenda z.J. 1224.

djedi naši i otči za Rus'skuju zemlju". Zweifellos erzeugt die Wortverbindung hier die Vorstellung von der Einheit und Geschlossenheit des Reiches, die es auch unter Opfern zu erhalten gilt und die im Kern des Gesamtgebietes zur Entscheidung steht. Viel nüchterner, und wiederum mit klarer geographischer Trennung zwischen Rus' und Novigorod, die Ankündigung Mstislavs, in dem von ihm eingenommenen Kiew bleiben zu wollen: "Ich habe in der Rus' zu tun, und ihr (sc. in Novgorod) seid frei in der Wahl eines Fürsten". (sut' mi orudija v Ruse, a vy vol'ny v knjažach).

Auch die im Nordosten des Reiches gelegenen Gebiete wurden ursprünglich nicht "Rus'" oder "Rus'skaja zemlja" genannt. Gerade bei den Fürsten von Suzdal'-Wladimir ist die Distanz zur Rus' (im engeren Sinne) besonders greifbar; wie Čubatyj und Polons'ka-Wasylenko belegen.[81] Die Vorstellung eines auf das Kiewer Zentrum hin ausgerichteten Gesamtreiches (der Rus'skaja zemlja im weiteren Sinne) konnte jedoch nach dem Mongolensturm gerade dort mit neuem Leben erfüllt werden. Die beständigste Stütze dieser politischen Idee war der gemeinsame christliche Glaube.

Wie schon früher gerade die Kirche am ehesten das Gesamtreich verkörperte, überträgt nun der Metropolit nach seiner Übersiedelung von Kiew nach Wladimir (1308), dann nach Moskau (1325), den von Byzanz geförderten Anspruch auf Erhalt e i n e r gesamten Rus' auf den Moskauer Großfürsten, der sich nun "Velikij Knjaz Vseja Rusi"[82] nennt. Die kurz zuvor von Byzanz zugestandene Teilung der Rus' in eine Große und Kleine Rus' in Kiew und Halyč, die gleichwohl an der bisherigen Eparchie als der hauptsächlichen nichts änderte, ließ als Gegenbewegung im Norden auf geistlicher wie weltlicher Ebene die Reichsideologie wiederaufleben. Die Übertragung des kirchenpolitischen Anspruchs auf den Großfürsten läßt sich schön in den sagenhaften Berichten über den Ursprung Moskaus beobachten, so in der "Skazanie ob ubienii Danila Suzdals'kogo" (Anfang 17. Jh.?), wo noch in der prophetischen Segnung des Großfürsten durch den Metropoliten das Moskauer Reich (Moskovskoe gosudarstvo) u n d die gesamte Rus' erscheinen.[83] Hier wird auch der ursprünglich griechische kirchliche Name "Rhosia" gebraucht. Die Vorstellung eines einheitlichen Rus'-Territoriums hat sich gleichwohl in Moskau nicht vollständig durchgesetzt. Es wäre sonst kaum denkbar, daß im Vorsatz zur Kommissionshandschrift der ersten Novgoroder Chronik (um 1450 entstanden) ein Gegensatz zwischen dem Teilreich Vladimir und dem Rusischen Land zum Vorschein kommt, der neuen gesamtrusischen (bzw. gesamtrussischen) Ideologie widerspricht: Hier wird die Moskauer Fürstenlinie der Rurikiden auf ihren Ursprung zurückgeführt und ihr Anspruch auf die gesamte Rus' zum Ausdruck gebracht. Im darin enthaltenen Bericht von Andrej Bogoljubskijs Gründungen — gerade dieser Herrscher spielt als erster in der Genealogie natürlich eine bedeutende Rolle- heißt es zum Jahre 1155, er sei "in das Rusische Land" gezogen, um die wundertätige Ikone und die dazugehörigen Kunstschätze aus Vyšhorod fortzunehmen.[84]

---

[81] Čubatyj op. cit. 65, Polons'ka-Vasylenko op. cit. 7.

[82] *Encyclopedia of Ukraine,* Hg. V. Kubijovyč, Toronto Bd. I, 1984, s.v. "Church, History" (J. Madey), 473 f.

[83] *Povesti o Načale Moskvy,* Hg. M.A. Salmina, Moskau 1964, 211 f.

[84] Lichačev (Hg.) *Novgorodskaja,* Rukopis archeografičeskoj komisii, stat'i pered komisionskim spiskom Novgorodskoj pervoj letopisi z.J. 6663 (1155).

Es gibt kein Ethnonym, das seit der Begründung des Kiewer Reiches kontinuierlich alle Ostslawen als Angehörige der Rus' auswiese. Der engere gebrauch von "Rus'" als Kollektivname wurde schon erwähnt. Das echte Ethnonym "Rusyn" setzt sich nicht im Nordosten, im Russischen fort, wohl aber bis in die jüngste Zeit hinein im Ukrainischen. Es bezeichnet schon im PVL das einzelne Mitglied des Volksstammes der Rus'. Als gesichert darf gelten, daß mit "Rusyn" ein Mann aus der Rus' im engeren Sinne bzw. aus Kiew gemeint ist, diese Erklärung geben auch die einschlägigen sowjetischen Lexika und Kommentare.[85] Neben den Slovenen des Nordens und den Varägern werden die Rusyny in den Berichten über die Feldzüge Jaroslav Mudryjs und in der Rus'skaja Pravda als eigene Volksgruppe aufgeführt.[86] Metropolit Ilarion, der sich selbst in seiner berühmten Predigt als Angehörigen des Volksstammes der Rus' bezeichnet, zu dem der christliche Glaube wie auch zu den anderen Völkern vorher gelangte, wird in den Chroniken zum Jahre 1051 "Rusyn" genannt.[87] In galizischen und moldauischen Urkunden des Spätmittelalters taucht das Ethnonym "Rusyn" und daneben die weibliche Form "Rus'ka" auf, wird ein Rusyn von einem Grek oder Angehörigen eines anderen Volkes unterschieden (Rusy(n) ili Greki(n) ili bu(d) kakoj jazyk).[88] Nur selten, so in Verträgen des 12. u. 13. Jh. von Novgorod und Smolensk mit Partnern außerhalb der ostslawischen Fürstentümer, wird "Rusyn" außerhalb der engeren Rus' gesetzt.[89] Jedoch hießen die Novgoroder im allgemeinen nicht "Rusyny".[90] Das Gleiche gilt für die Einwohner des Großfürstentums Moskau. In den Berichten über die Schlacht am Don (1380) bezeichnet "Rusyn" nur einmal in einem episch gefärbten Chronikteil irgendeinen namenlosen Krieger der Rus' (im Sinne der neuen Moskauer Ideologie), der einen Tataren verfolgt oder von ihm gejagt wird.[91] In den Epen und Chroniken um die Kämpfe zwischen dem Moskauer Großfürstentum und den Tataren am Ende des 14. Jh. wird häufig "Russkij" gebraucht, und zwar stets als Adjektiv, noch nicht substantiviert. Es dient allerdings fast ausnahmslos der episch-ideologischen Überhöhung, indem es Kirche, Herrschaft und Reich und die dazugehörenden Attribute kennzeichnet: den Metropoliten, den Großfürsten und verwandte Fürsten, das adlige Gefolge oder das besonders herausgehobene Heer ("russische Helden", "Russensöhne"), das Land, den Ruhm.[92] Handelt es sich um die gewöhnlichen Ein-

[85] Z.B. L.L. Humec'ka, J.M. Kernyc'kyj, *Slovnyk staroukrajins'koji movy XIV-XV st.*, Bd. II, Kiew 1978, 308.

[86] s.o. Anm. 64, 65, Pravda Rus'skaja Kap. 39 (erweiterte Fassung). Aus PVL z.J. 912, 945 geht hervor, daß mit (Rusyn) der einzelne Angehörige des Volkes der Rus' gemeint ist; für die Byzantiner stellvertretend für alle Händler und Krieger des Kiewer Reiches, konsequenterweise auch auf die Rus' im engeren Sinne zu beziehen.

[87] Lichačev (Hg.) *Novgorodskaja* z.J.: 1051. Vgl. auch Abt Daniil, der sich im Bericht seiner Pilgerfahrt (1106-1108) als "Rusischen Abt" bezeichnet und offenbar aus der Rus' im engeren Sinne kommt: Philipp op. cit. 75.

[88] V. Rozov, Ukrajins'ki Hramoty Bd. I, Kiew 1928, 6.

[89] M.N. Tichomirov, *Posobie dlja izučenija Russkoj Pravdy,* Moskau 1953, 75; *Gramoty velikogo Novgoroda i Pskova*(Hg. S.N. Valka), Moskau/Len. 1949, Nr. 28.

[90] So richtig G. Vernadsky op. cit. 176.

[91] PSRL 25, 204 z.J. 1380 (Moskauer Kompilation vom Ende des 15. Jh.).

[92] Z.B.: M.N. Tichomirov, V.F. Ržiga, A.A. Dmitrev, (Hg.) *Povesti o Kulikovskoj Bitve,* Moskau 1959, *Zadonščina* 9, 25 u.a.: "Söhne", 14: "Helden", 26: "Ruhm", passim: "Land" und "Fürst" bzw. "Fürsten", *Skazanie o Mamajevom poboišče* 102: "Söhne", 103: "Heer" (polk), 100: "Fürsten".

wohner (selbst kämpfende), die Masse des Heeres, Gefallene, die Einwohner oder das Heer insgesamt im Gegensatz zu den Tataren, so erscheinen die Begriffe "Christen", "Bürger", "Moskauer".[93] Dies rechtfertigt den Schluß, das "Russkij" im 15. Jh. noch nicht zum substantivierten Ethnonym für die Einwohner des Moskauer Staates geworden ist. Und auch in der frühen Neuzeit noch nicht: Die Masse des Aufgebots des Moskauer Großfürstentums wird im 16. Jh. bisweilen "russkie ljudi" genannt,[94] woraus der adjektivische Gebrauch und der semantische Bezug zum Herrschaftlichen (Instrument des Herrschers, Machtmittel des Reiches) ersichtlich werden. Herberstein bringt zwar viel durcheinander, definiert die Moskoviter -offenbar vom Titel des Zaren ausgehend — als "Reußen", zugleich als "Ruthenen", bezeugt aber doch immerhin, daß innerhalb des Moskoviterreiches selbst die Bezeichnung "Moskoviter" geläufig war.[95] In einer Urkunde vom Jahre 1508 verpflichtet sich der tatarische Vasall des Zaren, Abdul Letif, getrennt zu einem schonenden Verhalten der Moskauer Bevölkerung gegenüber, die er "christianstvo" nennt, und "Rusynen", die "von welcher Orda auch immer" zu ihm kommen.[96] In einem Friedensvertragsentwurf von 1656 für einen Frieden zwischen Polen/Litauen und dem Zarenreich wird in der lateinischen und kirchenslawischen Fassung vom Frieden "zwischen den ruhmreichen Völkern der Polen, Litauer und Moskauer" gesprochen, diese Version wurde offenbar von den zarischen Unterhändlern akzeptiert.[97]

Verfolgt man die Namensformen, die dem beginnenden und sich weiterentwickelnden Staat der Großrussen von außen her zugeordnet wurden, so findet man fast durchgehend Namen, die von "Moskva" herstammen, während andererseits die Ukraine bis in die Zeit Chmel'nyc'kyjs hinein als "Rus'" oder mit den entsprechenden, zu dieser Wurzel gehörenden Abwandlungen bennant wird. Die Dokumente des Vatikans trennen stets zwischen "Russia", "Rutheni" und "Mosci", "Moschi", "Moscovitae" etc.[98] Pritsak weist nach, daß das Entspre-

---

[93] 20.14 Bezeichnend die Volodsko-Permskaja letopis', PSRL 26, 149 z.J. 1382: "Nekto Moskvitin sukonnik primetiv edinago tatarina...", ebenda 148 wird der Angriff der Tataren auf Moskau beschrieben und ständig "tatarove" und "gražane" verwendet. Ebenda 144 z.J. 1380: die Zahl der gefallenen russischen (russkii) Bojaren der einzelnen Fürstentümer wird genannt, die Masse der Gefallenen družinen wird nicht mit dem Beiwort versehen, die Gefallenen insgesamt werden als "Christen" (christiane) bezeichnet. Entsprechend bei Lichačev (Hg.) Povest' 114 (tatarskoe telo padalo na christianskoe), 120, 140 u.a.

[94] z.B. *Sobranie gosudarstvennych gramot i dogovorov,* Moskau Bd. 2, 1819, Nr. 211 vom Jahre 1610.

[95] Sigismund zu Herberstein, Reise zu den Moskovitern 1526, Hg. T. Seifert, München 1966, 163, vgl. 52-55, 57: auch Wenden haben die "russische" Sprache. Im übrigen erwähnt Herberstein bisweilen Ukrainismen, ohnehin ist "ruthenisch" und "russisch" (reussisch u.a.) für ihn identisch: 53, 52: g als h gesprochen, 167: "nali" "schenk ein", 53: Rossija als "Zerstreuung". Zu Recht kommt W. Leitsch, Russia-Rutheni und Moscovia-Mosci bei Herberstein, *Geschichte AltruBlands in der Begriffswelt ihrer Quellen,* Festschrift G. Stöckl, Hg. U. Halbach, H. Hecker, A. Kappeler, Stuttgart 1986, 113-123, hier: 119-121, 123 zu dem Schluß, daß der Machtbereich des Zaren als lat.: "Muscovia", die Untertanen als "Mosci" bekannt waren.

[96] *Sobranie* (s. Anm. 94) Nr. 27, S. 32, 33.

[97] Ebenda Bd. 3, Moskau 1822, 1, S. 1-2.

[98] *Documenta Pontificum Romanorum Historiam Ucrainae Illustrantia 1,* Rom 1953, Hg. P. Athanasius G. Velykyj, Nr. 4, 5, 118, 111 u.a.

chende auch in türkischen Berichten zwischen dem 14. und 16. Jh. zu erkennen ist.[99] Der polnische Geograph Gvaninus (1611) siedelt die verschiedenen Gebiete der Rus' getrennt vom Moskauer Reich an, als Weiße, Schwarze und Rote Rus', wobei die Schwarze nach Moskovien hineinreicht.[100] Eine polnische Quelle von 1650 berichtet, daß Bauern "aus der Rus' nach Moskau" fliehen.[101] Mittel- und westeuropäische Berichte und Karten kennzeichnen den gleichen Sachverhalt.[102]

Zur Zelt der Kosakenaufstände gegen Polen verband sich mit "Rus'", "rus'kyj" das Bedürfnis der Abgrenzung gegenüber den fremden, bedrängenden Einflüssen, das mit der eigenen Religion, der eigenen sozialen Schicht zugleich die ethnische Großgemeinschaft verteidigte. So wenden sich Universale Chmel'nyc'kyjs an die "rus'ka šljachta", wollen die "rus'ka religija" erhalten sehen, auch die Gegenseite identifizierte "narid i religiju rus'ku".[103] Wie die Namensgebung, soweit sie aus den Registern der Zaporogerkosaken von 1581 und 1648 erfaßbar ist, beweist, trennt die Ukrainer in dieser Zeit das ethnische Bewußtsein auch von den Großrussen, den Bewohnern des Moskauer Reiches. Etliche einzelne Orte, von denen Namen hergeleitet sind, lassen auf Personen aus dem ukrainischen Kerngebiet, dem ukrainisch-weißrussischen Grenzgebiet und bei einigen wenigen Orten aus dem Grenzgebiet des Moskauer Zartums schließen. Zahlreich sind jedoch die auf "Moskau" zurückgehenden Namen, die ohne Unterscheidung einzelner Orte offenbar Menschen aus dem Moskauer Staat benennen, ganz entsprechend, wie dies auch bei Polen, Litauern usw. der Fall ist.[104]

Der ukrainische Verfasser der "Istorija Rusov ili Maloj Rossii" (ca. 1800?) setzt die alte Rus' mit dem Kleinrußland seiner Zeit gleich.[105] Er weiß, daß

[99] *Ukraine, A Concise Encyclopedia,* Hg. V. Kubijovyč, Toronto I, 1977, 220.

[100] O.F. Kupranec', *Pochodžennja Nazvy Rus',* Rom/Toronto 1977, 20 f.

[101] Hruševs'kyj, Istorija IX, 1 (Nachdruck New York 1957), 23.

[102] Die Karten bei Herberstein op. cit. 28 f., 124 f. weisen nur das Reich der "Moscoviter" aus. Beauplan unterscheidet die Ukraine von "Moscovia" und führt außerdem auch eine "Russiae pars" in Galizien an: *Encyclopedy of Ukraine I,* 191. Eine in Deutschland zu Beginn des 18. Jh. vertriebene Karte benennt mit "Russica Rubra" das mittlere Dnjepr-Gebiet, während das Zarenreich als "Regnum Moscoviae" ausgewiesen wird: Th. Mackiw, English Reports on Mazepa, New York-München-Toronto 1983, 9.

[103] Hruševs'kyj, Istorija, op. cit. IX, 1, 22, 31.

[104] S. Luber, Die Herkunft der im Jahre 1581 registrierten Zaporoger Kosaken, *Jahrbücher für Geschichte Osteuropas* 28/1980, 372; dieselbe: *Die Herkunft von Zaporoger Kosaken des 17. Jahrhunderts,* Wiesbaden 1983, 63, 128. Zu Unrecht sieht die Verfasserin die ukrainische Ethnogenese erst in einer frühen Phase (ebenda 19): Gerade die Namen der Moskauer sind Hinweis auf eine schon ausgeprägte ethnische Dichotomie, zudem ist 1648 die assimilatorische Kraft der ukrainischen Sprache schon voll entwickelt. Von etwa 200 Namen, die auf die Wurzel 'Mosk' zurückgehen, hat im Gegensatz zu 1581 im Jahre 1648 keine einzige mehr eine großrussische Form. Dies bemerkt die Autorin nicht. Richtig dagegen F.P. Ševčenko, Učast' predstavnykiv riznych narodnostej u vyzvol'nij vijni 1648-1654 rr. na Ukrajini, UIŽ 11/1978, 13, derselbe: *Istoričeskie svjazi i družba ukrainskogo i armjanskogo narodov, Sbornik materialov vtoroj ukrainsko-armjanskoj naučnoj sessii,* Kiew 1965, 96 zur Assimilation der armenischen Namen.

[105] *Istorija Rusiv,* Hg. O. Ohloblyn, New York 1956, 12, 14, 16, 166, 174.

die Geschichte Kleinrußlands (der Rus') und Moskaus letztlich den gleichen Ursprung haben und wendet sich mehr gegen die polnische Geschichtsauffassung, läßt aber Mazepa vorbringen, einst seien die Ukrainer in der Lage gewesen, in der sich Moskau nun befinde: Regierungsgewalt, Vorrang und sogar der Name "Rus'" seien auf den Moskauer Staat übergegangen. Der Einfluß dieses Werkes auf die ukrainische Nationalbewegung des 19. Jh. ist bedeutend. Offenbar war der Unterschied zwischen der Ukraine-Rus' und Moskau-Rossija für gebildete Ukrainer eine bekannte Tatsache, für ihr Nationalbewußtsein von Belang.[106] Die Beobachtung der Entwicklung der Landes- und Volksbezeichnungen im Kiewer Reich, im Moskauer Großfürstentum und bei den Ukrainern zeigt, daß bei den Ukrainern lange Zeit — bei den Westukrainern bis ins 20. Jh. — Namenskontinuität der auf "Rus'" zurückgehenden Wortfamilie gewahrt bleibt, während das Moskauer Reich, ursprünglich nicht "Rus'" benannt, sich diesen Namen nach 1300 zusammen mit dem Anspruch auch das Erbe Kiews aneignet, jedoch noch lange Zeit keinen echten Reichs- und Volksnamen daraus schöpfen kann. Dieses Ergebnis spricht gegen die These von einem das gesamte ostslawische Gebiet umfassenden "ur-russischen Volk" und läßt es geboten erscheinen, in der Nomenklatur stets sauber zwischen "Rus'" und "Rußland", "russisch" zu unterscheiden und diese Trennung entsprechend auch in der Schreibweise bei Zitaten der slawischen Namen zu beachten.

---

[106] Ebenda 4 f., 11f., 14 f., 29, 129 f., 162 f., 183, 186, 188, 194 f., 275.

Історіографічні Дослідження

Олександер Домбровський

ГЕРОДОТОВА СКИТІЯ

В V столітті до нашої ери настали великі зміни на полі античного дієписання: грецька логографія здала остаточно свої позиції на користь початкових етапів розвитку грецької історіографії, першим представником якої став Геродот, названий слушно «батьком історії» (Ціцерон). Біографічний матеріял про Геродота скупий, а деякі дані про його життя й діяльність залишаються в тіні непевности й припущень. Народився около 485 року до нашої ери в Галікарнасі, Мала Азія, де находилися грецькі колонії. Дожив до початків пелопонеської війни, бо згадує про події з років 431-430. Дату його смерти можна класти приблизно на рік 425. Хоча згідно з історичною традицією Геродот мав народитися в Галікарнасі, то дехто з дослідників висував погляд, що «батько історії» міг походити з Туріой. В аспекті племінногрецького походження Геродотові симпатії були по стороні дорійців. Йонійців не любив, що означало правдоподібно свідомість його дорійського походження. Його письменницька діяльність припадає на роки 450-425, отже на добу Перікла, з яким Геродот дружив.

Свій твір назвав він «Гісторіис аподексіс» — Представлення історії і поділив його на дев'ять книг, з яких кожна має назву одної з дев'ятьох муз. Четверту книгу своєї Історії, де находиться скитський екскурс, назвав Геродот Мельпоменою. Історія Геродота являється типовим твором — картиною поступового переходу від міту до наукового дієписання, від логографії літописного характеру до перших наявних спроб «прагматичного» писання Історії з узглядненням історичної кавзальности при подаванні явищ, подій і фактів на фоні історичного процесу. В Геродотовому творі в парі з першими спробами узгляднювання причин і наслідків історичної дії покутують ще тут і там реманенти мітографічного характеру, але в загальному перші проблиски історичного прагматизму беруть верх і Геродот заслуговує на даний йому почесний титул «батька історії».

Вже в античному світі не бракувало критиків відносно правдивости Геродотових реляцій. Ктезій у своєму творі «Персіка» представив історію персів місцями відмінно від Геродота, називаючи його брехуном. Єгипетський жрець і історик, Мането також висказався критично про ті місця з Історії Геродота, які відносяться до історії Єгипту. До завзятих критиків Геродота належав і Плутарх, беотієць, який закидав «батькові історії», що він фальшує історію в наслідок недружнього становища до Теб. В даному випадку відізвався у Плутарха зов льокального патріотизму. В новітній добі також дехто не довіряв реляціям Геродота. В другій половині XIX

століття виступив проти Геродота, як правдомовного історика, орієнталіст Sayce, кажучи, що реляції Геродота про його подорожі здебільшого видумані. Правда, в Історії Геродота подибуємо тут і там неточності, чи навіть помилкові твердження у його описах і згадках під час подорожей, але вони в ніякому випадку не свідчать про злу волю історика відносно подавання правдивих відомостей. В його Історії є зібраний такий великий фактологічний матеріял історичного, географічного й етнографічного змісту майже з цілого тодішнього orbis terrarum, що просто було б неможливим, щоб Геродот десь не помилився. Досліди над його Історією, а в тому й над її екскурсами (лоґой) включаючи скитський екскурс, які датуються в новітній добі від XVIII століття, при сумлінній мікроаналізі твору виказали, що «батько історії» на загал заслуговує на довір'я. Головним нараційним тенором Геродотової Історії являються греко-перські війни на тлі історії перської імперії, але наш історик з Галікарнасу подає при тому історичні, географічні й етнографічні відомості про ті країни й їх мешканців, що були пов'язані в якомусь відношенні з перською історією. А тому, що Дарій виправився походом проти скитів, Геродот вложив у четверту книгу своєї Історії великий (142 розділи) скитський екскурс, названий в науці Геродотовою Скитією. Якраз згаданий скитський екскурс (лоґос) являється предметом нашого обговорення у зв'язку з нашим перекладом Геродотової Скитії на українську мову.

Як уже згадано, Геродот багато подорожував і знав багато країн з автопсії. Саме автопсія й реляції усної традиції головно від грецьких колоністів були основою його відомостей, до яких долучувалися писані джерела представників логографії, головно Гекатая з Мілету. «Батько історії» знав з автопсії Грецію, Македонію, Тракію, південну Італію із Сіцілією, а дальше Малу Азію, Єгипет і західню частину побережжя Північного Причорномор'я, головно околиці Ольвії з лиманом Бога. З Ольвії ви — правився найправдоподібніше в глибину території, але не знаємо, як далеко. В кожному разі Геродот не знав добре географії тодішньої Скитії. Бо якби був добре знав, то не оповідав би неправдоподібної історії, що Дарій дійшов з грубо перебільшеним числом перського війська від Дунаю аж до Волги протягом двох місяців — туди і назад. Дуже можливо, що Геродот подав таку неправдоподібну Одіссею походу Дарія в наслідок помішання дещо подібних назв рік Дністра (Тирас) і Дону (Танаїс). Все ж таки наш історик з Галікарнасу мав нагоду багато дечого довідатися від греків з причорноморських колоній про тодішню Скитію й її мешканців. Поданий у Геродотовій Скитії матеріял можна поділити на три основні частини: історичну, географічну й етнографічну, з чого етнографічний матеріял найцінніший.

Змістом історичного матеріялу являється оповідання походу Дарія на скитів.[1] Як причину походу, Геродот згадує про напад скитів на Азію в

---

[1] K. L. Sturve, *Der Feldzug des Darius gegen die Scythen*, 2 Aufl., Riga, 1813; F. Voigt, "Der Zug des Darius gegen die Scythen," Berlin, 1854, *Jahresbericht über die Königliche Realschule zu Berlin;* F. Smitt, "Über den Feldzug des Darius gegen die Scythen i. J. 513," *Bulletin de l'Académie Impériale des sciences de St. Pétersbourg*, t.

погоні за кіммерійцями. Згідно з Геродотовою реляцією скити напали на Медію й панували в Малій Азії двадцять вісім років (IV, 1). Згадана реляція батька історії лучиться з переказом (IV, 11-12), на підставі якого довідуємося, як скити прийшли на територію України. Отже згідно з тим переказом скити жили в Азії. На них напали масаґети й під їхнім натиском скити подалися на захід та перейшли до країни кіммерійців, які являються найдавнішими, знаними в історії мешканцями південно-східньої Европи, тобто території України. Отже кіммерійці — це перші знані з історичних джерел номадні, чи напів-номадні племена, найправдоподібніше споріднені з траками, які перебували на території України, але не знаємо з яких часів. На них напали скити й, витиснувши їх, запанували в південно-східній Европі приблизно під кінець VIII століття до нашої ери. Інший варіянт того оповідання (IV, 13) каже нам, що ісидони, прогнані з їх краю арімаспами, натиснули на скитів, а вони на кіммерійців, як виходить з Арістеєвої поеми, яка збереглася фраґментарно в Геродота. Пізніше в наслідок етнічних пересувань на евразійських степах на скитів натиснули зі сходу споріднені з ними іранські племена сарматів (III ст. до нашої ери) та почали випирати їх з Північного Причорномор'я. В наслідок того скити опинилися на самому півдні Подніпров'я і в Криму, де постало скитське царство зі столицею — Скитський Неаполь, а в II ст. до нашої ери під їхньою контролею залишився лише Крим — Таврида. Скитська держава в Криму пережила ще останній свій розквіт у II ст. до нашої ери за царя Скілура, а опісля почала клонитися до упадку. Початок доби переселення народів (напад східніх ґотів — III ст. нашої ери) завдав остаточний удар державі скитів на Криму.

Отже згадуючи про погоню скитів за кіммерійцями, Геродот подає, що кіммерійці під час утечі держалися приморської дороги, а скити пішли лівою стороною Кавказу, аж зайшли до Медії (IV, 12). Виникає питання, якою дорогою могли йти скити на Медію. В науці є погляд, що Геродот непотрібно пов'язав історію нападу кіммерійців на Вірменію й Малу Азію з нападом скитів на Медію. Можливо, що хотів вияснити собі одну подію другою: кіммерійці тому напали на Малу Азію, бо втікали перед скитами, а з другої сторони скити напали на Медію в погоні за кіммерійцями. Отже Геродот дуже можливо «спрагматизував» обидві ті події як причину й наслідок. Згідно з Геродотовою реляцією від озера Меотиди аж до ріки Фазис і кольхів є дорога на тридцять днів, а з Кольхіди до Медії вже не дуже далеко. Але не тудою мандрували скити, вони пішли бічною дорогою — довшою, яка веде через гори, маючи по правій руці хребет гір Кавказу (I, 103-104). З наведених реляцій виходить, що кіммерійці, урядивши наперед різню між собою, втікали понад-морською краї-

VIII (1865); G. Mair, "Der Feldzug des Dareios gegen die Skythen," *Programm des Kais. — Köng. Staats — ober — gymnasiums zu Saaz (Böhmen),* Saaz, 1886; J. Prašek, *Geschichte der Meder und Perser bis zur makedonischen Eroberugn,* I, Gotha, 1906; J. Prašek, Dareios I, Der Alte Orient, (Leipzig), 1914, Heft 4; О. Переяславський «Похід царя Дарія проти скитів», *Табор,* чч. 27-29 (1935-1936); В. В. Струве, «Дарий I и скифы Причерноморья», *Вестник Древней Истории,* 1949 (4); *The Cambridge Ancient History,* vol. IV (1926).

ною, отже побережжям Чорного моря. А скити, згубивши їхній слід, пішли також понад-морською дорогою, але мали по правій руці Кавказ, тобто йшли просмиком між Кавказом і Каспійським морем. Тим часом кіммерійці не могли йти між Чорним морем і Кавказом, бо там немає дороги. Сумнівним є, щоби скити гналися за кіммерійцями, бо не було в тому ніякої цілі. Коли кіммерійці залишили країну, то не було потреби скитам гнатися за ними. Кіммерійці не могли втікати побережжям Чорного моря, бо, як уже сказано, там немає відповідного переходу. З одної сторони море, а з другої Кавказські гори сходяться майже зовсім і не дозволяють на перехід більших груп людей. Зате є можливим, що скити напали на Медію через просмик, що находиться між Кавказом і Каспійським морем згідно з реляцією Геродота, маючи по правій руці пасмо гір Кавказу, а ми ще додали б — а по лівій руці мали Каспійське море. Це була дорога — «ворота воріт», тобто поміст між Европою й Малою Азією, названа в часах арабської експанзії влучно «Баб аль — Абваб» — брама брам.[2]

Як оповідає батько історії, перська армія начислювала без залоги кораблів сімсот тисяч з кіннотою, а крім того шістсот кораблів. Перський цар наказав йонійцям плисти Понтом аж до ріки Істер, а як допливуть до Істра, мали вибудувати міст і чекати на нього. Фльоту провадили йонійці, еольці й гелеспонтійці. Сили перської армії роздвоїлися. Більша частина йшла сушею, а фльота плила, держачися побережжя. Залишивши міст на Істрі під надзором йонійців, Дарій казав вартівникам нав'язати шістдесять вузлів і від дня, коли вирушить дальше в похід, розв'язувати щоденно по одному вузлові. Коли б минуло шістдесять днів, а цар з військом не прийшов назад, мали вернутися до своєї батьківщини.

Тим часом скити, зміркувавши, що не зможуть власними силами протиставитися персам, післали послів до сусідів з проханням допомоги. На нараді вождів сусідніх народів їхні погляди були поділені. Гелон, будин і савромат згодилися помагати скитам, а агатирс, невр, андрофаг та вожді мелянхляйнів і таврів відмовили скитам помочі. Не відважуючися на одверту боротьбу з перською армією, скити придумали оригінальну воєнну тактику. Вони почали втікати перед персами, заманюючи їх у глибину країни та до околиць тих народів, ще не захотіли помагати скитам. І так, хотячи — не хотячи, мусіли згадані народи боронити свої землі перед перським наїздником. Крім того скити нищили за собою траву та засипували криниці й джерела, щоби таким чином, заманивши персів у глибину краю, браком паші для скоту й води виголодити їх та примусити до відвороту. Скити вислали на північ вози, що в них жили скитські жін-

[2] M. Ebert, *Südrussland im Altertum,* Bonn und Leipzig, 1921, S. 75; H. Matzat, "Ueber die Glaubwürdigkeit der geographischen Angaben Herodots über Asien," *Hermes,* B. 6 (1872), S. 417; A. M. Tallgren, "La Pontide préscythique après l'introduction des métaux," *Eurasia Septentrionalis Antiqua,* t. II (1926), pag. 219; C. F. Lehmann — Haupt, "Zur Chronologie der Kimmeriereinfälle," *Klio* XVII (1921); H. Winckler, *Altorientalische Forchungen,* Leipzig, 1897, S. 495-6; H. Winckler, *Geschichte Babyloniens und Assyriens,* Leipzig, 1892, S. 267..., 277; M. Rostovtzeff, *Geschichte der alten Welt,* B. I., Leipzig, 1941, S. 128-9.

ки й діти, а також частину скоту. В погоні за скитами Дарій з військом дійшов врешті до ріки Оарос (Волги) і, постоявши тут табором короткий час, розпочав відворот. Скити робили часті, несподівані напади на персів невеликими відділами, завдаючи їм дошкульні втрати як в людях, так і харчах. Тим часом частина скитського війська прибула до йонійців на міст, щоб порозумітися разом з ними проти Дарія. Скити старалися переконати йонійців, щоб вони не ждали на персів довше, чим шістдесять днів. Йонійці обіцяли скитам вернутися додому після шістдесяти днів, плянуючи перехитрити їх і залишитися вірними Дарієві. Найшовшися у невідрадних обставинах, Дарій з настанням ночі залишив змучених походом вояків і стада пов'язаних ослів, а сам віддалився з військом під приводом, що він нібито хоче напасти на скитів. Скити чули рев худоби та бачили розпалені вогні й тому були переконані, що перси стоять на місці. Тим часом Дарій поспішив з військом чим скорше в сторону Істра. Прийшовши з військом вночі над Істр, Дарій перелякався, бо побачив ушкоджений міст і думав, що йонійці пішли додому. Та йонійці показалися вірними перському цареві й розібрали лише передню частину мосту зі сторони скитів, бажаючи показати їм, що вони послухали їхньої поради й нищать міст на Істрі. З приходом перського війська йонійці добудували скоро частину розібраного мосту й Дарій з військом, перейшовши міст, позбувся дальшої небезпеки зі сторони скитів. Так представляється у загальному історія походу Дарія на скитів згідно з Геродотовим оповіданням.

У зв'язку з оповіданням Геродота виринають численні питання, на які не легко відповісти. Незважаючи на велике віддалення деяких племен, чи народів від скитів вони сходяться у короткому часі на нараду. Вправді більша частина з них відмовляє помочі, але савромати, будини й ґельони годяться на допомогу з незнаних причин, залишають свої землі й осади та спішать скитам на поміч. Замість держати всі свої військові сили разом, скити розділюються на кілька частин і тим самим роздрібнюються, що ще більше послаблює їх в обличчі перської небезпеки. Замість зруйнувати міст на Істрі і перешкодити Дарієві в відвороті, скитський вождь Скопазіс довіряє йонійцям і залишає їм збурення мосту. Такі мости мусіли б бути побудовані на Дністрі, Богу, Дніпрі й Дону, але Геродот про те не згадує. Тактика Дарія також не зовсім зрозуміла. Чому він залишає йонійцям стороження мосту лише на шістдесять днів? Чому перський цар запустився нерозважно в глибину краю в погоні за скитами й з чого жила та сімсоттисячна (?) армія і скот на протязі двох місяців, коли скити все нищили за собою? Як перейшли перси Дністер, Бог, Дніпро й Дон? Залишаємо вже на боці питання, скільки часу треба було, щоб перейти армії згадані ріки, а це все мало відбутися протягом двох місяців. Скільки часу треба було втратити на будову мостів і як це все разом (похід перської армії від Істра до Оарос — від Дунаю до Волги й назад, будова мостів, незакінчена будова укріплень над Оарос і т.д.) могло зміститися в тісних рямцях шістдесяти днів? Звідки взяли дерево на будову

мостів у тому безлісистому степу? Далі, подане число армії Дарія, а також кораблів рішучо перебільшене.[3] З таким військово-людським балястом та при існуючих тоді комунікаційних можливостях і воєнній техніці подана Геродотом історія походу Дарія, переплітана малими екскурсами про зайця і скитські дари для Дарія, нагадує місцями йонійську новелю, літературний жанр якої мав забавляти читача.[4] Можливо, що йонійська новеля була тим помостом між мітом архаїчної доби й з другої сторони першими етапами розвитку грецької історіографії часів Геродота, в творі якого подибуємо ще реманенти міту, а вже тим більше вплив йонійської новелі. Щойно Тукидід повністю відійшов від мітографічної атмосфери льогографії, але зате підпав під вплив софістики й риторики. До речі буде звернути увагу на реляцію географа Страбона,[5] згідно з якою між Дунаєм і Дністром находилася пустеля без трави й води, куди прибув Дарій з військом у часі походу на скитів. З того виходило б, що батько історії міг помішати згадану Страбоном пустелю з пустелею над Волгою, до якої мав дійти Дарій. Отже згідно з реляцією Страбона Дарій міг крутитися з військом десь по Басарабії. В науці існує погляд, що Дарій дійшов до пустині ґетів і крутився з військом десь між Дунаєм і Прутом.[6] Згідно з вісткою у Ктезія Дарій не відійшов далеко від Істра-Дунаю.[7] Проблема льокалізування згадуваного Геродотом дерев'яного міста Ґельон у краю будинів також привертала увагу дослідників.[8] Деякі дослідники ідентифіку-

---

[3] A. Pawlikowski-Cholewa, *Die Heere des Morgenlandes*, Berlin, 1940; R. Fischer, "Das Zahlenproblem im Perserkriege 480-479 v. Chr.," *Klio*, B. XXV (1932). Подібні критерії оцінки можна прийняти й до питання походу Дарія на скитів; E. Daniels, *Das antike Kriegswesen*, Leipzig, 1910; H. Delbrück, *Geschichte der Kriegskunst im Rahmen der politischen Geschichte*, B. I, 3 Aufl., Berlin, 1920; H. Delbrück, *Die Perserkriege und die Burgunderkriege*, Berlin, 1887, S. 137-47. — Автор виказує, як дуже перебільшив Геродот число перського війська під час греко-перських воєн; M. Jähns, "Volkstum und Heerwesen," *Zeitschrift für Völkerpsychologie und Sprachwissenschaft*, B. VII (1871).

[4] S. Witkowski, *Historjografja Grecka*, t. I, Kraków, 1925, pag. 157-161; W. Aly, *Volksmärchen, Sage und Novelle bei Herodot und seinen Zeitgenossen*, Göttingen, 1921.

[5] Страбон, VII, 3. В. В. Латышев, «Заметки по древней географіи севернаго и восточнаго побережья Чернаго моря», I k Страв. VII, 4, 2, Понтіка, Санктпетербург, 1909; F. Westberg, "Zur Topographie des Herodot," *Klio*, B. IV (1904), B. VI (1906); V. Pârvan, *Getica*, Bucuresti, 1926, pag. 57; M. Gibellino-Krasceninnicowa, *Gli Sciti*, Roma, 1942, pag. 129-30.

[6] J. Weiss, *Die Dobrudscha im Altertum*, Sarajevo, 1911, S. 7-10. Автор виказує пустельний характер Добруджі; G. Wilke, *Reallexikon der Vorgeschichte*, B. II, S. 433; F. A. Ukert, *Skythien und das Land der Geten oder Daker nach den Ansichten der Griechen und Römer*, Weimar, 1846; N. Jorga, "La Dobrogea — pays de synthèse, *Revue Historique du Sud-Est Européen*, 1929, No. 1-3, pag. 11-17.

[7] D. Jon Ghica, *Istoriile lue Erodot*, vol. IV, Bucuresci, 1902, pag. 194. Автор протиставить Геродотовому оповіданні реляцію Ктезія.

[8] V. Sčerbakivskyj, "La situation géographique de la ville de Gelone d'Hérodote," *Ksiega pamiatkowa ku uczczeniu... W. Demetrykiewicza*, Poznań, 1930; L. Niederle, *Rukovet Slovanské Archeologie*, v Praze, 1931, pag. 22. Дослідник льокалізує Гельон десь при Дніпрі; R. W. Macan, *Herodotus*, vol. I, London, 1895, pag. 79. Автор висуває гіпотезу льокалізовання будинів і Гельону над Дніпром; M. Ebert, *Reallexikon*

вали Ґельон з Більським городищем у Зіньківському повіті, полтавської области, недалеко Охтирки над горішньою Ворсклою. Дехто з дослідників старався порівнювати похід Дарія з далеко пізнішим походом Наполеона на Москву, находячи певні аналогії. Як уже згадано, деякі місця в оповіданні Геродота, як прим. історія з подарунком царя скитів для Дарія, про зайця, який перешкодив скитам у їхньому бою з персами — це короткі деґресії, ми назвали б їх — психологічні інтерполяції, вставлені до історичного тексту для відпруження читача. Справа мосту, що його берегли йонійці, також не зовсім ясна. Дарій мусів правдоподібно залишити на Дунаю досить сильну залогу й можливо скити тому не спішилися напасти на них і силою знищити міст. Йонійці старалися бути політичними в відношенні до скитів, бо їхні земляки мали свої факторії й колонії на північному побережжі Понту — Чорного моря і конфлікт між йонійцями й скитами міг пошкодити грецьким колоніям. Вправді скити й так довідалися, що йонійці їх обманули, але збройний конфлікт міг довести до гірших наслідків. Деякі дослідники вважають згадку Геродота про Мільтіяда тенденційною. Згідно з оповіданням батька історії Мільтіяд радив послухати скитів і тим самим перешкодити Дарієві у його відвороті. Існує погляд в науці, що батько історії тенденційно представив тут героя з доби грекоперських воєн як грецького патріота, який волів радше втратити тиранську владу в разі погрому Дарія, завдяки якому мав ту владу, щоб увільнити йонійських греків від перського панування. Такий погляд не промовляє до нашого переконання. Геродот був приятелем Перікля з роду Алькмеонідів і ворога Кімона, сина Мільтіяда з роду Філаїдів. Ворожнеча між згаданими родами мала вже свою традицію. Батько Перікля, Ксантіпп, обжаловував Мільтіяда після походу на Парос, а є сліди ще вчаснішої ривалізації тих родів. Прославлення діл Мільтіяда могло вийти з традиції роду Філаїдів і є сумнівним, чи Геродот, як близький приятель Перікля, пішов би був за тією традицією. Мільтіяд мусів заанґажуватися у якийсь спосіб проти царя, бо після походу уступив з Херсонезу, а тим самим зрезиґнував зі становища тирана та став горожанином Атен. Як бачимо з вище поданого, питання ідеалізування Мільтіяда Геродотом є принайменше дискусійного порядку.[9] Існує навіть погляд, що питання участи Мільтіяда в поході Дарія на скитів є взагалі проблематичного порядку.

---

der Vorgeschichte, B. IV, I Hälfte, S. 238-39; B. A. Городцова, «Изследование Бельскаго городища,» Труды XIV Арх. Съезда въ Чернигове, т. III, Москва, 1911. Городцов не ідентифікує Більського городища з Гельоном.

[9] Вище цитований Prašek, *Geschichte der Meder und Perser...*, II, 104-5; E. Obst, "Hat Miltiades am Skythenzug teilgenommen?" *Klio*, B. IX, Heft 4 (1909); E. Obst, *R. E. Pauly-Wissowa*, B. XV (1932), S. 1683. Вище цитований D. Jon Ghica, *Istorüle lui Erodot*, vol. IV, Bucuresci, 1902, pp. 187-8; R. W. Macan, *Herodotus*, vol. II, London, 1895, pag. 50; Swoboda, *R. E. Pauly-Wissowa*, B. IV (1901), S. 2192; H. Berve, "Miltiades," *Hermes*, Heft 2 (1937); M. A. Levi, "La spedizione Scitica di Dario," *Rivista di Filologia e d'istruzione classica*, Fasc. 4 — Dicembre 1933, pag. 58-70; R. Pöhlmann, *Grundriss der griechischen Geschichte nebst Quellenkunde*, München, 1909, S. 100; E. Meyer, Geschichte des Altertums, B. III, Stuttgart, 1901, S. 115; S. Witkowski, *Historjografja Grecka*, I, Kraków, 1925, pag. 140.

Суперечності в Геродотовій Скитії включаючи й оповідання про похід Дарія на скитів, дадуться пояснити тим, що наш історик з Галікарнасу опирався на реляціях багатьох людей, перш за все причорноморських греків, з яких кожний оповідав йому відірвані фраґменти. І так одні оповідали йому про похід Дарія на скитів, інші познайомлювали його з географією Скитії (бо сам Геродот не запускався далеко в глибину материка під час свого перебування на північному побережжі Понту), ще інші оповідали йому про звичаї й географічне положення народів і племен південно-східньої Европи. З тих фраґментів батько історії склеїв своєрідний конгломерат явищ, подій і фактів та географічно-топографічних понять і врешті мозаїку звичаїв, мітографічно-фолкльорного матеріялу та коротких екскурсів (льоґой) літературного характеру (прикраса тодішньої історіографії), помістивши увесь той матеріял в IV книзі своєї Історії, як великий скитський екскурс. Якраз етнографічна частина Історії Геродота має свою вартість і «ніколи» не перестаріє, головно в аспекті уточнювання деяких етнологічних проблем з ранньої історії Руси-України.

Окрему позицію у Геродотовій Скитії займає географічний матеріял. Як уже сказано, Геродот не знав добре географії Скитії, що й відбилося неґативно на його оповіданні про похід Дарія на скитів. Коли основним джерелом для історичного й етнографічного матеріялу могла бути усна традиція — звідомлення й оповідання грецьких купців і колоністів Північного Причорномор'я, то для географічно-топографічних реляцій і описів потрібна перш за все автопсія. Тим часом Геродот не знав східньої частини північного побережжя Понту, а вже тим більше глибини самої території.[10] З Ольвії він не виправився далеко в глибину материка. Тому в його географічному матеріялі й льокалізуванні деяких народів чи племен Скитії трапляються неточности, а то й помилки.

Геродот представляв собі Скитію як великий чотирокутник (IV, 101), що прилягає до моря з двох сторін (?). Південний кордон Скитії йшов уздовж Понту. Одиноким кордоном Скитії, що мав би прилягати з другої сторони до моря в уяві батька історії, міг бути східній скитський кордон, який йшов уздовж західнього берега Меотиди, тобто Озівського моря (IV, 99). З того виходило б, що Геродот представляв собі західній беріг Меотиди як лінію, яка більш менш ішла з півдня на північ. Північний кордон Скитії мав сягати аж до країни, де «годі проглянути оком, ні перейти, а то через пір'я, що літає. Кажуть, що там більше пір'я, як землі й повітря, й воно замикає зір» (IV, 7). Тобто північний кордон Скитії мав сягати до країни, де вже були великі маси снігу. В науці були спроби різних реконструкцій скитського чотирокутника (прим. Нідерле, Равлінсон, Кречетов).[11] Зпочатку Скитія (давня, архаїчна Скитія за висловом Геро-

---

[10] M. Rostowzew, *Skythien und der Bosporus*, B. I, Berlin, 1931, S. 8.

[11] L. Niederle, *Slovanské Starožitnosti*, Dil I, Svazek 1, v Praze, 1902, pag. 234; G. Rawlinson, *History of Herodotus*, vol. III, 4 ed. London, 1880, pag. 202; П. Н. Кречетовъ, «Письма о Геродотовой Скиѳіи, О скиѳскомъ четыреугольнике», *Записки императорскаго Одесскаго Общества исторіи и древностей*, т. XV (1889), 463; A. Dombrovsky, "The Genesis of the geographical notion of Scythia in the ancient world," *The Annals of the Ukrainian Academy of Arts and Sciences in the U.S.*, vol. V, No. 2, 3 (16-17), (1956).

дота) сягала від Істра до місцевості Каркінітіс, що находилася коло устя Гіпакира (IV, 99 і 55), але вже за часів Геродота (Геродотова Скитія) сягала на Сході аж до Танаїса — Дону. При згадці про південний кордон Скитії, тобто чорноморське побережжя, що його Геродот знав (але лише західню частину, бо східньої не знав), заторкуємо рівночасно питання про Тавріду — Крим. Коли мова про Тавріду та взагалі східню частину північно-чорноморського побережжя, то всі на загал дослідники погоджуються з тим, що Геродот там не був і тієї частини не знає. Це й виходить саме з його опису Тавріди. Півостровом вважав він правдоподібно лише гористу частину Тавріди (IV, 99) десь приблизно від Севастополя до Теодозії. Про те, що ціла Тавріда є півостровом, Геродот не знав.[12] Якби був знав про те, то не порівнював би Тавріди разом з її південною, гористою частиною до Аттики й Япиґії (Калябрії), які є широкі, тупо закінчені продовження континенту, подібні радше до південної частини Тавріди, але не до цілого півострова. Зрештою не треба було йому багато шукати за порівнянням. Пелопонез подібний багато більше до Тавріди. Коли б Геродот знав про Тафрос — сьогоднішню перекопську шийку, то, мабуть, скорше порівняв би був Тавріду з Пелопонезом так, як це зробив географ Страбон (VII, 4, 5). Говорячи про продовження Скитії на північ від Тавріди, не згадує він про перекопську шийку, що лучить півострів з континентом. Дальше бачимо, що Геродот вважає Таврідою лише південну частину півострова, де жили таври, бо говорить, що дальше на північ тягнеться Скитія і що рів (тафрос) тягнеться у Скитії «від таврійських гір до Меотиди» (IV, 3). Дехто з дослідників слушно вважає, що тим ровом (тафрос) «від таврійських гір до Меотиди» міг бути саме перекопський перешийок, названий опісля географами Тафрос. Геродота мабуть змилило те, що крім таврів, які жили в горах, траплялися в Тавріді також і скити. Тому вище згаданий півострів крім південного, гористого кінця вважав продовженням Скитії. Як бачимо з вище сказаного, Геродот Тавріди не знав, ані не мав поняття про перекопський перешийок, а написав про Тавріду на підставі різних, мабуть часто суперечних відомостей. Сама кількість варіянтів у реконструкціях Геродотової карти Скитії (що нераз дуже різняться між собою) вказує на неясні відомості про Тавріду, що їх мав батько історії. А всі ті реконструкції являються лише більш або менш вдалими гіпотетичними уявленнями Геродота про Тавріду.

Історик з Галікарнасу подає рішучо за великий вимір Понту (IV, 85-86). У нього взагалі тенденція до подавання великих чисел (число армії

[12] Н. Надеждинъ, «Геродотовая Скиѳія», *Записки Одесскаго Общества исторіи и древностей,* т. I (1844); B. G. Niebuhr, *Kleine historische und philologische Schriften,* I, Bonn, 1828, S. 157. Існують численні варіянти реконструкції представленої Геродотом Тавриди — H. F. Tozer, *A History of Ancient Geography,* Cambridge, 1935. — W. W. How, J. Wells, *A Commentary on Herodotus,* vol. I, Oxford, 1912 — Brandis, *R. E. Pauly-Wissowa,* III, 2255. — W. L. Bevan, *The Student's Manual of Ancient Geography,* London, 1875. — A. Forbiger, *Handbuch der alten Geographie,* I, Hamburg, 1877. — K. Mannert, *Geographie der Griechen und Römer,* IV, 2 Aufl. Leipzig, 1820. — E. Eichwald, *Alte Geographie des Caspischen Meeres, des Kaukasus und des südlichen Russlands...,* Berlin, 1838.

Дарія, число вимірів Понту й Меотиди). Подібно як з пересадженням виміру Понту[13] мається справа й з Меотидою.[14] Вправді Геродот не подав конкретних вимірів довжини й ширини Меотиди, але сказав, що коло Понту є ще озеро не дуже то менше від Понту (IV, 86). Здогад декого з дослідників, що Меотида могла бути більшою в добі Геродота, а тепер висохла, дуже сумнівний. Того роду процес вимагає більше часу. Ті скупі й неясні відомости в античному світі, а в тому й у Геродота про Меотиду являються тим більше дивні, бо води Меотиди — Озівського моря солодші від звичайної морської води, про що знали вже в античному світі, та в зв'язку з тим воно багате на рибу, яка в старовину була одним з основних продуктів на експорт. А довколишні мешканці жили саме з торгівлі рибою.[15] Геродот переборщує також при подаванні виміру Каспійського моря (I, 202-203), але зате знає, що воно є замкненим морем.[16] Погляд батька історії, що Каспійське море внутрішнє, замкнене море, є тим цінніший, що йонійська теорія, яка трактувала Каспій лише як затоку океану, тривала ще далеко пізніше. Приклонниками згаданої теорії були географи такої міри, як Ератостен і Страбон. Щойно Марінос з Тиру здекларувався виразно за Геродотовим поглядом, а за Маріносом пішов Птолемей.

Орографії тих земель у Геродота майже не існує. Крім кількох незначних згадок про таврійські гори нічого більше немає. Геродот не говорить нічого навіть про Ріфейські гори (продукт мітичної географії), які мали знаходитися десь на Півночі згідно з неясними поняттями йонійських географів.[17] Навіть і в цьому показується критичне ставлення батька історії до йонійської географії. Вже більше відомостей про рослинний світ. Лісів у Скитії майже не було й вона була надзвичайно бідна на дерево. Виїмок становила Лісиста країна (Гіляя — IV, 18). В 28 розділі говорить Геродот про підсоння Скитії з її гострою зимою, а в літі з опадами дощу. Очевидно, побережжя Понту наближене до океанічного підсоння, а й центр української території не такий уже зимний, як це виходить у Геродота. Та Геродот можливо помішав вище сказане з відомостями від греків про континентальне підсоння евразійських просторів більш на півночі. А позатим для греків, призвичаєних до середземноморського підсоння, клімат Скитії був за холодний.[18] Гідрографія Геродотової Скитії залишає багато

[13] H. Stein, *Herodotos,* II, Berlin, 1857, S. 233; E. Bonnell, *Beiträge zur Altertumskunde Russlands,* I, St. Petersburg, 1882, S. 54; F. A. Ukert, *Geographie der Griechen und Römer von den frühesten Zeiten bis auf Ptolemäus,* III, 2 Abt., Weimar, 1846, S. 153; Вище цитований Matzat, *Ueber die Glaubwürdigkeit der geographischen Angaben Herodotos über Asien...,* S. 415.

[14] Вище цитований Bonnell і Tozer.

[15] Herrmann, *R. E. Pauly-Wissowa,* XIV, 592.

[16] Herrmann, *R. E. Pauly-Wissowa,* X, 2281. Вище цитовані — Ukert, Bevan, Tozer, Forbiger.

[17] A. Hauvette, "La ģeographie d'Hérodote," *Revue de Philologie,* XIII (1889); S. Borzsak,*Die Kenntnisse des Altertums über das Karpatenbecken,* Budapest, 1936.

[18] K. Neumann, *Die Hellenen im Skythenlande,* I, Berlin, 1855, S. 59; Вище цитований Stein, II, 182. На півдні в причорноморській полосі є лагідне підсоння. І тут якраз мала находитися Гіляя. На підставі одного напису з I ст. до н. е. Лісиста країна мала бути в посіданні Ольвії (Латишев, *Inscriptiones Antiquae Orae Septentrionalis Ponti Euxini,* vol. I, ч. 17.

до побажання. Якраз потамологічний чинник став мабуть головною причиною неймовірного оповідання батька історії про похід Дарія на скитів. Почавши від Істра (Дунаю) Геродот вичисляє ріки Скитії. Істер був знаний грекам десь від VII ст. до нашої ери, якщо не скорше.[19] Колонізуючи північне побережжя Понту (Чорного моря), вони заложили недалеко устя Істра місто й назвали його тимже іменем. Гезіод і дальші письменники згадують уже ту ріку в своїх творах, але докладного поняття про неї не мали. Багато більше знає про Істер Геродот, говорячи про його джерело й біг та допливи. Ідентифікування деяких допливів Істра зі сьогоднішніми допливами натрапляє на труднощі й породжує розбіжності між поглядами дослідників. Другою рікою після Істра є Тирас (Дністер), про якого батько історії не говорить багато. Дехто з учених уважає, що Геродот випроваджує ріки Скитії з мітичних Ріфейських гір, які мали находитися десь на півночі. Третьою з черги рікою є Гіпаніс (Бог) зі солодкою, а опісля гіркою водою, тобто правдоподібно морською солоною водою, яку південний вітер гнав у гору аж десь приблизно до Миколаєва, як це стараються пояснити Геродотову реляцію деякі вчені.[20] При опису Гіпаніса Геродот виступає уже як очевидець, бо деякі моменти в його реляції вказують тут на автопсію. Як відомо, Ольвію засновано приблизно в початках VI ст. до нашої ери на правому березі Бузького лиману. Під час свого побуту на північному побережжі Понту Геродот відвідав Ольвію і поплив десь на кілька днів дороги в глибину материка. Опис пам'ятника в виді казана зі стріл (IV, 81) та опис земель між Богом і Дніпром свідчать про автопсію батька історії. Після того йде опис Борістена (Дніпра). В порівнанні зі згадками про інші ріки опис Борістена й його берегів досить обширний та нагадує поетові «лани широкополі і Дніпро і кручі». Наш історик з Галікарнасу каже, що до країни Ґеррос є сорок днів плавби вгору Борістеном. Число це, очевидно, перебільшене. Замість числа сорок днів повинно бути чотирнадцять на підставі тексту IV, 19, де говориться, що скити-кочовики займають край на чотирнадцять днів дороги (очевидно, на північ) аж до ріки Ґеррос.[21] Реляція Геродота (IV, 71), що похорони королів відбуваються у краю Ґеррос, до котрого сплавний Борістен, насуває здогад, що в добі батька історії могли знати про Дніпрові пороги.[22] Мовчанку в античному світі про згадані пороги можна пояснити тим, що в наслідок вогкости, яку задержувала більша рістня, стан води в Дніпрі був піднесений, а тому й пороги були менш замітні. Крім того в цілі заощадження часу купці не плили тим коліном, яке робить Славута, але виминали його й плили Інгульцем на північ. Про знайомство старинних з Дніпровими порогами догадувався вже Нідерле.[23] Опісля йде ріка

[19] K. Kretschmer, "Sprachliche Vorgeschichte des Balkans," *Revue Internationale des Etudes Balkaniques,* I-II, (Beograd, 1934-35). Велику частину наддунайського терену вважали в античній добі приналежною до Скитії.

[20] Вище цитований Stein. Kiessling, *R. E. Pauly-Wissowa,* IX, 222.

[21] Kiessling, *R. E. Pauly-Wissowa,* VII, 1274.

[22] Н. Думка, «Чи знали що в старині про дніпрові пороги», *Дзвони,* 1931, ч. 4-5.

[23] Про знайомство старинних з дніпровими порогами догадувався Niederle *(Slovanské Starožitnosti).*

Пантікап, як подає Т. Коструба,[24] неозначена ближче лівобережна ріка, згідно з Геродотом (IV, 18, 19, 54) лівий доплив Борістена. Дехто з дослідників ідентифікував Пантікап з теперішньою Конкою. Дальша з черги ріка Гіпакир також ближче незідентифікована. Невиключено, що Пантікап і Гіпакир означають одну й ту саму ріку — Каланчак, лише, що першу назву взяв Геродот у йонійського географа, а другу почув правдоподібно в Ольвії.[25] Дехто з дослідників добачує в Гіпакирі Молочну, а дехто — Каланчак. З черги згадана ріка Ґеррос. Ріка Ґеррос як і країна Ґеррос, через яку вона перепливає, були й залишилися предметом різних комбінацій і гіпотез зі сторони дослідників. Ріку Ґеррос ідентифіковано в науці з різними ріками (Молочна, Конка або Самара). Остання ріка Скитії — Танаїс (Дон). Згідно з Геродотом Танаїс випливає на далекій півночі з великого озера, а впадає до ще більшого озера, званого Меотида (IV, 57). Танаїс-Дон дійсно випливає з Івановського озера й цим разом Геродот не помилився. Як бачимо з вище наведеного, гідрографія Скитії в Геродота пройшла певний проґрес свого розвитку в порівнанні з логографами, але все ж таки має багато неясних місць, головно в аспекті ідентифікування допливів більших рік. До речі буде наголосити те, що батько історії присвятив описові Борістена, порівнюючи, досить місця. Опис Борістена з його берегами й буйною рістнею та ланами засівів й чистою, приємною до пиття водою нагадує пізніший український краєвид, на тлі якого срібляться хвилі Славути.[26] Згідно з поглядом Геродота Борістен-Славута найбільше плодовитий не лише між скитськими ріками, але загалом між усіма крім єгипетського Нілю, та з ним не може рівнятися ніодна ріка. Дальше сказано, що в устю Борістена нагромаджується величезна кількість солі (IV, 53), що нагадує нам пізніших чумаків, які звідти привозили сіль. В уяві античного світу між гідрографією й з другої сторони орографією був певний зв'язок, а саме потамологічний фактор був до певної міри залежний від орографічного. Греки, головно в архаїчній добі, думали, що ріки випливають з Ріфейських гір, які мали находитися десь на окраїнах землі, тобто на північ від Скитії. Можливо, що такий погляд був пов'язаний більше чи менше з гіпербореологією, бо гіперборейська країна мала находитися також десь на Півночі. За ті гори мало заходити сонце на ніч. З часом, коли горизонт географічних понять став поширюватися коштом мітичної географії, Ріфейські гори «пересувано» більш на північ, що якраз нагадує проблему мітичної географії — гіпербореологію особливо в архаїчній добі античного світу. До речі буде пригадати, що реманенти архаїчно-античного міту залишилися й у пізнішій добі після занику мітичної географії як літературний мотив, що виступав побіч йонійської новелі. Крім історичного й географічного матеріялу скитського екскурсу диспонуємо ще й етнографічним, який являється,

[24] *Опис Скитії,* З грецької мови переклав і пояснив Теофіль Коструба, Вступ написав Олександер Домбровський, Львів, 1937.

[25] Kiessling, *R. E. Pauly-Wissowa,* IX, 199.

[26] Відмінний краєвид від степових просторів, що тягнулися дальше на схід. *Atlas Antiquus,* XIX Aufl. von H. Kiepert's *Atlas der alten Welt* neu bearbeitet von C. Wolf, Weimar, 1884, S. 47.

порівнюючи зі згаданими матеріялами, найціннішим в аспекті етнографічно-етнологічних студій. Зараз на початку скитського екскурсу Геродот займається етногенезою — генеалогією скитів, подаючи дві редакції: скитську й грецьку (IV, 5-10). Пов'язування ріки Борістена зі Зевесом, символів автохтонізму й гелленського напливового елементу (колонізації), вказує між іншим дуже можливо на прастарий культ рік, яких почитання було загально поширене.[27] В оповіданні про генеалогію скитів грецької редакції (пов'язання гібриду — до бедер дівчини, а нижче гадюки з Гераклем) маємо правдоподібно ремáнент особливого варіянту сексуального тотему, який полягав на ідеї сексуального симбіозу людини з твариною в аспекті тотемістичного вірування.[28] Це зовсім не перешкоджує, щоб той самий мотив тотемістичного характеру символізував у новішій редакції симбіоз двох культурних світів — гелленського з автохтонно-праукраїнським. В Геродотовій Скитії подибуємо ще деякі літературні ремáненти тотемізму. Оповідаючи про неврів (IV, 105), Геродот каже, що кожний невр раз на рік стає вовком на кілька днів, а потім знов прибирає давню людську постать. Загал представників наукового світу вважає неврів праслов'янами, признаючи, що це слов'янське вірування у вовкулаків. Того роду вірування находяться при численних варіянтах у етнографічно-фолкльорних матеріялах поодиноких народів. Це вірування у вовкулаків находилося у різних місцях нашої планети, достосоване відповідно до роду тварин в даній країні. В Абесінії і східній Африці виступає вірування у переміни в гієну, леопарда або лева. В Індії — в тигра, на Борнео — в козу або в леопарда, а в південній Америці — в яґуара. Того роду вірування має свій початок у тотемізмі, коли тварина, або навіть рослина викликували в примітивної людини релігійні рефлексії.[29] Невиключено, що й грифи — мітичні звірі з крилами в Арістеєвому оповіданні, які мали стерегти золотих скарбів (мітично-літературні натяки на поклади золота на Уралі ?), могли також бути так чи інакше пов'язані з ремáнентами тотемізму (IV, 13). До того циклу належить згадка батька історії (IV, 105), що неври мусіли покинути свою країну на одне покоління перед походом Дарія на скитів у наслідок нападу на них гадюк, які прийшли з півночі — з пустелі. В наслідок того нападу неври були змушені перейти до країни будинів. Це значить, що якесь плем'я, тотемом якого була гадюка, напало на неврів, які мусіли покинути можливо на якийсь час свою країну. В науці стрічаємося з поглядом, що будини могли бути також праслов'янським племенем, бо, мовляв, праслов'яни — неври[30] шукали захисту в країні спорідненого племени. Невиключене, що будини були праслов'янами, але ми не маємо на те переконуючо-доказових даних.

(Закінчення в наступному числі)

---

[27] R. Schelіha, *Die Wassergrenze im Altertum,* Breslau, 1931; C. Clemen, Urgeschichtliche Religion, Bonn, 1932, S. 126.

[28] Reallexikon der Vorgeschichte, XIII, 357.

[29] ibidem, 356; M. Rostovtzeff, *The Animal Style in South Russia and China,* Princeton, 1929, pag. 4; G. Borovka, *Scythian Art,* London, 1928.

[30] M. Vasmer, Kritisches und Antikritisches zur neueren slavischen Etymologie, Rocznik Slawistyczny, t. VI, Kraków, 1913. Дослідник відкинув погляд Шахматова, що неври мали бути фінським племенем; Tomaschek, R. E. Pauly-Wissowa, III, 990. Автор вважає, що побут неврів у країні будинів не був довготривалий.

Мазепіяна

Олекса Горбач

УНІВЕРСАЛ ГЕТЬМАНА ІВАНА МАЗЕПИ З 10.XII.1700 р.

Д-р Микола Радейко з Ословь набув I.XII.1978 р. на авкції в Гамбурзі від фірми Dörling (власник W. Goerick) ориґінал Мазепиного дарчого «універсалу» з 10.XII.1700 р. для гетьманського конюшого Івана Дяківського, реєстрований у каталозі згаданої фірми під нр. 122(a) Mazepa, ркп.

Цей універсал писаний вшир на горішній половині (формат: 22 x 32 см) зігнутого вдвоє аркуша паперу (формату: 44 x 32 см). На долішній половині аркушу вміщено тричі один під одним польський напис: Państwo Włoskie.

Під універсалом зліва підпис гетьмана Івана Мазепи, ідентичний з відображенням у книзі A. Jensen: Mazepa, Lund 1909, — а зправа тиснена кругла печатка («суха») з пішим козаком, що тримає на лівому плечі самопал; довкруги в відмежованій обабіч колами смузі обводу напис: Печаᵀ Малои России Воиска иˣ Царского Пресвѣтлого величества Запорозкого. Таку саму печатку подає Р. Климкевич у статті «Сфраґістика» в *Енциклопедії українознавства,* II, Париж-Нью-Йорк 1976, с. 3113, а теж *Проспект Музею Церкви-Пам'ятника у Бавнд-Бруку* з 1978 р.

У виданні В. А. Передерієнка «Ділова і народно-розмовна мова XVIII ст. (Матеріяли сотенних канцелярій і ратуш Лівобережної України)», Київ 1976, нашої грамоти, очевидно, нема; не зустрічаються там ніде прізвища Константин Голуб, Іван Дяківський ні теж назва річки Реть а чи назви млинів Куряча Нірка під Подоловом чи Рівчак.

Словник гідронімів України, Київ 1979, реєструє в Кролевеччині р. Реть як лівий доплив Єсмані (себто лівого доплиmу Десни); р. Реть має правим допливом р. Ретик (с. 460).

З мовного погляду наша грамота включує такі цікаві діялектні північноукраїнські риси: 1) перезвук первісного *о* в *у* в новому закритому складі під наголосом (Дякувскому, Нурка «нірка, нора»; форма килка «декілька» це південно-українізм; *о* ненаголошене зберігається: Ровчакъ), 2) ненаголошені ѣ і давнє носове *е* переходять в *е* (вишъпомененных, на рецѣ), 3) *р* отверділо (Курачая), 4) давальний однини чоловічих іменників кінчається на *-у* (пану Костантїю Голубу, тестю, — але й південне: пану сотникови), 5) дієслівний суфікс *-увати* має форму *-овати* (пожитковати), 6) в лексиці ж загальноукраїнські тоді полонізми й латинізми канцелярські (ознаймуемъ, комуколвекъ, воитамъ з посполитими людми, гетманскомъ, щире роненїе услуги, позосталих, ствержаемъ, позволяемо, приходы розмѣровїе, вишъпомененных, заживати, заживан'є, варуемъ, приказуемъ, унѣверсаломъ, респектуючи, реиментарско; церковнослов'янізм: владѣнїе) як теж побутові терміни народні (млин, кола мучніє, коло ступноє, хуторъ, сѣножати, перенатбан'я). То вже з того погляду грамота заслуговує на опублікування й увагу історика мови.

ТЕКСТ УНІВЕРСАЛУ

Пресвѣтлѣишаго и Державнѣишаго Великого Гсдря Нашого Єго Царскаго Величества Воиска Запорожского Гетманъ и Славного Чина Свтого Апсла Андрея Кавалер Іѡанъ Мазепа

Ѡзнаимꙋемъ симъ нашимъ ꙋнѣверсаломъ кождомꙋ, комꙋколвекъ ѡ томъ вѣдати належитъ а ѡсобливе Панꙋ Сотникови Кролевецкомꙋ, Атаманнѣ з товариствомъ, и Воитамъ з᾽ посполитими Людми в᾽ тои Сотнѣ наидꙋючимъ ся: ижъ Респектꙋючи Мы на вѣрнїе, и значнїе при Дворъ Нашомъ Гетманскомъ Пн҃а Івана Дякꙋвского бывшого Конюшого Нашого черезъ килка лѣтъ щире роненїе ꙋслꙋги, а заѡхочаючи Єго в᾽перед до далшои Нашои Воисковои слꙋжбы надаемъ Ємꙋ Пн҃ꙋ Іванꙋ Дякꙋвскомꙋ в᾽ млинах по Небожчикꙋ Панꙋ Костантїю Голꙋбꙋ Тестю Єго жъ Пн҃а Дякꙋвского позосталих Частю Воисковою пожитковати. А яко симъ ꙋнѣверсаломъ Нашимъ ѡнїе Млини под Подоловомъ на рецѣ Ретѣ два млини прозиваемїе Кꙋрачая Нꙋрка ѡ чотирох колах: о трох колах мꙋчных, а ѡ четвертомъ стꙋпномъ. Такъже и млинъ ѡ єдномъ колѣ мꙋчномъ в самомъ селѣ подоловѣ на тои же рецѣ бꙋдꙋчїи, прозиваеми᾽ Ровчакъ. При которих млинах лѣсъ, поля, сѣножати и хꙋторъ ствержаемъ позволяемъ, и надаемъ Ємꙋ Пн҃ꙋ Іванꙋ Дякꙋвскомꙋ всякїе приходы розмѣровїе з᾽ тих вишъпомененных млиновъ Воисковїе и Господарскїе ѡтбирати, и спокоине заживати. Такъ варꙋемъ и пилно Реиментарско приказꙋемъ, абы нѣхто не смѣлъ, и не важилъ ся жаднои наименшо᾽ в᾽ тимъ спокоиномъ ѡных Млыновъ заживан᾽ю и владѣнїю чинити перешкоды и перенатбан᾽я. Данъ в᾽ батꙋринѣ Декаврія ї Рокꙋ ҂аѱаго [10.XII.1700]

Звыш Менованы᾽ Гетман
Іѡан [... нечітко]

[кругла печатка з козаком пішим та самопалом на лівому плечі й написом на відмежованім обабіч кругами обводі:"Печат..."]

ПРИМІТКА: Універсал гетьмана Івана Мазепи для конюшого Івана Дяківського на 4 млини на р. Реті під Подоловом у Кролевецькій сотні, виставлений в Батурині 10.XII.1700 р. Писаний на папері скорописом 17 в., формат 44 x 32 см. Набута д-ром Миколою Радейком з Осльо на авкції в Гамбурзі дня 1.XII.1978 від фірми Dörling (Inhaber W. Goerick)

Універсал гетьмана Івана Мазепи з 1700 р.

Любомир Винар

УНІВЕРСАЛ ІВАНА МАЗЕПИ ДЛЯ ІВАНА ДЯКІВСЬКОГО: ІСТОРІОГРАФІЧНА ЗАМІТКА

О. М. Лазаревський (1834-1902), видатний дослідник українських козацьких родів, перший подав обширні відомости про рід Дяківських, а також видрукував уривок з універсалу Мазепи для Івана Дяківського.[1] Повний текст універсалу разом з відповідною його мовознавчою аналізою О. Горбача друкуємо перший раз в цьому числі «Українського Історика», в якому започатковуємо окремий відділ «Мазепіяна».

Лазаревський пише, що рід Дяківських (Діяковскіе) виводився від Сенька Кошлевського, який служив «при боку короля Владислава Варненчика». Заразом історик пояснює, що «Кошлевскіе стали писаться Діаковскими, когда получили с. Діаковцы, въ Литичевскомъ повѣтѣ. Так говоритъ родословіє Діаковскихъ составленное въ 1696 г.».[2] Не знаємо докладно коли Іван Дяківський вступив на службу до Мазепи, який згадує в універсалі, що Дяковській був його «бувшим конюшним». Це, мабуть, перша згадка в офіційному документі, що на дворі Мазепи був конюшний. В. А. Дядиченко пише, що гетьмана оточував великий почет і він «на зразок польських королів і вельмож» запроваджував у себе різні придворні чини.[3]

Іван Дяківський одружився з дочкою генерального бунчужного Константина Голуба, шурина гетьмана Івана Самойловича (1672-1687).[4] Автор цих рядків годиться з О. Лазаревським, що це споріднення Дяківського з племінницею гетьманші Самойлович — отже з родиною Константина Голуба, мало безпосердній вплив на одержання, а власно надання цих млинів гетьманом Мазепою, про що точно пишеться в гетьманському універсалі з 1700 року. Згодом Іван Дяківський став сотником в Кролевицькій сотні ніжинського полку.[5]

Тепер декілька археографічних заміток. Універсал І. Мазепи писаний українською мовою того часу т. зв. скорописом другої половини 17-ого

---

[1] А. Лазаревский, *Описане Старой Малороссии,* том II, Київ, 1893, стор. 372-375.

[2] А. Лазаревский, *цит. пр.,* стор. 372.

[3] В. А. Дядиченко, *Нариси суспільно-політичного устрою Лівобережної України кінця XVII-початку XXIII ст.* Київ, 1959, стор. 131.

[4] Про родинні зв'язки Константина Голуба, гетьманів І. Самойловича й І. Мазепи коротко згадано в монографії Олександра Оглоблина, *Гетьман Іван Мазепа та його доба,* Ню Йорк, 1960, стор. 22.

[5] Дані про Кролевицьку сотню подано в довіднику George Gajecky, *The Cossack Administration of the Hetmanate,* vol. I, Cambridge, Mass., 1978, pp. 177-178.

століття (канцелярське письмо).[6] Часами відчитання українського скоропису з різними виносними літерами натрапляє на деякі труднощі. Мовознавець проф. О. Горбач назагал вірно відчитав цей універсал Мазепи. Вийняток становить назва млинів, яку О. Горбач відчитує, як «Куряча Нірка». Ми відчитуємо цю назву, як «Куряча Ніжка». Так само відчитав цю назву О. Лазаревський («Курячая Ножка»).

О. Горбач подає правильну дату універсалу Мазепи — 10 грудня 1700 року. Лазаревський датує цей документ 3 груднем 1701 р.

На нашу думку було б цікаво дослідити історію цього універсалу Мазепи, що його набув д-р М. Радейко з Осльо від німецької фірми Dörling на авкціоні в Гамбурзі. О. Лазаревський пише, що він користувався цим універсалом і іншими архівними матеріялами «у Б. Платоновича Антоновича, в Керчи, у котораго, какъ потомка по женской линіи Діаковскихъ, сохранилися остатки семейного архива».[7]

Назагал можна ствердити, що універсал гетьмана Івана Мазепи для Івана Дяківського має значну антикварну вартість. Цей документ важливий для вивчення життя Івана Діяківського, конюшного гетьмана, який був споріднений з родом Константина Голуба і родиною гетьмана Івана Самойловича.

---

[6] Обширне обговорення українського скоропису знаходимо в праці В. В. Панашенко, *Палеографія українського скоропису другої половини XVII ст.* Київ, 1974, стор. 34-46.

[7] О. Лазаревський, *цит. пр.*, стор. 373.

Мирослав Небелюк

МАЗЕПА В ОЦІНЦІ ВОЛЬТЕРА

З-поміж найвизначніших державних діячів гетьманської України найбільшу популярність на Заході здобув, без сумніву, гетьман Іван Мазепа. Проявилася вона не лише в історичній, але й головним чином у художній літературі й у малярстві західнього світу. Згадати б тільки поеми «Мазепа» таких світочів европейської романтичної літератури, як англієць Джордж Байрон і француз Віктор Гюґо, або трагедію «Мазепа» визначного німецького поета й драматурга 19-го століття Рудольфа фон Ґоттшаля. З підрядних німецьких романтичних поетів і письменників заслуговують на згадку Ґ. Е. Штебіш (поема «Мазепа») і А. Мюцельбурґ з його історичною повістю «Мазепа».[1] Найзамітніші малярські твори про Мазепу дали видатні французькі малярі Булянже й Верне. В новій німецькій літературі вірш Мазепі присвятив один із кращих поетів 20-го століття Бертольд Брехт.

При цьому варто, так мимохідь, відмітити, що у великих західніх енциклопедіях, принаймні у «Британській енциклопедії», окремих самостійних, коротких зрештою, гасел удостоїлися, не враховуючи діячів княвівської доби, що фіґурують усі як москалі, тільки два українці: Богдан Хмельницький та Іван Мазепа, та й то про Хмельницького сказано, що він з походження поляк. Обидва ці гасла, зредаґовані з виразно польсько-російсько-жидівських позицій з більше чи менше підкресленою антиукраїнською спрямованістю, є типовим прикладом не тієї сподіваної, правдивої й об'єктивної наукової інформації, а звичайної, дешевої пропаґандистської плутанини й дезінформації, що віддавна покутують у майже незміненому вигляді в працях багатьох впливових давніх і сучасних західніх істориків.

До відносно широкої популяризації Мазепи в західньому світі спричинився головною мірою найвидатніший французький письменник і мислитель 18-го століття, Вольтер — справжнє ім'я його — Франсуа Марі Аруе. Це, між іншими, у своїй англомовній праці про Мазепу[2] стверджує також проф. Теодор Мацьків такими словами: «Існує пребагата література написана про Мазепу. Це сталося завдяки Вольтерові, що писав прихильно про Мазепу й зробив відомим його ім'я по всій Европі своєю «Історією Карла XII».

Мазепі й Україні присвятив Вольтер не так то й багато місця. Його інформації на цю тему, зібрані докупи, дали б лише кільканадцять сторі-

---

[1] Dmytro Čyževs'kyj, *A History of Ukrainian Literature*, (Littleton, Colo: Ukrainian Academic Press, 1975), page 582.

[2] T. Mackiw, *Prince Mazepa — Hetman of Ukraine in Contemporary English Publications — 1687-1709*, (New York-Munich-Toronto: Ukrainian Historical Association), p. 12.

нок, і самі собою ледве чи могли б викликати такий широкий і тривалий розголос в Европі, як би не те, що автором цих, хоч і скупих, фраґментарних та інколи суперечних об'єктивній дійсності відомостей був ніхто інший, як божище европейської інтелектуальної еліти 18-го століття — століття раціоналізму й «просвічености» — енциклопедист Вольтер, великий поет, письменник, драматург, літературний критик, історик, філософ-полеміст і врешті автор величезного приватного листування (близько 12 тисяч листів до 700 осіб) не тільки з найсвітлішими умами всієї Европи, але й з коронованими особами такими, як Франц I — австрійський цісар, Ґустав III — шведський король, Фрідріх II Великий — пруський король, на дворі якого прожив Вольтер три роки, і врешті Катерина II — російська цариця.

Тут не місце розглядати подрібно й критично оцінювати всю величезну письменницьку спадщину Вольтера. Вистачить тільки ствердити, що його писання, дуже високої літературно-мистецької вартости, у французькому ориґіналі чи в численних перекладах, мали колосальний успіх у читацької публіки всієї освіченої Европи, сильно впливали на формування її нового способу суспільного мислення й світогляду та надавали їх авторові незаперечний авторитет найбільшого мислителя не лише 18-го, але й 19-го століття, принаймні його першої половини. Тим то нічого дивного, що навіть доволі скупі й принагідні Вольтерові інформації про Мазепу відбилися відносно голосним відгомоном, особливо в західньо-европейській літературі. Документально стверджено, що саме вони стали джерелом надхнення для поем про Мазепу згадуваних уже раніше, найбільших західньо-европейських романтичних поетів, Байрона й Віктора Гюґо, що, в свою чергу, ще більшою мірою утвердили популярність нашого гетьмана в західніх країнах.

Однією з дуже важливих ділянок письменницької діяльности Вольтера була історія, якій присвятив він кілька об'ємистих творів, що стосуються всесвітньої історії й історії Франції, Швеції й Росії. Французькі історики літератури, оцінюючи Вольтера як історика, підмітили в його історичних працях деякі риси, що дозволяють визначити Вольтера як предтечу модерних істориків. Вони пишуть:

> «Під історичними подіями розуміли перед Вольтером виключно військову (воєнну) й політичну історію. Вольтер хотів дати історію народів, а не лише королів. Таким чином він перший збагнув суть інтеґральної історії. Він не тільки відкрив французам маловідомі досі країни: Америку, Халдею, Єгипет, Індію, Персію, Арабію тощо, але й присвятив багато місця їх літературі, науці й мистецтву. Обдарований практичним розумом, він цікавиться й економічним життям. Фінанси, хліборобство, торгівля, все це в нього становить історію. Навіть географія потрібна, коли хтось хоче бути вичерпним і хоче подати ясну картину. Вольтер, отже, наче передбачив всю сукупність завдань, які поставили собі модерні історики. Щоб виконати ці завдання, бракувало йому не так ерудиції, яка в нього була подивугідна, як безсторонности. Чим більше він заглиблювався, тим більше його філософічні упередження брали верх. Історія цивілізації була в його очах нічим іншим, як постійною боротьбою між фанатизмом і тверезим розумом, в якій розум все таки перемагав і всупереч корткохвилевим поразкам утривалював вселюдський проґрес».[3]

---

[3] E. Abry, C. Audic, P. Crouzet, *Histoire illustrée de la Littérature Française,* (Paris: Henri Didier, Éditeur, 1922), p. 362.

В загальному треба визнати, що історичні праці Вольтера позначені відсутністю будь-якої об'єктивности й занадто сильною тенденційністю в наслідок його філософічних упереджень і наперед усталених тверджень. Ці хиби Вольтерової історії завважив вже його сучасник, інший визначний французький мислитель, Монтеск'є, що жартома висловився: «Вольтер ніколи не напише доброї історії. Він подібний до ченців, що пишуть не на завдану собі тему, а про славу свого монашого Чину. Вольтер пише про свій манастир».[4]

Ще гостріше висловилася про його історичні праці найновіша сучасна критика. На думку критика з *Британської енциклопедії*[5] Вольтерові історичні писання це своєрідна «олля подріда» (попурі або по-нашому «горох з капустою»), повна прерізних хиб. «Ці хиби це майже тотальна відсутність будь-якого зрозуміння того, що пізніше дістало назву „філософії історії", постійна наявність грубих упереджень, численні неточності в подробицях і, понад усе, цілковита нездібність глянути на що б то не було не інакше, як з вузької точки зору півпесиміста й самовдоволеного півфілософа».

»Великою вадою Вольтера в цілому, на думку цього критика, є «його непоправна й глибокозакорінена поверховність. Але ця поверховність іде в парі з такою чудовою проникливістю, з таким абсолютно неперевершеним літературним талантом і відчуттям стилю в легших і поважніших формах літератури, з такою невтомною енерґією й багатобічністю помислів, що він ніде поміж майстерними письменниками не має собі подібного. Ніякий навіть найкращий твір Вольтера не має великої вартости щодо змісту, але навіть найменший твір Вольтера не позбавлений цінности щодо форми. У літературній майстерності, одночасно всебічний і завершений, він не має нікого вищого за себе й навряд чи має навіть рівного собі конкурента».

* * *

З доволі численних історичних творів Вольтера тільки два стосуються України й Мазепи. Це насамперед *Історія Карла XII, короля Швеції,* перше видання якої вийшло з друку в 1731 році, та *Історія Росії за Петра Великого,* видана в 1763 році, отже 32 роки пізніше після *Історії Карла XII.*

Як дивовижний курйоз треба тут згадати, що за доволі категоричним твердженням проф. Романа Смаль-Стоцького Вольтер мав би написати також ще й окрему «Історію України». У вступній англомовній статті до повного видання Шевченкових творів М. Денисюка в Чікаґо Р. Смаль-Стоцький[6] ще в 1959 році дослівно писав: «Вольтер знаменито підсумував зміст української історії у своїй „Історії України", пишучи: „Україна завжди змагала до волі"». Як міг такий заслужений український учений, як

[4] E. Abry, C. Audic, P. Crouzet, *цит. пр.*, стор. 363.

[5] "Voltaire," *Encyclopaedia Britannica,* (Chicago-London-Toronto: William Benton, Publisher, 1961), Vol. 23, p. 251.

[6] Roman Smal-Stocki, "Taras Shevchenko 1814-1861," *Повне видання творів Тараса Шевченка,* (Чікаґо: Видавництво Миколи Денисюка, 1959), том I, стор. X-XI.

Р. Смаль-Стоцький, допуститися такого неймовірного ляпсусу, важко сказати, хіба що впав жертвою якогось несумлінного інформатора. Вищенаведена Вольтерова фраза міститься в його *Історії Карла XII,* а не в якійсь мітичній «Історії України», якої Вольтер не написав і навіть на думці не мав писати.

Вольтерові джерела інформацій про Мазепу й Україну й досі докладно не досліджені. Із слів самого Вольтера (в його передмовах до прижиттьових видань *Історії Карла XII*) довідуємося, що поміж головними його інформаторами були також польський король Станислав Лєщинський і ґраф Станислав Понятовський, які — можна з якоюсь дозою правдоподібности допустити — й були головним джерелом інформацій про Мазепу й Україну. Ґраф Понятовський (прихильник короля Лєщинського, батько останнього польського короля Станислава Авґуста Понятовського) був на службі в Карла XII, брав участь у полтавській битві, перебував з Карлом у Бендерах у Туреччині, де був Карловим дипльоматичним посередником у переговорах з турецьким султаном. З Лєщинським і Понятовським познайомився Вольтер у Льотрінґії, якої напівсуверенним князем і був Станислав Лєщинський, колишній польський король, ставленик Карла XII.

В українській науковій і популярній літературі як Вольтерів інформатор про Мазепу й Україну згадується іноді й Григор Орлик,[7] син гетьмана Пилипа Орлика. Такий погляд можна хіба вважати тільки дедукцією-здогадом, (деяких наших патріотичних авторів), не підтвердженим досі ніякими документальними даними. Навпаки, самі дані життєпису Григора Орлика промовляли б проти такого здогаду. За Ільком Борщаком,[8] Григор приїхав до Франції в 1729 році, а Вольтерова *Історія Карла XII* за свідченням самого Вольтера була вже написана ще рік раніше, бо в 1728 році. Тоді, як і коли міг Григор Орлик інформувати Вольтера про Мазепу й Україну. За життя Вольтера появилося в друку сім різних видань *Історії Карла XII* (перше в 1731 році й останнє в 1775 році). У майже кожному наступному з цих видань робив Вольтер поправки: деякі параграфи викреслював, деякі скорочував або поширював, а деякі додавав, але матеріял про Мазепу й Україну в усіх цих виданнях — від першого до останнього — ніяких змін не зазнав за вийнятком гостро неґативної характеристики запорожців, якої немає в першому виданні з 1731 року. Її додав Вольтер з пізніших виданнях і навряд чи Григор Орлик, якщо взагалі він колибудь зустрічався з Вольтером, дав би таку скандальну інформацію про власних земляків. Тим то здогад про участь Григора Орлика в інформуванні Вольтера треба відкинути до часу, поки не знайдуться якісь конкретні про це свідчення.[8a]

---

[7] A. Zhukovsky, "France," *Encyclopedia of Ukraine,* (Toronto-Buffalo-London: University of Toronto Press, 1984), Vol. I, A-F, p. 930b.

[8] Ілько Борщак, *Великий мазепинець Григор Орлик, ґенерал-поручник Людовика XV-го (1742-1759*), (Львів: Видавнича кооператива «Червона Калина», 1932). — Цитую за: Мирослав Небелюк, *Під чужими прапорами,* (Paris-Lyon: Éditions PIUF-SCIP, 1951), стор. 15.

[8a] У статті «*Вольтер і Україна*» (*Україна,* книга 1 (16), Київ 1926) присвяченій Вольтеровим джерелам інформацій про Україну й Мазепу, Ілько Борщак стверджує

Як уже попередньо сказано, про Мазепу висловився Вольтер у своїх *Історії Карла XII* та *Історії Росії за Петра Великого*. У цьому викладі зупинимося довше найперше на *Історії Карла XII*,[9] бо саме в цьому творі дав Вольтер суцільніший образ Мазепи й України, образ, що спопуляризував ім'я Мазепи в західньому світі. Увесь матеріял, що стосується Мазепи й України, розсипаний в IV розділі, що оповідає про похід Карла в Україну, про бій під Полтавою й про перехід Карла й Мазепи до Туреччини після програної битви.

Замість переповідати відповідні параграфи цього розділу своїми словами, я подам їх *in extenso* в якнайточнішому перекладі, — це тому, щоб уникнути неправильних інтерпретацій при власному переказуванні їх змісту. Це, очевидно, забере більше місця, але зате буде якнайоб'єктивнішим з'ясуванням поглядів самого Вольтера.

Почну свій переклад з того моменту, коли Карло після переможного бою з москалями під Смоленськом 22 вересня 1708 року, замість іти на Москву, пішов в Україну. Ось мій переклад:

Переможець посувався[10] далі по великому шляхові до столиці Московії. Від Смоленська, під яким відбувся цей бій, аж до Москви приблизно сто наших французьких миль; армія не мала вже майже ніяких харчових засобів. Просили дуже короля зачекати, щоб генерал Лєвенгавпт, що мав доставити харчі й привести 15 тисяч війська підмоги, сполучився з ним. Та король, що рідко коли когось радився,

---

на основі знайдених ним архівних документів у Франції, що на прохання свого сина Григора гетьман Пилип Орлик списав достовірні відомості про Карла XII, про Мазепу й про Мазепині справжні пляни, і ввесь цей матеріял переслав своєму синові Григорові до Франції, який передав їх у належні руки. Цими «належними руками» був Григорів приятель, шведський посол барон Гедда, від якого Вольтер за посередництвом своїх приятелів Тієрота й Мезона (він же й приятель Григора) мав би отримати рукопис Пилипа Орлика. Але, чи дійсно отримав, про це нема певних вказівок. Сам Борщак заявляє (стор. 40), «що Орликівські матеріяли для „Історії Карла XII" досі не знайдені і дуже можливо, що в них заховано багато з того, що мається у Вольтера і про що ми не в стані вказати джерела».

Крім цього й Пилип Орлик і його син Григор мали знайомих і приятелів серед широкого кола европейських дипломатів — французів і нефранцузів (Бендери, Царгород, Стокгольм), з якими втримували доволі жваві особисті й кореспонденційні зв'язки. Деякі з-поміж них, як граф Дезайєр — французький посол в Туреччині, барон Фабрис — посол Гольштинського князя в Бендерах, Шуленбурґ — маршал польського короля Авґуста Саксонського мали безпосередні зв'язки з Вольтером і, на думку Борщака, могли давати йому також інформації про Україну й Мазепу, отримані ними від Пилипа Орлика. Але ж, як ось у випадку Фабриса, Борщак запримічує (стор. 36): «... заприязнений з Орликом, міг Фабрис у невідомий якийсь нам спосіб зблизити Вольтера із солунським вигнанцем. Кажемо *міг*, бо безпосередніх доказів на це немає». Це можна б застосувати й до інших, згаданих Борщаком, інформаторів Вольтера.

[9] Для цієї статті використав я текст французького видання: Voltaire, *Histoire de Charles XII, roi de Suède*, (Paris: Ernest Flammarion, Éditeur, 1933). — У довідці до цього видання читаємо: «У цьому виданні ми прийняли текст женевського видання з 1775, що є останнім прижиттьовим виданням автора. Проте, ми також прийняли декілька поправок, зроблених дещо при виданні з 1751».

[10] Voltaire, *цит. пр.*, стор. 171.

не лише не послухав цієї розумної поради, але, на велике здивування всієї армії, покинув шлях на Москву й наказав іти на південь у сторону України, краю козаків, положеної між Малою Тартарією, Польщею та Московією. Ця країна має приблизно сто наших миль з півдня на північ і сливе стільки ж зі сходу на захід. Вона поділена на дві приблизно рівні частини Бористеном (Дніпром), що пропливає її з північного заходу на південний схід; головним містом є Батурин над малою річкою Сеймом.

Далі йде короткий економічний опис північної частини України (Гетьманщини) й південної (Запоріжжя), який пропускаю задля ощадности місця. Після цього Вольтер продовжує:

Україна завжди[11] прагнула бути вільною; але оточена Московією, державами Падишаха й Польщею, мусіла шукати собі протектора й тим самим пана (зверхника) в одній із цих держав. Найперше піддалася вона під протекцію Польщі, яка поводилася з нею як уже із занадто уярмленою; опісля віддалася москалеві, який — наскільки лише міг — порядкував нею неначе рабом. Спочатку українці користувалися привілеєм обирати самим собі володаря (принца) під назвою генерала; але дуже скоро позбавлено їх цього права й їхнього генерала наставляв (найменовував) московський двір.

Тим, хто займав тоді це становище, був польський шляхтич, на прізвище Мазепа, народжений в подільському воєводстві; був він колись пажем Яна-Казимира й на його дворі набрався такої-сякої освіти. Коли ж вийшла на яв любовна пригода, яку в молодості мав він з жінкою якогось польського шляхтича, чоловік наказав прив'язати його цілком голого на дикого коня й у такому стані його прогнати. Кінь, що походив з України, повернувся туди назад й заніс туди Мазепу, напівмертвого з утоми й голоду.[12] Кілька селян прийшло йому з допомогою; він довгий час перебував між ними й відзначився в численних набігах проти татар. Вищість його освіти приспорила йому велику повагу серед козаків; його слава, що росла з дня на день, спонукала царя зробити його володарем (принцом) України.

Одного разу, обідаючи з царем у Москві, цей імператор загадав йому приборкати козаків і зробити цей народ покірнішим. Мазепа відповів, що стан України й характер цієї нації є непереможними перепонами для цього. Цар, що під впливом вина почав гарячитися і не завжди панував над своїм гнівом, назвав його зрадником і загрозив посадити його на палю.

Мазепа, вернувшись в Україну, уклав плян бунту; шведська армія, що незабаром опісля з'явилася на кордонах, улегшила йому його заходи; він постановив бути незалежним і створити собі могутнє королівство з України й решток російської імперії. Це був муж відважний, підприємливий і надзвичайно працьовитий, хоч і глибокої старости; він уклав потаємно союз із шведським королем, щоб приспішити упадок царя й з цього скористатись.

Король призначив йому зустріч над річкою Десною. Мазепа обіцяв прийти на визначене місце з тридцятьма тисячами війська, воєнними припасами, харчами й своїми скарбами, що були величезні. Шведська армія пішла отже в цьому напрямку на великий жаль усіх старшин, що нічого не знали про договір короля з козаками. Карло вислав наказ Левенгавптові спровадити йому поквапно свої частини й харчові засоби в Україну, де він заплянував перебути зиму, щоб, закріпивши за собою цю країну, він міг завоювати Московію на наступну весну; тим часом посувався він в напрямку річки Десни, що в Києві вливається в Дніпро.

---

[11] *Там же,* стор. 172.

[12] *Там же,* стор. 173, у примітці видавця сказано, що саме цей параґраф послужив темою для поеми «Мазепа» Байрона і Віктора Ґюґо.

Переповівши великі труднощі походу Карлової армії в напрямку Десни через лісові нетрі й численні болота, Вольтер продовжує:

Після дванадцятьох[13] днів такого важкого марщу, під час якого шведи з'їли скупенькі рештки сухарів, які їм залишилися, їх армія, знеможена втомою й голодом, добивається нарешті до берегів Десни до місця, де Мазепа призначив зустріч; але замість застати тут цього принца, шведи побачили корпус москалів, що по другому боці наближався до річки; король був здивований, але вирішив відразу переправитися через Десну й ударити на ворога.

Після короткого опису доволі важкої сутички з вісьмома тисячами москалів, що закінчилася шведською перемогою, читаємо далі:

Карло посувався[14] в цій загубленій країні, непевний ні своєї дороги, ні вірности Мазепи; козак цей з'явився нарешті, але скоріше як якийсь утікач, ніж як могутній союзник. Москалі викрили його пляни й запобігли їм. Вони наскочили на його козаків і розбили їх дощенту. Тридцять головних його приятелів, захоплених зі зброєю в руках, згинули на муках колесування; його міста обернуто в попелища, його скарби пограбовано, припаси, що їх він заготовляв для шведського короля, сконфісковано; заледве зміг він самий вирватися з шістьома тисячами війська й кількома кіньми, навантаженими золотом і сріблом. Та все таки приніс він королеві надію втриматися у цій невідомій країні завдяки своїй обізнаності з нею, і відданість усіх козаків, що, роз'ярені на росіян, ватагами напливали до табору й прогодовували його.

Карло надіявся, що принаймні його генерал Лєвенгавпт прибуде й відверне лиху годину. Він повинен був привести з собою приблизно п'ятнадцять тисяч шведів, що вартували більше ніж сто тисяч козаків, і доставити воєнні й харчові припаси. Він прибув у майже такому ж самому стані як і Мазепа.

Після цього йде доволі довга розповідь про бої Лєвенгавпта з москалями під час його марщу на сполуку з Карлом, опис жахливої зими 1709 року, що морозами й голодом десяткувала обідрану й босу шведську армію, згадка про коротке зимове перемир'я між воюючими сторонами, вимушене гострими морозами, і про віднову боїв уже в лютому 1709 року серед криг і снігів, а далі читаємо знову:

Після численних[15] невеликих боїв і кількох неуспіхів король побачив у місяці квітні, що йому залишилося вже тільки вісімнадцять тисяч шведів; Мазепа, цей козацький принц, самий один, утримував шведську армію; без цієї підмоги армія загинула б була від голоду й злиднів. В такому збігові обставин цар запропонував Мазепі вернутися під його зверхність. Але козак залишився вірний своєму новому союзникові, чи то тому, що жахливі муки колесування, від яких згинули його друзі, казали йому боятися про себе самого, чи тому, що хотів за них помститися.

У зв'язку з полтавською битвою Вольтер згадує Мазепу дуже коротко тільки два рази. З українських публікацій знаємо, що в полтавському бою взяли участь запорожці під проводом свого кошового Костя Гордієнка,

---

[13] *Там же*, стор. 174.
[14] *Там же*, стор. 175.
[15] *Там же*, стор. 181.

який за посередництвом Мазепи уклав угоду з Карлом XII. Не називаючи Гордієнка й не згадуючи його договору з Карлом, про участь запорожців пише Вольтер таке:

Цар передав[16] їм шістдесят тисяч фльоринів в надії, що вони станутъ по його боці; його гроші вони взяли й за стараннями Мазепи заявилися за Карла XII; проте користи з них було дуже мало, бо вони вважають смішним воювати задля чогось іншого крім грабунку.

При цій нагоді треба мимоходом відмітити, що запорожцям, яких Вольтер уважає за якийсь цілком окремий народ, присвятив він відносно багато місця, змальовуючи їх в дуже неґативному світлі (бандити), гідному пера самого Сєнкевича або російських істориків-шовіністів, Карамзіном починаючи. Замітне ще й те, що, як уже згадано, цього неґативного параграфу[17] про запорожців у першому виданні *Історії Карла XII* зовсім нема. Додав його Вольтер у котромусь з пізніших видань найправдоподібніше у зв'язку з писанням своєї *Історії Росії за Петра Великого*.

Другий раз згадав Вольтер Мазепу в такому контексті:

Цар зробив[18] з Полтави маґазин. Коли б його король узяв, він відкрив би собі шлях на Москву й міг би в достатках усіх речей чекати на підмогу... Таким чином здобуття Полтави було його єдиним порятунком; тому він завзято приспішував її облогу. Мазепа, що мав розвідників у місті, запевнив його, що він (Карло) скоро буде його господарем; надія починала воскресати серед армії; вояки дивилися на здобуття Полтави як на кінець усіх своїх страждань.

Ще одна згадка про Мазепу в цьому IV розділі стосується до переправи Карла й Мазепи через Дніпро під час відступу після поразки під Полтавою. Вона звучить так:

... король примістився[19] (в другому човні) з генералом Мазепою. Цей останній врятував ще багато скринь, повних срібла; але, тому що течія була занадто прудка й починав зриватися бурхливий вітер, цей козак викинув більше трьох четвертин своїх скарбів у ріку, щоб полегшити судно.

Врешті й остання згадка, вже в V розділі книги. Йдеться в ній про перебування Карла й Мазепи в Бендерах під турецькою зверхністю в часі, коли тріюмфуючий Петро І щедрими підкупствами здобув собі на султанському дворі величезні впливи й настирливо вимагав від турків видачі Мазепи в свої руки. Про це пише Вольтер так:

Це дало цареві[20] привід самопевно вимагати навіть видачі ґенерала Мазепи, як Карло примусив колись видати собі нещасного Паткуля. Чурлюлі Алі паша не знав

[16] *Там же*, стор. 182.
[17] *Там же*, стор. 181-182.
[18] *Там же*, стор. 182.
[19] *Там же*, стор. 193.
[20] *Там же*, стор. 212.

уже навіть, як можна відмовляти володареві, що ставив вимоги роздаючи мільйони; таким чином оцей самий великий везір, який ще так недавно врочисто обіцяв провадити шведського короля в Московію з двістітисячним військом, відважився запропонувати йому, щоб той погодився віддати Мазепу на поталу. Карло був докраю обурений таким домаганням. Невідомо, як далеко посунув би був везір цю справу, як би Мазепа, що мав уже сімдесят років, не помер саме в цій кон'єктурі.

Ось більш-менш і всі згадки про Мазепу у Вольтеровій *Історії Карла XII.* Вони дуже скупі й фраґментарні, при цьому не надто прихильні, але й неворожі, можна сказати, невтральні й якоюсь мірою навіть об'єктивні, не зважаючи на деякі неточності й вигадки, як ось «польський шляхтич», невелика «така-сяка освіта», або видумка Пасека про «дикого коня», навіяні правдоподібно польськими інформаторами автора.

В противагу до цього Вольтер трактує Мазепу як справжнього володаря, хоч і васальної, але окремої країни, який всупереч «глибокій старості» й величезним багатствам, що запевнювали йому розкішне й вигідне життя й великі політичні впливи у царя, не завагався рискнути усім, щоб у союзі з Карлом піднятися проти царя й вибороти своїй країні державну незалежність і свободу, і щоб таким чином неначе доказати, що Вольтерова фраза: «Україна завжди прагнула бути вільною» — не була лише порожніми словами. Головним бо мотивом переходу Мазепи на бік Карла були пляни царя «приборкати козаків і зробити цей народ покірнішим», а це означало цілковиту ліквідацію політичної автономії України й безоглядне її московське поневолення. При цьому, як людина, Мазепа у Вольтера — це муж відважний, підприємливий і надзвичайно працьовитий.

Трохи інакше представляється Мазепа у Вольтеровій Історії Росії за Петра Великого,[21] виданій уперше в 1763 році. Написана, за свідченням самого Вольтера, на основі здебільша т. зв. *Журналу Петра Великого* (виданого згодом у 1773 році у Берліні), вона віддзеркалює, так би сказати, російську точку зору на Мазепу.[21a]

Україна в ній вже не відрубна країна, а російська провінція з деякими лише привілеями, якою управляє гетьман як провінційний губернатор, наставлений царським двором. Мазепа ж представлений як зрадник царя, один з головніших винуватців Карлової поразки під Полтавою, бо намовив його замість іти на Москву, завернути на Україну, і не дотримав даного Карлові слова, бо не забезпечив Карловій армії обіцяної допомоги ні харчами, ні артилерією, ні достатнім числом війська. З обіцяних тридцяти тисяч привів з собою тільки два полки, бо решта, довідавшись про його союз зі шведами, його покинула та ще й повідомила царя про його

---

[21] До свого розпорядження мав я старе віденське видання у п'ятьох частинах з паралельним французьким текстом і німецьким перекладом: Oeuvres choisies de Voltaire, *Histoire de l'Empire de Russie sous Pierre le Grand,* (Wien: Im Verlage der Schrämblischen Buchdruckerey, MDCCCX). — З цього то видання з 1810 року цитую далі декілька параграфів.

[21a] У цитованій статті «Вольтер і Україна» Борщак стверджує (стор. 42): «Історія ця написана цілковито по інструкціям і матеріялам петербурзького уряду, що й досі переховуються в Ленінграді, в Публічній Книгозбірні».

зраду. В одному місці своєї книжки назвав Вольтер Мазепу ще й варваром. Для ілюстрації вищесказаного наводжу деякі параграфи з його *Історії Росії*:

Його (себто Карлова) армія,[22] його вороги й його приятелі сподівалися, що він піде на столицю (себто на Москву). Ніхто навіть не підозрівав, що він направиться на Україну. До цієї чудернацької постанови намовив його Мазепа, гетьман козаків. Був це сімдесятлітній старик, що, не маючи ніяких дітей, здавалося, повинен був думати ні про що інше, як про те, щоб у спокою закінчити своє життя. В додатку вдячність повинна була в'язати його з царем, якому завдячував своє становище. Алеж, чи то тому що він дійсно мав причину нарікати на свого володаря, чи слава Карла засліпила його, чи радше тому що забажав стати незалежним, він зрадив свого доброчинця й потаємно піддався шведському королеві, нахваляючись при цьому підняти за собою до повстання всю свою націю.

Розповідаючи про переговори Мазепи з запорізьким кошовим, Вольтер називає обох їх варварами й ілюструє їх варварство таким образком:

Той, хто стояв[23] тоді на чолі запоріжців, зустрівся з Мазепою й ці два варвари договорилися... Щоб показати, що це таке цей гетьман запоріжців і його народ, не вважаю негідним історії переповісти, як цей договір був укладений. Мазепа влаштував запорізькому гетьманові й його головним старшинам прийняття з їствoм у срібнім посуді. Коли ватажки повпивалися оковитою, вони при столі присягли на євангелію, що доставлять Карлові XII військо й харчі, після чого позабирали зі собою посуд і меблі. Мазепин дворянин побіг за ними й докоряв їм, що така поведінка незгідна з євангелією, на яку вони присягли. Служба Мазепи намагалася відібрати посуд, але запоріжці позбігалися з вереском і всією товпою пішли до Мазепи поскаржитися на нечувану образу, заподіяну таким бравим молодцям, і вимагали видачі дворянина, щоб покарати його, як велів закон. Дворянина їм видано й запоріжці, по закону, кидали одні одним нещасну людину неначе той м'яч, після чого затоплено їй ножа в серце.

Про анатему на Мазепу й здобуття Батурина читаємо у Вольтера таке:

Його (Карла) ворог[24] мав завжди над ним перевагу знанням країни. Меншиков з князем Ґоліцином без труду пробралися (через ліси) і з'явилися перед Батурином. Його здобуто майже без опору, пограбовано й обернено в попелище; маґазини, призначені для шведського короля, і скарби Мазепи забрано. Козаки обрали іншого гетьмана на прізвище Скоропадський, на якого погодився цар, який помпезним видовищем постановив показати народові потворність зради: київський архиєпископ і два інші прилюдно викляли Мазепу, а його зображення повішено та ще й кілька його спільників згинули на муках колесування.

Нарешті ще одна, вже остання в цій об'ємистій книжці, дуже цікава Вольтерова згадка про Мазепу у зв'язку з молдавським господарем Дмитром Кантеміром, що, користаючи з російсько-турецької війни 1710-1711 рр., уклав з Петром І умову, щоб визволитися з-під турецької зверхности.

[22] Oeuvres choisies de Voltaire, *цит. пр.*, ч. III, стор. 92-98.

[23] *Там же*, ч. III, стор. 118-122.

[24] *Там же*, ч. III, стор. 108-110.

Під час т. зв. Прутського походу оточили Петра й його зголоджену армію турецькі війська біля Ясів й Петро зазнав би тоді такої самої долі, як Карло під Полтавою, як би не те, що турецький везір, підкуплений Петром, погодився на перемир'я, і таким чином Петро урятувався. Дотичний параграф звучить так:

... Кантемір повірив,[25] що настав час вирватися з-під турецької зверхности й здобути незалежність при допомозі Петра. Він зробив з Петром точно те саме, що Мазепа зробив був з Карлом... Кантемір пообіцяв цареві військо й харчі, як і Мазепа обіцяв був шведському королеві, і не краще дотримав свого слова.

Чи не криється саме в цій аналогії: Мазепа — Карло і Кантемір — Петро (Полтава і Яси) основна, сутня Вольтерова оцінка Мазепи як головного спричинника Карлової поразки під Полтавою.

У цій статті зібрав я важливіші Вольтерові висловлювання про Мазепу, що містяться в обох, обговорюваних тут, історичних творах Вольтера. Не вважав я за доцільне розглядати й коментувати тут неправдиві, чи в кращому випадку, дуже контроверсійні Вольтерові інформації й погляди, хоч би такі, як дивовижна історія про Мазепу й дикого коня, про «зрадництво Мазепи», про його «намову» Карла йти на Україну, а не на Москву, про бойову вартість Мазепиних козаків і запоріжців Гордієнка, чи про «варварство» й невелику освіту Мазепи й Гордієнка, — бо про всі ці справи існує вже чимала українська історична література, що їх так чи інакше спростовує й вияснює, і з якою українська інтеліґентна публіка більшою чи меншою мірою ознайомлена.

Перекладаючи відповідні висловлювання Вольтера на українську мову, дбав я передусім про точність перекладу, а не про поправне стилістичне оформлення українського тексту. Так само передав я точно Вольтерову термінологію й, наприклад, уживані ним доволі послідовно назви «La Moscovie» і «Les Moscovites» перекладаю на «Московія» і «москалі», а рідко вживані ним «La Russie», «Les Russes» і прикметник «russe» на «Росія», «росіяни» і «російський». Слід підкреслити, що нашу батьківщину називає Вольтер послідовно тільки «Україною» («L'Ukraine»), а її мешканців «козаками» («Les Cosaques») або «українцями» («Les Ukrainiens»).[26] Зберігає також старі французькі назви: для Києва — «Kiovie», для Дніпра — «Borysthène», для запоріжців — «Les Zaporaviens» тощо. Прізвище Мазепи пише послідовно з подвоєним «п» — «Mazeppa», якого в *Історії Карла XII* титулує завжди принцом («prince») або генералом («le général»), а в *Історії Росії* тільки гетьманом («hetman» або «itman»).

[25] *Там же*, ч. IV, стор. 26.

[26] Раз в *Історії Карла XII* на стор. 172, а раз в *Історії Росії* в ч. I на стор. 85 (58) — паґінація поплутана.

Україна в Другій Світовій Війні

Аркадій Жуковський

УКРАЇНСЬКІ ЗЕМЛІ ПІД РУМУНСЬКОЮ ОКУПАЦІЄЮ В ЧАСІ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ: ПІВНІЧНА БУКОВИНА, ЧАСТИНА БАСАРАБІЇ, І ТРАНСНІСТРІЯ, 1941-1944

При розгляді подій другої світової війни на Україні слід мати на увазі, що крім німецької і угорської (Закарпаття) окупацій, частина українських земель перебувала під румунською окупацією, яка мала свої питоменності, необхідні для уявленння про повну картину стану українських земель в 1941-1945 роках. Якщо йдеться про особливість румунської окупації, то її умотивовували історичними претензіями, не арґументами «лебенсрауму», а як відзискання споконвічно румунських територій, принаймні, частини занятих земель.

У розпалі другої світової війни Румунія окупувала такі українські землі: північну Буковину, що від червня 1940 року входила до складу УРСР, північну і південну Басарабію, також з цього періоду в складі Чернівецької і Ізмаїльської областей, і територію між Дністром і Богом, т. зв. Трансністрію. У віданні румунської адміністрації перебувала українська територія, що охоплювала приблизно 60.000 км^2 (Буковина — 5.500; Басарабія заселена українцями — 14.500 км^2; Трансністрія — 40.000 км^2) з 3,5 мільйонів населення (Буковина — 520.000; Басарабія — 650.000; Трансністрія — 2.250.000), цифри приблизні. Іншими словами, під румунською окупацією перебувало 10% української території, або п'ята частина Райхскомісаріяту України (339.275 км^2).

Ці три території-провінції були різного політичного порядку й значіння під українським національно-історичним оглядом. Як один із осередків українського національного руху, Буковина постійно прагнула бути у складі України. Тільки у своїй північній і південній частині заселена українцями, Басарабія зі специфічною індиферентністю під національним поглядом ніколи не зазнавала українського відродження. І вкінці земля між Дністром і Бугом, названа румунами Трансністрією (переклад «поза Дністром», бачено з румунського боку), лівобережна Наддністрянщина, складова частина Центральної України, яку з кінця XVIII ст. в малій мірі заселювали і румунські поселенці; частина Трансністрії з 1924 входила до складу Молдавської Автономної CCP.

Висуваючи свої претенсії до території між Дністром і Бугом, румуни хотіли цим способом компенсувати українські аспірації відносно Буковини і частин Басарабії.

* * *

Напередодні другої світової війни Румунія переживала велику внутрішню кризу: впровадження диктатури королівського уряду і реакція екстремістичного націоналістичного руху, Залізної Ґвардії, політичні вбійства (Кодряну, Калінеску, Йорґа) значно ослабили румунську державу. Становище останньої ставало чим раз більш критичним, бо кінчалося опікунство західних потуг, самі ж, знаходячись у незавидному становищі, як і розпад «Малої Антанти» після Мюнхенського арбітражу, цілком ізолювали Румунію. Німецько-совєтське порозуміння восени 1939 р. ще більше змінило уклад політичних сил у цій частині Европи, а швидкий розпад Польщі став осторогою для країн, цілість яких ґарантував Версальський мировий договір. Безпосередніми наслідками новоствореного положення були територіяльні втрати, що їх зазнала Румунія в 1940 році: в червні приєднаня до Совєтського Союзу Басарабії і Північної Буковини (доля яких була вирішена німецько-совєтським пактом 23.8.1939), у вересні приєднання північної частини Семигороду до Угорщини (вирішене Віденським арбітражем 30 серпня 1940) і Південної Добруджі в користь Болгарії. Ці великі територіяльні втрати були справжніми потрясіннями, які допровадили до ґрунтовних внутрішніх змін Румунії: створення 6.9.1940 уряду ген. Йона Антонеску з необмеженою владою (читай військовою диктатурою провідника румунської держави «Conducătorul Statului Român»), повалення короля Кароля II, якого замінив недосвідчений 19-річний король Мігай I.

У всіх цих перетвореннях Румунії ключеву ролю зіграла гітлерівська Німеччина, на яку вже з червня 1940 р. почав орієнтуватися румунський уряд, прохаючи Гітлера ґарантувати румунські кордони і прислати до Румунії німецьку військову місію. Реалізатором румунсько-німецької співпраці став ген. (з 23.8. 1941 — маршал) Йон Антонеску. Він остався довіреним співробітником Гітлера до свого арешту 23.8.1944, хоча при кінці свого панування пробував безуспішно включитися в боротьбу проти большевизму і західних союзників.

З кінця 1940-початку 1941 р. Румунія стала військовою базою для німецьких військових частин, які разом з румунською армією мали займати південний відтинок у наступі на Совєтський Союз. Румунсько-німецьку співпрацю узгіднював Антонеску безпосередньо з Гітлером, при своїх частих зустрічах, особливо важливою була нарада двох фюрерів 12 червня 1941 р. у Мюнхені, на якій Гітлер в присутності Ріббентропа представив Антонеску свій плян «Барбароси», обіцяв Румунії за її участь у війні проти СССР поворот Басарабії й Північної Буковини, як також те, «що за допомогу у війні Румунія зможе окупувати і адмініструвати і другі совєтські території аж до Дніпра».[1]

---

[1] *Молдавская ССР в Великой Отечественной Войне Советского Союза, 1941-1945.* Сборник документов и материалов. Том II: *В тылу врага.* Кишинев, 1976, стор. 32. (В дальшому: МССР, Т. II); Andreas Hillgruber. *Hitler, König Carol und Marschall Antonescu.* Die deutsch-rumänischen Beziehungen 1938-1944. 2 Auflage. Wiesbaden, 1965, S. 132.

* * *

З початком німецько-совєтської війни 22 червня 1941 р. король Мігай і ген. Й. Антонеску закликали у проклямації румунське військо до «священної війни» за звільнення разом з німецькою армією Басарабії й Буковини.[2] В короткому часі німецько-румунські частини зайняли Північну Буковину, 4 липня зайняли Чернівці і північну Басарабію, а південну з Білгородом-Дністровським 26 липня так, що при кінці липня також вся Басарабія змінила окупанта.

В другій половині липня 1941 р. німецькі війська перейшли Дністер. Під час зустрічі 6 серпня у головній квартирі Південної Армії Гітлер запропонував Антонеску, щоб Румунія поширила свою владу на територію між Дністром і Бугом та щоб румунські війська відповідали за безпеку території між Дністром і Дніпром.[3] Антонеску прийняв цю пропозицію і 18 серпня 4-та румунська армія почала наступ на Одесу. Спочатку румуни хотіли самі взяти Одесу, але після величезних втрат (70 тисяч вбитих і близько 100 тисяч ранених) вони покликали собі за поміч німців і при їх співдії 16 жовтня зайняли Одесу. Таким чином від цієї дати вся територія між Дністром і Бугом була зайнята і передана румунській цивільній управі. Це в стислій формі про мілітарний аспект справи.

* * *

Яка була загальна ситуація на цих новоздобутих румунами теренах? Якщо йдеться про Буковину, то події під українським національним оглядом були аналогічними до подій в Галичині. Перед приходом румунсько-німецьких військ українське підпілля ОУН, що перебувало законспіроване в Карпатах, звільняло Буковину від совєтської окупації й вкінці червня створило «Тимчасовий Український Комітет» на Вижниччину[4] для забезпечення порядоку і охорони населення від червоноармійців, які ще нераз поверталися на звільнену територію. Для цього була створена українська поліція. З відступом совєтської армії українська повстанська акція перекинулась на Вашківський район, а згодом і на інші частини української Буковини. У боротьбі з відступаючими совєтськими відділами загинуло багато українських патріотів. Керівниками українського перевороту на Буковині були П. Войновський, М. Мичковський і багато інших. Українське підпілля значно полегшило просування румунсько-німецьких військ з півдня, почерез Чернівці, на північ до Дністра.

Румунські війська, а згодом і румунська адміністрація натрапили на спротив українського населення. Зі своїм приходом румуни почали погроми євреїв, разом з німцями спалили в Чернівцях відому синагогу,[5] ство-

---

[2] A. Hillgruber, *op. cit.*, p. 134.

[3] *Ibidem*, p. 139-140.

[4] А. Жуковський. Український переворот на Буковині в 1941 році. *Буковина — її минуле і сучасне.* Париж, 1956, стор. 403-405.

[5] Manfred Reifer. Geschichte der Juden in der Bukowina (1919-1944). *Geschichte der Juden in der Bukowina.* Band II. Tel Aviv, 1962, S. 14; Chernovtsy in *Encyclopaedia Judaica.* Vol. 5. Jerusalem, 1971, p. 394.

рили ґетто, концентраційні табори у Садаґурі, до яких найбільше заслали українців-наддніпрянців, які залишилися після відступу совєтської армії.[6] Усім українцям румуни закидали співпрацю з комуністами, хоча відомо, що найбільш переслідуваними совєтами саме були українські патріоти. Проти такого поступування румунів, за ініціятивою керівників ОУН українська делегація в складі О. Зибачинського, О. Гузаревої передала через німецького консула в Чернівцях до німецького уряду меморіял від населення Буковини з 25.000 підписами, в якому протестувалося проти анексії Північної Буковини Румунією та вимагалося прилучити її до України.[7]

Окремою формою самостійницького вияву буковинських українців в 1941 р., які не хотіли оставатися під румунською окупацією, було створення напівійськової формації — «Буковинського куреня», що нараховував біля 1.000 добровольців, і який під проводом П. Войновського дійшов до Києва і там у формі української поліції став до розпорядження Української Національної Ради.[8]

В Басарабії і Трансністрії спротив місцевого населення румунській окупації був спочатку пасивний, а якщо йдеться про активний вияв, то його провадили підпільні комуністичні осередки, наприклад, на Хотинщині члени підпільного обкому О. Боярко і З. Глеб.[9] Про похідні групи ОУН на Трансністрії буде мова згодом.

* * *

Окупуючи українські землі, румунський уряд мав заздалегідь підготовлену для них систему управління, адміністрацію, кадри. Вони зводилися до військово-поліційної системи, шовіністичного терору, колоніяльного економічного визиску, систематичної румунізації. Така політика випливала з самого наставлення ген. Антонеску, який явно заявляв німецьким чинникам, що його ціль — це боротьба проти словян,[10] і його вказівки сповняли наставлені ним чиновники.

Адміністративно-політична структура Буковини, Басарабії і Трансністрії виглядала так: з кожної з цих провінцій створено губернаторства, які поділялися на повіти (жудеци), а ці на волості (пласи), які управляли громадами (комунами) на чолі з війтом (прімарем) при помочі нотаря. Кондукаторул призначав губернатора, який при помочі префектів, відповідальних за повіти, преторів у волостях, війтів і нотарів керував усією провінцією. При Раді міністрів Румунії був створений «Військово-цивільний кабінет для управління Басарабією, Буковиною і Трансністрією» на чолі з секретарем Ради міністрів. Накази губернаторам ішли прямо від маршала-кондукатора, від Ради міністрів або від поодиноких міністрів. Кадри

[6] В травні 1942 р. інтернованих було 233. *Радянська Буковина 1940-1945 рр.* Документи і матеріяли. Київ, 1967, стор. 206-207.

[7] А. Жуковський, *цит. тв.*, стор. 406.

[8] Василь Шипинський. Український націоналізм на Буковині. *ОУН 1929-1954.* На чужині, 1955, стор. 220-221.

[9] *Радянська Буковина 1940-1945.* Документи і матеріяли. Київ, 1967, стор. 126.

[10] A. Hillgruber, *op. cit.*, p. 146-147.

вищої адміністрації у всіх трьох провінціях рекрутувалися з центральної Румунії, а для Басарабії й Буковини з місцевих, відданих владі, румунів.

Губернатором Буковини до кінця 1943 р. був ген. Корнеліу Колотеску, потім ген. Драґаліна. Буковина поділялася на 6 повітів. Гідне уваги, що навіть румуни, йдучи за совєтським адміністративним принципом, включили північну частину Басарабії, Хотинський повіт, в склад губернаторства Буковини.[11]

Так само військовиками були губернатори Басарабії — до 1943 р. ген. Константин Войкулеску, потім ген. О. Ставрат. У Басарабії було 10 повітів. Тільки в Трансністрії губернатором була цивільна особа — проф. Ґеорґе Алексіяну, що в 1938-39 рр. був королівським резидентом Буковини. З 1 лютого 1944 передано управу Трансністрії в руки воєнній румунській адміністрації ген. Потопіяну,[12] а з 18.3.1944 румуни передали Трансністрію німецькій управі — Befehlshaber der deutschen Truppen in Transnistrien.[13] Трансністрія на півночі доходила до річок Лядова і Рів; вона поділялася на 13 повітів і 65 волостей. Повітами були: Могилів, Тульчин, Ямпіль, Рибниця, Балта, Дубосари, Ананьїв, Криве Озеро, Тираспіль, Овідіопіль, Березівка, Одеса, Очаків.[14]

* * *

Визначена румунським урядом і кондукатором загальна політика в цих трьох провінціях-губернаторствах мала в кожній з них свої особливості. В кожній з них діяв директорат румунізації (Directoratul de romanizare),[15] якого завданням було змінювати назви українських місцевостей, українських прізвищ на румунські, забороняти українську мову в школі, урядах, церкві, навіть в приватних розмовах на вулиці.[16] Завданням цього директорату було також виселення українців з української території і заселення її румунськими колоністами, яким надавалися землі, хати, худобу, відібрані від українців. На Буковині були заборонені всі українські товариства, установи, велася акція проти письменниці Ольги Кобилянської нібито за «її українські шовіністичні переконання».[17] А коли вона померла, то на похороні, що відбувався в березні 1942 р. в Чернівцях, було заборонено промовляти по-українському. Багатозначно звучить закид комісара поліції Чернівців Парасківеску, що українська меншість зіґнорувала 17 жовтня 1941 р. «патріотичну маніфестацію у зв'язку з зайняттям Одеси»,[18] та скарга з 17.3.1943 р. начальника штабу 8-ої румунської дивізії до губер-

---

[11] *МССР, Т. II,* цит. тв., стор. 560.

[12] *Там же,* стор. 184; A. Hillgruber, *op. cit.*, p. 177.

[13] A. Hillgruber, op. cit., p. 183.

[14] *Die Bevölkerungszählung in Rumänien 1941.* Geheim. Wien; 1943.

[15] *Радянська Буковина,* цит. тв., стор. 209.

[16] *Там же,* стор. 218: «у місцях продажу продуктів, різних магазинах і навіть на вулицях щоб було заборонено розмовляти українською і єврейською мовами».

[17] *Там же,* стор. 199.

[18] *Там же,* стор. 202.

наторства Буковини, що «українське населення продовжує розмовляти українською мовою в громадських приміщеннях, школах, установах і т.д.».[19]

Проти такої румунської політики на Буковині виступали українські патріоти, організований спротив вела ОУН. Наприкінці 1941 р. румуни заарештували 12 українських визначних діячів, серед яких Ольгу Гузар, Мирослава Зибачинського, Юрія Фурмана. Суд над ними відбувся 26 січня 1942 р. перед військовим трибуналом у Ясах. Підсудним закидали українську діяльність, підбурювання проти держави, зв'язки з українським підпіллям на інших українських землях. Всіх було засуджено до важких примусових робіт і посаджено до злопам'ятних в'язниць у Дофтані і Місля.[20]

Ще більш жорстоко ставилися румуни і їхні співробітники німці до жидівського населення Буковини, частину якого вислано до Трансністрії.

Під впливом загальних подій актуалізації українського питання прийшло також у Басарабії до більшого вияву української свідомости.

Перепис населення в 1941 р. виказав, що число українців в порівнянні з 1930 р. збільшилося на 135.331, воно становило 449.542 осіб або 16,4% всього населення, стаючи найбільшою національною групою після румунів.[21] Ці зміни сталися коштом росіян: багато тих, що в 1930 р. подавали себе за росіян, в 1941 заявили себе українцями. Така еволюція сталася, напевне, також внаслідок існування української держави в північній і південній Басарабії у радянській формі.

Запровадження драконівських порядків в Басарабії викликали спротив серед нерумунського населення, яке, як писав 20.7.1943 р. губернатор О. Ставрат, «не включається в ритм сьогоднішнього дня», тому, за розпорядженням маршала Антонеску українців, росіян і ґаґауців, які не сповняють накази влади, переселяти за Дністер, а їхні добра передати в користь держави.[22]

Якщо йдеться про зміни на економічному відтинку, то вони були однакові на Буковині і в Басарабії. Створені за однорічного совєтського режиму колгоспи і радгоспи проіснували до осени 1941 р., а після збірки урожаю їх ліквідували. Землі колгоспів і радгоспів або роздані селянам, повинні бути повернені власникам, більшість яких поверталися з Румунії на новоздобуті провінції.[23] Для контролі переведення збірки урожаю і продажі тварин заборонялося вивіз їх із околиці даного села.[24] Щоб виконати с.-г. роботи проводилася мобілізація всього турдового населення сіл і міст від 12 до 70 літ.[25]

У Басарабії спротив румунській окупації під українськими національними прапорами був слабший, ніж на Буковині, бо там він виявив переважно симпатії до совєтського режиму. На басарабській землі противники нових порядків діяли з позицій комуністичної ідеології, вони отримували

[19] *Там же,* стор. 222.
[20] *Буковина — її минуле і сучасне,* цит. тв., стор. 408-409.
[21] *Die Bevölkerungszählung in Rumänien 1941.* Wien, 1943, S. 50.
[22] *МССР, Т. II,* цит. тв., стор. 152.
[23] *Там же,* стор. 56-59.
[24] *Там же,* стор. 60.
[25] *Там же,* стор. 57.

вказівки і підтримку совєтської влади, армії, партизанських загонів. Румунська поліційно-військова система брутально винищувала прояви цього спротиву.

* * *

Зайняття Буковини і Басарабії Румунією було з ентузіязмом прийняте всіма румунськими партіями, навіть опозицією, яку очолювали Ю. Манів і Ґ. Братіяну; одинока Румунська Комуністична Партія, вірна директивам Москви, протестувала. У цьому питанні, щоб приєднати собі союзника, Гітлер і держави осі підтримували аґресивну румунську політику. Також західні альянти, Великобританія і ЗДА, уважали, що приєднання цих двох провінцій до Румунії нормальним явищем, це ж бо вони і санкціонували створення «Великої Румунії». Кордель Гель, державний секретар ЗДА офіційно повідомлений 4.9.1941 румунським представником про поновне включення Басарабії і Буковини, не висловив заперечення.[26] Офіційно Басарабія і Північна Буковина була з'єднані з Румунією 3 вересня 1941, про що були повідомлені всі держави, з якими Румунія вдержувала дипломатичні зв'язки.[27]

Цілком інше становище було по відношенні до зазіхань і згодом окупації урядом Антонеску українських земель за Дністром, т. зв. румунами Трансністрії.

Проти зайняття виступив Ю. Манів, лідер румунської опозиції, однак йому бракувало якоїсь альтернативи для Румунії в тодішніх обставинах.[28] Навіть король Мігай I противився походові за Дністер, але Німеччина наполягала, щоб Румунія дійшовши до Дністра вийшла з війни і проголосила свій невтралітет.[29] Так само Кордель Гель висловив свої застереження щодо плянів Румунії продовжити боротьбу аж до зайняття Одеси. Під тиском СССР 5 грудня 1941 року Великобританія поставила вимогу, щоб Румунія відтягнула свої війська з Трансністрії, а коли румунський уряд відмовився, тоді 7 грудня Великобританія виповіла війну Румунії.[30]

Вже з повищого видно, що проблема Трансністрії була тяжкою до розв'язання, вона вимагала певного уточнення з точки погляду правного положення. Заохочування Румунії Гітлером до походу на Схід і до зайняття земель на півдні України не вирішували статусу цих земель. Чейже землі на Схід від Дністра звільняли від совєтської окупації не самі румуни, їм допомагали й німці. Без німецької військової допомоги румуни не дали б були собі ради, тому й передача Трансністрії Румунії була тільки тимчасова. Вже 6.8.1941 Головна квартира Вермахту заявила, що безпека і військова влада української території на Захід від Бугу належать до завдань Румунії.[31] Але щойно після домовлення Гітлера з Антонеску в

[26] A. Hillgruber, *op. cit.*, p. 143.

[27] *Ibidem*, p. 320, Note 220.

[28] *Ibidem*, p. 136.

[29] *Ibidem*, p. 318.

[30] *Ibidem*, p. 144.

[31] *Ibidem*, p. 137.

половині серпня останній видав 19 серпня 1941 р. декрет про те, що «територія між Дністром і Бугом входить до складу румунської адміністрації» і призначав проф. Ґ. Алексіяну губернатором провінції Трансністрія, який підпорядковувався безпосередньо Антонеску і Президії Ради міністрів. Цим же декретом організувався виконний орган провінції, що складався з таких відділів: адміністрації, сільського господарства і економіки, освіти, культів і пропаґанди, охорони здоров'я, фінансів. Цим декретом назначалася німецька марка (Райхскредітенкассеншайн), як єдина монета на території Трансністрії.[32] Вирішальні домовлення у справі Трансністрії між начальником німецької військової місії ген. Гауффе і заступником шефа румунського генштабу ген. Татарану були підписані у Бендерах (Тіґіні) 30 серпня 1941.[33]

Дещо більше про наміри керівних румунських політиків щодо Трансністрії можна довідатися з розмови між Й. Антонеску і Ґ. Алексіяну, що відбулася 16 грудня 1941 р. на Раді міністрів, під час якої голова Румунської держави дав губернаторові Трансністрії таку директиву: «Працюйте там так, якби влада Румунії установилась на тій території на два мільйони років. Що буде потім побачимо...» Однак зараз таки Антонеску додав: «Я ж Вам сказав, що ніякої політичної заяви по відношенні Трансністрії зробити тепер не можу...»[34] Обережність маршала, напевне, випливала з того, що він знав становище німців до Трансністрії, а може і в обличчі загальної міжнародної ситуації.

Румуни трактували Трансністрію як колонію, територію для економічного використання, а згодом також як терен для колонізації румунським елементом. Не маючи, однак, певности, що Трансністрія останеться на довший час при Румунії, вона приспішувала її експлуатувати, допроваджуючи провінцію до господарської руїни. Рівночасно Трансністрію вважали за румунський «Сибір», терен заслання небажаних національностей: українців, росіян, циган, а насамперед євреїв, для яких Задністров'я стало не тільки засланням, але й концентраційним табором.

Коротко про поодинокі відтинки життя в Трансністрії. В культурно-освітній ділянці маємо мало інформацій, вони часткові, й з другої руки. Все ж таки на цьому відтинку в цілому ситуація була дещо краща, ніж у Райхскомісаріяті України.

Шведський проф. Ґустав Боліндер, що в 1943 р. відвідав Трансністрію, подав такі дані про шкільництво: «У Трансністрії існує під цю пору 2.000 шкіл, з того 1.300 чотирикласні, решта (700) семикласні. Відкрито також цілу низку ліцеїв та промислових і ремісничих шкіл. Українськомовні школи становлять велику більшість, 10% мають румунську мову викладовою, відсоток російських і німецьких шкіл ще менший...»[35] В Одесі шкільництво було в руках росіян, на 12 російських ліцеїв, був тільки один з

[32] *МССР, Т. II,* стор. 54-55.

[33] A. Hillgruber, *op. cit.*, p. 140.

[34] *МССР, Т. II,* стор. 97-99.

[35] Dagens Nygeter, Stockholm за Кентом «Румунська господарка між Дністром і Богом». *Український Вісник*, Берлін, 22.8.1943, і *Краківські Вісті*, 27.7.1943.

українською мовою навчання, який пізніше закрили румуни.[36] Навчання провадилося за старими, совєтськими підручниками. Оплата у середніх школах була досить висока: 30 марок (спочатку 15) від сім'ї на рік.[37] Дирекція освіти старалася впливати на систему навчання в сенсі румунського патріотизму і викорінення комуністичної ідеології. Як румунські, так і українські школи були зобов'язані кожної неділі організовувати святочні виступи з румунськими піснями, танцями та відзначенням важливих дат з історії Румунії.[38]

З весни 1942 р. почав навчання Одеський Університет з факультетами: історично-філологічним, юридичним, природознавчим, фізико-математичним. При Університеті був медичний і політехнічний факультети.[39] Майже всі професори з-перед війни осталися в Одесі. Навчання відбувалося російською, частинно румунською мовами. Чотири дисципліни викладалися українською мовою: українська мова — проф. Шумлянський, історія України — проф. Черняхівський, історія української літератури — проф. А. Балясний, археологія — проф. Селінов. Ректором був В. Часовников (хірург), проректором — Васільєв, генеральним секретарем Ал. Мойсів, румун з Яс. В Університеті студіювало бл. 1.200 студентів, з чого більшість були дівчата, рідко чоловіки, ті які не були мобілізовані.[40] Перед приходом большевиків у 1944 р. деякі професори пробували втекти до Румунії, однак коли совєти прибули сюди, деякі з них поповнили самогубство, щоб не попасти їм до рук (проф. Балясний, Селінов).

Серед рідкісних будинків у Одесі, які уціліли, була опера. В ній кожного дня відбувалися вистави переважно російською мовою, деколи українською. Особливо себе виявляли балет і оркестра. Артисти були з довоєнного часу. В Одесі працював також Український Драматичний Театр з режисером Степаном Боднарчуком, який виставляв українські п'єси, серед них і твори В. Винниченка.[41] В Одесі був ще й другий театр, який спеціялізувався в українських побутових п'єсах. В Одесі активно діяла музична консерваторія, як також Академія мистецтв з відділами: малярським, керамічним і різьбарським.

Щодо преси, то вона була переважно російськомовна. В Одесі появлялися чотири часописи: «Одесская Газета» 4 рази на тиждень, як орган одеського муніципалітету, редактором був Думітрашку, а співредактором Іван Паламарчук,[42] щоденник «Одесса», два журнали нтсівского напрямку — «Молва» (ред. Маслянніков) і «Колокол», дитячий журнал »Детский листок». Вся ця періодика була протиукраїнська, а український тижневик «Мир», що якийсь час появлявся в Одесі був антисамостійницького напрямку. Українці в Трансністрії читали «Прибузькі вісті», що появлялися

---

[36] Л. Шанковський. *Похідні групи ОУН.* Мюнхен, 1958, стор. 224.

[37] *МССР, Т. II,* стор. 128.

[38] *Там же,* стор. 99-100.

[39] Інформації проф. В. Кармазин-Каковського. Серпень 1984.

[40] Там же, березень 1985.

[41] Там же, березень 1985.

[42] Святослав Караванський і Ніна Строката про Одесу. *Українське Слово,* ч. 2268, Париж, 12.5.1985.

в Голті (Первомайську). Підпільно появилися два числа журналу «Чорноморський вісник» і неперіодично інформаційні бюлетені.[43] У Тирасполі, де переважно перебував Ґ. Алексіяну, появлявся румунський офіціоз «Вид».

* * *

Всі вищі адміністративні кадри в Трансністрії походили з Румунії. Вони переводили в життя накази кондукаторула і губернатора, яких заяви щодо перебування румунів в новоздобутій провінції коливалися від «двох мільйонів літ» до тимчасовости. Після приходу цивільної адміністрації українська громада Одеси була післала до губернатора своїх представників, але румунська влада не дала ніякої можливости для українського організованого життя в Трансністрії.[44] Натомість румуни сприяли російським білогвардійцям в Трансністрії, вони дозволяли на приїзд сюди з Румунії і еміграції російських діячів, переважно з угрупування НТС. Вони мали в Одесі свої організації, вели антиукраїнську діяльність і впливали на румунську адміністрацію в цьому напрямкові.

Румунська адміністрація запровадила обов'язкову працю для всіх працездатних чоловіків, жінок і дітей.[45] Рівночасно прийшла заборона вільного руху, заборона виїзду з Трансністрії без спеціяльного дозволу губернаторства. Виїзд на захід від Дністра дозволявся тільки румунам.[46] Вже перед тим була заборона губернатора Басарабії переїздити до Трансністрії, і на Дністрі встановлено непрохідний кордон з наміром ізолювати цю провінцію, допускаючи сюди тільки довірених і з спеціяльним призначенням людей.[47] Були заборонені також всякого роду зібрання, поширення інформацій, публікацій, співання пісень, небажаних румунській державі.[48] Своєрідною спробою включення Трансністрії до румунської держави був наказ губернатора з 24.8.1942 про створення парамілітарної організації молоді, т. зв. «Трудового війська» зі спеціяльною ідеологією «Нової Европи» та навіть з уніформою.[49] Але ця ініціятива не мала успіху, бо все було зроблене проти волі місцевого населення.

* * *

На церковному відтинку румуни пробували включити нововідроджену після відходу совєтської влади церкву Трансністрії до складу румунської церкви. Для цього румунський патріярхат вислав «Румунську православну місію в Трансністрії» (Misiunea ortodoxă română in Transnistria) до Одеси (вул. Жуковського ч. 38) з румунськими священиками. Цю місію очолював спершу архимандрит Юлій Скрібан, якого на початку 1942 замінив митро-

[43] Л. Шанковський, *цит. тв.*, стор. 216 і 238.
[44] С. Караванський, цит. місце, *Українське Слово* з 12.5.1985.
[45] *МССР, Т. II,* цит. тв., стор. 105-106.
[46] *Там же,* стор. 106-107.
[47] *Там же,* стор. 77.
[48] *Там же,* стор. 130-134.
[49] *Там же,* стор. 119-120.

полит Вісаріон Пую, випусник Київської Духовної Академії і бувший митрополит Буковини. Він дозволяв відправляти богослужіння церковно-слов'янською мовою, а проповіді виголошувати румунською або російською мовами. Митр. Вісаріон вороже ставався до українізації церкви, все ж таки після однорічного перебування в Трансністрії, через те, що він хотів провадити свою власну політику, його замінено архимандритом (згодом єпископом) Антім Ніка.[50]

Крім румунських священиків, які сюди прибули з Басарабії й Румунії, в Трансністрії знаходилися «Тихонівці», «обновленці» і священики УАПЦ. Біля парафії УАПЦ в Одесі зосереджувалося українське життя. Румунська місія поставилася вороже до священиків УАПЦ, спеціяльно митр. Вісаріон. Шістьом священикам відмовлено приділити церкви, як також відправляти по-українському. Згодом вони покинули Одесу.

За румунської окупації в Трансністрії були 300-400 церков, в тому числі в Одесі 30 з 617 священиками і 12 манастирів. Релігійний центр знаходився в катедральній церкві при монастирі Св. Іллі в Одесі.[51] Місія зорганізувала дві духовні семінарії в Одесі й Дубосарах, в яких студіювали переважно українці, однак навчання відбувалося по-російськи або по-румунськи.

* * *

Економічна політика румунів у Трансністрії зводилася до якнайбільшого використання всіх ресурсів для Румунії. Тому румунська адміністрація зберігала колгоспи і радгоспи,[52] а з березня 1942 р. колгоспи перетворено на т. зв. «трудові общини», що поділялися на бригади з 20-30 родин, які були зобов'язані обробляти по 200-400 га землі й здавати урожай місцевим властям, який розподілювався між державою і бригадою.[53]

Промисловість і торговельні підприємства були віддані в користування румунським урядовцям або державним кооперативам. Деякі фабрики і заводи експлуатувало губернаторство, інші були віддані в оренду румунським чи німецьким фірмам. Скориставшись з т. зв. «румунізації» торгівлі, приїхали з Румунії тисячі спекулянтів, які не розбиралися в засобах, щоб збагатіти коштом місцевого населення. Почавши з 1943 р., румунська адміністрація і окупаційне військо всю свою увагу звернули на вивіз з Трансністрії (також з Басарабії й Буковини) збіжжя, харчів, худоби, як також с.-г. машин, тракторів, автомашин, промислових устаткувань, навіть пасіки до Румунії.[54] Державний секретар в справі румунізації О. Владеску звітував 21 серпня 1944 р., що «все, що мала Трансністрія, вивезено в країну (читай Румунію — А. Ж.)...»[55]

---

[50] F. Heyer. *Die Orthodoxe Kirche in der Ukraine von 1917 bis 1945.* Koln-Braunsfeld, 1953, S. 209-210.

[51] *Ibidem,* p. 211-221.

[52] *МССР, Т. II,* стор. 76.

[53] *Там же,* стор. 104.

[54] *Там же,* стор. 154-156, 158, 163.

[55] *Там же,* стор. 194.

* * *

Свою властиву політику румунізації і колонізації, запроєктовану для Трансністрії, почали переводити в життя в кінці квітня 1943, коли з наказу маршала Антонеску було насильно евакуйовано 3.000 українців з Рибницького повіту, а на їх місце спроваджено румунських поселенців з Кавказу. Евакуацію переведено без підготовки, так що українське населення не мало можливостей забрати найнеобхідніше своє добро. Евакуйованих перевезено до Очаківського повіту, де їх залишено без харчів і опіки. Проти цього насильного виселення гостро запротестувало українське населення всієї провінції, випускаючи летючки із закликами до збройного спротиву.[56]

В липні 1943 р. румунський уряд зібрав усіх циган з Румунії і переселив їх у Надбужжя. Як повідомляв Алексіяну маршала Антонеску: «тисячі чоловіків, жінок і дітей цілком голі...».[57] За даними губернаторства перевезено 5.856 чоловіків, 7.266 жінок і 10.161 дітей, з яких тільки в таборах Голти-Первомайська загинуло 8-10 тисяч циган.[58]

Єврейське питання в Трансністрії вимагає докладнішого дослідження, що буде зроблене згодом. На цьому місці подаємо тільки сумарні цифри. При кінці 1941 р. з Басарабії перевезено до Трансністрії 55.867 (з 75-80 тисяч інтернованих, з чого 25 тис. загинуло), з Буковини — 45.538, разом 101.405 євреїв.[59]

Таке поступування румунів викликало спротив населення і губернатор Трансністрії дав наказ префектам і поліції, щоб вони боролись не тільки проти комуністичної агітації, але й проти українського визвольного руху.[60]

Самостійницький спротив румунському окупантові був організований Похідними групами обох ОУН. З серпня 1941 р. 4-та похідна південна підгрупа ОУН (С. Бандери) з 33-ох підпільників була спрямована до Трансністрії. Тут був створений обласний провід Одещини під проводом М. Річки (псевдо) і 5 окружних осередків у Голті, Котовському, Іванівці, Комінтернівському і Очакові.[61] Південна Похідна група ОУН (А. Мельника) прийшла з Румунії і оперувала від Дністра до Дніпра з центром у Миколаєві. Спочатку керівником цієї групи був О. Масікевич. З 1942 ця група зазнала великих втрат, Ґестапо розстріляло провідників.[62] Серед місцевих прихильників цієї групи були культурні діячі Черняхівський, Балясний, Федір Крикун.[63]

* * *

З другої половини 1943 р., коли фронт пересувався на Захід, Румунія в дечому переоцінила своє становище до українців. З одного боку йшла

[56] *Там же*, стор. 149-150.

[57] *Там же*, стор. 153.

[58] *Там же*, стор. 572.

[59] *Там же*, стор. 88-95.

[60] *Там же*, стор. 129.

[61] Л. Шанковський, *цит. тв.*, стор. 215.

[62] В. Шипинський, *цит. тв.*, стор. 221.

[63] Інформація В. Кармазин-Каковського, березень 1985.

дальша поліційна репресія, з другого боку провідні політичні й військові чинники пробували здобути підтримку українського населення в боротьбі проти совєтів. З цією метою на початку 1944 р. прибув на Буковину король Мігай разом з головою Ради міністрів Мігаєм Антонеску, щоб переговорювати з українськими представниками, яких очолював О. Масікевич. Румуни дозволяли формувати окремі українські військові відділи й пообіцяли дати автономію українській Буковині. Однак українці ставились з недовір'ям до цих нових обіцянок, тому більшість військовоздібних долучилась до українських повстанських відділів, які від початку 1944 р. перебували в буковинських Карпатах, творячи Буковинсько-Українську Самооборонну Армію (БУСА) під проводом В. Лугового.[64] Друга румунська окупація закінчилася в березні 1944 р., коли Буковину вдруге зайняли совєтські війська.

Аналогічні заходи на Буковині робили румуни також перед представниками УПА. В другій половині січня і на початку лютого 1944 делегація УПА, очолена о. І. Гриньохом і Л. Шанковським, вела переговори з представниками румунської армії в Кишиневі.[65] Однак і в цьому випадкові крім великих обіцянок і вимоги зріктися українських претенсій до Північної Буковини і частин Басарабії, багато не вийшло, бо вже в березні-квітні совєтські війська зайняли Трансністрію, а ще згодом і Басарабію.

* * *

У нашому короткому нарисі подано тільки важливіші аспекти трактованої теми. На детальне опрацювання потрібно часу і місця. Про події другої світової війни на Буковині, Басарабії, Трансністрії маємо в порівнанні з іншими частинами українських земель менше інформацій, документації. Це тому, що більшість творців тих подій загинула в боротьбі з окупантом, інші були заслані, а ще інші осталися під окупантським режимом.

У другій світовій війні Румунія змінила свою традиційну проантантську орієнтацію і, співпрацюючи з гітлерівською Німеччиною, хотіла скористати з новоствореної міжнародної ситуації, щоб приєднати коротко перед тим втрачені землі Буковини і Басарабії, а також поширити своє панування на українську територію, т. зв. Трансністрію, яка ніколи не належала до Румунії. У плянах Гітлера це мала б бути плата для Румунії за її участь у війні проти СССР, а також компенсація за приєднаня до Угорщини за згодою Німеччини частини Семигороду.

Політика румунів в другій світовій війні на українських землях ішла по традиційній лінії заперечення прав місцевого українського населення, застосування засобів румунізації, колонізації і господарської експлуатації, наслідуючи до певної міри політику свого протектора — гітлерівську Німеччину.

---

[64] А. Жуковський. Другий румунський період, 1941-1944 рр. *Буковина — її минуле і сучасне.*

[65] Л. Шанковський, *цит. тв.*, стор. 271-279.

Все ж таки заведені румунами порядки і їх застосування не мали тих екстермінаційних наслідків, що їх запроваджували німці на окупованих українських землях, тому населення Трансністрії воліло румунську, ніж німецьку окупацію.

Українське населення під румунською окупацією виказало гідну національну поставу до наїздника, а своїм включенням у загальноукраїнську визвольну боротьбу, особливо Буковини, ще раз засвідчило про своє соборницьке стремління жити спільно із всіма українцями у вільній українській державі.

Події другої світової війни і дія українського визвольного руху не осталися без сліду, вони знайшли свій відгук у обороні українських національних прав у пізнішій совєтській окупації.

Спогади

Микола Капустянський

НАРИСИ СПОМИНІВ 1929 — 1939 РОКІВ*

РОЛЯ МОЇХ СТАРИХ ВОЄННИХ ЗВ'ЯЗКІВ

Доля та історія дали мені змогу пізнати близько, дружити і співпрацювати з такими історичними постатями: Головним Отаманом Збройних Сил Української Народньої Республіки (УНР) від 3-го Військового З'їзду в 1917 році до смерти сл. п. Симона Петлюри в 1926 році; з Командиром Осадчого Корпусу Січових Стрільців на Наддніпрянщині полк. Євгеном Коновальцем і Шефом Штабу Січових Стрільців полк. Андрієм Мельником від грудня 1918 до їхньої смерти. Ті зв'язки мали вплив на мою працю і життя у періоді між двома світовими війнами. Я далі залишався старшиною Української Народньої Республіки, якої екзильний уряд очолював Головний Отаман і Президент Симон Петлюра. Від трагічної смерти Головного Отамана, коли деякі члени Уряду УНР почали однобічно опиратися на уряд Польщі, яка була окупантом Західньо-українських земель, я приєднався до Української Військової Організації (УВО), очоленої славним Командиром Січових Стрільців Євгеном Коновальцем, а згодом іншими старшинами Січових Стрільців (полк. А. Мельником, полк. Романом Сушком і сотн. О. Головінським). Ця лінія зв'язків привела мене до Організації Українських Націоналістів (ОУН), поширення УВО у суспільно-політичний рух, і її 1-го Конґресу в 1929 році; там я був вибраний членом Проводу Українських Націоналістів і Референтом Військових справ ПУН-у. Старих зв'язків з тими високими старшинами Збройних Сил УНР, які далі тісно співпрацювали з екзильним Урядом УНР і не приймали участи в УВО, я не зривав. Вони далі залишалися моїми побратимами по зброї і знав я, що у критичний час ми знову будемо тісно співпрацювати. Покищо наші функції і завдання були різні. Я належав до того крила завдань і функцій, яке наголошувало необхідність соборности українських земель. Я належав до того крила Визвольного Руху, яке наголошувало необхідність соборности всіх українських земель, повну політичну незалежність наших визвольних дій.

ВІЙСЬКОВИЙ ШТАБ ПУН-ОУН

1-шим Збором Українських Націоналістів, на якому формально перетворено УВО в ОУН, я був дуже захоплений його діловістю і високим

---

* Складаємо щиру подяку д-рові Я. Шумелді за надіслання цих недрукованих спогадів генерала Миколи Капустянського, видатного військового і політичного діяча.

інтелектуальним рівнем. Для мене, наддніпрянця, радісним було те, що більшість членів ПУН-у були також наддніпрянці. У цьому питанні я був ще дещо провінціональних поглядів. Але ми наддніпрянці разом з представниками ЗУЗ вибрали одноголосно Головою ПУН-у полк. Евгена Коновальця, людину уроджену в Галицькій Землі, яка знала Наддніпрянщину не менше ніж я.

1-ший Конґрес Українських Націоналістів в 1929 році присвятив багато часу і уваги військовим справам. Військову Референтуру доручено мені. Я для своєї військової діяльности одержував широку базу суспільно-політичної організації і можливість плекання молодих військових кадрів у широкому маштабі. Конґрес намітив етапи розвитку і форми Українських Збройних Сил так:

«Організація української військової сили буде поступово розвиватися, а її форми змінятимуться відповідно до трьох етапів політичного стану в Україні: 1) ворожої займанщини, 2) Національної Революції та 3) закріплення державного існування. В обставинах займанщини наголошується підготовку українських народніх мас до збройної боротьби. Підготовку організаторів і вишколених провідників перебирає окремий осередок. Оборону упорядкованої держави перебирає реґулярна, надклясова національна армія, летунство і фльота, які разом з територіяльними козацькими частинами будуть організовані на основі військової повинности»...

Одним з моїх перших завдань було організувати Військову Референтуру (Штаб), яка мала бути керівним ядром військової галузі розлогого дерева Організації, яка мала свої крайові екзекутиви, в яких були також військові референтури під кермою військових старшин.

Перший осередок нашого Штабу виник у Відні, колись столиці Австро-Угорщини, а згодом Австрії, де жило багато українців. Він мав бути нашим першим стратегічно-політичним передпіллям у доступах до рідних земель. Його очолив полк. Роман Сушко, здібний і бойовий старшина-січовик, учасник 2-го Зимового Походу, колишній Комендант УВО на ЗУЗ. Йому допомагали: Ярослав Барановський і його дружина Нуся, Костик Мельник та інші. У 1933 році керівництво цим осередком перебрав ген. Віктор Курманович, колишній Шеф Штабу Галицької Армії.

Велика частина наших зв'язків з рідними землями, зокрема ЗУЗ, плила через осередок Штабу у Відні. Ці зв'язки вимагали великої обережности і жертвенної праці. Вони непокоїли окупантів.

Другий осередок для зв'язків з рідними землями і військових дослідів був у Голляндії. Його очолював талановитий полковник генерального штабу В. Колосовський, колишній Військовий Аташе Української Народньої Республіки у Франції. Йому допомагав енерґійний і здібний інж. Михайло Селешко. Той осередок дав нам багато цінної інформації про збройні сили СССР.

Третій осередок Штабу, його Головна Квартира, організовано у Франції. Кермо ним було у моїх руках. Його завданням було: а) координація дій усіх осередків, б) опрацювання планів військових дій у трьох періодах визвольної боротьби, в) постачання науководослідчої і вишкільної літератури та г) зв'язки з українськими комбатантськими організаціями в Европі і на рідних землях.

У Парижі в 1930-тих роках сформувався сильний осередок членів ПУН-у і ОУН. Там поселився 1-ший Заступник Голови ПУН-у (Євгена Коновальця), талановитий науковець і журналіст інж. Микола Сціборський, блискучий промовець, керівник Референтури Преси інж. Володимир Мартинець (Сокирка — псевдо), здібний організатор робітників і селян, редактор Олександер Бойків, Ярослав Чемеринський-Оршан, Стасіви та інші. До Франції плили маси української заробітчанської еміґрації з Польщі і вбогої Румунії.

У столиці тодішнього політичного світу, Парижі, поселився прем'єр міністрів Екзильного Уряду УНР В. Прокопович, який прибув туди з Варшави, професор О. Шульгин, колишній міністер зовнішніх справ УНР, відомий генерал УНР О. Удовиченко та поселилася Єлисавета Мишківська, дружина славної пам'яті Ген. Мишківського, який згинув геройською смертю в 1920 році у Чорному Острові. Група Екзильного Уряду УНР видавала в Парижі журнал «Тризуб».

Багато українців і козаків було також серед російської еміґрації у Франції. Сильною була російська демократично-соціялістична група під проводом проф. Мілюкова і прем'єра «Сави» Керенського.

Отже у Франції було для нас велике поле діяльности і багато завдань. Ми росли швидко чисельно і якісно. З цим ростом пов'язаний наш часопис «Українське Слово». Нашою громадською організацією була Українська Громада, в якій я деякий час був Головою і в якій приймали участь українці усіх політичних напрямків. Коли ж та організація почала виявляти прояви упадку і великі внутрішні розбіжності, ми (Низ, інж. Микола Сціборський і ред. О. Бойків) організували «Український Народній Союз», якого я став Головою. Ми швидко розгорнули УНС у найбільшу суспільно-громадську організацію українців поза межами України. Вона мала свої філії по цілій Франції. У Другій Світовій Війні багато членів УНС брали участь у боротьбі Французьких Леґіонів, Французькому Резистансі і нашому підпіллі на рідних землях.

Для Військової Референтури ПУН-у УНС стала частинно матеріяльною базою. Вона дала нам доступ до цінного військового людського потенціялу, який ми вишколювали і організували.

ВІЙСЬКОВО-ДОСЛІДЧА ПРАЦЯ І НАШІ ВИДАННЯ

Військовий референт ПУН-у ніколи не забував про ті обов'язки, які наложив на нього 1-ший Конґрес Українських Націоналістів. Наголос завдань був положений на військово-дослідчу працю і видання військової літератури інформаційного і вишкільного характеру. В роках 1931-1932 в Парижі я опрацював і редаґував «Військове знання». Воно мало сім окремих еляборатів (вступна лекція, піхота, повітряна фльота, артилерія, танки, кіннота і технічне військо). Частину підручників опрацював полк. В. Колосовський. Це видання було кольпортоване на рідних землях, у поселеннях українців в Европі і Новому Світі. Поширювано також серед членів Організації мою воєнно-історичну працю «Похід українських армій на Київ-Одесу в 1919 році». За «Похід» одержав я подяку від Української Академії Наук у Києві.

У Відні Ген. Віктор Курманович і полк. Роман Сушко написали і видали підручники для військових вправ.

У 1938 році появилися друком два воєнно-наукові збірники: «За збройну Україну» і «Війна і техніка». В них під моєю редакцією опрацьовано такі проблеми: модерної війни і наших завдань української воєнної доктрини, стану і перспективи-військових доктрин. В еляборації про *Еспанську громадянську війну* я дав аналізу її причин, етапів її розвитку, ролі реґулярних військових частин і революційних формацій. Там подано прогнози на майбутнє. Праця про «Українську Воєнну доктрину» була немов підсумуванням нашого історичного досвіду у війнах, зокрема в періоді 1917-22 років. З метою повнішого насвітлення того історичного досвіду я дав також свої завваги і доповнення до книги «Історія Українського Війська», виданої видавцем Іваном Тиктором і до історії Українських Січових Стрільців у книзі «Золоті Ворота».

ВНУТРІШНІ ЗВ'ЯЗКИ ВІЙСЬКОВОЇ РЕФЕРЕНТУРИ

Військова Референтура діяла не відокремлено, але у системі широко розгалуженої революційної організації, її десятка інших референтур і крайово-теренових керівництв. Моїм обов'язком було держати зв'язки з тими іншими референтурами, зокрема організаційною і преси. Остання друкувала наші видання. Як керівник Референтури Військових Справ я держав також тісні зв'язки з Головою ПУН-у, Євгеном Коновальцем. Він не жив у Парижі, а в Женеві, Швайцарія, а згодом у Відні і Римі. Він приїздив часто до Парижу, де зустрічався зі мною і нашим військовим ядром у Парижі. Інколи ми відбували з ним зустрічі з цілим нашим Штабом у Парижі, Відні або інших европейських містах. Про наші дружні взаємини, характер співпраці і його методи керівництва пишу в окремому розділі цієї статті.

Керівник Військової Референтури або члени Штабу зустрічалися також з керівниками або зв'язковими ОУН з рідних земель. Наші зв'язки до Осередніх і Східніх Земель України, які ішли різними, часто мінливими шляхами, включаючи Далекий Схід (Манджурія тощо), були зведені до мінімум. Їх держав у більшості у своїх руках полк. Євген Коновалець. Але наші контакти з керівниками ОУН на Західньо-українських землях (Буковина, Басарабія, Галичина, Волинь, Закарпаття) були дуже частими. Ми в різних місцевостях вели для них старшинські і бойові військові вишколи. Однією зі «зустрічей на вершинах» з керівниками нашої праці на українських землях у Польщі, яка глибоко закарбувалася у моїй пам'яті була нарада в Берліні у 1933 році. Це був рік великих змін в Німеччині. Президент Гінденбурґ передав Уряд у руки А. Гітлера і веденої ним Націонал-Соціялістичної Партії (НСДАП). Ми добре знали писання останнього, зокрема у «Майн Кампфі» про конечність німецьких колоній на Сході Европи і перетворення Райху в континентальну потугу. Але ми не знали, як швидко новий уряд буде здійсняти цю програму. Військовим зв'язковим УВО до німецьких післявоєнних Збройних Сил був сотник Ріко Ярий, старшина колишньої Австрійської Армії, який після розвалу Австро-

Угорської Монархії перейшов на службу до Галицької Армії. Він, здібний старшина, зовнішньо неймовірно пристійний, був німецько-чеського походження. Після закінчення 1-ої Світової Війни він поселився в Берліні і жив ще там у 1933 році. Він державˇ тісні зв'язки з полк. Євгеном Коновальцем, колишнім головним Комендантом УВО. Його відношення до мене і членів нашого Штабу було холодне. Після перетворення УВО в ОУН він став експонентом ПУН-у в Німеччині, але тягар наших зв'язків до збройних сил в Осередній Европі пересунувся до Австрії і нашого осередку Штабу у Відні. У відношенні до Райху під новим керівництвом в нас були гори сумнівів і непевности.

Труднощі виринали також у Галичині, де скупчувався провід ОУН для українських земель у Польщі. Там з проводу вибували старші віком військовики і на зміну приходили «молоді турки», палкі революціонери. Вони вимагали цілого ряду бойових акцій і атентатів на представників чужої влади. УВО було перетворене на ОУН до деякої міри тому, щоб поширити відтинок наших дій і обмежити чим більше терористичний, який в нових обставинах приносив багато втрат у людях і політичної шкоди. Ми хотіли бути суспільно-політичною організацією широкого вахляру, а не однобічно продовжувати традицію УВО. Між ПУН-ом, включаючи Євгена Коновальця, і «молодими турками» виринали часто розбіжності у питаннях тактики.

В таких обставинах відбулася зустріч деяких членів ПУН-у і нашого штабу у Берліні 1933 року. З Галичини між іншими брали участь: Степан Бандера, Богдан Кордюк, Іван Габрусевич, Володимир Янів і Євген Врецьона. Військовий Штаб репрезентував я з ген. Віктором Курмановичем. Від ПУН-у були: Голова ПУН-у Євген Коновалець, його перший заступник Микола Сціборський і Референт Преси і видань інж. Володимир Мартинець. Деякі з представників Галичини гостро критикували редакцію офіційного органу ПУН-у «Розбудова Нації» і бойового часопису «СУРМА», які були під контролею інж. Володимира Мартинця. Останній легко відкинув всі закиди у питаннях його редакції. Його пояснення були приємливими для всіх присутніх, включаючи Євгена Коновальця, який не завжди погоджувався з поглядами референтів ПУН-у. Голова ПУН-у намагався на зустрічі «шліфувати всі канти». Для сотн. Ріка Ярого він мав слова похвали за його працю для УВО і, очевидно, намагався зберегти його льояльність до себе.

ПОЛОЖЕННЯ В НОВОМУ СВІТІ І НАШІ ПОЇЗДКИ ТУДИ

Країни Нового Світу, зокрема Північна Америка (США, Канада і Мехіко) були під кінець 1920-тих і першій половині 1930-тих охоплені *великою економічною депресією* не менше ніж Німеччина і деякі европейські країни, де вона допомагала приходові до влади крайніх лівих або правих урядів. В тому періоді часу ми мали відомості про зріст комуністичних впливів в США і Канаді, а в тому й серед українських поселенців в обох країнах. Існуючі церковні, асекураційні і інші українські організації хотіли одержати від нас ідейну і організаційну допомогу в боротьбі з комуніс-

тичними впливами, за якими стояла Москва. Ми, як Організація і Рух заінтересовані були у розбудові нашого стратегічно-політичного запілля і здобути серед українських поселенців матеріяльні фонди для нашої праці на рідних землях. Під час деяких років великої економічної кризи наші фонди, збирані в більшості від українських еміґрантів-робітників, були далеко неспівмірні до наших завдань. Часто ми не мали засобів для власного харчування.

Полк. Євген Коновалець їздив до США і Канади негайно після І-го Конґресу в 1929 році. Він там підготував успішно ґрунт для створення наших братніх організацій. Він підсилив також духово та ідейно існуючі вже там організації українських поселенців. Полковник інформував їх про цілі і завдання Українського Націоналістичного Руху і про події на рідних землях. Слідом за ним відвідав в 1931 році ті дві країни сотник Омелян Сеник-Грибівський, якого ми звали нашим Канцлером. Він скупчив свою головну увагу на США, де перебував біля 12 місяців в 1931 і в наступних роках. Він побував у всіх більших скупченнях українських робітників-еміґрантів. Робітники були захоплені його доповідями і його присутністю серед них.

В Канаді перебував в 1932 році полк. Роман Сушко, псевдо Мельничук. Він на протязі 8-ми місяці в об'їздив всю Канаду з доповідями про українську боротьбу на рідних землях. Він скріпив молоді відділи Стрілецької Громади в Канаді своїми порадами і організаційним хистом. Найбільшою заслугою полк. Р. Сушка була допомога у створенні системи Українського Національного Об'єднання (УНО) в Канаді. Він започаткував систематичну збірку фондів на українських воєнних інвалідів. За прикладом Канади і за вказівками полк. Євгена Коновальця пішли цим самим шляхом українські поселенці в Арґентіні і в Бразилії.

У 1935 році на доручення Голови ПУН-у Євгена Коновальця їздив я до Нового Світу. Я мав бути присутнім лише на великій маніфестації українців у Нью-Йорку, яку приготувала Організація Державного Відродження України (ОДВУ), але мій побут поширився до 10-ти місяців. В США перебував я біля 3 місяців. На маніфестації виголосив коротку промову до 5 тисяч українців. Виступав у військовому однострої і мав почот українських ветеранів. Реферати виголосив я до українських громад у Нью-Йорку, Клівленді і Шікаґо. Після моєї доповіді у Шікаґо здвигнулася вулицями міста велика маніфестація українських поселенців. Тон їй надала сотня молоді МУН-у (організація молоді) з власною орхестрою. Бадьорі юнаки супроважали мене до залізничої станції в долішній частині міста. Звідси я виїхав до Міннеаполісу до Голови ОДВУ професора Стейтового Університету Міннесоти О. Грановського.

У Міннеаполіс жив я один місяць. Там давав я часто доповіді для членів ОДВУ. Окрему доповідь дав я для «карпато-росів» («руських карпатців»). Я переконав їх, що вони є українцями і частина з них включилася у працю ОДВУ. Під час мого побуту я затіснив мою дружбу з проф. О. Грановським, а під час мого побуту у США пізнав добре Голову Українського Конґресового Комітету д-ра Галичина і редактора щоденника «Свобода». Обидва вони сприяли нашим збіркам на Визвольний

Фонд, які я намагався посилити, маючи на увазі наші фінансові потреби в Европі.

МІЙ ПОБУТ У КАНАДІ

У листопаді 1935 року я переїхав до Канади. Мій побут у тій гостинній і висококультурній країні поширився із заплянованих кількох тижнів до довгих 8 місяців. Об'їхав я майже всю Канаду, даючи українським громадам доповіді, для канадських журналістів конференції і присвячуючи багато уваги зустрічам з керівними постатями Канадського політичного життя і вояцького діла. Моїми друзями під час того побуту стали: д-р Гуляй, Григорович, мґр. Гультай, проф. Павличенко, ред. Погорецький і Шарик на Заході Канади.

Мої «рейди» в Канаді були дуже успішними. Ген. Сікевич, який жив довго в Канаді, назвав мій побут у Канаді «тріюмфальним». Всюди в Канаді українські поселенці вітали мене з ентузіязмом. Я був для них символом Української Збройної Сили і речником Проводу Українських Націоналістів. Про мої виступи писала українська і англомовна преса. Успіхи мого побуту в Канаді підсумував Альманах УСГ за роки 1928-38 на ст. 33 так:

«До зміцнення і поширення УСГ і наших націоналістичних організацій, а зокрема до затіснення зв'язків УСГ з місцевими організаціями, військовими і комбатантськими товариствами дуже багато спричинився ген. М. Капустянський... Він виголошував доповіді про політичну ситуацію в Европі і про події в Україні. Завдяки йому у різних місцевостях Канади, які до того часу були недоступні для Українського Націоналістичного Руху і його братніх організацій, творилися філії УНО. Слабші станиці міцнішали і активізувалися. Члени УСГ з подвійною енергією бралися до національної праці...

Ним зацікавилися англійські політичні і військові діячі. Він здобув собі симпатії у кожного з тих, хто мав змогу з ним зустрічатися. Канадійська англійська преса і французька широко про нього розписувалися і про українську справу. Він ясно інформував наших англійських і французьких співгорожан про наше національне минуле, про наші змагання і про цілі українського народу. Його великий дипломатичний хист і вояцький характер дуже імпонували місцевим військовим і політичним достойникам...

Генерал влив свіжі сили в Канаду. Наше членство оживилось... Гість відвідав багато українців і ферм у Західній Канаді... З Вінніпегу він приїхав у Східню Канаду. Тут відвідав всі більші наші колонії і всі гуртки УСГ. Тут він познайомився з такими видатними постатями, як ген. Свіфт і полк. Демонтінг і різними середовищами Канадійського Леґіону. Його візиту українське громадянство в Канаді завжди буде з приємністю згадувати».

Зимою 1935-36 року мав я довгу і важливу конференцію з Ген. Свіфтом, Членом Сенату Канади. Між іншими проблемами він заінтересований був у моєму вияснені про наставлення ОУН і українців в Европі до III-го Райху під проводом А. Гітлєра. Він хотів також знати про те, що я думаю про перспективи Великої Британії у майбутній війні. Я йому пояснив:

«Український нарід змагається за відновлення своєї суверенної держави. Німеччина диспонує великим воєнним і індустріяльно-економічним потенціялом. Вона є реальною загрозою для Польщі і СССР, ворогів українського народу. Вона могла помогти Україні в її боротьбі. Але III-й Райх, зокрема Гітлер, окрім інших заборчих плянів шукає життєвого простору для німецького народу у східньому напрямі, головно в Польщі і Україні. Отже, похід Німеччини на Схід, хоч і мав би при певних передумовах вигляди на успіх, може стати для України дуже грізною окупацією, на що вказують події кінця 1918 року в Україні. Велика Британія має багато колоній і домініЙ, джерела її потуги, але має труднощі у кермі ними. Вона не творить жодної небезпеки для України. Велика Британія є близько до доступів до Чорного Моря, яке є Ахілевою п'ятою північної імперії. Велика Британія могла б політично, економічно і стратегічно причинитися до розв'язання української проблеми. Треба лише покінчити з мітом про неподільність і неторкальність Совєтського Союзу»...

Генерал Свіфт признав рацію моїм міркуванням і постулятам.

Наведу також без коментарів відповідь Канадського Достойника на доноси Канадійського комуніста до влади на мене, мовляв я закликаю Канаду до війни з СССР. Його відповідь була така:

«Якщо Вам іде про Ген. М. Капустянського, то він без нашої допомоги своїми виступами зробив велику і корисну роботу, вказуючи на загрозу інвазії (Великої Британії і доміній — прим. ред.)... А Вам, містер місце скорше в Росії, а ніяк не в Канаді». (Ювілейна Книга, 1930-1955, ст. 46).

Вінстон Черчіль, як знаємо, плянував інвазію III-го Райху не через Францію, а Балкани і Чорне Море.

Канаду відвідав двічі Ген. Віктор Курманович. Зимою 1936-37 року він приймав участь у з'їзді УСГ, конференції УНО і посвяченні прапору УНО. Під кінець 1937 року він з полк. Романом Сушком знову відвідав США і Канаду.

Виїзджаючи з Канади я по дорозі до Европи зупинився в США. У Дітройті мав я домовлену зустріч з Ген. Американського Війська... Для української громади виголосив я доповідь, а для американської преси дав пресову конференцію.

Після мого повороту до Франції я швидко зустрінувся з полк. Євгеном Коновальцем, якому дав звіт про свою подорож. Він про неї знав вже багато з преси і повідомлень інших членів ПУН-у. Він ґратулював мені за успіхи. Після мого «рейду» почали плисти з Нового Світу поважні матеріяльні фонди і відомості про зріст впливів ПУН-ОУН серед українських поселенців. Полковник дуже радів тими осягами. Він пригадав мені, що в часі фінансової кризи в 1935 році він пізнав добре декого «з наших друзів з їх листів і вимог». «А від Вас, Генерале», продовжував він «я тоді одержав ляконічну відповідь: одна з наших головних засад це ВЛАСНІ СИЛИ; застосуємо її і до себе... Цього я ніколи не забуду. Я дуже вдячний Вам за висліди Вашої подорожі за Океан». А по деякій надумі додав: «Наближаються великі події. Готуймося до них. Будьте тепер, Генерале, моїм найблищим другом і дорадником».

Ми схвильовані стиснули свої руки. Тоді перейшли до обговорення по-

точних справ, які включали контакти з Японським Генеральним Штабом. Полковник уважав необхідним підготовити наші кадри і представників у Новому Світі до майбутніх подій. Тоді він жартом сказав: «Поведіть мене до наших друзів за океан. Ви там пустили глибоке коріння». Ми рішили приготовлятися до спільної подорожі до Нового Світу і почати її під кінець 1938 року. Ми мали їхати у Північну Америку, а наш Канцлєр, сотн. Омелян Сеник-Грибівський до Південної. Я здобув візу, але полк. Євгена Коновальця не стало серед живих у травні 1938 року. З ним я часто зустрічався в 1918-19 роках. На становищі 1-го ген. квартирмайстра Штабу дієвої Армії я держав тісні зв'язки зі складовими частинами Українських Збройних Сил, а серед них і з ним, Командиром Корпусу Січових Стрільців, а згодом Групи Січових Стрільців. Наша співпраця затіснилася в розгарі т. зв. Проскурівської операції, коли я перебував у Штабі Січових Стрільців для координації нашого проти-наступу, який дав нам повний успіх (Дивись: «Похід українських армій на Київ-Одесу в 1919 р.». І-ша книга).

Після ліквідації бойових фронтів я мав постійний зв'язок зі зв'язковими УВО, якого він був Комендантом. У порозумінні з ними я у грудні 1923 року поселився в Парижі, Франція.

Під час і після 1-го Конґресу Українських Націоналістів ми часто зустрічалися або були разом присутні на групових ділових зустрічах. Ми були завжди солідарні у накреслюванні наших планів зовнішньої і внутрішньої діяльности. Наші взаємини були завжди щирими і середечними. Може дещо більше товарисько-сердечними були його взаємини з інж. полк. Миколою Сціборським і Володимиром Мартинцем. Його найбільше сердечним Побратимом був полк. Роман Сушко, а на рідних землях полк. Андрій Мельник, який одружений був зі сестрою його дружини.

НАШІ ЗВ'ЯЗКИ З ЧУЖИМИ ВІЙСЬКОВИМИ СЕРЕДОВИЩАМИ

Ця ділянка належала до найбільше законспірованих. В ній не роблено жодних записок і мені важко відтворити або відкривати всі подробиці цієї співпраці. Зобов'язання ніколи нічого не виявляти було часто вимогою наших партнерів.

На цьому відтинку ми ніколи не шукали за матеріяльними вигодами і фондами. Ми дивилися з погордою на ті середовища, які були на чужій аґентурній праці за гроші. Грошеві фонди, така була наша основна постанова, мусять приходити від українців і ми завжди фінансово мусимо бути незалежними. УВО здобувало деякий час гроші експропріяційними актами (напади на поштові вози тощо). ОУН ніколи не користувалося цим способом фінансування. Вкладки членів, дотації багатих українських купців, промисловців, професіоналістів, збірки на Визвольний Фонд, видавання і продаж літератури і листівок були її вахлярем для творення фондів.

Від чужих військових чинників ми сподівались дружньої співпраці на відтинку проти спільного ворога. Вони могли пособляти нам у потрібній документації, інформації, транспорті нашої літератури і бойових засобів. Під цим оглядом прикладними були наші зв'язки зі сумежною до україн-

ських земель Литвою, де деякий час друковано бойовий орган «Сурма» і якої документами користувався обильно Голова ПУН-у Євген Коновалець.

Полк. Роман Сушко і ген. Віктор Курманович зав'язали і поглибили зв'язки нашого Штабу з Австрійським Генеральним Штабом. В 1937 році Австрійський Штаб дав змогу нашому Штабові (полк. Романові Сушкові, Ген. Вікторові Курмановичеві, сотн. Бурунові та іншим нашим старшинам) бути присутніми на Австрійських військових маневрах.

Після мого повороту з Нового Світу до Европи, ми з полк. Євгеном Коновальцем при допомозі сотн. Ріка Ярого зав'язали зв'язки з представниками Генерального Штабу Японії. Затіснили ми їх дружніми зустрічами і деякими устійненнями. Виринала можливість моєї поїздки до Японії. Але на цьому відтинку полк. Євген Коновалець був дуже обережний. Він не скріпив домовлень своїм підписом. Він бачив два крила у Японському Генеральному Штабі. Одне було сухопутнього війська, яке хотіло удару на СССР, а друге морської фльоти і повітряних сил, яке хотіло боротьби з англосаксонськими потугами за панування на Тихому Океані. По цій останній лінії прийшов несподіваний удар японських повітряних сил на Пірль Гарбор, Гаваї, який відкрив війну Японії з США. Для нас ця війна була колодою під ноги. Тоді я побачив далекозорість сл. п. Євгена Коновальця, доброго плановика-стратега.

Євген Онацький

ПІД ОМОФОРОМ БАРОНА М. ВАСИЛЬКА*

12 вересня 1920.

Учора був з візитою у Коссака. Не застав дома. Залишив візитівки для нього і його доні.

Одержав другого листа від Мазуренка з 2 вересня. Перше пише Марина Михайлівна до Ніни:

... «*Вчора ми переїхали до Відня з Бадену. Погода тут жахлива: ось уже майже два тижні, як іде дощ. Як там у Вас, у Римі?*

«*Єреміїв тут виявляє свою енергію в властивій йому області — інтризі, і ми мали нагоду зневіритися в його приятельському до нас відношенні, невважаючи на всі його запевнення. Я думаю, що він нічого не одержить, але це тільки моє особисте враження.*

«*Щодо матерії, то Ви краще мені нічого не посилайте, бо мені прийшло на думку, що Ви можете подумати, що я це натякаю на ті нещасні 500 лір. Будь ласка, не думайте так, я цього зовсім-зовсім не хотіла. Ви повинні мені вірити.*

«*У нас тут дві кімнати і маємо надію, що місяця через два одержимо маленьке помешкання, але напевно ще не знаємо.*

«*Василь Петрович просить п. Євгена дати йому іншу адресу, не на Місію, бо він непевний, що його листи доходитимуть непрочитані.*

Покищо нікого ще з українців не бачила, але Вася вже поробив знайомства з німцями, і дві родини дуже цікаві, чудово говорять по французькому, і дуже музичні, я дуже задоволена.

Дорого тут усе неймовірно, і без карточок нічого не знайдеш.

Нам тут говорили, що Ви зле виглядаєте, — чи Ви здорові?

Люба Ніно Йосиповна, ще раз я і Василь Петрович дуже Вас просимо не турбуватися про тих 500 лір. Зараз ми не потребуємо грошей і можемо бути цілком добре без них. Нам дуже неприємно, що Ви цьому придаєте ваги, будь ласка, не думайте про них.

Напишіть мені адресу пані Мірної, дуже хочу їй написати.

Всього доброго. Шлю привіт п. Євгенові. Вас цілую. Пишіть.»

Василь Петрович приписав:

«Дорога Ніно, Йосиповна, напишіть нам, що у Вас там робиться. Я

---

* Початок спогадів проф. О. Онацького видруковано в «Українському Історику», ч. 4 (60), 1978, чч. 1-4 (65-68), 1980; 1-4 (69-72), 1981.

тут сиджу й чекаю брата, а покищо де-не-де писну. Отже, дуже прошу і п. Євгена присилати мені свої огляди внутрішньої і зовнішньої політики італійської (і літератури). Я тут говорив у цій справі, щоб така робота оплачувалась Редакцією. Обіцяють платити, як добудуть гроші. Є надія дістати гроші для літературної роботи, — отже, сподіваюсь мати і для Вас деякий літературний заробіток у формі користання Вашими матеріялами. Взагалі буду завше мати на увазі Вас, Євгене, коли що вигорить. Всього кращого. В. Мазуренко.»

Досить таки дивний лист. Не знаю просто, як на нього дивитися. Чи все це щиро, чи — тільки замазування минулого? Мабуть, прочитали замітки в «Волі» і знають, що і ми їх читали, — і стало ніяково...

А «Воля» писала:

«*Рим.* З нашим представництвом в Італії вийшла також дуже сумна історія. П. Антонович покинув посаду посла, а його заступник п. Мазуренко заявив себе прихильником „Радянської України" і, взявши гроші, що були асиґновані на діяльність Місії, ліквідував себе і деяких урядовців, припинивши таким чином роботу Місії. Розповідають, що на останньому побаченні з Джолітті він навіть заявив, що У.Н.Р. перестала фактично існувати, а через те п. Мазуренко і вирішив ліквідувати стару Місію, сподіваючись, що незабаром пришле до Італії уряд Раковського нову. До тої заяви італійські урядові кола досить прихильно ставились до суверенности України, і можна було сподіватися, що Італія буде одною з перших держав, яка визнає Україну, коли б там була організована справжня Місія У.Н.Р. Треба сподіватися, що в найближчому часі справа з Місією нарешті буде вирішена в відповідний спосіб». («Воля» 21 серпня 1920 р.)

В Берлін у скорому часі має прибути Семен Мазуренко, відпоручник Українського Червоного Хреста. В травні б.р. у київських газетах був уміщений його секретний доклад до Сталіна, де він пропонував організувати совєтську аґітацію закордоном під прапором Українського Червоного Хреста. На докладі резолюція — «обратіть особоє вніманіє».

У попередньому числі в дописі з Риму про діяльність п. Мазуренка трапилась досадна помилка, за яку приносимо йому вибачення. Оказалося, по перевірці, що п. Мазуренко розщитав не урядовців, як було сказано в замітці, а лише себе уживши для цього всі отримані для Місії гроші — дві тисячі долярів до посліднього цента. Далі, на запитання урядовців, що робити, п. Мазуренко дав наказ негайно продати все майно Місії для ліквідації її і виїхав, залишивши Італію без жадного представництва.

Як передають, Юрко Мазуренко, який визначився на Україні, як лідер спочатку незалежників, а потім один із перших, що перейшли до комуністів, оказався тим самим Мазуренком, який при уряді Керенського був головним начальником урядових частин під час липневого повстання большевиків. При цьому він захопив у полон Каменєва, Луначарського і Сталіна і звелів негайно їх розстріляти. Арештованих визволив сам Керенський. Цікаво, за кого будуть триматися Мазуренки на той рік? («Воля» 28 серпня 1920 р.).

13 вересня 1920 р.

Написав був досить міцного листа до В. Мазуренка, де йому виклав

«по щирості» те, що я про нього та його поводження тепер думаю, але Ніна мені відраяла його висилати. Тому вислав тільки таку листівку:

Вельмиповажаний Василю Петровичу!

Ваш лист із 8 серпня дійшов до мене тільки позавчора і то тільки тому, що Авґусто його випадково знайшов на пошті, бо той лист пішов на пансіон Жірардет і там уже мене не застав... Отже, і Ваш наказ по канцелярії, тільки позавчора міг бути переданий до канцелярії, якою відає тепер, на своє велике задоволення, знову А. Чехівський.

Мабуть завтра, чи позавтра, Вам пішлють відповідь на цей лист. Розраховують, що Ви не маєте права на всі ті гроші, що Ви їх просите записати авансом і домагатимуться, щоб Ви їх звернули. Ні я, ні Чехівський за старе не одержали ні копійки, а за нове... Чехівський одержує 1000 лір, а я, як жонатий 1500.

Ніна, мабуть, напише Вам більше, а в мене тепер стільки роботи, що просто розриваюся, і тому тільки хотів Вам пояснити, як вийшло з Вашим листом.

Привіт Мар. М-ні. Ніна вітає. Ваш...

Вислав до Василька чергову пачку витинків із сьогоднішньої преси. Серед них вирізку з «Іль Кор'єре делля Сера» в Міляні, в якій повідомляється з Варшави, що там відбулося засідання в Бельведері, на якому вирішено прийняти большевицьку формулу, себто, що «незалежна Україна представлена в договорах миру спільною делеґацію русько-українською».

А як же з урядом Петлюри? Здається, Польща нас знову зраджує.

«Вирішено також стриматися від будь-якого співробітництва з Вранґелем».

Ну, це інакше й бути не могло, але — Петлюра?!

Одержано листа від М. Василька з 7 вересня:

«До Заступника Голови Надзвичайної Дипломатичної Місії У.Н.Р. у Римі п. Радника Михайла Єремієва. Корсо д'Італія 6, Рим..

Високоповажаний Пане Раднику!

За браком часу відповідаю цим відразу на Ваш лист від 2 б.м. та на обидва листи від 2 та 4 б.м. п. Радника Галіпа. — Дуже Дякую Вам, мої Панове, що Ви зразу ж так докладно поінформували мене щодо стану нашої Місії, який Ви там знайшли, що до діяльности її та взагалі щодо нашого там положення. Ваш лист в ориґіналі та витяг з обох листів п. др. Галіпа надішлю я взавтра з кур'єром на Варшаву до п. Міністра Ніковського, бо для мене дуже важне, аби і п. Міністер Ніковський знав, що панове вже з самого початку серіозно взялися до роботи.

З огляду на те, що з 6.000 лір на наєм помешкання має бути витрачено лише 4550, я надаю Вам право решту з цієї суми — 1450 лір, поки відповідна стаття бюджету (1500 лір) буде затверджена п. Міністром, витрачати на пресові цілі.

Довожу до відома Панів, що я призначив п. Отамана Івана Коссака

Радником Місії по військових справах, і при одержанні цього листа він уже прибув до Риму. Я певний у тому, що допомога панам в їх роботі з боку п. Коссака, якого я ціню, як серйозну та тактовну людину, має бути лише бажана. Пан Коссак, як і кожний військовий атташе, підлягає мені лише особисто і не має обтяжувати касу Місії своїм утримуванням.

Дуже корисним видається мені Ваші зв'язки з начальником пресової служби Джаніні.

Я сподіваюсь, що Панам пощастить у спільній роботі з отаманом Коссаком закріпити внедовзі ще більше їх позицію в Римі. Очікую Ваших повідомлень відносно того, що дало вже тамтешнє Міністерство Зак. Справ необхідні розпорядження тутешньому (у Відні) посольству в справі мого приїзду до Риму. Тимчасове проволікання мені лише на руку, бо я маю ще затриматися тут у справах звільнення наших державних коштів в кожному разі ввесь цей тиждень, а, можливо, ще й довший час.

Я дуже прошу Вас (надаю цьому велике значення) повідомити обох атташе, п. Чехівського та Онацького, висловивши їм від мене велику подяку за їх дотеперішнє коректне поводження, що з завтрішнім кур'єром я докладно поінформую про це п. Міністра Ніковського.

Гаряче вітаю обох Панів.

Микола Василько.

У прилозі копія замовлення часописному бюру Германа Ґольдщмідта у Відні на три місяці для Місії в Італії таких часописів: «Нойє фрайє Прессе», «Кракіський Час», празькі «Народні Лісти», букарештянська «Дасія» і черновецький «Морґен», з наказом рахунок представити йому, Васильковї.

16 вересня 1920.

Андрій Чехівський одержав листа з 12 вересня з Турнова від свого брата Олекси, що співає в капелі Кошиця:

Андрію, брате!

Здається, з Америкою легше листуватися, ніж з Італією — чи листи пропадають, чи просто рідко одне одному пишемо.

Отже, наша справа стоїть так: 4 вересня Кошиць поїхав до Уряду в Галичину, щоб остаточно вирішити нашу справу. Сподіваємося всього — може й ліквідацію без грошей привезе. Грошей, здається на пів року хватить і мені, і Зіні (сестрі Є.О.), але тоді буде йти справа про те, щоб зуміти заробляти, а не лише готове проживати. Ніхто з нас, за малим винятком, не уявляє, що буде робити після «ліквідації без грошей...»

Я покищо написав до Львова листа до М. Садовського, бо знаю, що потребує він співаків. Крім того, пробую організувати чоловічий хорик із капелян, чоловік 10-12, щоб давати концерти в інсценіровці, чи то цілком самостійно, чи при якому небудь «кабаре».

Надії на скорий поворот до України ніякої, і через те треба добре подумати над тим, як заробити на шматок хліба. Які у Тебе пляни? Що Ти думаєш робити, коли кінчиться Твоя праця в Римі?

На днях рада капели написала листа до Королівської Академії св. Сіцілії, що в Італії, щоб взялись привезти капелю до себе на концерти — хоч і не ждемо позитивної відповіді.

Чи од Миколи не маєш вісток?

Андрію, напиши на ноти і слова пісню «в полумраке шахти темной ми долбили граніт...» Бери зараз і пиши, щоб уже на другий день мені вислати міг. Цією піснею зацікавився Кошиць, да і мені, може, пригодиться.

Докажи, що Ти не на тому світі і відповідай негайно.

Щось, здається, що і в Італії совдепія починається...

Зіна себе почуває добре, хоч сумує за бідними сестрами.

Коли вже будеш вільний од усього, то, може, приїзди до Чехії, де все таки дешевше, да і будемо по кабаретах співати.

Цілую Тебе і прошу писати частіше. Привіт знайомим. Олекса.

Отак прийшов кінець і нашій славній Капелі! Ясно, що ніхто їх із концертами до Італії не запрошуватиме. Тут із своїми співаками не знають що робити. А все таки — яка шкода!

18 вересня 1920.

Василько прислав Єремієву листа з 15 вересня:

Високоповажаний Пане Раднику!

Тількищо одержав Ваше листування від 10 б.м. та лист п. Радника Галіпа; надійшли до мене також депеші п. Радника Галіпа від 13 б.м. та отамана Коссака від 14.

Зо всіх цих повідомлень я зрозумів, що Панове працюють спільно; цьому я більше всього радий і за це дуже дякую Панам. Це принесло вже і значний успіх: телеграфічне повідомлення про дозвіл в'їхати до Італії, що безумовно стоїть у зв'язку з візитом до Ексцеленції Майоні.

На жаль, я буду мати змогу прибути до Риму ледве лише при кінці біжучого місяця, а не то з початком слідуючого, бо відомі Панам грошеві справи тут та в Будапешті, на остаточне позитивне полагодження яких я маю всі шанси, вимагають тут мого самого пильного догляду, а крім того, 21 б.м. мушу в гойній справі їхати до Амстердаму.

Для грошевих справ та дипломатичної діяльности місяць має занадто мало днів.

З огляду на все це я й прошу Панів і надалі в повному порозумінні, наскільки можливо, поширяти їх діяльність.

Ще вчорашнім листом доручив я банкірському дому Гарбі і К. (Берлін, Маркґрафенштрассе 36) надіслати Місії по адресі п. Радника Галіпа 11.500 лір, так, що гроші будуть там виплачені своєчасно.

В цій сумі є також 1500 лір для пресових видатків, незважаючи на те, що я до цього дня не одержав від міністерства не тільки ніяких грошей, а навіть і потвердження бюджету.

Прошу ласкаво енерґійно інтерв'юнувати в справі візи для генерала Юнакова, бо він має їхати через Італію до Парижу.

Щиро вітаю Вас, п. Радника Галіпа та п. о. Коссака.

Николай Василько.

Віденька *Воля* з 11 вересня висловлює здивування з приводу призначення Шелухина до Риги:

«На українську колонію закордоном зробило враження грому з ясного неба нове призначення тяжко хворого на нерви кол. сенатора С.П. Шелухина на Ризьку конференцію для переговорів із большевиками. Серед польських дипломатів та російських „одеситів", „чистий серцем" С.П. Шелухин відіграє ролю „білої ворони". Його нове призначення було тим більше несподіване, що недавні юридичні роз'яснення і оправдання діяльности Шевців та Макаренок закордоном ще й досі не ліквідовані. І навіть реалізуються в життя діяльності нової паризької делеґації та в статтях большевицького „Дер Абенд"-а. Цікаво знати — від чийого імени поїде п. Шелухин до Риги — чи від імени Шевця і Макаренка, які ведуть закордоном стало большевицьку лінію, чи від імени гол. отамана С.В. Петлюри і його уряду, що ввесь час бореться з большевиками? Призначення Шелухин отримав від мін. зак. справ А.В. Ніковського».

Тут же повідомлення, що «розмови поміж м-ром зак. справ А. Ніковським і членом Директорії п. Макаренком до позитивного висліду не довели», і що у Відні відбулися наради А. Ніковського з українськими дипломатами, після яких А. Ніковський «повіз до Тарнова на розгляд Ради Міністрів проєкт редукції наших закордонних місій з одночасним поширенням аґітаційної акції».

Тут же і прикрий напад на М. Василька:

Після наради з послами п. мін. зак. справ Ніковського можливі деякі зміни на окремих дипломатичних посадах. Зараз де факто майже всі представництва «Великої України закордоном обсаджені або буковинцями, або галичанами та й то другого або третього сорту. Цим самим діяльність місій, за браком офіційного визнання, інформаційна по своїй суті, зведена ад абсурдум. Бо ні буковинська, ні галицька інтеліґенція майже зовсім не орієнтується в надзвичайно складних і заплутаних питаннях сходу Европи і не знає наддніпрянської України. Та й мало зацікавлена, як вже не раз довели події і на Україні, і закордоном, у кардинальній зміні ситуації на Придніпрянщині. Найбільш корисний робітник із галицьких представників Наддніпрянської України Дм. Левицький, з незалежних від нього причин, подав до димісії. Маємо надію, що з поворотом п. міністра до Тарнова справа значно зміниться на краще.

Римська «Трибуна» з 17 вересня видрукувала замітку про телеграму нашої Місії в імені Українського Уряду до Королівського Комісара Фльоренції з висловами співчуття і жалю з приводу землетрусу, що навідав Тоскану і завдав шкоди і втрат населенню. Комісар відповів подякою від імени Фльоренції.

Мілянське «Іль Секольо» з сьогоднішньою датою висловила думку, що Польща, кинувши божевільного свого коня слідами Мазепи в українську авантюру, тільки зміцнила позьції большевиків, що зуміли застрашити селян приходом «панів».

За підписами М. Єремієва, як керуючого Місією та радника Т. Галіпа і секретаря А. Чехівського пішов сьогодні до М. Василька такий лист:

«При цьому маю честь повідомити про заходи в справі Вашого в'їзду до Італії і такий успіх цих заходів.

Для цього Місія звернулася до Відділу для Закордонних Зносин у Міністерстві Зак. Справ з усним проханням, на яке одержано від секретаря того Відділу п. Валентіні таке усне повідомлення, що „проти в'їзду нема ніяких перешкод, і, що міністерство пішле телеграму італійській місії в Відні для видачі візи". Пан Валентіні добавив, що Вас Пане После, в Італії знають, яко провідника великої партії і „знають, що Ви — Голова Української Дипломатичної Місії" і повторив, що проти в'їзду ніяких перешкод нема, і, що про те буде повідомлена Італійська Місія, але зробив застереження, що це, з огляду на дані міжнародні стосунки, не означає визнання української державности.

Цю розмову мав п. Валентіні з Радником Галіпом...»

Т. Галіп написав окремий «Доклад Радника Місії Тодота Галіпа про інтервенцію в Міністерстві Зак. Справ у Римі дня 17 вересня 1920 р.»:

«Зазначеного дня я був із п. Радником Іваном Коссаком у Міністерстві Зак. Справ, щоб представити його у Відділі Зак. Зносин у справі в'їзду Посла Василька.

Прийняв нас секретар барон Валентіні, якому п. Радник Коссак, після вступного пояснення, вручив письмо від п. Міністра Ніковського, адресоване п. Міністру гр. Сфорца, і з акредитуванням п. Посла Василька.

Прочитавши письмо, барон Валентіні сказав, що він мусить поновити зроблену вже раніше (в розмові зі мною) увагу, що між Італією і Україною дипломатичних зносин ще нема, але, що пана Василька уважають за визначного українця (de bonne marque, який тут зустріне всяку уважність [toute courtoisie]) і, що в цьому змислі повідомлена Італійська Місія в Відні. Лист буде передано Міністрові...

З цього перейшла мова на визнання української державности взагалі, при чому ми мали нагоду вказати на мирові переговори в Ризі, з нагоди яких виявляється, що обидва сусіди України погоджуються — кожний в своїй формі — з ідеєю самостійної Української Держави.

На цьому розмова, яка мала дуже сердечний характер, скінчилася...»

М. Єреміїв та Т. Галіп вислали до М. Василька новий короткий звіт про діяльність Місії, в якому, крім вже згаданих мною тут фактів, подано ще наступне:

«*Керуючий Місією М. Єреміїв відвідав Кубанську Місію, з якою встановлюються приємні стосунки. При цьому виявилося, що члени Кубанської Місії мають великі зв'язки, були прийняті в Й.В. Короля Італії і в багатьох міністрів, і, що вони можуть стати у пригоді для діяльности нашої Місії. Крім того, були зроблені візити Представнику Фінляндії Гуммерусу і деяким депутатам.*

Вислано листа до Мін. Зак. Справ у справі візи для генерала Юнакова, про що просило наше Віденське Посольство, і в справі прийняття Керуючого Місією Міністром Зак. Справ у тій же цілі...»

... Особливу увагу звернено на справу преси. *Зав'язано знайомство з Шефом Пресового Бюро при Мін. Зак. Справ п. Амадео Джаніні, який відноситься з великою прихильністю до українських справ і за посередництвом якого поміщаються в італ. пресі майже щоденно інформації про Україну. Пан Джаніні спричинився своїм впливом до того, що наші інформації поміщаються також у бюлетенях «Аґенція Націоналє«, які розходяться по всіх редакціях. До пана Джаніні заходив Радник Галіп і атташе, референт преси Є. Онацький. До цього часу* всі *відомості, які подавала Місія, були вміщені в декількох газетах без скорочень.*

Керуючому Місією вдалося притягнути до роботи здібного італ. журналіста Пескарцолі, знавця українських справ, який особисто знає Головного Отамана Петлюру, Міністра Лівицького і інш. укр. діячів. П. Пескарцолі вже працював у Місії з великою користю, але б. Керуючим Місією п. Мазуренком був відпущений через брак коштів, що дуже вплинуло на пресову службу Місії...

... Через те, що Місія необхідно потребує дактилографа, тимчасово запрошено на акордну працю п. Ніну Онацьку, яка вже перше працювала в Канцелярії Центральної Ради, в Міністерстві Зак. Справ, в Українській Місії до Парижу та в тутешній Укр. Місії для військово-полонених. Але, виплативши за працю п. Онацькій 200 лір, Місія, за браком коштів, знайшлася в неможливості оплачувати дальшу роботу п. Онацької. Такий стан речей може дуже зле відбитися на праці Місії, і тому, з огляду на силу дактилографної роботи, представляється необхідність запросити п. Н. Онацьку на постійну роботу дактилографа з платнею мінімум 600 лір місячно. Заанґажовано вже зазначеного журналіста Пескарцолі і дактилографа для італійської машини (п. Рівaнеру). П. Пескарцолі запрошено на 500 лір. Ця сума абсолютно невистарчальна навіть для італійця, але він згодився тимчасово працювати з ідейних мотивів. П. Ріванера платиться поки 250 лір.

Дуже дає себе відчувати брак відповідних коштів про що подається окремий доклад. Інші бажання й потреби подаються до відомості Високого Уряду в поодиноких випадках окремо.

Керуючий Місією М. Єреміїв. Радник Т. Галіп. За секретаря А. Чехівський.

Видатні Вчені

Олекса Вінтоняк

БОРИС ДМИТРОВИЧ КРУПНИЦЬКИЙ, 1894-1956

Тридцять років тому (5 червня 1956) відійшов у вічність видатний історик України — проф. д-р Борис Дмитрович Крупницький. Він народився 24 липня 1894 р. в Медведівці, Чигиринського повіту на Київщині. Батько його, Дмитро Юліянович, був псаломщиком. Родина в нього була велика й, щоби здобути засоби на прожиток її, працював в асекураційному аґентстві в м. Черкасах. Борис ходив до гімназії в Черкасах і зробив там же матуру в липні 1913 року. Потім вписався на історико-філологічний факультет Київського університету св. Володимира і відвідував його в 1913-1916 рр. В цьому університеті слухав виклади «російської історії» (до якої входила й історія України) в професорів М.В. Довнар-Запольського, В.Ю. Данилевича та інших. В часі самостійности української держави вислухав ще в цьому університеті зимовий семестер 1918-1919 р. У наслідок воєнних подій не було можливости дальше продовжувати студії, Крупницький вступив до української армії і в її рядах боровся за державну суверенність України. По зайнятті українських земель московськими червоними військами Борис Крупницький разом з частиною української армії пішов на еміґрацію, до Польщі, а звідси перейшов до Німеччини. У Німеччині працював у селянина, як звичайний робітник у місцевості Гіммельпфортен, недалеко Гамбурґу. Там познайомився з Марґаретою Шпрекельзен і з нею одружився.

В 1925 р. переїхав до Берліну і восени почав вчити німецьку мову в Інституті для чужинців (Institut für Ausländer) Берлінського університету. Інститут закінчив наступного року з відзначенням, що давало йому право до університетських студій у Німеччині. Крупницький використав цю нагоду і вписався на зимовий семестер 1926-1927 Берлінського університету.

Восени 1926 р. в Берліні засновано Український Науковий Інститут, якого завданням було, крім наукової діяльности, допомагати матеріяльно тим українським студентам, які студіювали на високих школах у Німеччині. Борис Крупницький, як студент Берлінського університету, одержав стипендію УНІ і завдяки тому міг продовжувати навчання. Обов'язки стипендіята були подвійні: слухати лекції і брати участь у семінарах на німецьких університетах та слухати виклади найменше двох професорів Інституту. Крупницький вибрав Д. Дорошенка і І. Мірчука.

На Берлінському університеті Крупницький слухав виклади проф. Геча, Штеліна й інших з східньо-европейської історії, подавані з російської точки зору. Знання історії України здобував Крупницький в УНІ, слухаючи лекції проф. Дмитра Дорошенка. За його порадою Крупницький вибрав

тему своєї докторської дисертації про Енґеля, як історика України. Проф. Отто Геч затвердив цю тему, що мала назву «Johann Christian von Engel und die Geschichte der Ukraine». Крупницький успішно захистив докторську працю і промувався на доктора філософії, з ділянки історії на Берлінському університеті (26 червня 1929 р.) Докторський іспит зложив «magna cum laude».

По закінченні Берлінського університету, проф. Д. Дорошенко запросив д-ра Б. Крупницького на асистента при його катедрі історії України в УНІ. Як асистент він опрацьовував історичні наукові розвідки на різні теми, друковані в українських та німецьких журналах. Деякі його праці були також зачитувані й дискутовані в семінарах УНІ. Одну доповідь — розвідка про гет. Івана Мазепу на основі сучасної йому німецької літератури, якмога поширив, і вона була прийнята для габілітації («Гетьман Мазепа в світлі німецької літератури його часу»). Габілітувався в Українському Вільному Університеті у Празі в 1932 р. з історії України та східньоевропейської історії у проф. Д. Дорошенка та проф. Д. Антоновича.

В 1933 році Крупницький повернувся до Берліну і працював як науковий співробітник і член професорської колеґії в Українському Науковому Інституті й довгі роки (1933-1945) викладав там історію України переважно в німецькій мові. Вільний час використовував для просліджування джерел відносно історії України в Пруській державній бібліотеці Берліну та в Дрезденськім державному архіві. Він захопився історією шведсько-українських відносин кінця XVII та початку XVIII стол. і, щоби можна було розслідjувати шведські архівні джерела, вивчив шведську мову.

Завдяки знанню шведської мови Крупницький простудіював шведські джерела у Стокгольмському державному архіві, які відносилися до часів Мазепи та Пилипа Орлика й написав обширну монографію про Пилипа Орлика «Гетьман Пилип Орлик, 1672-1742» (252 ст.), а також і про гетьмана Івана Мазепу в німецькій мові *Hetman Mazepa und seine Zeit (1687-1709),* (Leipzig, 1942, 260 S.). У цій книзі автор показує нам добу Мазепи не в кривому дзеркалі російської імперської історіографії, але в правдивому світлі — на тлі тодішніх політичних відносин в Европі.

В розвідці «Мазепа і совєтська історіографія» (*Український збірник,* Інституту для вивчення СССР, Мюнхен, 1955, книга 2) Крупницький документально доводить, що совєтська історіографія в ставленні до Мазепи повернулась до старих позицій російської історіографії, представляючи Мазепу як зрадника. Совєтський історик В. Шутий, наприклад, у статті «Измена Мазепы« зводить політичну діяльність Мазепи до особистої його вдачі. Крупницький пише: «Це не можна назвати дослідницькою працею, а проклямацією певних тез, у першу чергу тези про непорушність зв'язку України з Москвою» (ibid.)

Б. Крупницький в своїй студії *Мазепа в світлі психологічної методи* (Збірник І, УВАН, Авґсбурґ, 1949) подає загальні підсумки своїх дослідів:

Мазепа був українським державним мужем, а це важило більше, ніж те, що він залежав від Москви, і в очах царя, можливо, не значив більше якогось генерал-губернатора. Він стояв на чолі України, він був наступником ряду українських гетьманів, починаючи з Богдана Хмельницького. Через те і його політика була традиційно гетьманською політикою... Отже ми зрозуміємо Мазепу як історичного

діяча тоді, коли візьмемо центральною ідеєю його діяльности традиційну оборону прав і свобід України, коли подивимося на нього як на українського державного мужа, вибраного гетьмана України. З цього штандпункту і його орієнтація на шведів — головне й останній акт його діяльности — виглядатиме як крок, яким гетьман хотів закріпити права і свободи України, бо вони стояли під загрозою знищення з боку Москви...

Своїм студіям доби гетьмана Івана Мазепи та його сучасників Крупницький присвятив коло 40 праць.

Борис Крупницький, після дослідження Мазепинської доби, переходить до попередніх часів, які залишили світлу традицію української державности — доби Хмельниччини. Їй присвятив кілька статтей і зредаґував збірник «В 300-ліття Хмельниччини». Особу гетьмана Богдана Хмельницького ставить високо, як будівничого Української незалежної держави, який вдало вів складну закордонну політику в тодішніх тяжких часах для «молодої» української держави.

Дальше вивчає Крупницький добу спадкоємців Мазепи на гетьманському престолі. Присвятив їй низку статтей і опублікував обширну монографію *Гетьман Данило Апостол і його доба*» (*1727-1734*). Багато джерельного матеріялу для цієї праці знайшов у газеті «Фама», яка виходила в Німеччині в часі гетьманування Данила Апостола.

Праці Крупницького, почавши з Хмельниччини до ліквідації гетьманату, — це великий цикль з Гетьманської держави. Вони насичені ідеєю незалежної української держави та ідеєю боротьби для цього великого постуляту.

Борис Крупницький досліджував також становище православної Церкви за Гетьманської держави. В статті «Гетьмани і православна церква в Українській державі XVII-XVIII стол.» він подає огляд взаємовідносин між гетьманами і Церквою, та обґрунтовує прикладами. За часів занепаду гетьманської влади — доба гетьмана Івана Брюховецького і гет. Івана Самойловича, коли українську церкву передано під юрисдикцію московському патріярхові (1685 р.) — наступив занепад також у православній церкві. Така доля була в православній церкві і за гетьманування Івана Скоропадського, коли цар Петро І скинув з київського престолу митрополита Йоасафа Кроковського (1718). Коли гетьманська влада стояла на певній висоті (була міцна) за гетьманів Богдана Хмельницького та Івана Мазепи, українська православна церква також процвітала — мала визначно-гідне місце в Українській гетьманській державі.

Борис Брупницький належав до тихих і скромних українських науковців, що стало доповнював свої знання дослідними матеріялами. Він, чи не один із перших українських істориків, оформив історіософію української історії й написав кілька праць із цієї ділянки історичної науки: «До методологічних проблем української історії», УВАН, Авґсбурґ, 1946; «Основні проблеми історії України», УВУ, Мюнхен, 1955 (217 ст.); «Історіознавчі проблеми історії України» (збірник статтей), УВУ, Мюнхен, 1959.

Не можна оминути великих заслуг Б. Крупницького в пропаґуванні української науки для чужомовних читачів. Біля 25% його праць появилися в англійській, а здебільша в німецькій мовах. Вони друкувалися в ан-

глійських та в багатьох німецьких журналах, а також у виданнях УНІ в Берліні. Серед німецькомовних видань найбільша праця, це історія України — *(Geschichte der Ukraine von den Anfängen bis zum Jahre 1917,* Verlag Otto Harrassowitz, Leipzig, 1939, 324 S.; Zweite revidierte Auflage, Verlag Otto Harrassowitz, Leipzig, 1943, und dritte durchgesehene Auflage, Verlag Otto Harrassowitz, Wiesbaden, 1963).

Борис Крупницький, після габілітації на УВУ в Празі (1932 р.), перенісся на сталий побут до Берліну, але контактів із своєю «Alma mater» не зривав і їздив туди читати лекції з історії України. На УВУ перейшов усі наукові щаблі: 1932 р. — приватний доцент, 1941 — надзвичайний професор, 1944 р. — звичайний професор. По перенесенні Українського Вільного Університету з Праги до Мюнхену, проф. Крупницький знову читав виклади на цьому університеті (від 1946 р.) з різних ділянок нашої історії: Мазепинська доба, часи Орликів, історіософія української історії та на інші теми.

Проф. Борис Крупницький, як педагог, користувався великою пошаною в студентів і тому мав найбільшу кількість слухачів. Говорив він дуже спокійно, зрівноважено, а свої глибокі думки з історичних проблем висловлював звичайно простими словами. Для студентів був дуже приступний та радо давав вияснення на не завжди зрозумілі їм історичні проблеми та поради в писанні семінарійних праць.

Дотепер пам'ятаю дуже цікаві виклади проф. Крупницького про соціяльні проблеми в київській державі. На основі своїх досліджень вчений говорив, що в українській київській державі не було місця на февдалізм, бо в ній процвітало більше купецтво, ніж хліборобство, а февдалізм міг розвиватися лише в сільськогосподарській державі. Однак же в литовсько-руській добі в Україні февдалізм потрохи розвивався. Община в Росій, на думку Крупницького, це безперечно типовий зразок февдалізму.

Коли проф. Б. Крупницький приїжджав до Мюнхену для читання викладів на УВУ, то мешкав переважно в оселі українських колишніх політичних в'язнів та українських студентів (в «Фюріхшулє»). Разом із мешканцями, яких на кімнаті було понад 16, споживав скромну вечерю, а потім розмовляв із присутніми на різні історичні теми. Ніким не гордив, чи то це був слухач викладів на УВУ, чи то проста людина, з кожним ввічливо бесідував. Не любив так званих наукових дилетантів і часто в розмові зі мною нарікав на відповідальних редакторів «ЛНВ», що вони без його дозволу «валашили» його статті, які він давав до цього журналу.

Проф. Борис Крупницький має великі заслуги для української науки та культури й його ім'я як історика здобуло загальне визнання. В 1938 році його було обрано на закордонного співробітника Варшавського Українського Наукового Інституту і того ж року — дійсним членом Наукового Товариства ім. Шевченка в Львові. В 1946 р. стає дійсним членом Української Вільної Академії Наук та членом Інтернаціональної Вільної Академії Наук у Парижі (з 1951 р.). З 1946 р. був членом та науковим співпрацівником Науково-Дослідного Інституту Української Мартирології у Мюнхені та членом і співпрацівником Церковно-Археографічної Комісії Апостольського Візитатора для українців у Західній Европі.

Ярослав Рудницький

ДО ІСТОРІЇ УКРАЇНСЬКОЇ МЕНШОСТИ В КАНАДІ 1967-1987

Рік 1967 увійшов в історію Канади, а з цим і в історію української меншости в цій країні, як переломовий. В цьому році проголосила Королівська комісія для двомовности й двокультурности свій перший том *Рапорту* з основним пляном перебудови Канади на країну «двох народів-основників з вкладом етнічних груп у її розбудову». Комісія порекомендувала тоді Урядові Канади зміну конституції — «Брітанського Північно-Американського Акту» з 1867 року в двох секціях, а саме в секції 93 (шкільництво) та секції 133 (офіційні мови). Щодо «інших етнічних груп» у Канаді, то ціла Комісія однозгідно рекомендувала забезпечити їхні мови й культури підсекцію 5 (протилінґвіцидними ґарантіями), а автор цих рядків у своїй «заяві меншости» рекомендував статус «реґіональних (обласних) мов» українській, німецькій, італійській та ескімо-індіянським.

Після федерально-провінційних конференцій в Оттаві 1968 і 1969 рр. у справі зміни канадської конституції та після дебат у Парляменті Канади в 1969 р. новий Мовний закон — Official Languages Act (OLA) пройшов у Парляменті в Оттаві 7 липня 1969 р., а два дні пізніш його затверджено й у Сенаті. На основі цього закону англійська та французька мови набули рівних прав у федеральних установах країни, при чому леґалізовано створення «двомовних дистриктів» (англо-французьких і франко-англійських) у деяких провінціях. Щодо інших мов, то секція 38 нового Мовного закону забезпечила за іншими етнічними мовами леґальні й узвичаєні права не тільки з теперішнього часу й у майбутньому (так як рекомендувала Королівська комісія), але дозволяє повернутись й до набутих давніш (історичних) прав, які ці мови мали колинебудь у Канаді:

> Nothing in this act shall be construed as derogating from or diminishing in any way any legal or customary right or privilege acquired or enjoyed either before or after the coming into force of this act with respect to any language that is not an official language.

Таку саму формулу, як секцію 22, повторено в новій канадській конституції з 1982 р., але як суто дорадче, не зобов'язливе, положення.

В цьому останньому Парлямент і Сенат Канади пішли дещо далі як рекомендувала Королівська комісія в 1967 році.

Порівнюючи всі відгуки на рекомендації Комісії (як українські, так неукраїнські), треба об'єктивно ствердити, що єдина Українська наукова рада Канади в своєму «Блюпрінті» з 1968 р. найпрецизніше рекомендува-

ла проєкт поправки до 133 секції Б.П.А. Акту — поширення теперішніх і майбутніх мовних прав для інших етнічних груп додатком «минулих» прав дослівно:

Nothing in this section shall be taken to diminish or restrict the use, as established by past, present and future law or practice of any language in Canada.

Порівнюючи цю формулу Української наукової ради з первісною версією відповідної рекомендації Королівської комісії з 1967 р., бачимо що обидві версії різняться тільки словом past (= минуле) одна від одної. А тому, що проєкт Української наукової ради був пересланий Урядові Канади 22.I.1968 р., перед опублікованням мовного законопроєкту — «Білл С — 120», — і тому що цей законопроєкт у своїй 5-ій секції включає посилання на минулі права інших етнічних мов у Канаді, треба думати, що автори цього законопроєкту взяли до уваги згадану вище рекомендацію з проєкту Української наукової ради. Коли згадуємо про це, то хочемо підкреслити факт, що в таких справах як формлювання леґальних, а спеціяльно конституційних секцій чи підсекцій, кожне слово має свою велику вартість і окрему семантичну сферу й тому введення елементу минулости в секцію 38 нового мовного закону вважаємо за великий крок вперерд та вдосконалення первісної рекомендації Королівської комісії, що — як сказано — обмежилася тільки до теперішньости й майбутнього.

Отак, хоч не звято до уваги в новому Мовному законі дослівно меншинної рекомендації підписаного в справі «реґіональних (обласних) мов», то прийнято рекомендацію поширення мовних прав інших етнічних мов на ті права, що б у л и або й б у д у т ь у публічному вжитку в Канаді.

* * *

У зв'язку з цілою справою нового Мовного закону в Канаді важливо й цікаво зберегти для історії огляд зусиль, праці й вкладу української групи в цьому напрямі. Стосовний матеріял можна клясифікувати на такі катеґорії:

1. Рекомендації Королівської комісії, включаючи (а) співпрацю й підпис автора цих рядків під загально-комісійною рекомендацією антилінґвіцидної підсекції 5, що її наведено вище в англійській мові; (б) «меншинну» самостійну рекомендацію автора в справі реґіональних (обласних) мов», що знайшла широку підтримку в церковних і громадсько-політичних колах.
2. «Білий папір» (Вайтпейпер) Комітету українців Канади та проєкт Української наукової ради з 1968 р. Хоч основні рекомендації цих документів не були взяті до уваги ані урядом Канади, ані Парляментом чи Сенатом, то проте введення в 38 секцію нового мовного закону відсилача до минулих мовних прав дає підстави думати, що на це мав вплив «Блюпрінт» Української наукової ради Канади.
3. Поправка д-ра Павла Євчука, українця, консервативного посла з Альбертської округи Атабаска з 5.6.1969, що в окремій Парлямен-

тарній Комісії для розгляду нового мовного законопроєкту запропонував, щоб інші етнічні групи мали свої двомовні райони на тій самій засаді (10% дано-мовного населення), що французи й англійці. Ось текст цієї поправки: поправка «давала б те саме право іншим етнічним групам, тобто щоб їх мова мала певний статус там, де та чи інша група становить 10 відсотків населення» (пор. *Український Голос*, ч. 24 від II.6.1969).

В основному пропонована поправка д-ра Євчука була розробленням одного з аспектів рапорту меншости автора цих рядків, який, рекомендуючи «реґіональні (обласні) мови», передбачив тим самим «двомовні області» напр., англо-українську чи англо-німецьку в степових провінціях Канади. Різниця концепції д-ра Євчука була тільки в тому, що він звужував «області» до «районів», хоч, коли мова про українську чи німецьку мови, то вони своїм поширенням сягали б просторово дальше й ширше як англо-французькі чи французько-англійські «райони». Так чи сяк поправку д-ра Євчука згадана Парляментарна комісія відкинула й вона не дісталася навіть на форум Парляменту.

4. Крім згаданих вгорі виявів самостійного українського думання треба відмітити підтримку з боку українських кіл неукраїнських рекомендацій. В цьому огляді деякі українці виявилися безкритичними поплентачами одної (консервативної) партії, що, можливо, принесло більше шкоди, як користи українській справі в цілому. Маємо на думці поправку консервативного посла з Піс Ріверу, Дж. В. Балдвіна з дня 2.7.69 в дослівній версії:

«38. (I) Право говорити іншою мовою, ніж будь-котрою з двох офіційних мов, не буде в будь-який спосіб стримуване в своєму природньому розвитку.

(2) Кабінет міністрів може винести постанову підписати угоду з урядом будь-котрої провінції, маючи на це відповідне законодавство, з тією метою, щоб сприяти природному розвиткові будь-котрої з мов меншостей, а зокерма у вживанні тієї мови в справах освіти».

або по англійському:

38 (1). The right to speak a language other than either of the two official languages shall not be restrained or restricted in its natural development in any way.

(2). The governor-in-council may, by order in council, enter into an agreement with the government of any province which has been authorized by legislation so to do, for the purpose of encouraging natural development of any such development minority language especially as regards the use of such language in matters of education.

(Цитовано за *Winnipeg Free Press*, 3.7.1969)

Цю поправку піддержали консервативні діячі з КУК, взиваючи, між іншим, під фірмою КУК, українців Канади до відповідної «акції» обіжником екзекутивного директора з 3.7.69. Цю поправку піддержав теж консервативний сенатор д-р Павло Юзик в Сенаті 9.7.69, не висуваючи своєї власної. А в основі поправка Балдвіна не давала нічого нового, а звужу-

вала всю проблематику до «сприяння» природному розвиткові інших мов у Канаді та до шкільної ділянки, ставлячи натиск на навчання мов у школах. Вона зовсім не брала до уваги *принципового статусу* інших етнічних мов у цій країні, як «національних», «канадських», чи як там, у протилежність до ясного проєкту автора цих рядків надати іншим етнічним мовам *леґалізований статус* «реґіональних (обласних) мов» у Канаді, включаючи сюди й привілеї в шкільництві (з більшими навіть привілеями, як хотів Балдвін, от хоч би напр., український університет на кошт федерального уряду).

Для повного образу годиться теж зазначити, що несамостійність українського «офіційного» думання виявилася теж і в справі піддержки фіктивної «неконституційности» нового мовного закону, що її висунув суддя Дж. Торсон, а безкритично повторяли в деяких українських колах. Ніхто не брав цієї тези поважно.

У цілому отже бачимо, що українці в Канаді дуже живо реаґували на рекомендації Королівської комісії та офіційні заходи в справі Мовного закону. Можна навіть твердити, що українська група була найбільше зацікавлена (поруч брітанців чи французів) цією справою. Безперечно, це великий позитив.

Як неґативи можна відмітити: Поперше розпорошеність (фрустрацію) по стороні керівників КУК-у; раз висовувано невмісні концепції (25% замість 10% населення), то знову заперечувано за Торсоном взагалі «конституційність» нового законопроєкту, врешті — в протиріччя цьому останньому — піддержувано найслабшу поправку до нього (тим самим посередньо признаючи його «конституційним»).

Іншим неґативом треба вважати брак якоїнебудь самостійної поправки до нового закону з боку парляментаристів українського походження в Оттаві. Д-р Євчук не боронив своєї цікавої концепції, основаної на рекомендації підписаного, в Парляменті, інші — консервативні посли пішли сліпо за Балдвіном. А в Сенаті теж не висунуто нічого ориґінального з українського боку. Сенатор Юзик, замість дати свою власну поправку до Мовного закону, «намагався просунути поправку в тому самому дусі, яку в палаті громад пропонував посол Балдвін, але яка не пройшла» (пор. *Український Голос,* ч. 29 за 16.7.1969). За найслабший крок із українського боку треба вважати втягнення КУК у фарватер консервативної (тоді опозиційної до уряду) політики. Обіжник екзекутивного директора з дня 3.7.1969 в справі масової піддержки Балдвінової поправки до нового Мовного закону був виявом непродуманого поспіху й браку того, що німці називають політичним «фінґершпіцен-ґефюль». Це тим більше, що поправка Балдвіна не грішила геніяльністю й не ставила справи інших етнічних мов принципово: або вони в Канаді є і їм належить якийсь леґальний статус, або їх немає, а якщо є, то яке їхнє правне становище впорівень до «офіційних» мов?

* * *

Занехаявши дальшу боротьбу за конституційне забезпечення української та інших «реґіональних мов» згідно з рекомендацією меншости підписа-

ного, чи Української наукової ради в Канаді, український «естаблішмент» у цій країні заспокоївся концепцією багатокультурности, яку — як кожночасно змінну політику — прийняв Уряд Канади в відповідь на рекомендації Королівської комісії з 1969 р.

Зокрема голосним щодо багатокультурности виявився сен. Павло Юзик, собі приписуючи в багатьох випадках заслуги щодо її концепції й уведення в життя. Тим часом історичний факт залишиться фактом, а саме офіційна заява прем'єр-міністра П. Е. Трюдо 8 жовтня 1971 р. в Парляменті Канади, мовляв, політика багатокультурности, що її Уряд уводить у життя, це відповідь (response) на багатокультурні рекомендації Королівської комісії з її 4-го тому *Рапортів* із 1969 р. День опісля Трюдо повторив цю заяву в Вінніпезі на конґресі КУК (9 жовтня 1971) і це дало привід деяким українсько-канадським патріотам твердити, що політику багатокультурности Трюдо проголосив уперше на згаданому конґресі КУК (пор. Ст. Яворський у *Свободі,* ч. 217 за 13.11.1986).

Програвши на правно-конституційному форумі щодо мовного забезпечення, українсько-канадський естаблішмент взявся використовувати політику багатокультурности для навчання рідної мови в школах. Пішли в рух заяви про «ґренти» (підмоги) для підручників, учителів, конференцій і.т.п., на що Уряд давав фонди, до речі, неспівмірні до тих, які призначалися на офіційні мови. А в висліді витворилася ненормальна ситуація:

Англійська й французька мови в Канаді підпадали під *Мовний Акт* із 1969, українська й усі інші »етнічні» мови підпадали під *політику багатокультурности.* Що більше, офіційні заяви проголошували urbi et orbi що «Канада є двомовна й багатокультурна» й це спонукало автора цих рядків дати принципове вияснення на сторінках *Слова на сторожі,* ч. 8 за 1971 р. стор. 19-20:

ШКІДЛИВА Й НЕБЕЗПЕЧНА КОНЦЕПЦІЯ:

«Канада — двомовна й багатокультурна»

В дискусіях про майбутнє Канади й із цим про будучність української групи в ній висунуто багато різних концепцій. Одна з найнебезпечніших не тільки для української, але й для інших етнічних груп, це концепція Канади, як «двомовної й багатокультурної країни», тобто країни з двома «офіційними мовами» — англійською та французькою, а з багатьма культурами: крім англійської та французької, з українською, німецькою, італійською та іншими. В чому риск і небезпека цієї концепції?

В багатому на різнородність і вияви різних культур канадському житті є приклади на те, що певні етнічні групи затратили свою прадідну мову й уживають англійської при одночасному зберіганні своєї матеріяльної й соціяльно-духової культури. Отак напр. шотляндці, ірляндці, валійці, а з ними й скандинавські групи прийняли як свою «канадську» мову — англійську. Англо-французька двомовність панує в Квебеку й деяких французьких скупченнях поза ним. Від 1969 р. вона обов'язує в федеральному уряді. Поза цим є й інші види двомовности, як напр. українсько-англійська, англо-німецька, французько-італійська й т. д. Висувачи концепцію «двомовної й багатокультурної Канади», її автори обмежують мовну дійсність Канади до двох мов тільки: англійської та французької. Всі інші мови повинні за якийсь час зникнути з лиця канадської землі. Залишиться за якийсь час «англо-

французька Канада» з різними культурами без мов: українська («голубці, вареники й гопак»), польська («краковяк і мазурка»), італійська («макароні») й інші «обезмовлені» культури; для них вистачатиме англійська або французька мова, як засіб зв'язку.

Цій концепції «двомовної (англо-французької) й багатокультурної Канади» треба протиставити концепцію «багатомовної й багатокультурної Канади з двома офіційними й багатьма неофіційними канадськими мовами», коротко, «багатомовної й багатокультурної Канади».

Цю концепцію висував автор цих рядків від самого початку своєї праці в Королівській комісії (вересень 1963), з труднощами провів її в першому томі її *Рапорту* в 1967 р. й пізніш послідовно обстоював канадську «Б-Б», тобто *б*агатомовність і *б*агатокультурність у своїх статтях, заявах, меморандумах, зокрема коли йшлося про нову канадську конституцію в 1982 р. Власне після її офіційного затвердження, коли всі вдоволялися її 22-ою секцією та «багатокультурною» провізією в статті 27-ій, підписаний вів дальшу боротьбу за конституційне визнання «реґіональних (обласних) мов» у основному законі країни, а тим самим і в Мовному акті з 1969 р. У висліді цих заходів він добився одного, а саме офіційного признання, що проблема «реґіональних (обласних) мов» підпадає не під виключну провінційну юрисдикцію, а під федерально-провінційне домовлення й тим самим може бути предметом передбачених у новій конституції федерально-провінційних конференцій (письмо федерального секретаріяту з 6.12.1983).[1]

* * *

Перед українським проводом у Канаді стоїть тепер відкритою справа конституційної поправки секції 22, чи 38 в мовному законі. Її можна поставити на порядок щорічних федерально-провінційних конференцій через провінційних прем'єрів, зокрема Манітоби, Саскачевану й Альберти. Інший шлях — це вимога перед Комісаріятом офіційних мов у Оттаві, щоб «поправити» (поширити) секцію 38 мовного закону з 1969 р. Вдоволятися «багатокультурністю4" й перепачковувати під її омофором мовні справи, тоді як для англійської та французької мов є М о в н и й а к т із 1969 р. із виразною клявзулею про «інші мови» (38) це те саме, що дискримінувати ці мови й знижувати їх до рівня «другої кляси», а там до повної затрати.

Свою книжку Multiculturalism and Multilingualism in Canada — *Canada ethnica* — Канада багатокультурна й багатомовна, (Оттава 1983) автор цих рядків закінчив таким ствердженням:

Let multiculturalism remain multiculturalism, yet with a "Multicultural Act", with a 'Commissioner for Multiculturalism", but without back-door sneaking of unofficial languages into it.

Let Canadian languages be languages with provisions entrenched into "Official languages Act" by extension of its Section 38 (= Section 22 of the Constitution Act of 1982) and by changing its name to "Canadian Languages Act" under the responsibility of a "Commissioner for Language Protection and Linguistic Planning"...

Let Canada be multicultural and multilingual with two official and many unofficial (regional, enclavic, provincial, etc.) languages! (p. 62)

[1] Cf. Rudnyckiana III (Ottawa 1987), p. 48.

Грушевськознавство

В. Міяковський

ЛИЦАР НЕВТОМНОЇ ПРАЦІ[1]

Михайло Сергійович Грушевський залишив значний слід в усіх галузях науки, до яких доклав своїх рук.

Багатомовні, фундаментальні роботи з історії, соціології, археографії, історії письменства, фольклору, народнього мистецтва, що вийшли спід його пера, або зорганізовані ним, є наочний доказ поважної праці, яку провадив Михайло Сергійович.

Невеличкий будиночок на Володимирівській вул. ч. 35 — місце осідку Історичної секції та Науково-дослідчої катедри історії України — став за короткий час осередком наукової історичної думки. Сотні дослідників були зв'язані з цим осередком, десятки молодих аспірантів готувалися стати дослідниками. Михайла Сергійовича можна було бачити тут з ранку до вечора, увесь час за невсипущою працею. Власна наукова праця йшла поруч з великою організаційною працею. Його можна було бачити за читанням статтей, і переглядом коректур, які він робив між прийманням відвідувачів, а вдень і ввечері — на численних засіданнях, де він безпосередньо керував ходом роботи тієї чи іншої комісії.

В Академії наук Михайло Сергійович очолював історичну секцію, що заступила собою колишнє Українське наукове товариство (негласну академію наук) у Києві. В основу роботи секції покладено порайонове розроблення історії України. Так виникли комісії історії Київа і Правобережжя, Лівобережжя і Слобідщини, Західньої та Південної України. Крім того в складі Історичної секції працювало ще п'ять комісій, які вивчали історично-економічні відносини на Україні, історію культури, історичну пісенність та документальну спадщину минулих віків.

Друкованими органами всіх цих комісій були численні збірники, серед яких заслуговують на довгу пам'ять по собі збірники «За сто літ» з надзвичайно добірним і свіжим матеріялом до історії української національної справи в XIX віці та «Науковий збірник» — річний звіт роботи історичної секції з грунтовними специяльними розвідками. Два збірники про Київ та Чернигів становили цілу епоху в історії вивчення тих міст.

Слід також згадати, що Михайло Сергійович видавав для широкого загалу редагований ним прекрасний журнал «Україна», якого вийшло до 50 книжок.

Такий був розмах історичної науки в Києві під проводом Михайла Сергійовича за ті 7-8 років, починаючи з 1924, що їх він самовідречено віддав на працю в Українській Академії Наук.

---

[1] Стаття Володимира Варлаамовича Міяковського (1888-1972) вперше була друкована в *Українському Слові* в Києві, ч. 66 за 25 листопада 1941 року, яке появлялося за редакцією Івана Рогача. Володимир Міяковський був науковим співробітником М. Грушевського в 1920-их роках у ВУАН.

«СПРАВА ПРО ВИСИЛКИ ПРОФ. М. ГРУШЕВСЬКОГО»

Від Редакції:
У «Автобіографії» М. Грушевського подані доволі короткі відомости про його арешт в Києві в 1914 році, мовляв «Але вже з початком війни був виданий секретний наказ: коли б приїхав, обшукати і без огляду на результати трусу вислати на Сибір. Коли в середині листопаду Гр. приїхав з сім'єю до Києва, Гр. арештовано...» (*Автобіографія Михайла Грушевського з 1925 року,* Ню Йорк, 1981, стор. 27).
У київському часописі «Нова Рада» від 29 березня 1917 року (ч. 3), появилася важлива вістка про арешт і заслання М. Грушевського до Симбір'ська. З уваги на важливість цеї інформації, на основі якої можна точніше відтворити хронологію арешту і заслання Грушевського російською владою, передруковуємо без жадних змін з «Нової Ради» цю вістку.

В канцелярії київського губернатора, середи інших паперів знайдено: «Дѣло о высылкѣ професора львовскаго университета М. С. Грушевскаго вѣ Томскую губ. — No. 227».

В справі цій знаходиться виключно розпорядження про арешт і висилку проф. М. С. Грушевського. В справі з щось 10 ремарків б. начальника жандарського управління полковника Шределя до губернатора у яких він між іншим пише: «30 августа 1914 р. б. київськiй і волинський генерал губернатор запропонував мені слідкувати („установить наблюдениe") за професором львівського університету, який має приїхати до Києва, щоб його арештувати і вислати: У кінці минулого ноября було встановлено („что названный Грушевскій"), що М. Грушевський прибув до Києва і 28 ноября його арештовано».[1]

Після місяця полковник Шредель прохає губернатора задержати під арештом професора, щоб дати спромогу переглянути величезну переписку на українській мові. 7 февраля 1915 р. полковник Шредель знов пише рапорт: «З приводу „серьезной и опасной" для Росії діяльности професора Грушевського, яка звязана з численими городами, не треба йому дозволяти їхати до Томску по проходному свідоству».

Нарешті симбірський губернатор пише до київського губернатора: «22 февраля в г. Симбірськ приїхав з городовим київської гор. полиції проф. львовського университету М. С. Грушевський».

Не маючи ніяких розпоряджень від міністерства вищезгаданої особи прошу ваше превосходительство сповістити мене: звідкіля, при яких умовах, защо власне вислано Грушевського в г. Симбірск, а также якому підлягає він догляду. Київський губернатор сповістив симбірского губернатора, що проф. М. Грушевського вислано з нападу (? — надання або ви-

[1] Про приїзд М. Грушевського до Києва докладно пише в своїх спогадах Дм. Дорошенко (*Мої спомини про недавнє минуле* (*1914-1920*) Мюнхен, 1969, стор. 28-40). Проте Дорошенко не подав точного дня заарештовання Грушевського. На основі цього звідомлення тепер цю дату уточнено. Це також відноситься до його прибуття до Симбірська.

слання — Л.В.) телеграми тов. міністра внутрінних справ Джуньковского. Далі з ще переписка штаба київської войскової пиручи (? — правдоподібно округи — Л.В.) при начальниках округи Бухгольцеві і Ходоровичові.[2]

Справа жандармів і агентурні відомости знаходяться в архиві жандармського управління, який тепер переглядають.

[2] Про розмову М. Грушевського з генералом Ходоровичем, начальника штабу київської воєнної округи, згадує Д. Дорошенко в своїх спогадах, *цит. пр.*, ст. 40.

Джерела до історії Церкви

Ю. Бойко-Блохин

ВАЖЛИВИЙ ДОКУМЕНТ ЦЕРКОВНОЇ РАДИ УКРАЇНСЬКОЇ АВТОКЕФАЛЬНОЇ ЦЕРКВИ З 1941 РОКУ

Вступ

«Протокол Засідання Церковної Ради Української Автокефальної Православної Церкви 20-го грудня 1941 р в. Києві» потрапив до моїх рук у 1948 р., як до Керівника Ресорту Культури, Науки та Віроісповідань при Екзильному Державному Центрі Української Народньої Республіки. Особа, що передала мені на збереження цей цінний історичний документ, зі своєї скромности не бажала афішувати свого імени. Уважне перестудіювання тексту «Протоколу» не дає найменших підстав сумніватися в його автентичності. При всій його важливості, цей документ не був відомий історикові Української Православної Церкви Іванові Власовському та є цікавим потвердженням і деталізацією тих відомостей про церковну ситуацію на Україні пізньої осени і грудня 1941 р., які подав згаданий церковний історик в «Нарисі історії Української Православної Церкви», т. IV, частина ІІ-га, ст. 203-212.

З «Протоколу» видко, яку напружену працю, сповнену церковної і національної свідомости, провела Церковна Рада Української Автокефальної Православної Церкви у співдії з представником Київської Міської Ради на протязі короткого часу від моменту втечі російського війська з Києва.

З рядків «Протоколу» звучить християнська пристрасть і відданість Церкві з боку послідовників Митрополита-Мученика Липківського; ми відчуваємо також зневажливо — хитрувату поставу до української автокефалії з боку єпископа Пантелеймона Рудика, емісара західньоукраїнського православного архиєпископа Олексія Громадського. Останній перевів 18-го серпня 1941 р. в Почаєві т. зв. «Обласний Собор Єпископів Православної Церкви на Україні», постанов якого не визнали ні Архиєпископ Поліський Олександер, ні Єпископ Луцький Полікарп. Основним завданням т. зв. «Почаївського собору», улаштованого Архиєпископом Олексієм, було привернення українського православія під юрисдикцію церковного проводу у Москві та цькування «самосвятів», тобто священиків УАПЦ, що перед цим зазнавали переслідувань з боку совєтської влади.

На засіданні Церковної Ради 20-го грудня протистали собі взаємно дві течії: представники УАПЦ і архиєпископа Олексія. Захисники позицій Митрополита В. Липківського ґрунтовністю своєї постави, переконаністю й рішучістю перемогли духово ренеґатську позицію Пантелеймона, якому

нічого не залишалося, як звертатися до допомогу до німецько — адміністративно — поліційних чинників, в чому він і осягнув певних успіхів.

Протокол, що я його маю, є машинописною копією. Подекуди нечіткий друк машинки вдалося розшифрувати повністю. Стиль протоколу ні в чому не кореґований, але граматичні помилки усунено згідно з академічним правописом.

ПРОТОКОЛ

засідання Церковної Ради Української Автокефальної Православної Церкви.
20-грудня 1941 року.
м. Київ.

Присутні: Єпископ Пантелеймон, Секретар Єпископа священик Михайло Івасиків, Референт віроісповідань Управи м. Києва п. Остринський, Голова Президії Церковної Ради — брат Руденко Пилип, Заступник Голови Ігумен Нестор Святогорів, Члени Президії: Брат Федір Коваль, Роман Мельниченко, Василь Твердохліб.

Секретар — Брат Василь Марченко.

Члени Церковної Ради:
Протопресвітер — Петро Длугопольський.
Протоєрей — Петро Підлісний.
Священик — Федот Шпаченко.
Священик — Юрій Полещук.
Священик — Микола Саранча.
Диякон — Захарій Біденко.
Диякон — Вадим Чорноморець.
Диякон — Іван Костельник.
Брат — Яків Цебренко.
Брат — Микола Романюк.
Брат — Трохим Шекета.
Брат — Давидюк.
Брат — Кравченко.
Брат — Куценко.

Засідання Церковної Ради після загального співу молитви «Достойно єсть» та «Исполаті деспота» відкриває Голова Президії і Церковної Ради Пилип Руденко.

У вступній промові він зазначає, що предметом обговорення на цьому засіданні Церковної Ради є одно питання — визначення погляду Єпископа Пантелеймона та його ставлення до Української Автокефальної Православної Церкви і погодження роботи між Церковною Радою і Управою Єпископа щодо керівництва по відродженню і регулюванню церковного життя в Східних областях України.

Голова Президії брат Пилип Руденко інформує присутніх, що Церковна Рада УАПЦ не є якийсь заново утворений церковний орган, а є єдиний найвищий керуючий орган церкви, обраний на Всеукраїнському Православному Церковному Соборі ще у 1926 році, який мусів припинити свою роботу і ліквідуватись за вимогою і терором більшовицької влади. Тепер, зібравши частину членів Церковної Ради зі свого попереднього складу та поповнивши свій склад представниками від інших церковних угрупувань, після досягнення згоди і об'єднання всіх церковних течій в єдину Українську Автокефальну Православну — Церковна Рада відновила свою діяльність на засадах Канонів і Статуту, затверджених Всеукраїнським Православним Церковним Собором у 1921 році.

Умови роботи Церковної Ради після довгорічного найлютішого нищення святих храмів і священнодіячів більшовицькою владою, злочинні підступи і жорстокість якої не мають рівних прикладів в історії людства, тепер, на страшних руїнах церкви і всього життя Українського народу, надто важкі. Наслідком такого нищення не лишилось жодної української парафії за винятком декількох, так званих церковно-слов'янських, по суті русифікаторських. Зі всього складу священнодіячів УАПЦ — двох митрополитів, 36 єпископів та більше 3000 священиків лишилось в живих і покищо зареєстровано коло 200 священиків.

За сотні кілометрів прибувають до Києва і звертаються до Церковної Ради уповноважені віруючої людності за допомогою речами і книгами церковного культу та призначенням священиків для відкриття храмів і відновлення служби Божої. Але Церковна Рада не має змоги їх задовольнити, бо на звільнених від більшовизму українських землях не лишилось жодного єпископа, що мав би висвячувати священиків та освячувати антимінси.

Церковна Рада докладала багато зусиль до осягнення миру і згоди між ріжними церковними угрупуваннями та довела їх до об'єднання в єдину УАПЦеркву, що сталося 17 жовтня 1941 року на спільному засіданні представників цих угрупувань в управі м. Києва. Та тільки що почало налагоджуватися церковне життя, як група єпископів на чолі з архиєпископом кременчуцьким Олексієм, виходячи із своєї орієнтації на московський церковний провід, відновила боротьбу проти нашої церкви, користуючись засобами, вживаними за часів більшовизму.

Звичайно, що й ті, покищо невеликі здобутки від об'єднання, тепер зведено нанівець. Акції почаївського собору єпископів спрямовані на створення ворожнечі і заколоту серед духовенства і віруючої людности.

Прибуття до Києва одного з членів цього собору Всечесного Єпископа Пантелеймона, який зараз тут є присутній, подавало надію на те, що після обізнання з місцевими умовами, він поверне нам порушений мир і спокій. Але перші адміністративні кроки всечесного єпископа Пантелеймона чи то навмисне, чи то невільно повели до дальшого загострення відносин. Всечесний Єпископ Пантелеймон призначив священиків на Байковому кладовищі в м. Києві, безумовно знаючи, що там є уже причет священнодіячів, призначений Церковною Радою; більше того, серед призначених осіб оказався диякон Пустотін, якого Церковна Рада звільнила від служби в цьому храмі разом з іншими священнодіячами за ворожу роботу не лише щодо церкви, а й державної влади, що було доведено і кілька осіб заарештовано. Цей випадок доводить, що Всечесний Єпископ Пантелеймон, не зважаючи ні на які місцеві умови, має вже адміністративно реалізувати настанови Почаївського Собору Єпископів.

Ми звертаємось до Вас, Всечесний Отче, тут перед представниками віруючої людности одверто і щиро визначити своє ставлення до нашої Церкви, до зміцнення об'єднання всіх угрупувань і течій в єдину церкву, та в який спосіб Ви вважаєте погодити діяльність Вашої Церковної Управи з нашою Церковною Радою на майбутнє.

Єпископ ПАНТЕЛЕЙМОН: Дякую за запрошення на засідання Церковної Ради, постараюсь зробити все до об'єднання єдиної Української Православної Церкви, як сказано: «Вірую в єдину Апостольську Соборну Церкву». Почаївський Собор постановив послати мене до Києва до часу скликання Церковного Собору зі всіх українських об'єднань (єпископів, священиків, мирян), який має обрати єпископа для всієї України.

В Києві є частина віруючих, що не мають канонічного освячення. Почаївський Собор дав постанову — п е р е с в я т и т и, якщо нема канонічних перешкод. Ці повноваження я мушу виконати.

Брат Трохим ШЕКЕТА: Чи потрібно перехрещувати і всіх дітей, яких було охрещено священиками Автокефальної Церкви за всі 20 років її існування?

Єпископ ПАНТЕЛЕЙМОН: Хрестити може не кожний християнин.

Священик Федот ШПАЧЕНКО: Я служу священиком 20 років. Як будуть реагувати миряни на подію пересвяти всіх священнодіячів УАПЦ? Виходить, що всі ці роки ми тримали віруючу людність в омані, це ж дискредитеція усієї УАПЦ. З самого акту пересвяти повстане заколот, наслідки якого тяжко збагнути. Пропозиції до пересвяти це одвертий заклик до підриву завершеного об'єднання, це гасло до збудження всіх ворожих сил не тільки щодо національно-релігійного руху, але й всього українського народу, бо нам, священнодіячам, що знесли на собі 20-тирічне панування більшовизму, відомо, які сили ховались за завісою боротьби проти нашої національної Церкви. Це їх підступ і спосіб до поневолення „роз'єднуй і пануй". Я звертаюсь до Вас, Всечесний Отче, зважте на це і принесіть мир, а не заколот.

Брат Василь МАРЧЕНКО: Прошу Всечесного Отця Пантелеймона пояснити, для чого, власне, пропонується пересвята?

Єпископ ПАНТЕЛЕЙМОН: Бо нема канонічности освячення.

Священник Микола САРАНЧА: Чи було відомо Почаївському Собору Єпископів, що Всеукраїнський Церковний Собор в 1921 році вимушений був рукоположити єпископа Автокефальної Церкви за прикладом перших християн, бо екзарх Михаїл відмовився рукоположити єпископів не з канонічних перешкод, а цілком адміністративних принципів стати на перешкоді до утворення Автокефальної Церкви на Україні.

Єпископ ПАНТЕЛЕЙМОН: Я один рішити не можу, це справа собору — пересвята разом усіх загальною молитвою. Потрібно зачекати ще інших єпископів.

Диякон Вадим ЧОРНОМОРЕЦЬ: Воля усієї Церкви вище єпископських соборів. Почаївський Собор певне не знає історії повстання нашої Церкви і долі тих мучеників, що загинули за свою православну віру, за свій народ. Пропозиція Собору, це ганьба на всю нашу Церкву, на пам'ять цих мучеників. З поваги до них, ми не можемо прийняти цієї ганебної пропозиції інакше нас засудить народ і історія. Поза всякими спробами розхитати волю, народу і скаламутити спокій на Україні, Церква мусить бути і буде єдина.

Диякон Зах. ВІДЕНКО: Запитання до Єпископа. Чи вважає Почаївський Собор потрібним пересвяту і тих єпископів і священників, що мали дореволюційне свячення, а потім приєднались до УАПЦ?

Єпископ ПАНТЕЛЕЙМОН: Про це невідомо. Знаєм лише Липківську Церкву.

Брат Пилип РУДЕНКО: До УАПЦ приєднались слав'янські єпископи СЕРГІЄВ і ПРОКОПОВИЧ.

Брат Василіск ТВЕРДОХЛІБ: УАПЦ твердо стоїть на своїх засадах. Ми її вважаємо канонічною. Всечесний отець ПАНТЕЛЕЙМОН очевидно не знає історії утворення УАПЦ та ролі ієрархів Московської Церкви, що спонукали український нарід прийти до чину рукоположення за прикладом перших християн. Почаївський Собор в цілому не знає ні нашої історії, ні сучасних умов життя, з цього походить його хибна і ворожа до нас настанова. Священнодіячі УАПЦ за винятком, може, окремих осіб, не приймуть цієї історичної образи і ганьби для всього народу з боку Почаївського Собору.

Український нарід, що має коло 40 міліонів, давно визнав УАПЦеркву. Не визнали її лише вороги українського національного руху, що ховаються за запереченням канонічности Церкви. Ми переконались: Почаївський Собор не зважає на волю народу, про це свідчить призначення єпископа до Києва.

Випадок з Ваших перших адміністративних заходів щодо повернення до храму на Байковому кладовищі ворогів Церкви і державного ладу, яких було вже звільнено Церковною Радою, став гаслом до збудження ворожих сил, бо засобами боротьби їх завжди було роз'єднання, заколот а потім поневолення.

Єпископ ПАНТЕЛЕЙМОН: Священнодіячів до Байкового кладовища призначено на підставі запрошення парафії.

Брат Василіск ТВЕРДОХЛІБ: Ми мислимо об'єднання шляхом достойним нашої Церкви і наших борців і мучеників за нашу Церкву і віру. Єпископат Волині має без жадних упереджень стати до спільної служби і молитви з усім духовенством на наших Східних Землях, інакше будем чекати повернення наших єпископів, якщо хто з них залишився живим. Тоді буде каяття за розлад і протидію історичного часу.

Вороги українського народу тепер маскуються під виглядом патріотів України, тому треба вміти їх розпізнавати і викривати перед народом.

Секретар Єпископа Священник Михайло ІВАСИКІВ: У нас нема церкви слав'янської, є Українська Православна Церква. Єпископ ПОЛІКАРП — українець, учасник уряду Симона Петлюри, а прийняв єпископство Луцької катедри в еміграції.

Священник Микола САРАНЧА: Але ж він і не приймав участи в Почаївському Соборі Єпископів.

Секретар Єпископа Священник Михайло ІВАСИКІВ: Але ж його вважають канонічним. Всі парафії на Волині моляться в українській мові. Акт посвячення Липківського в єпископи треба канонічно перевірити. Німецька влада і Управа м. Києва пропонують єдність і згоду, але не через порушення канонів. За браком книжок мусимо молитись слав'янською мовою. Об'єднання може статись лише за постановою собору єпископів. Ми з єпископом Пантелеймоном служили в Троїцькій церкві в українській мові.

Протоєрей Петро ПІДЛІСНИЙ: Я священник з 1907 року. З дня розколу церкви я нестерпно страждаю, бо знаю думку і бажання українського народу. Большевики завдали найтяжчої шкоди, бо влучно застосували принцип: «розділяй і властвуй» а зрештою нищили обидві сторони. В 1921 році, коли український нарід твердо і рішуче виявив свою волю утворити свою Автокефальну Церкву, тодішні єпископи, зважаючи на відмовлення екзарха Михаїла посвятити єпископів українців і самі побоялись піти назустріч народу, більшовики скористали з цієї нагоди всіма засобами розвивали ворожнечу, підбурювали до розколу а тим часом нищили церкви і священнодіячів. Питання про пересвяту священнодіячів Автокефальної Церкви і в такий спосіб як пропонує Всечесний Єпископ ПАНТЕЛЕЙМОН, хоч мене це персонально і не стосується, я вважаю за образу для всього народу, це поновлення традиції більшовиків, це порушення миру і згоди, що вже налагоджується, це новий заколот, це, як хочете, національна ганьба.

Церковна Рада, як нам відомо, визнає усіх священників і українців і т. зв. слав'янь вона домоглась об'єднання їх в єдину церкву, вона створила єдиний церковний провід, і народ, по довгих роках тривоги за життя церкви, нарешті заспокоївся. Він задоволений, але знову, з причин, що їх важко осягнути, Почаївський Собор, використовуючи в відсутність на Східніх українських землях єпископату, нехтуючи волю народу у тутешніх священників, розпочав розкольницьку свою роботу. Які б не були цілі Собору та не благо народу і Церкви він має на увазі ставити під сумнів діяльність всієї УАПЦ, святість усіх треб її священнодіячів на протязі чверті віку, виставляючи наперекір життю і правди формальні перешкоди, це заколот, наслідки якого страшно уявити. Через Вас, Всечесний Отче, ми звертаємось до всього Почаївського Собор єпископів, урахувати це і припинити розкол. Ми все ще віримо, що Ви підете назустріч волі народу і всього духовенства у виберете достойні шляхи до об'єднання.

Священник Юрій ПЕЛЕЩУК: Представники Західніх земель України не знають умов і обставин утворення нашої Церкви, не знають причин і рушійних сил початкового розквіту, а потім занепаду життя церкви.

Було тверде, непохитне бажання народу мати свою рідну церкву, очищену від ворожих русифікаторських елементів, церкву, що відповідала б глибокому релігійному почуттю українського народу і вина екзарха Михаїла, який намагався затиснути в своїх тілесних руках благодать Св. Духа і позбавити її увесь народ. Історія Православної Церкви має тотожні випадки встановлення ієрархії шляхом, який мусів обрати український народ в 1921 році. Ми додержувались і будем свято додержуватись канонів, але ж очевидно, закиди в неканонічности нашій церкві і пропозиція пересвяти нашого духовенства це тільки форма, маневр ворогів нашої церкви, бо як можна визнавати УАПЦ і не визнати фундаторів її, мучеників за провославну віру, за свій народ? Це було б непослідовно і нелогічно. Справді, Почаївський Собор визнає УАПЦеркву, бо цього вимагає ситуація часу. Це нещиро. Я як благовісник УАПЦ знаю, як маскувались наші вороги, коли, не маючи підтримки народу, хотіли провадити боротьбу, вони під тиском народу теж визнавали нашу церкву.

Їх залишали священнодіячами, а вони відправляли службу Божу такою мовою, що дискредитувала не тільки українізацію, а і Церкву взагалі, щоб переконати в такий спосіб віруючу людність в непридатности української мови в Богослужінні і повернені до мови церковно-слав'янської. Не було в них щирости, навпаки, омана, підступи і всі засоби до заколоту, до росколу. Вони діяли на руку ворогів. Не об'єднання, а відмежування потрібно від таких священнодіячів.

На пересвяту можуть піти люди ідеологично не сталі, шкурники, а священнодіячі, що служать Церкві зі своєї духової потреби і національної ідеї, не стануть на шлях ганьби історії нашої Церкви і її мучеників.

Брат Федір КОВАЛЬ: Чи відомо всечесному Єпископу Пантелеймону про УАПЦ в Канаді, на чолі з нашим Єпископом Іваном Теодоровичем, який одержав визнання і нагороду за свою службу Церкві Христовій від Вселенських Патріярхів, чи не може це бути чинником до визнання нашої Церкви і Почаєвським Собором Єпископів?

Єпископ ПАНТЕЛЕЙМОН: Що є Теодорович — відомо, а про нагороду — ні.

Референт віросповідань Управи міста Київа, пан ОСТРИНСЬКИЙ: Ви Всечесний Отче, чули тут сповідь представників Українського народу, потрібно б прислухатись і вжити заходів до осягнення згоди, миру і заспокоєння. Українській Народ протягом трьох віків боровся і шукав своєї Долі. Коли в 1917-18 роках, народ будував свою Державу і Церкву, зрусифіковані українці все ще оглядались і боялись Москви, вони не пішли за закликом свого народу, вони утримались, вагались і довели до освяти своєї ієрархії вимушеним шляхом. Вони діяли на розпорошення, розгубленість сил свого народу більшовизм використав усе і знищив усіх. Не багато лишилось вже в живих по довгих роках нищення. Ви тут у Київі об'єднались. Зміцнюйте це об'єднання. Тепер знищено перепони до відродження УАПЦ. Ви знаєте, що на звільненних Землях України не лишилось жадного Єпископа, ні УАПЦеркви, ні слав'янської Церкви. На початку тут було дві Церковних Ради. Заходами Управи міста Київа їх об'єднано до единої волі і дії і все таки лишились боягузи, навіть серед президії об'єднаної Церковної Ради. Всі чекали Єпископа для втихомирення і розвитку церковного життя, але нема згоди, миру і спокою навіть серед Єпископів на наших західних Землях. Вони не дооцінили духу народу, чистоти релігійного почуття членів УАПЦ, вони не дооцінили значиння керівного органу Церкви — Церковної Ради. Вони обрали хибний шлях нехтування всима цими чинниками.

Певне через те Єпископ Пантелеймон не завітав до Управи міста Києва, не поцікавився нашою інформацією. Він зупинився в не належному місці, серед ворожого оточення. Ці люди, спекулюють його присутністю і близкістю, використовуючи це для загострення боротьби. Всечесний Єпископ Пантелеймон першу і другу службу Божу чинив мовою слав'янською і лише третю — Українською мовою. Це справило на суспільство прикре враження.

Призначення священнодіячів на Байковому кладовище, між иншим без запрошення Парафіяльної Ради і осіб, які себе скомпромітували сумнівною діяльністю. Це вже одверто ворожий акт спрямований проти всякого об'єднання. Я як уповноважений відділу освіти управи міста Києва мушу попередити Всечесного Єпископа — на далі погоджувати свої призначення з управою міста Києва, якщо Ви ігноруєте Церковні керівні Органи. Коли Ви, Всечесний Отче, не наважуєтесь без згоди всього Собору Єпископів вжити відповідних заходів до припинення заколоту, погодіться в найближчому часі, інакше це утворить таке становище, за яке відповідальність поляже на Собор Єпископів і в першу чергу на Вас, як представника і уповноваженого цього Собору.

Єпископ ПАНТЕЛЕЙМОН: Я розколу не хочу. Нехочу насилувати і парафії, їх бажання правити службу Божу як завгодно.

Референт ОСТРИНСЬКИЙ: Громадяне Києва є всякі, от же треба додивитись і зважити де дійсна воля Українського народу.

Протоієрей Петро ДЛУГОПОЛЬСЬКИЙ: Я старий священник, сам був членом Всеукраїнського Церковного Собору в 1918 році. Ми звертались до Московського Патріярха Тихона визнати Автокефальність Православної Церкви на Україні. Тоді Собор ухвалив Автокефальну Церкву. Другий Собор в 1921 році звертався до Екзарха Михаїла. Але ж і той відмовив як визнати Автокефальність Церкви, так і висвятити Єпископів. Я син Українського народу, для його блага, для блага України, я прагну до миру, згоди і спокою. Не віруюча людність повинна вести за собою священника — а священник повиннен бути спереду життя Церкви. От же, цей мир і спокій більше залежить від нас. Що до канонів, то не нам їх судити, ми повинні свято їх додержуватись. Не слід робити образливих хакидів оден одному: Серед нас нема славян, є Українці, що за браком книжок не можуть чинити службу Божу українською мовою. Я вірю, і покладаю надію, що єпископат найде достойні шляхи до поєднання і безболізно розвяже всі наші спірні питання.

Брат Трохим ШЕКЕТА: Москва тримала нас в стані постійного роздратовання і брат братові став ворогом. Розлам в Церковному життю, це наслідок національної ворожнечі і нетерпимости московської Церкви до української. Мовою свого народу я зрозумів усією душею, і відчув своїм серцем слово Боже вже на старости свого віку. В УАПЦеркві я знайшов чисту глибоку віру християнина. Пропозіція пересвяти священнодіячів УАПЦ — це образа нашого релігійного почуття, це національна ганьба.

Брат Василь МАРЧЕНКО: Багато віків тому, Вселенській Собор приняв канони. Життя йшло вперед. Стались великі зміни. Не в Києві виникла ідея заснування УАПЦ. Вона вийшла з глибоких надр народу, тут вона набула лише організаційних форм. Вам відомо, як екзарх Михаїл на Церковному Соборі відмовився визнати Автокефальність Української Церкви. Патріярх Тихон спершу погодився був, а на другий день — відмовився. Тоді Собор, що налічував поверх чотирьохсот представників народу з усієї України, то б то не якась група, а вся Україна, увесь народ обрав своїх пастирів і нам відомо, що ці обранці народу не зрадили християнської віри, не зрадили свого народу. Ні, вони загинули страшною лютою смертю мучеників від катів Богоненависників, ворогів віри й Церкви. Ці обранці народу були дійсно ідеалом людскости і відданости Христу і Його Церкві. Ми запросили

Вас, Всечесний Отче, на Нараду, як Архипастиря, щоб сприяти відродженню Церкви, унормуванню Церковного життя, а Ви, ці найістотніші питання часу відсуваєте і ставите на черзі питання про пересвяту наших священнодіячів. Це нечувана образа якої не сила осягнути. Щиро, от чистого серця, простягнена рука наша до єднання, не знайшла такої ж щирої відповіді, бо в угрупованні Почаївського Собору Єпископів нема тієї щирости, нема відданости нашому народу, бо живі діла цього Собору суперечать офіційним заявам. Документи діяння цього Собору збуджують усіх ворогів нашої Церкви до боротьби засобами ганебними і непристойними для священнодіяча.

Ми не зійдемо з принціпів нашого Церковного Собору 1921 року, ми не можемо піти проти тих, від цього нас застерігав велика пошана і любов до наших Архипастирів, мучеників нашої Церкви.

Пересвята наших священнодіячів, що пройшли довгий тернистий шлях знущань, гоніння, в'язниць і катувань за христову віру, за життя нашої Православної Церкви, це не достойний, ганебний шлях єднання, якого ми не можемо прийняти із за нашої поваги і любови до них. Тільке жорстокі, чужі люде, позбавлені усякої людської любови, вороги нашого народу, його національних ознак, звичаїв і чести, засліплені своєю ненавистю, можуть кинути таку образу усій нашій нації.

Брат ДАВИДЮК: Розгортання боротьби і ворожнечі серед віруючої людности, проходить тільки з ініціятиви священнодіячів. Людніть не вникає глибоко в суть розбіжностей ріжних угруповань священнодіячів, але спропагована ними підтримує те, чи инше угруповання. От же, все залежить від священнодіячів, куди вони кличуть і ведуть за собою вірних.

Ігумен Нестор СВЯТОГОРІВ: Ми не можемо ждати від Єпископів більше того, на що він має повноваження Собору, але ми можемо просити владику делегувати до Собору Єпископів і Митрополита Діонісія свого представника і разом з представником від Церковної Ради з'ясувати ці питання. На сьогодня таке ставлення Собору Єпископів до УАПЦ як ще визначено в Діяніях, за 25 Листопаду черга 34, свідчить про те, що там є просто вороги Українського народу. Звичайно, ми за об'єднання, але ж ми не маємо сходити з нашого шляху і приймати таку ганьбу. На пересвяту можуть піти авантюристи, бо їх народ гонить. Прийняти пропозицію Собору Єпископів, це буде вчинок проти волі народу і насильство над ним. Ми ще раз просимо владику урахувати всі ці зауваження, і коли дійсно є щира воля до об'єднання, то найти достойний шлях до нього.

Єпископ ПАНТЕЛЕЙМОН: Розглядає подане Діяння Почаївського Собору Єпископів за 25 листопада 1941 року, черга 34, і зауважує: «в перше бачу цей документ, там мене зовсим не було, й мою участь записали заочно», дальше читає в голос і позакінчені ніяких зауважень не подав.

Брат Федір КОВАЛЬ: Читає відозву Протоієрея Дробинського з села Шепеличі сповнену найбрутальніших образ на адресу УАПЦеркви з закликом до боротьби всіма засобами. Зауважує: «Надхненник цього ганебного вчинку, а відтак і редактор подібних документів, завдяки необачности своїх дій, є Почаївській Собор Єпископів. Ці два документи діяння Собору і ця відозва різняться лише стилем мови, суть і мета у них одна». Щоб покласти край знятому заколоту, треба домогтись негайного скликання Церковного Собору.

Єпископ ПАНТЕЛЕЙМОН: Собор має бути помістний, від усих міст.

Ігумен Нестор СВЯТОГОРІВ: Але ж до Собору потрібно хоч тимчасове погодження якоїсь платформи взаємовідносин. Може владика від себе дасть Указ всим Церквам і манастирям про запровадження в Богослужіннях Української мови, або словянскою з українською вимовою.

Брат Пилип РУДЕНКО: По звільнені наших Земель від більшовицького насиль-

ства, розкута з неволі, скрізь запанувала своя Українська мова, а тут ще тільки суперечки про мову. Нам відомо, хто ще може полемізувати в цьому вже вирішеному питанню. Нахай не покликаються на брак Українських Богослужбових книжок, книжки є, не це дійсна перешкода, вона маскується і криється поки що за цим, але ж безкарно не можно дурити народ. Що далі більше з'ясовується і визначається дійсна мета Почаївського Собору Єпископів. Ми пропонуємо, як доказ щирости в вашому співробітництві — ліквідацію байкового конфлікту.

Єпископ ПАНТЕЛЕЙМОН: Дуже дякую за інформацію, я доведу її до Собору, як він вирішить, так і буде.

Українське шкільництво

М. Мельник

ПРО КІЛЬКІСТЬ УКРАЇНСЬКИХ ШКІЛ У ВЕЛИКИХ МІСТАХ УКРАЇНИ

Читач *Літературної України* з 12-го березня 1987 р. мабуть був сильно заскочений репортажем про засідання Президії Правління Спілки Письменників України (СПУ). Репортаж цей передає гострі виступи цілого ряду відомих літераторів про жалюгідний стан української мови в школах, університетах, урядах, війську. Ось кілька цитат. І. Драч: «Увага до того, що відбувається в деяких наших школах, де українська мова і література стала таким собі предметом для глузувань і кпинів, коли розпаношисте міщанство з шовіністичним ухилом, ховаючись за щитом псевдоінтернаціоналізму, глумиться часто над тим навчання коренем, звідки воно пішло»; Д. Павличко (реагуючи на закон Хрущова про знесення обов'язкового навчання національних мов в СССР): «Відповідальність за вивчення рідної мови повинна лежати не на батьках, а тим більше не на учнях, а на державі нашій, на устремлінні нашого суспільства до справедливості і творчого життя»; О. Гончар: «Вивчати чи не вивчати на уроці рідну мову — таке питання в жодній цивілізованій країні не може постати. І не запитує ж відомча інструкція школяра, бажає чи не бажає він вивчити, скажімо, математику або передбачену мову іноземну? То чому ж ставиться під сумнів потреба вивчати мову свою материнську, від колиски рідну, чому незрілому школяреві, здезорєнтованому яким-небуть легковажним дорадником, циркулярно дозволяється нехтувати мовою Шевченка, прекрасною мовою свого народу? „Добровільний вибір"? Але фальш, лицемірність такого підходу — очевидні»; Л. Новиченко: «Маю, зокрема, на увазі поширений нині „звичай" звільняти досить значну кількість дітей від вивчення української мови, яка повинна вивчатись у всіх школах республіки».

Після того, як Щербицький в 1972 р. став першим секретарем ЦК КПУ, того рода виступи перестали появлятись в україномовній пресі.

В травні 1987 р. відбувся з'їзд учителів УРСР, та в офіційному репортажі РАТАУ[1] тільки дуже коротко заторкнено проблему русифікації шкільництва України. Там тільки загально спосіб кажеться, що «Делегати приділили велику увагу питанням вивчення російської і української мов, літератури в загальноосвітній та професійній школі. Відзначалося, що успіхи у вивченні російської мови багато в чому залежать від глибокого знання рідної, української. Обов'язок учителів — з малих років прищеплювати дітям любов до рідної мови та літератури, допомагати тим са-

---

[1] *Радянська Україна,* 19 травня, 1987 р.

мим їх моральному й духовному збагаченню».[2] У багато цікавіший спосіб реакцію учителів на русифікацію шкіл порушено в інтерв'ю кореспондента *Літературної України* з одним із учасників з'їзду.

Зокрема цікаво підкреслити, що *Радянська Україна,*[3] орган Центрального Комітету КПУ, та Верховної Ради і Ради Міністрів УРСР помістила статтю В. Русанівського, директора Інституту Мовознавства Академії Наук УРСР на тему «Плекаймо мову», де він, між іншими, каже: «Не можна змушувати людину змінювати мову свого дитинства на будь-яку іншу, але бездумно ставити під питання необхідність знати мову корінного населення тієї республіки, в якій ти живеш». Також Б. Олійник дуже різко підняв проблему русифікації у своїй доповіді на зборах всесоюзної організації письменників в Москві.

Між березнем і вереснем 1987 р. появилось багато доповідей, статтей, і репортажів на тему русифікації не тільки українських шкіл, але й усієї діяльности в Україні. Деякі автори, а то й офіційні особи, почали подавати відірвані статистичні дані у тій ділянці. Та найцікавішу інформацію можна знайти в доповіді Дмитра Павличка на засіданні Пленуму Правління СПУ, що її надруковано в *Літературній Україні.*[4] Там він подав цифри про кількість українських, російських, та двомовних шкіл у головних (обласних) містах України. При тому він завважив: «Ці статистичні дані, можливо, розбігаються з відповідними цифрами Міністерства освіти УРСР, але та розбіжність не може бути значною і суті справи не змінить». З тої завваги виходить, що того року інформацію тримають там у таємниці та що Павличко або сам зібрав ту інформацію, або дістав її нелеґально від якогось урядовця в Міністерстві. Інформація та, впорядкована після територяльних критеріїв, подана в залученій таблиці.

Статистична інформація в таблиці дійсно промовиста. Кількість українських шкіл у великих містах України становить тільки 16.6 процент усіх шкіл. Та чому не додати до українських шкіл двомовні школи? На думку Павличка, двомовні школи треба дорахувати «... до російських, бо такими вони є на практиці, а офіційно ними стануть завтра...».[5] Коли тут зробити компроміс і додати половину двомовних шкіл до українських шкіл, тоді школи ті становлять 21.5 процент усіх шкіл.

Щоб вказати на контраст між пропорцією українських шкіл і пропорцією українського населення, Павличко цитує цифри перепису населення з 1979 року відносно національного складу України. Формально, із загального числа 49,609,000 людей, 36,489,000, цебто, 73.6% становили українці і 10,472,000 подали себе росіянами. Та коли взяти під увагу критерій рідної мови, тоді показується, що 5,218,000 «росіян» своєю рідною мовою назвали мову українську. Таким чином українців в Україні було не 36,489,000, а 41,707,000, або 84.1%.

Остання цифра дійсно цікава, тим більше, що вона не є загально ві-

---

[2] *Літературна Україна* (ЛУ), 21 травня, 1987 р.

[3] *Радянська Україна,* 3 червня, 1987 р.

[4] *Л.У.,* 9 липня, 1987 р.

[5] *Там таки.*

дома. Коли її порівняти з кількістю українських шкіл, тоді вона виразно вказує на розмір насильства росіян у ділянці русифікації шкільництва. Вона теж вказує на дійсно надзвичайну ситуацію, де значна кількість українців на своїй землі боїться признатись до своєї національности.

Залучена статистична таблиця вказує також на величезну різницю між інкорпорованими в імперію українськими землями після війни, і українськими землями з перед війни. Вина в тому до великої міри української інтеліґенції на східніх землях, а зокрема українських літераторів. На жаль, надто багато із них виконували і перевиконували інструкції російського уряду в ділянці національних відносин. Під претекстом ідеологічної боротьби між комуністичними інтернаціоналістами і українськими націоналістами, вони запопадливо працювали над тим, щоб позбавити українську культуру та історію національного змісту і всіма силами пропагували серед своїх земляків, а зокрема серед молоді, суґеровану росіянами ненависть до націоналістів і любов до імперії, з якою Україна начебто злучилась навіки.

Напівофіційну відповідь на критичні виступи українських працівників культури в справі українських шкіл та української мови дав Ю. Н. Єльченко на партійних зборах київської організації СПУ, що відбулась 11 червня 1987 р. Він, між іншими, сказав:[6] «Справді, в останні роки спостерігається певне звуження сфери її (української мови) вживання, зокрема у навчальних закладах, дошкільних установах. Справедливі нарікання викликає рівень мовної культури в театрах, на кіностудіях, в теле- і радіопередачах, пресі, книжкових виданнях. Найбільш гострим у виступах окремих літераторів стало питання добровільного вибору батьками мови викладання для дітей у школі. Це право визначено законом. Воно за суттю своєю демократичне, подобається це комусь, чи ні. І розширення сфери функціонування української мови слід шукати не в звуженні законних прав громадян, а в розвитку природного потягу до рідної мови». Він теж в загальному накреслив, що адміністрація України збирається зробити для того, щоб піти назустріч нарікканням літераторів.

Це, що сказав Єльченко на тих зборах появилось в постановах ЦК КПУ із серпня 1987 р.[7] Постанови ті вказують на маленькі поступки, та вони не передбачають ніяких основних змін в ділянках, що відносяться до ролі української мови в житті народу. З тої постанови виходить, що українська мова не буде обов'язковою мовою навчання у всіх школах України, а про вищі школи та про ролю української мови в урядах та підприємствах навіть і не згадується.

Та на тому воно, мабуть, не скінчиться. Малі поступки в ділянці української мови, на які уряд СССР дозволив адміністрації України, не були спонукані великодушністю росіян, а зростаючим національним опором в Україні. Під сучасну пору не має причин сумніватись, що опір той буде рости.

[6] *Л. У.*, 18 червня, 1987 р.

[7] *Л. У.*, 20 серпня, 1987 р.

КІЛЬКІСТЬ УКРАЇНСЬКИХ, РОСІЙСЬКИХ ТА ДВОМОВНИХ ШКІЛ В БІЛЬШИХ (ОБЛАСНИХ) МІСТАХ УКРАЇНИ

	Назва Міст	Число Шкіл Українських	Число Шкіл Російських	Число Шкіл Двомовних	Відсоток Українських Шкіл
I	Тернопіль	20	3	0	87.0
	Івано-Франківськ	18	6	2	69.2
	Львів	66	26	11	64.1
	Ужгород	12	5	2	63.2
	Рівне	15	9	0	62.5
	Чернівці	15	23	0	39.
	Сума	146	72	15	62.7
II	Житомир	14	16	1	45.2
	Вінниця	10	21	0	32.3
	Хмельницкьий	9	17	2	32.1
	Черкаси	5	19	7	16.1
	Кіровоград	4	17	11	12.5
	Херсон	5	49	1	9.1
	Одеса	3	90	7	3.0
	Миколаїв	0	51	5	0
	Сума	50	280	34	13.7
III	Полтава	19	16	0	54.3
	Суми	3	20	0	13.0
	Чернигів	2	24	6	6.2
	Харків	2	156	3	1.2
	Запоріжжя	1	95	5	1.0
	Ворошиловград	0	60	1	0
	Донецьк	0	146	0	0
	Сума	27	517	15	4.8
IV	Київ	34	152	88	12.4
	Дніпропетровськ	9	125	6	6.4
	Сімферопіль	0	33	0	0
	Сума	43	310	94	9.6
	Загальна сума	266	1179	158	16.6

Завваги: I — Землі включені в СССР після війни.
II — Правобережжя.
III — Лівобережжя.
IV — Інші.

З архіву

МАТЕРІЯЛИ ДО УКРАЇНСЬКОГО НАУКОВОГО ЖИТТЯ НА ЗАХОДІ: У.І.Т., НТШ І ІНШІ НАУКОВІ УСТАНОВИ

ВСТУП

Тому два роки ми впровадили окремий відділ «Джерела до історії У.І.Т.» в якому друкувалися важливі архівні матеріяли до історії нашого Товариства (*Український Історик,* том. XXII, 1985). Ми вирішили поширити цей відділ і друкувати в «Українському Історику» матеріяли, що відносяться до УІТ й інших наукових установ, які мають пряме відношення до розвитку українського наукового життя і українознавчих дисциплін на Заході. Друкуємо тепер листування деяких видатних науковців, членів У.І.Т. і НТШ, а також інших наукових установ, які заторкують діяльність поодиноких установ і різні питання українського наукового життя. Уважаємо, що ці матеріяли являються важливим джерелом для вивчення діяльности установ і науковців, які розбудовували українське наукове життя у діяспорі. Друковані листи Володимира Кубійовича (1900-1985), голови НТШ в Европі й головного редактора «Енциклопедії Українознавства» містять важливий матеріял до діяльности УІТ і НТШ, а також заторкують питання «Українського Історика», як історичного і українознавчого журналу.

Лист Олександра Грановського (1887-1976), професора Міннесотського університету і організатора Українського Відділу в університетській бібліотеці та провідного суспільно-політичного діяча, містить важливі інформації про розбудову української архівної і бібліотечної колекції при Міннесотському університеті, а також його погляди на карпато-русинів в Америці. Листування Івана Лисяка Рудницького (1919-1984) із Любомиром Винарем відноситься в першу чергу до плянування першої наукової конференції присв'яченої історії України, що відбулася в 1987 році в Лондон, Онт., а також деяким важливим питанням української «наукової політики». Текст листів друкується без ніяких змін, за вийнятком деяких пропусків несуттєвих справ. Для кращого розуміння їхнього змісту додаємо декілька редакційних приміток. Тут треба зазначити, що професори Володимир Кубійович, Олександер Грановський і Іван Лисяк Рудницький були дійсними членами Українського Історичного Товариства і співробітниками «Українського Історика».

Редакція

Листи Володимира Кубійовича до Любомира Винара

1

Високоповажаний Пан
Проф. Д-р Любомир Винар
Бовлінґ Ґрін, ЗДА.

Сарсель 28 жовтня 1966

Дорогий Колеґо!

Вибачайте, що пізно відповідаю на Ваш лист з 29. 8. Я був в той час на відпустці і відсутній в Сарселі, а згодом робота над обома «ЕУ» поглинула весь мій час і забирає його безперестанно.

1. Пишете, щоб допоміг Вам об'єктивно насвітлити розрив Грушевського у 1913 році з НТШ. Ваша надія, що в НТШ є архіви, які насвітлили б цю справу нажаль не здійснені. Ми не вивезли зі Львова нічого; підставою нашої книгозбірні є бібліотека Українського Видавництва Краків-Львів, яке дало рештки свого майна для УВУ (гроші) і бібліотеку. На марґінесі це було т. зв. «Ґ. м. Б. Г.», в якому я мав 65% уділів... В якій стадії є Ваша монографія про Грушевського, який її зміст і розміри? Це цікавить мене тому, що НТШ має в пляні видати таку монографію (але від плянів до здійснення дуже далеко).

2. Дякую за 9-10 чч. «Українського Історика». Враження позитивне. Щоб журнал втримався, треба притягнути ширше коло українських істориків, зокрема тих, які працюють як професори в високих школах. Вимагає розбудови хроніка, рецензії, бібліографія. Очевидна річ, критикувати легко.

3. А тепер до найважливішої справи — Вашої пропозиції, щоб журнал видавали спільно НТШ, УВАН і УІТ (пишу за абеткою). Я є в принципі за тим і про це писав кілька днів тому проф. Оглоблинові. Поки пущу цю справу в рух, хочу її обговорити з Вами. З боку НТШ фірму дало б не НТШ, але Історично-Філософічна Секція; автоматично з УВАН повинна виступити Історична Секція, а не УВАН. Далі — як Ви уявляєте собі фінансування журналу? Врешті, якщо б ІФСекція була б одним з трьох видавців, вона мусіла б мати деякий вплив на обличчя журналу. Думаю, що ці і інші справи треба вияснити особисто. На марґінесі — Ви повинні залишитися головним редактором, натомість редакційну колегію треба переформувати. В принципі я за об'єднання українських наукових сил й «Український Історик» міг би бути (побіч «ЕУ») першим доказом такого обєднання...

4. Інформую Вас, що праця над «ЕУ 2» посувається досить повільно вперед. 22 зошит (гасла на «Н») появляться щойно десь в лютому, березні. Головною причиною є брак співробітників з деяких ділянок, чи слаба якість їхніх статтей. Зовсім незадовільно стоїть справа з відділом історії, зокрема новішою добою. Для прикладу — ніхто не відповідає за добу Визвольних Змагань, бо наші історики відцуралися цієї з політичного погляду так важливої доби. Дуже важко опрацювати т. зв. наскрізних гасел. Може підчас мого перебування в ЗДА відбудемо спільну конференцію в справі розподілу історичних гасел між всіма колеґами. Ще до цього часу я не можу точно сказати, коли приїду — мабуть десь на провесну 1967 р.? Я післав би Вам список всіх гасел а) з доби 1340-1648 рр.; б) найновішої, в) наскрізних гасел. Групу а) Ви опрацьовуєте і бажане, щоб Ви за короткий час опрацювали б усі гасла — їх не багато. Щодо групи б) і в) я прохав би Вас подати Ваші зауваження і вибрати ці гасла, які Ви були б згідні опрацювати.

Які новини у Вас? Як працюється на новому місці?
Очікую вісток від Вас і сердечно вітаю
Ваш
Володимир Кубійович

2

Сарсель 17 жовтня 1972.

Високоповажаний Пан
Проф. Д-р Любомир Винар
Кент, ЗДА.

Дорогий Колеґо,

Дякую за Ваші листи 30. 9. і 12. 10. Відповідаю коротко на справи.

Зошит «Українського Історика» присвячений 100-літтю НТШ. Дякую за всі інформації. Добре, що він появиться скоріше. Над моєю статтею сиджу (стаття про НТШ — Л. В.) і я не думав, що з цим буде стільки праці. До речі, писання мені якось не іде. Статтю Ви дістанете вчасно.

Працю проф. Пастернака — ми ЕНТШ, УІТ могли б видати спільно. Які є Ваші пропозиції?

Справу мого членства в Укр. Істор. Т-ві полагоджую позитивно. Це, що треба — додаю.

Справи Іст.-Філос. Секції. Дякую про інформації про «дирекцію» нової Секції. У комюніке є дві помилки: о. протоархимандрит Великий осудив розбиття ІФСекції і голосував за її єдність, ген. Шандрук не увійшов до Дирекції. Після повороту до Сарсел. проф. Янева (він є секретарем ІФСекції) спробуємо написати щось до преси (але чи вона змістить)?

Ще в справі ІФС: Лужницький є членом Філологічної Секції. Було б добре, щоб інж. Шанковський не увійшов до нової «Секції» і взяв участь у голосуванні, яке ми розписали.

Багато Колеґ не беруть участи в голосуванні. Пішлемо ще пригадки. Якщо не будемо мати абсолютної більшости всіх членів не приймемо можливого вибору.

Якщо Дирекція ІФС буде в Сарселі, нам треба зміцнити зв'язки: ІФСекції і УІТ. «Український Історик» можна розбудувати.

Про т. «Записок» присвячений 100-літтю НТШ можна думати після того, як матимемо наслідки голосування... Де Ви написали рецензію на працю п. Брика? Проф. Полонська не відповідає і мені: вік і хвороба.

Сердечно вітаю
Ваш
В. Кубійович

3

Високоповажаний Пан
Проф. Любомир Винар
Кент, ЗДА.

12. 10. 1978

Дорогий Колеґо!

Дякую за Вашого листа з 22. 9., який в вчора одержав (тут був частково і є — поштовий страйк). Справді ми давно не писали один до одного. Перейду до питань, які Ви заторкнули.

1. Я. шукав за спогадами І. Раковського, але покищо їх не віднайшов. Чи я їх Вам відіслав? Робитиму детальні розшуки. Я Вам писав, що вони до друку не надаються, серед ін. і тому, що досить однобічно представляють факти і що гірше — досить «провінційно».

Інформації проф. Падоха треба доповнити. Сарсель справді далі не може керувати ІФСекцією, бо у нас бракує сил. Тобто, ЕНТШ резиґнує з ІФСекції. Таке скупчення *всіх* секцій в ЗДА не добре (це погано), але який вихід? Ми плянували зробити восени Загальні Збори ІФСекції в Нью Йорку, але не вийшло: зробимо це на весні. До того часу появиться книга М. Шлемкевича «Філософія» з вступом і поясненнями проф. Кульчицького, а може і моя праця «Нац. статистика Галичини».

Видання «Словник Істориків України» — це добре діло; Ви могли б використати наші фото з «ЕУ». Чи в цьому Словникові будуть внесені якісь зміни, порівняно з тим, що вже появилося?[1]

Справа «АЕУ 2» не є на найкращій дорозі; найближчими днями їду до ЗДА і Канади (29-30. 10 в Торонто відбудеться конференція Редколеґії) і я маю надію, що приспішу працю. Проф. І. Л. Рудницький перебрав редакцію істор. відділу в Е.У., але пізніше відмовився. Ми матимемо двох редакторів: проф. О. Оглоблина і д-ра О. Субтельного. Звичайно прохатимо Вас написати кілька гасел. Загальну проблематику з відділу Історія Ви бачите з моїх зауважень, які Вам посилаю (окрема посилка). Вже складений каталог усіх гасел.

«Укр. Історика» я давно не бачив. Коли вийшов? Мені нічого не прислали. Матеріял до II тому «Історії УЦК» лежить в сирому вигляді.[2] Нема великої надії, щоб їх я підготував до друку. Обидві енциклопедії висмоктують весь час і енерґію. Може якийсь розділ з того твору я міг би Вам прислати. Але напишіть рецензію на 1 том (наші націоналістичні орг-ції цю книжку бойкотують, бо вона представляє правду, яка була сіра).

Буде мені приємно, якщо наша кореспонденція триватиме далі.
Сердечно Вас вітаю
Ваш
В. Кубійович

Лист Олександра Грановського і відповідь на нього

4

До: Високоповажаного Пана — 1-го серпня, 1972 р.
Д-ра Любомира Винаря, Редактора
«Українського Історика»,
Кент Університет, Кент, Огайо.

Вельмишановний і Дорогий Пане Докторе:

Я свідомий того, що я перед Вами завинив і то дуже, коли ви були так ласкаві до мене звертатися кілька разів з прозьбою стати ближче до співпраці з Вами при

[1] Ідеться про біографічний словник українських істориків. Свого часу У.І.Т. заплянувало видання двох енциклопедичних словників: 1) Словник історії України (проєкт проф. Михайла Ждана) і 2) Біографічний словник українських істориків (проєкт Л. Винара). На превеликий жаль ці два важливі проєкти до сьогодні не є зреалізовані.

[2] Перший том Історії Українського Центрального Комітету п. н. *Українці в Генеральній Губернії, 1939-1941* появився в 1975 році у видавництві Миколи Денисюка в Чікаґо. Л. Винар у своїх листах до В. Кубійовича часто згадував про потребу видання другого тому цеї праці, або його спогадів з того періоду.

Вашім видавництві, тощо. Признаюся, що для мене була це честь взяти участь у Вашому журналі, однак, я так розшарпав своє життя в минулому всякими участями, щоб запхати ту чи іншу дзюру, що мусів оглядатися на задні колеса. Не штука приналежати тут і там і мало видати з себе путньої праці, а на свій вік (в листопаді буде мені 85 літ), мені, не історикові, якось не випадало лізти в небо, коли не мав за собою відповідних кваліфікацій. Крім того, я почав розбудовувати Українську Колекцію і Архіви при Міннесотському Університеті ще в 1965 році і уважав, що коли я добре виконаю ту працю, засновуючи тут Дослідчий Центр для Українських Справ, то вже тим я себе виправдаю протягом тих літ. Українська Колекція і Архів вже дійсність, на утримання якої наш Університет видає річно приблизно яких тридцять тисяч долярів, утримуючи фахову українську бібліотекарку та уділяючи просторі окремі кімнати зі всіма бібліотечними приладами в охолоджуючомі повітрі будинку. Це вже найбільша і найкраще утримувана Українська Бібліотека в Америці, коли не у всім вільнім світі. Правда, нам багато ще дечого бракує, але факт, що сам Університет постачає багато видань своїми фондами, переплітає багато книжок та річників періодики. Точно не знаю скільки маємо книжок, але приблизно яких тринадцять тисяч книжок та всяких памфлетів, крім архівів. А що до періодики, то ми маємо кілька сот назв, споре число в повних комплетах за багато літ, хоч багато є розбитих томів. Маємо матеріяли від кілька сот жертводавців, малими та більшими пакунками. Ось на днях прийшов увесь архів від ЗУАДКу понад сім тисяч фунтів, це значить три і пів тони архівних матеріялів. Немає дня щоб щось не прийшло і то цінних матеріялів. На старість — це мій джаб — розбудовувати Українську Колекцію і Архіви для вічного збереження і наукового ужитку кваліфікованими людьми. Може це дещо мене оправдає...

Все ж таки я почуваюся до вини перед Вами і прошу у Вас вибачення.

Сортуючи свої всякі шпарґалі, я надибав багато свого власного досить цінного матеріялу. Можливо, що може частина його надається до друку. Під час війни (прошу тримати це довірочно), я опрацьовував стан всяких українських угруповань та їхні національні аспірації. Секретність тих матеріялів давно минула, та в дійсности в них нема ніяких секретів. Все ж таки то матеріял, який показує стан деяких наших організацій перед та впродовж Другої Світової Війни. Коли Ви будете зацікавлені в тих матеріялах, — я Вам можу вислати до друку, звичайно з деякими поправкам. Уважаю, що хоч цей матеріял вже постарів, все ж таки він показує той стан в свій час до приїзду нової нашої іміграції, яка основно змінила той стан. Але історично цей матеріял таки цінний.

Як бажаєте, я Вам можу вислати той матеріял до Вашого узглядненння. Буду радий як Ви його видрукуєте з редакційною заміткою. Можливо, що навіть буде варто зробити відбитку для поширення серед нашої людности та серед тих наших братів, які пропали для нас в Америці по різних російських та карпато-руських таборах. А яка то була б наша сила, як би ми національно відзискали всіх тих Карпато-росів та всі ті так звані Російські церкви, де дійсних Росіян є маленька жменька, як кіт наплакав. А Ви знаєте — до того ще може прийти, що той збаламучений народ може ще навернутися до свого прадідичного пня! Коли були отці Товти в нашім середовищі, які завели національно не свідомий наш народ під московську шопу, — то чейже можуть нині бути ідейні люди, яких моглиб той народу навернути до свого рідного народу. Ось же маєте нову і дуже цікаву проблему. А в історії все можливе. Одна людина створює великі переворoти. Було ж сказано: — Дайте мені фолкрум десь в повітрі і я посуну з місця цілий світ. Лише я вже застарий і на здоров'ї немічний, щоб братися до здійснення цієї ідеї, хоч при зустрічі з карпаторосами, та псевдо-росіянами, що й говорити по російські невміють, я їм про це тлумачу...

Вибачте, що забрав Вам дещо часу. Вітаю Вас щиро і мушу сказати, що я Вас подивляю за Вашу творчу настирливість...

З правдивою пошаною до Вас,

Ол. Неприцький-Грановський

5

7. VIII. 1972

Високоповажаний Пан
Проф. Д-р Олександер Грановський
Ст. Павл, Мінн.

Вельмишановний і Дорогий Пане Професоре,

Щиро дякую за Вашого листа — тішуся нашою майбутною співпрацею. Прошу прислати Ваші матеріяли з відповідним коментарем, а я вже поміщу редакційну замітку, якщо її буде потрібно. Найважливіше, щоб ці матеріяли були у формі машинопису (з подвійним відступом). Крім того я дуже радо видрукую частинами Ваші спогади — Ви були Пане Професоре в центрі нашого національного життя, співучасником і творцем багатьох організацій, зустрічали на своїм життєвім шляху багато цікавих людей — все це є важний історичний матеріял. В «Українському Історику» маємо окрему секцію присвячену дослідженням української еміґрації.

Крім того Пане Професоре прошу Вас вступити в УІТ, яке об'єднує істориків і любителів історії. З членської вкладки Вас звільнимо. Я думаю, що це було б дуже добре для всіх сторін.

Ви Дорогий Професоре зробили і робите велике діло в Міннесотському У-ті, яке має непроминальне значення для нас і наших нащадків і взагалі для розвитку українознавчих дисциплін в ЗСА. Я вповні собі уявляю скільки труду Ви вкладаєте в справу бібліотеки. Пані Галина Миронюк прислала статтю про нашу колекцію. Я був би вдячний за Вашу знимку може з представниками університетської адміністрації. Ця стаття буде видрукована в одному з чергових чисел У.І.

Дуже добре, що адміністрація бібліотеки іде на руку. Збирання матеріялів це надзвичайно важлива справа. Не менше важлива справа є провадження активної, систематичної наукової праці.[3] Про ці справи я згадував Вам в одному з попередніх листів. Тоді Ваш осередок ще більше скріпиться. Цій справі, якщо потрібно, я завжди готовий допомогти.

Тут в Кентському Університеті заложено Програму Етнічних Дослідів[3] і створено українську секцію. Ми не збираємо архівних матеріялів — лише публікації. Добре було б, якщо б дублікати (а їх напевно одержуєте) пересилано для нашої колекції. У свою чергу ми пересилали б для Вас наші дублікати і видання УІТ. Засадничо бібліотека дублікатів (книжки і журнали) не тримає. Це вже такий звичай, а шкода, щоб пропадали коли в КСУ ми розбудовуємо колекцію і дослідчу програму. Тому я є за дуже тісною нашою співпрацею.

Якщо ідеться про досліди — наше головне завдання це: 1. видання енциклопедичного довідника «Українці в ЗСА» (проєкт долучую і буду Вам дуже вдячний за завваги. Це думаємо зреалізувати в 1973 р. 2) Видання збірної праці «Історія Українців в ЗСА» — якщо це вдасться зреалізувати — багато осягнемо. Звичайно крім того в У.І. містимо матеріяли. Архівні матеріяли треба зробити доступними для дослідників. Найкраще їх опублікувати.

Тепер хочу Вас порадитися відносно довідника — є там розділ українське політичне життя в ЗДА і «українська культура» — до тих розділів ще немає авторів. Буду Вам дуже вдячний за суґестії.

В короткому часі буду розсилати запитник до всіх важливіших українських організацій в ЗДА (на основі запитника виготовлюємо другу частину довідника —

[3] Ethnic Research Center основано за ініціятивою проф. Л. Винара у 1971 році в Kent State University. Ця наукова установа видає журнал Ethnic Forum. Journal of Ethnic Studies and Ethnic Bibliography за редакцією основника і директора центру.

«діректорі»). Чи існує список україн. установ в Ст. Пол? Якщо так — я бувби дуже вдячний за копію. Це улегшить працю.

Дуже Вас прошу написати завваги до пляну довідника і вступити в члени УІТ.

Остаюся з правдивою пошаною і щирим привітом
Ваш
Любомир Винар

Додаток

Звернення проф. Ол. Грановського до українського громадянства

6

ДО УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

В пресі було повідомлено, що при Головній Бібліотеці Університету Міннесоти в ЗДА недавно створився окремий Український Відділ з окремим приміщенням. Цей Відділ стає основою джерельних дослідів українських проблем та студій українського вкладу в світову історію та культуру, а особливо в життя і культуру тих країн, де українці поселились більшими групами, як ось в ЗДА й Канаді, й інших країнах вільного світу. Цей великий вклад українського народу може безслідно пропасти, коли не буде науково удокументований і закріплений відповідними студіями, бо незабаром може бути запізно.[4]

Це вперше при великому й славному на весь світ американському університеті заснувалася така наукова установа, яка дає нам нагоду мати український дослідний центр. Це єдиний американський університет, що нині систематично призбирує українські друки та всі можливі архівні матеріяли для збереження та для майбутніх наукових студій в Америці, бо жодна з наших установ не має ні відповідних фондів, ні гідного приміщення, ні спроможности фахового упорядкування, потрібної опіки, ні професійно-бібліотекарського закаталогування призбираного матеріялу, без чого не можливо уживати хоч би й найкращі книгозбірні для наукових цілей.

Тому звертаюся до вас з проханням — допомогти Міннесотському Університетові розбудувати джерельну українську бібліотеку власне тому, що він сам бажає нам допомогти і якраз тоді, коли так багато цінного українського матеріялу пропадає без сліду. Зрозуміймо велику вагу цієї справи, доки не запізно. Не розпорошуймо свого майна по всяких осередках, що не спроможні фахово утримувати бібліотеку. Дослідники не протопчуть стежки до не упорядкованих і їм не знаних книгозбірень і навіть дуже цінний матеріял буде занедбаний та не використаний для наукових студій.

Всім відомо, що дуже багато цінних книжкових та архівних скарбів наших нищаться по приватних закамарках чи по організаційних шафах без доцільного ужитку і часто пропадають.

[4] Проф. Ол. Грановський бажав розбудувати при Міннесотському університеті науковий українознавчий центр. Треба згадати, що адміністрація даного університету позитивно ставилася до цього проєкту. З цього проєкту нічого не вийшло — подібний дослідчий центр створено при Гарвардському університеті. Проте заснування українознавчої бібліотеки і архівного фонду при Міннесотському університеті має вийняткове значення для дослідів української еміґрації і української спільноти в Америці.

Щоб зберегти історію нашого життя та видатні надбання еміґрації, щоб задокументувати наш великий вклад в культуру й життя прибраних країн, постараймося усе зібрати в одному центрі, який вже створився при Університеті Міннесоти. Подбаймо, щоб наша історія на вигнанні і наш вклад у розвиток країн, в яких довелось нам жити, не пропали марно. Навіть найдрібніші друки, листування чи протоколи потрібні для всебічних студій нашого життя особливо ж в ЗДА й Канаді, де наша спільнота велика й заслужена.

Призбируйте все, що маєте, із старих та нових книжок, журналів чи газет та всякого іншого матеріялу як — програмки, летючки, календарі, ювілейні альманахи, циклостилеві видання і т. п., бо вони відзеркалюють наше життя, — і надсилайте їх без проволоки, добре упакувавши, поштовими пакунками до Університету, адресуючи:

Ukrainian Collection
Immigrant Archives
University of Minnesota Library
Minneapolis, Minn. 55455 USA

Університет поверне вам кошти пересилки з подякою. Нехай і ваше ім'я буде записане в анналах розбудови Української Бібліотеки і дослідчого центру.

З вірою у вашу допомогу та з подякою за вашу увагу, з глибокою пошаною

Травень, 1966

Д-р Ол. Грановський
Професор Університету Міннесоти

Листи Івана Лисяка Рудницького до Любомира Винара

7

Д-р Любомир Винар
Кент, Огайо

6 листопада 1976

Дорогий Колеґо:

Перепрошую, що на Вашого листа з 6 жовтня відповідаю з місячним опізненням. Я дуже занятий, крім цього я хотів справу плянованої історичної конференції переговорити з колеґами Бараном і Ґерусом. Саме тиждень тому я був у Вінніпеґу. Я розказав Баранові й Ґерусові про наші пляни й вони поставилися до цього дуже позитивно. Я теж написав до Пріцака. Але він, як знаєте, тепер поважно хворий і тому не знаю, чи можна від нього сподіватися швидкої відповіді.

Я в засаді погоджуюся з усіми Вашими суґестіями, крім одної. Вважаю за недоцільне, щоб до організування конференції притягати УВАН і НТШ; це тільки ускладнювало б справу, не даючи конкретних користей. Якщо за конференцію відповідатимуть оба Інститути (приймаючи, що буде можна договоритися з Пріцаком) та УІТ — то це дасть імпрезі достатньо поважну «фірму» й рівночасно забезпечить її ділову ефективність.[5]

Треба буде устійнити програму конференції, теми доповідей, добір доповідачів,

[5] Любомир Винар, ініціятор цеї конференції і Управа У.І.Т. заступали думку, що до її організації треба запросити НТШ і УВАН. Представники українських інститутів при Альбертійському і Гарвардському університетах були проти цеї пропозиції.

вирішити питання щодо місця і т. д. Тут виринає ціла низка складних і відповідальних проблем, які годі розв'язати листовним шляхом. Пропоную, щоб на весні 1977 ми з'їхалися для переговорення й вирішення цих справ. Про час і місце такої зустрічі тепер ще передчасно говорити, бо це залежатиме м. ін. теж від стану здоров'я Пріцака. Бачу щодо цього такі дві можливості. Навесну (у квітні або травні) в Едмонтоні відбудеться конференція присвячена станові та завданням в області українсько-канадійських студій, це організує Лупул. Я йому запропоную, щоб на конференцію запрошено Вас, з доповіддю про українські етнічні студії в США. Це оплатило б Вам дорогу до Едмонтону. Коли б Пріцак не мав змоги прибути тут у тому часі, ми з Вами мусіли б його відвідати в Гарварді. Чи це Вам відповідає?

Матеріяли конференції треба буде доконче видати в формі окремої публікації.

Переходячи до інших порушених Вами питань. — В найближчому часі чекаємо в Едмонтоні Фіґоля, з яким буде обговорений проєкт умови між Сарселем і КІУС у справі АЕУ 2. Згодом для підписання умови приїде тут сам Кубійович. Між Сарселем і КІУС виникли деякі розходження, викликані головно тим, що проф. К. не уявляє собі конкретно умов, серед яких нам доводиться працювати. Він, напр. не розуміє, що фінансове господарство Інституту переходить через офіційні університетські канали, перебуває під наглядом університетського контрольора і тому ми мусимо в цих речах дотримуватися форм, що їх від нас вимагає університетська адміністрація. Вірю, що ці непорозуміння розвіються, коли прийде до особистих розмов. — Останнього номеру У.І. я досі не отримав. — Добре пам'ятаю про обіцяну дискусійну статтю з Шанковським і мені самому на цьому дуже залежить. Але я тепер такий перетяжений, що мої власні роботи покищо мусіли відступити на бік. Постараюся мою обіцянку виконати при найближчій можливій нагоді.

Дружина дякує Вам за привіт і просить передати Вам її поклін.

Щиро Вас здоровлю,
Іван Лисяк-Рудницький

8

12 квітня 1977

ВПоважаний Пан
Д-р Любомир Винар,
Кент, Огайо

Дорогий Колеґо,

Давно ми з Вами не обмінювалися листами. Я був увесь час дуже занятий, бо працюю цього академічного року з подвійним навантаженням, у Департаменті історії й Інституті. Це відбивається на моїй кореспонденції. А втім маю супроти Вас чисте сумління, бо Ви не відповіли мені на листа, писаного в січні. Сподіваюся, що Ви не хворі та що коло Вас усе впорядку. Недавно дозволив я собі вислати Вам примірник моїх «Листів Осипа Назарука до Вячеслав Липинського». Чи книга дійшла до Ваших рук?

Пишу Вам сьогодні у важливій справі: підготовчої наради до майбутньої історичної конференції. Пропоную, щоб нараду відбути в травні в Торонто, використовуючи ту нагоду, що чимало людей з'їдеться на імпрези КІУС — конференцію членів-кореспондентів Інституту та наукову сесію. Як Вам відомо, ці імпрези мають відбутися 19 і 20 травня.

Ви вже отримали повідомлення й запрошення від кол. Лупула. Інститут поверне Вам кошти подорожі й готелю. Але в листі Лупула є одна фактична помилка: нарада істориків відбудеться не 18 травня, але наступного дня, в четвер 19 травня, ввечорі. Прошу Вас це мати на увазі.

Оскільки думка про історичну конференцію була Вашою ідеєю й ініціятивою, пропоную, щоб на торонтонській нараді Ви виголосили основну, програмову доповідь, в якій була б виложена концепція та загальна програма майбутньої конференції. Якщо б Ви завчасу прислали текст доповіді, або бодай її тези, то ми це розмножили б для роздачі учасникам наради. Це послужить як субстрат для дискусії і практичних висновків. — Чекатиму Вашої якнайшвидшої відповіді, чи Ви згідні з цією пропозицією.

Пріцак очевидно не зможе приїхати до Торонта. Але вибираюся під кінець цього місяця (27-30 квітня) до Гарварду, на конференцію про Австро-Угорську монархію, яку організує Франк Сисин. При цій нагоді говоритиму з Пірцаком. Крім цього на торонтонській нараді мабуть будуть Ігор Шевченко, Орест Субтельний і може ще дехто з гарвардців.

З щирим привітом,
Іван Лисяк-Рудницький

9

Едмонтон, 7 серпня 1977

Дорогий Колеґо:

Дуже перепрошую, що я так довго не відзивався: був занятий деякими спішними роботами, які мене абсорбували.

Затримка зі зворотом коштів за поїздку до Торонта була спричинена тим, що секретарка Інституту, яка полагоджує ці справи, була а відпустці. Але в міжчасі Ви вже повинні були отримати належність.

Книжечку про Томашівського я дістав. Дякую.

Переходжу до питань, зв'язаних із майбутньою історичною конференцією. Можу поділитися з Вами двома важливими успіхами:

1. Шевченко офіційно повідомив мене, що Гарвардський Інститут погоджується обняти патронат над конференцією, разом з КІУС та УІТ, і призначив — на мою пропозицію — Франка Сисина представником УНІГУ у підготовчому комітеті. Таким чином підготовчий комітет складається з Вас, Сисина й мене.

2. Бувши у Фредеріктоні на з'їзді КАС, я підніс перед управою КАС питання, чи можна б нашу історичну конференцію організаційно об'єднати з черговим з'їздом КАС. Ця пропозиція була принята. (Головою КАС на 1977/78 є Потічний, а секретарем Б. Гарасимів; ця обставина, очевидно, дуже улегшувала ситуацію.) З'їзд КАС відбудеться в днях 28 травня — 1 червня 1978 на кампусі Ю. оф Вестерн Онтаріо, Лондон, Онт. Отже в тому місці й часі буде теж наша конференція. Іншими словами, українська історична конференція відбудеться в формі паралельних сесій під час з'їзду КАС і буде включена у програму з'їзду. Це не перешкаджатиме тому, що ми зможемо окремо надрукувати програму нашої конференції й поширювати її в українських колах. На мою думку, таке улаштування має для нас великі вигоди: Ми не мусітимемо самі турбуватися технічними справами приміщення і прохарчування для учасників конференції; українські науковці з Канади, що всі є членами КАС, матимуть оплачені кошти подорожі й побуту; можна буде розраховувати на більшу участь у сесіях неукраїнців.

Таким чином забезпечені технічно-організаційні передумовини конференції. Крім цього, по узгідненні з проф. Лупулом, можу Вас поінформувати, що КІУС бере на себе таке фінансове зобов'язання: усім активним учасникам конференції (доповідачам і коментаторам) КІУС оплатить кошти подорожі й побуту на гонорарі в висоті $100.

Зате досі нічого не зроблено у справі програми конференції, — з одним винятком: Шевченко погодився бути промовцем на бенкеті, але досі не подав теми...

Тепер перед нами найважливіше й найтяжче завдання: підготування самої програми. Мої конкретні суґестії залучую на окремому листку. Прошу ласкаво висловитися до цього й подати зі свого боку Ваші пропозиції щодо тем сесій і добору доповідачів...

Дозвольте мені не погодитися з Вами, що дилема «конференція українських істориків», чи «конференція історії України» — абстрактна. На мою думку, ця дилема зовсім реальна. Ідеться передусім про сам *стиль* імпрези. Мій погляд на цю справу Вам відомий: вважаю, що нас треба відсепаруватися від «еміґрантського» стилю, а зате пристосуватися до норм, що приняті в північно-американському академічному світі. Напр. є доцільним, щоб ціла конференція була проведена на англійській мові. Крім цього треба старатися притягнути по змозі багато неукраїнців. Щоправда досі, на жаль, нема таких учених неукраїнського походження, що вибрали б українську історію як свою основну наукову спеціяльність. Але всетаки існує низка людей, що займаються українською історією марґінально, або що працюють над зближеними проблемами. Інтерес нашої «наукової політики» вимагає, щоб таких чужинецьких науковців заохочувати до більш активного зацікавлення українською історією. Саме під цим кутом укладав я проєкт програми, дбаючи про те, щоб у кожній сесії змішати українських і неукраїнських учасників.

В часі триденної конференції, очевидно, неможливо вичерпати цілу проблематику української історії й історіографії. Тому ми не можемо змагати до якоїсь всеохопности. Треба зосередитися на кількох вибраних темах, які науково інтересні та для яких існують потенціяльні доповідачі.

Ще слово до питання, про яке була мова під час зустрічі в Торонто й до якого повертається в Вашому останньому листі. Вважаю, що коли над історичною конференцією обіймуть патронат три установи, — УІТ, УНІГУ і КІУС, — то це вповні вистачає. Не бачу ніякої потреби, щоб притягати до цього ще інші установи, зокрема УВАН у Канаді та Історично-Філософічну Секцію НТШ. З ділової точки зору це зовсім неоправдане, бо участь згаданих установ не причинилася б нічим до збагачення змісту конференції, або до піднесення її поваги. В науково-організаційних питаннях я завжди дотримуюся функціональної методи і я є принциповий противник усяких «шопок» та «показухи». Ми не можемо керуватися тим, що є, мовляв, люди з претензіями й амбіціями. Я добре знаю амбіціонерство багатьох наших компатріотів і колеґ, але вважаю це за явище хворобливе, якому не слід потурати. Чи не думаєте самі, що було б смішно, коли б триденну конференцію спонзорувало аж *п'ять* організацій? Але в такому випадку, чому тільки п'ять? Чому не притягнути ще УВАН у США, НТШ, НТШ у Канаді і ще цілу низку інших наукових, півнаукових і псевдонаукових українських організацій і установ? Я є рішучим противником таких «ярмарків»! Кажучи по-німецькому, ми повинні ставити на першому місці «Зайн» («буття», себто внутрішню суть і зміст), а не «Шайн» («видимість», себто парадний і церемоніяльний бік, яким так любуються наші земляки). В україньскому еміґраційному житті вже й так забагато всяких фікцій, якими не обдуримо нікого, крім хіба самих себе. — Вибачте, що я трохи погарячився, але для мене дана справа має принципове значення. Надіюся, що зможу Вам промовити до переконання моїми арґументами...

На наполегливі пропозиції проф. Кубійовича я — по довгих ваганнях — врешті погодився взяти на себе відповідальність за редагування історичної частини АЕУ2.[6] Вам не буде тяжко зрозуміти, чому я не хотів себе обтяжувати такою великою, відповідальною й невдячною працею. Але я почував, що не маю права відмовити проф. Кубійовичу, якого дуже шаную. Крім цього зобов'язувала мене обставина, що Канадський Інститут перебрав патронат над абетковою, англомовною Енциклопедією. Очевидно, успіх цього великого й рисковного почину залежатиме від того, чи він буде підтриманий колективним зусиллям наших науковців. Зокрема, розраховую теж на Вашу допомогу, — як автора поодиноких статтей і консультанта, — і сподіваюся, що Ви мені в цьому не відмовите.

Від 11 до 24 ц. м. будемо з дружиною в Гантері, де мене запрошено до участи в т. зв. літньому семінарі УВАН. В Гантері буде в тому часі теж кол. Сисин і я обговорю з ним питання стосовно майбутньої історичної конференції. Було б побажаним, щоб Ваші пропозиції в цій справі Ви прислали в другій половині серпня, бо в вересні треба буде писати до проспективних доповідачів. Програма конференції повинна бути цілком готова до кінця жовтня.

Коли я бачився з Вами в Торонто, Ви мали з собою число «Українського Історика» за 1976, але я його досі не одержав, хоч на нього дуже цікавий. Чи не можна б друк журналу перенести до Північної Америки? — Я не забув про мою обіцянку написати статтю для У.І. — дискусію з Шанковським у зв'язку з моєю книжкою, «Між історією й політикою». Але я не встиг цього зробити цього літа. Сподіваюся, що знайду на це час продовж надходячого академічного року. — Буду зобов'язаний, коли подбаєте про зрецензування в У.І. тому листів Назарука.

Щиро Вас вітаю,
Ваш
Іван Л.-Рудницький

10

4. IX. 1977

Д-р Іван Л. Рудницький
Едмонтон.

Дорогий Колеґо,

Щиро дякую за Вашого листа, відбитку з Вашої праці і проєкт нашої конференції. У міжчасі вислав я Вам відбитку праці про Грушевського і мою працю про ранню козаччину.

Отже в першу чергу про наші офіційні справи, справи зїзду. Як бачу Ви заступаєте думку про конференцію, а не зїзд. Отже профіль даної імпрези буде дещо інший, як порівняти із запроєктованим першим зїздом українських істориків. УІТ буде «коспонзорувати» цей зїзд. Це, що конференція відбудеться протягом зїзду КАС — це добре. Також добра новина, що КІУС бере на себе фінансове зобов'язання.

Якщо ідеться про програму конференції і Ваш проєкт то маю декілька суґестій. Отже відносно програми — очевидно усі установи (спонзори) можуть подавати своїх членів, які могли б виголосити доповіді або проводити сесіями. Засадничо

[5] Іван Л. Рудницький у відносно короткому часі відмовився від редакторства історичного відділу англомовної Е.У. Див. лист В. Кубійовича до Л. Винара від 12. 10. 1987 р., документ ч. 3.

гадаю, що модератори не можуть бути рівночасно коментаторами-дискутантами. В нас є досить людей, щоб цих функцій не мішати. Це зокрема є важне коли модератор має координувати сесію і бути невтральною особою між доповідачем і дискутантом. Так завжди водилося на всіх значніших зїздах.[7]

Сесія 1 — історіографічна. Доповідь Пеленського О. К. На цю тему він вже писав раніше; 2-а доповідь дає образ стану української історіографії у західному світі — провізорично можна зарезервувати для мене. Натомість доповідь про архіви в УССР не дуже підгодить до тематичного профілю сесії. Краще було б дати про трактування української історичної проблематики в працях амер. і канад. та европ. істориків — доповідачем міг би бути Субтельний або можна б звернутися до Тіллета (до речі він також бувби добрим дискутантом). Якщо ідеться про хронологічні рамці істор. студій — то треба мабуть взяти період від 1945 по 1977 рік. Місце модератора — може бути Субтельний або хтось інший (Субтельний тоді від УІТ).

Друга сесія-О. К. До Богдана самі зверніться. Думка про Когута добра. Напишіть докладніше про Патрицію Герл. — які є її праці в цій ділянці.

Третя сесія. Бракує «чермана». Доповідь Пріцака О. К. Відносно другої теми — можливо треба попросити когось з Вінніпеґу (чомусь Ви виключили вінніпезьців, напр. Ґеруса або з Монтреалю Сербина?).

4-а Сесія. Бракує «чермана» — можна б взяти Олександра Барана. Друга тема досить широка (може можна б її хронологічно обмежити — не знаю чи Л. Гайда на себе її візьме — хоча це є добрий вибір. Також можна до уваги ще брати Субтельного, якщо не візьме участь з другою доповідю.

Пята сесія — О. К. Як бачу Ви не маєте жадної доповіді в цьому провізоричному пляні. Якщо ідеться про членів УІТ, яких можна взяти до уваги на позиції предсідників, доповідачів або коментаторів-дискутантів то подаю слідуючі прізвища: М. Антонович, Т. Гунчак, О. Субтельний, Р. Сербин, О. Ґерус, О. Баран — можна ще знайти і інших.

Тепер кілька думок щодо стилю імпрези і Ваших деяких думок про норми прийняті на нашому контененті. Перша, здається, «нормальна норма» це є те, щоб доповідачі і дискутанти були *спеціялістами* в тих ділянках, які реферують. Це відноситься до українських і неукраїнських учасників. Отже прямо треба подивитися на науковий доробок тих людей — їхні друковані праці. І це повинен бути основний критерій. Я ніколи до цих справ не підходжу механічно — себто хтось викладає кілька курсів на університеті і вже є «спеціялістом» від української історії. Таких «спеців» маємо досить — але власне це є сумне явище. Деякі люди, звичайно є закохані в самореклямі — але це не має нічого спільного із їхніми конкретними науковими працями і. т. д. Я гадаю, що таких ситуацій нам треба уникати — це лише нас компромітує. Звичайно, якщо це не є зїзд, тоді «конференція історії України» себе виправдує. Хоча Ви також пишете, що на жаль тепер не маємо неукраїнців, які б присвятили себе спеціяльности історії України. Вже пора, щоб були деякі, які б не лише досліджували український історичний процес доривочно або на марґінесі російської історії.

Відносно мови — тут я з Вами не погоджуюся. Пригадуєте собі ситуацію в Бенфі і підчас нашої останної зустрічі в Торонті. На деяких сесіях в Бенфі дискусія провадилася також і в українській мові. Натомість дві доповіді в Торонті (Біди і Барана) були виголошені в анг. мові перед *виключно українською публикою.* Це

[7] Докладніше про ґенезу і запроєктовану програму з'їзду в статті Л. Винар, «Перший загальний з'їзд українських істориків: зауваження до програми з'їзду», *Український історик*, т. 14, ч. 1-2, 1977, стор. 102-106.

троха смішно — частина присутніх навіть добре не розуміла цеї урядової мови... але, як кажуть, що край то обичай. Вже пора, щоб університетські установи, які повстали для збереження або розвитку української культури ставили на одному рівні українську і англійські мови. А ці англомовні спеціялісти про яких пишете напевно мають достатне знання української мови. Звичайно тут не є справа в механічному «переголосуванню» цеї справи — але ідеться про належне місце для української мови. *Не мусимо завжди пасти зади і самі себе так би мовити упосліджувати.* Здається, що і Ваш Інститут створений частинно для того, щоб продовжити життя української мови в Канаді...

Часами деякі українські доповідачі, так говорять англійською мовою, — що не дуже пізнати, яка це мова... Так було на кількох зіздах АГА і AACCC — але це вже інша справа. Здається, що ми всі могли б дечого навчитися від канадських французів. Розвиток української наукової термінології поза межами України є надзвичайно важливий — проте це занедбана ділянка. Я також є проти «шопки» і «показухи», подібно, як Ви. Проте не все є шопкою. А часами ці «шопки» не лише розквітають серед еміґрантів — але і в поважних університетах. Були випадки, що українську мову вчили люди, які не мали відповідного знання і нею навіть не розмовляли. Проте були спецами по російській мові. Оце одна із тих «шопок» на яку навіть ніхто відповідно не зареаґував, щоб не образити «високого маєстату» відомого амер. університету... Проте це лиш на марґінесі. Не було б «українського ґетта»... не було б потреби творити і певних наукових установ українознавчого характеру.

Я також поділяю Ваші думки про «амбіціонерство багатьох наших компатріотів і колег» — але не вважаю це за явище хоробливе, як пишете, лиш негативне. Такі хвороби існують не лише серед українців. Отже різні «шопки» існують, а деякі «академіки», які в приватних розмовах з погордою ставляться до «українського ґета» — вирішили добре видоїти тих «зацофаних» і «упосліджених»... і це роблять доволі успішно. На цю тему можна б багато писати і деякі справи уточнити — проте тепер того не буду робити. Проте було б добре, якщо б ми бодай трохи прийняли думки Грушевського про відношення провідної верстви до народу, вагу української мови і т. д. (це з 1900-их рр.). Тоді може рівень нашого громадського і наукового життя був би інший. Колись може на ту тему напишу.

А тепер про інші справи — тішуся, що Ви перебрали редакторство анг. ЕУ — це є конкретна справа. В українській ЕУ маю до яких 160 гас. (зокрема менші). Це є невдячна робота — але потрібна. Тому я допомагав Кубійовичеві, як міг. Звичайно, як конкретніше напишете про що розходиться — тоді Вам дам конкретну відповідь. Засадничо обіцяю Вам допомогти у міру моїх сил. Свого часу пок. кол. Ждан видвигнув справу видання *Словника української історії* і її УІТ удобрило. Лише УІТ не має належних фондів. Ви нічого не пишете про бібліографію.[8] Я гадаю, що «ґрент» причинився б до відносно швидкої появи цього потрібного видання. Я заступаю думку, що нам треба спершу концентруватися на фундаментальних працях, а опісля на інших. Отже це справа нашої «наукової політики» — себто дбайливого плянування. І лише тоді зможемо говорити про конкретні успіхи.

Вибачте, що я розписався. Вірю, що Ви мали гарні вакації. Щиро вітайте Паню Лесю.

З дружнім привітом
Ваш
Любомир Винар

[8] Лисяк Рудницький переписувався з Л. Винарем в справі видання нарису української новітньої історіографії (XIX і XX стол.) і бібліографічного довідника історії України. Він мав надію, що Л. Винар опрацює ці фундаментальні видання із допомогою дотації від КІУС в Едмонтоні. У тому часі д-р. Л. Винар був зайнятий іншими науковими проєктами. Ці проєкти дальше є актуальні і можна надіятися, що УІТ у співпраці з КІУС або іншими установами їх зреалізує.

Документація

+Олександер Стовба

НАСИЛЬНА РЕПАТРІЯЦІЯ

Вступ

Понад 40 років тому, після Другої світової війни, в історії української еміґрації був період, який можна назвати насильною репатріяцією до СССР. Період почався від травня 1945 року в англійській, американській та французькій окупаційних зонах Німеччини і характеризувався інтенсивним примусовим вивозом «совєцьких громадян» до СССР принаймні до січня 1946 року. В 1946 році ця інтенсивність сповільнилась та притупилась, хоч совєтські репатріяційні місії перебували у згаданих зонах аж до 1949 року. Переконуючи всіляко своїх «аліянтів», совєти старалися вивезти до СССР якнайбільше людей, особливо українців та козаків, хоч ті люди ще в час війни фактично зреклися так званого «совєцького гражданства», бо були жертвами російського комунізму.

Від 1970-х років на цю тему появилися принаймні чотири джерельні англомовні книги. З перспективи більше як 40 років тепер ми знаємо, що від насильної репатріяції до СССР уникнули біля 500 тисяч людей, а між ними десь 200 тисяч українців.

Вже літом 1945 р. постали так звані ДП табори для людей, що не бажали повертатись. Одначе, життя в ДП таборах не було певне, особливо в 1945 році, бо не було ґарантії проти насильного вивозу. В такій атмосфері непевности деякі особи та групи почали діяти. Найкраще, що можна було тоді зробити, це писати звернення, відозви, петиції, пояснення, відкриті листи та апеляції, які мали з'ясувати англійській та американській військовій владі та їхнім урядам — причини свого небажання вертатись до СССР. В українській літературі того часу нам відоме звернення письменника Івана Багряного, в якім він пояснював урядам західніх аліянтів чому українці не вертаються до СССР. Це звернення стало доволі відоме, особливо в пізніших роках, і нераз відзначалося як одна із важливих заслуг Багряного перед українською еміґрацією в той непевний час.

Переглядаючи архів вже покійного Олександра Верхівського, ми натрапили на проєкт іншого звернення до західніх аліянтів. Його автором був київський аґроном Олександер Верхівський, що в час писання свого звернення користався порадами та заувагами колишнього полковника Армії УНР Палій-Неіла. Звернення написане в липні 1945 року в українському ДП таборі Мюнхен-Ляйм. Його заголовок: «Чому ми не хочемо повертатись на батьківщину?».

Це цікавий історичний документ якраз з того часу, коли насильна ре-

патріяція була на вершку своєї інтенсивності. Цей документ свідчить, як в 1945 році українці задивлялися на СССР, та на себе, як на політичних еміґрантів. Багато пунктів у зверненні Верхівського мають свою актуальність і до цього часу.

Кілька слів про історію документа та його автора. У вересні 1949 року в таборі Мюнхен-Фрайман автор звернення писав: «В липні того ж 1945 року я... написав звернення до урядів Франції, Англії й Америки та до всіх вільних демократичних народів з метою вплинути на світову демократію у зв'язку з репатріяцією, що її провадили совєти. Щоб поставити цю справу якнайсолідніше, ми хотіли зібрати декілька десятків тисяч підписів, ми звернулись за допомогою до Українського Комітету і, навіть, нам удалось відбити на комітетській машинці декілька примірників цього звернення».

Дальше Верхівський пише, що Український Комітет в Мюнхені (на Розенгаймер штрассе 46) змінив свою думку щодо звернення і зажадав, щоби копії були знищені, «бо по шрифту буде видно, що вони друковані в Комітеті». Треба думати, що Комітет в той непевний час мусів мати якісь поважні підстави на таку дію. Копії були спалені, а ориґінал лишився у Верхівського.

Автор звернення родився в 1888 році в Кременчуцькому повіті, на Полтавщині. Помер в Клівленді, Огайо, десь на початку 1970-х років. В гімназію ходив в Полтаві, в аґрономічний інститут в Петербурзі. В роках 1912-1917 жив у Швайцарії як політичний еміґрант. В час Директорії служив при українському уряді у Відділі Інформації. Десь від 1923 і до 1941 року працював як аґроном-селекціонер в ботанічній секції Української Академії Наук в Києві. Від 1945 року жив в мюнхенських ДП таборах, де від 1948 року видавав свою листівку «Вільне Слово Демократа», в якій критикував тодішні українські таборові партії та установи. В листівці число 30, за вересень 1949 року, він таки опублікував на циклостилі копію свого незнищеного звернення, яке тут подаємо без змін.

О. Верхівський

ЧОМУ МИ НЕ ХОЧЕМО ПОВЕРТАТИСЬ НА БАТЬКІВЩИНУ?

Відкритий лист до представників американського, англійського та французького урядів та до всього демократичного світу.

Високоповажні Пани, Вельмишановні представники демократичних народів та дорогі брати, вільні демократи Европи й Америки!

Дозвольте нам — десяткам тисяч біженців із СССР — звернутися до Вас, щоб зазначити тут ті причини і факти, що стримують нас — людей, які щиро люблять свою Батьківщину — повернутися до наших залишених господарств, до станків нашої праці, у ляборатоpiї нашої творчости, до храмів нашої віри, на нашу Рідну Землю, де ми народились, працювали, страждали, вірили і надіялись.

Ми є представниками двох поколінь: тих, що народились до захоплення влади большевиками, та тих, які побачили світ уже забарвлений червоним кольором совєцької диктатури, але всі ми об'єднані в рішучому протесті проти того, що ми бачили і пережили за довгий час свого перебування в СССР аж до нашого «визволення» німецьким народом, який, керований системою ганебного фашизму, спас нас новою диктатурою, ворогами якої — в любій формі — ми були, є і завжди будемо.

В СССР величезна більшість із нас були не лише свідками, а й жертвами системи державного терору зі слідами явного садизму, системи, яка по відношенню до людей, що ніколи не втручалися в політику та не були активними борцями проти влади і ніколи не претендували на корективи її, може назватись системою безпідставного катування, що лягає плямою на історію людства.

Тисячі з нас і досі несуть на собі — поза всякою провиною — «тавро» перебування в катівнях СССР. Крім того, переважаюча більшість із нас залишила своїх близьких та рідних, які були до смерти закатовані цією системою або загинули від голоду в 1933-му році чи поховані в снігах далекого Сибіру. Ніякий здоровий, нормальний розум людини не зможе собі уявити хоча в наймінімальнішому обсязі того кривавого жаху, свідками і жертвами якого ми були. Попавши до рук гітлеровських «визволителів» та ставши їх рабами, яких держали «в чорному тілі», примушували до найтяжчої праці (навіть наших 12-тирічних дітей!), тримали за дротом і часто знущались, ми — тяжко вимовити! — опинилися в кращому стані, ніж були в себе на Батьківщині, бо потрапивши до рук німецьких фашистів, ми знали, що це наш ворог, ми знали, що цей ворог несе нам знищення і були «винні» перед цим ворогом уже хоча би тим,

що вважали його за ворога... А там — на Батьківщині — більшість із нас вважала себе (і дійсно була) лояльними громадянами, чесними працівниками і корисними людьми суспільства, які не давали жодних підстав не лише на будь-які обвинувачення, а навіть підозріння. Одначе, нас втягали у різні процеси, примушували підписувати всякі «обвинувачення» на себе і судили... Тих же сильних духом, які, не дивлячись на загрози, катування і жахливі моральні муки, все ж не йшли на компроміси зі своєю совістю і, витримавши жах, не впадали в психозу та залишились гідними прикладу героями, тих нищили без суду.

А це все робилось в ім'я великої ідеї!.. Захопивши владу в ім'я великої ідеї, большевики ввели такий терор, перед яким бліднуть усі злочини минулих віків... В ім'я великої ідеї розстрілювали за «золоті» пагони будь-якого прапорщика, як клясового ворога, який був сином тої кляси, в імені якої його розстрілювали; будь-якого священника, що був сином селянина і служив йому іменем Бога, без якого цей селянин втрачав сенс життя; будь-якого шкільного вчителя — вчителя дітей народу! — лише за те, що він ніс народу правду і не міг зрозуміти тої підступності та облуди, на яку він мусів був стати заради спасіння свого життя...

Але треба відверто признати тут, що, не дивлячись на всі злочини, які були викликані лицемірством і насильством за довгий час тріюмфу диктатури, багато з нас стало «вростати» в цю систему і, навіть, дехто став виправдувати її тим, що терор, мовляв, необхідний... в ім'я великої ідеї! Така психоза тероризованих людей. Коли ж, як апотеза всьому цьому, диктатура почала нечувану експлуатацію своїх рабів, коли замість розстріляних за «золоті» погони прапорщиків з'явились совєцькі полковники, генерали, маршали та всякі шакали, що точили з народу його кров.., тоді нам стало ясно: жити і працювати з совєтами — це значить служити злу, це значить перестати бути істотою, яка має право називати себе шляхетним ім'ям: ЛЮДИНА.

І як наслідок усього пережитого — десятки і сотні тисяч втікачів, які покинули все: родину, рідні хати, свій скарб і тікали до свого ворога від того «раю», що обгорнув злом всю нашу країну. Ми потрапили до рук німецького фашизму і, як уже вище зазначили, стали рабами цього ворога. Але ми все терпіли, бо вірили в справжню (західню) демократію, яка поверне людності нормальне життя. Ми цього дочекалися. І всі ми, де б ми не перебували, але під прапорами вільних демократичних народів Заходу, ми були об'єднані великим щастям нашого правдивого визволення.

Та хутко ця радість почала нас зраджувати, бо совєти, користаючись тим, що народи їхньої тюрми (наші народи) допомогли розбити фашизм, дозволяють собі на теренах Німеччини, окупованої західніми демократіями, «хапати» нас, як свою худобу, щоб повернути назад у те пекло, від якого ми втекли...

На підставі всього сказаного, ми рішуче, перед усім світом, заявляємо: ми є політичні противники совєцької системи і відмовляємось від її опіки на весь час існування цієї ганебної антидемократичної системи на нашій Батьківщині, бо ми не хочемо і не можемо далі бути свідомими ворогами свого народу і санкціонувати насильство, терор, беззаконня. Ми звертає-

мось тут до урядів Америки, Англії, Франції і просимо дати нам госпіталіте, в любому пункті їх впливу, та захистити нас згідно своїх демократичних конституцій, як людей, які ідеологічно порвали зі своєю «батьківщиною», де — ми це добре знаємо — нема ґарантії для вільного розвитку, поступу та творчости для наших народів.

Липень 1945 року. Мюнхен (табір — Ляйм).

No. 7 **ВІСТИ** Травень (май) 1917 р.

З УКРАЇНСЬКОЇ ЦЕНТРАЛЬНОЇ РАДИ

Укладає і Видає Комітет Української Центральної Ради

Адреса: Київ В.-Володимирська, Педаґоґічний Музей

ПЕРШИЙ УКРАЇНСЬКИЙ ВІЙСЬКОВИЙ З'ЇЗД

(*5-8 травня*)

Одкрив з'їзд в 11-й годині іменем Центральної Ради голова Ц. Р. проф. М. Грушевський, який від імени Ц. Р. привітав з'їзд і побажав йому успішної праці. Привітав з'їзд також п. Оберучев, головний начальник Київської військової округи.

Представник Ц. Р. Винниченко запропонував од імени Ц. Р. обрати головою з'їзду відомого письменика та діяча С. Петлюру (служащого земського союзу). Але одночасно представниками київських військових була виставлена на голову з'їзду кандідатура голови військового клюбу імени гетьмана Полуботка підп. М. Міхновського. Після довгих і гарячих дебатів приймається пропозіція обрати президій, в склад якого входив би представник од фльоту, тилу, фронту та Центр. Ради.

Од фронту обрано С. Петлюру, тилу — Міхновського, фльоти — С. Письменого (матрос балтійської фльоти) і од Ц. Р. — Винниченка; далі до складу президії запрошено командира 1-го укр. полка ім. гетьмана Богдана Хмельницького, полк. Капкана.

Почесним головою з'їзду обрано М. Грушевського.

По виборах оголошується перерва, після закінчення якої президія запропонувала обміркувати спочатку справи національно-політичні в звязку з сучасним ментом, а далі перейти до обміркування військових справ. З'їзд на цьому погоджується. Далі президія запропонувала такий порядок денний:

1) Відношення до біжучих політичних подій, Тимч. Уряду, ради робітн. та салдатьских депутатів,
2) Відношення до війни,
3) Націоналізація війська,
4) Підтримування дісціпліни та боротьба з дезертирством,
5) Земельне питання,
6) Загальна освіта,
7) Майбутній військовий з'їзд,
8) Вибори до Тимч. Укр. військового Генерального Комітету.

* * *

По 1-му пункту виступив з докладом тов. Селецький, який в своєму докладі зазначив, що Тимчасовий Уряд, так само як і рада роб. та салд. депутатів не можуть дбати про українські інтереси бо в складі Тимч. Ур. зовсім немає, а в раді роб. та салд. деп. дуже слабо представлений український елемент.

Тому він пропонує, щоби: 1) при Тимч. Ур. був осібний міністр по українських справах а 2) Р. Р. та С. Д. була би поповнена представниками української демократії. Після обговорення цього докладу було подано кілька проєктів резолюції що до цього питання.

Для вироблення остаточної редакції резолюції обібрано комісію, в склад якої увійшли президія і автори резолюцій. Комісії доручено на початок найблизшого засідання подати готову вже редакцію.

На при кінці зборів зроблено збір грошей на користь галичан-виселенців.

Продовження зборів призначено на 6-те о 10-й год. ранку.

Закінчилися збори о 10-й год. вечора.

На другий день 6-го квітна збори почалися о 10½ год. ранку. Після одноголосної ухвали резолюції по 1-му пункту пор. ден. що була вироблена комісією, оголошується привітання, телеґрами і листи. Після привітання від кооперативного з'їзду, було обрано комісію для привітання кооперативного з'їду і висловлено побажання про спільну працю.

Після цього тов. Петлюра пропонує привітати Ц. Р., скласти їй подяку за неустанну діяльність та висловити їй цілковите довіря. Збори з цим погоджуються і одноголосно ухвалюють резолюцію подану товаришем.

Далі збори переходять до обговорення 2-го пункту порядку денного про «відношення до війни».

Записалося дуже багато промовців (більше 30), тому збори ухвалюють припинити запис речників. Резолюції які надійшли що до цього питання вирішено передати до комісії, яка подала би на вечірнє засідання готовий текст резолюції.

Після закінчення 2-го пункту порядку денного вирішено вести збори закритими.

З докладом про «націоналізацію війська» виступає С. Петлюра. Після довгих та жвавих дебатів була прийнята резолюція та ухвалено утворити Тимчасовий Укр. військовий Ґенеральний Комітет при Ц. Р., який має відати військовими справами і працювати в тісному контакті з російським генеральним штабом.

* * *

Третього дня 7 травня, засіданнє почалось о 10-й год. ранку. Ухвалено було замісць пункту 4-го підтримання дісціпліни та боротьбу з дезертирством розглянути спочатку пункт 6 та 5-ий про «загальну освіту» та «земельне питання».

Доклад по першому питанню читав С. Петлюра, який зазначив необ-

хідність освіти рідною мовою, як засоб культурного розвитку народа. Це питання дебатів не викликало, бо всі погодились з думками докладчика і була прийнята зразу резолюція, запропонована докладчиком. Далі надходять кооператори і починається спільне засідання для обмірковування земельної та продовольчої справи.

З докладом виступає кооператор Степаненко.

Докладчик зазнайомивши присутніх з поглядами та резолюціями, які ухвалювались селянськими з'їздами Київської, Черниговської та Полтавської губернії, підкреслює, що всі вони сходяться в тому, що вся земля повинна бути в руках тих, хто її оброблює. Далі докладчик торкнувся погляду селянства на продовольчу справу і на територіяльну автономію України, як на засіб економічного розвитку народу. Після дебатів виявилося, що погляди селянства та військових цілком сходяться. Було ухвалено спільну резолюцію, після якої прочитано телеґраму одержану на імя з'їзду від петроградської ради роб. та салд. депутатів такого змісту: вопрос о созданіи особых національных войск обсуждается петроградским совѣтом и будет поставлен, на разрѣшеніе всероссійскаго съѣзда, который состоится 1-го іюня. В частности вопрос обсуждается особой Комісіей с участіем представителей національных организацій, а так же Генеральнаго Штаба. Обсуждается вопрос о возможности перереформированія запасных частей для образованія національных войск Исполнит. Комитет просит Укр. войсковой съѣзд а так же всѣ войсковыя политическія Укр. организаціи издать обращеніе ко всѣм солдатам украинцам с призывом воздержаться до розрѣшенія вопроса всероссійским съѣздом от самовольных явочных начинаній. Исполнительный Комитет».

Заслухавши сю телеґраму з'їзд після довгих та горячих дебатів постановив послати таку відповідь: «На днях от Укр. Ц. Р. и войскового съѣзда, с их постановленіями, высылается делегація к правительству и совѣту раб. и салд. деп. от результатов переговоров делегаціи с правительством и вами будетъ зависить способ и порядок формированія украинских частей».

Потім прибула делеґація, яка в складі полк. Павленка, прап. Полозова та прап. Потішка їздила до начальника Київської військової округи Оберучева в справі помешкання для Центр. Ради. Пан Оберучев в розмові з комісією сказав, ідучи на зустріч бажанням Ц. Р. мати помешкання педагогічного музея, яке відповідає широті її праці, я буду дбати про те, щоби вона його одержала. Питання про увільнення частини помешкання, яка зайнята «школою авіаціонних наблюдателей» може вирішитись після безпосереднього ознайомлення з бойовим значінням цієї школи, а також в залежности від того, чи можна буде знайти для школи відповідне помешкання. Остаточне ж вирішення цього питання належить Виконавчому Комітетові. На цю відповідь п. Оберучева з'їзд ухвалив таку резолюцію: «Позаяк ця справа начальником воєнної округи не вирішується відразу сьогодні, через невідомість його про техничні умови що до переведення авіаційної школи наблюдателів, яка нині займає більшу частину помешкання музею і вважаючи, що Ц. Р. має для краю більшу вагу ніж школа наблюдателів і що помешкання музею для неї безумовно необхідне, з'їзд

постановляє: підтримувати свою вимогу і домагатись, щоб вона неодмінно була задоволена в як найблизшім часі».

Останнє засідання з'їзду 8-го квітня було присвячено пункту порядку денного про «вибори тим. Укр. Генерального Комітету».

Підчас обговорювання сієї справи проф. М. Грушевський по за чергою склав від Ц. Р. подяку з'їздові за висловлене довіря і за його пильну і успішну працю.

Обміркувавши завдання Генер. Комітету і ухваливши відповідні резолюції з'їзд, після перерви обрав 18 членів до Генер. Ком.

Після оголошення результатів виборів т. Петлюра висловив з'їздові подяку за продуктивну працю і оголосив з'їзд закінченим.

ПОСТАНОВИ ПЕРШОГО УКРАЇНСЬКОГО ВІЙСЬКОВОГО З'ЇЗДУ

5, 6, 7 і 8 травня (мая) 1917 р. у Київі

Про автономію України

Перший Український Військовий З'їзд делегатів од фронтів, тилу і флотів, — представників від 900,000 організованного озброєного українського народу, постановляє: «В інтересах притишення національних конфліктів на Україні і на фронті, які можуть принести велику шкоду загальній справі революції, в інтересах як найбільшого поєднання і згоди всіх демократичних мас на Україні, Український Військовий З'їзд вважає необхідним вимагати від Тимчасового Правительства та Ради Салдатських і Робітничих Депутатів негайного оголошення особливим актом принціпу національно-теріториальної автономії України, як найкращого забезпечення національно політичних прав Українського Народу і всього краю. Першим кроком до реального здійснення сього акту З'їзд вважає необхідним негайне призначеннє при Тимчасовому Урядові міністра по справам України.

Про краєвий Правительственний Орган та про Комісара для України

Підтримуючи вимогу Українського Національного з'їзду від 7-8 квітня, представлену Українською Центральною Радою Тимчасовому Урядові, на яку ще не одержано до сього часу відповіді, Український Військовий З'їзд в цій справі вважає необхідним на Україні негайне заснування областного органу, який має працювати разом з представником Центрального Уряду на Україні — Комісарсм на всі губернії, що обхоплюють усю українську людність.

Про відношення до Української Центральної Ради

Український Військовий З'їзд вважає своїм обов'язком вітати Українську Центральну Раду і складає їй велику подяку за її старання та заходи в історичний мент: 1) об'єднати сили українства, 2) підняти його національну і політичну свідомість, 3) організувати його національну волю. З'їзд

вважає, що свою працю проводить відповідним і вірним шляхом. З'їзд уважає її єдиним компетентним органом, призваним рішати всі справи, що стосуються цілої України і її відносин до Тимчасового Правительства.

Про відношення до війни

Перший Український Військовий З'їзд всесердно прилучається до декларації Ради Робітничих і Салдатських Депутатів, виданої до народів всього світу та до позіції, занятої Тимчасовим Урядом в справі війни, заявляє, що підтримуватиме всіма силами мир без анексій та контрибуцій на підставі самовизначення націй.

Для найшвидчого наближення такого миру З'їзд вважає необхідним добиватись від Тимчасового Центрального Російського Уряду точного виразного, негайного визначення відношення як союзників Росії, так і противників до миру без анексій і контрибуцій. Тільки по такому виясненню в той чи инший бік може визначитися в усій повноті воля народів Росії в справі ведення війни.

До того ж часу оборона свободи Всеросійської на фронті повинна провадитись твердо і непохитно і не тільки пасивно, але і активно.

Згідно з прінціпом самовизначення націй, Військовий Український З'їзд визнає необхідним, щоб на мирній міжнародній конференції була представлена Україна в лиці своїх делєгатів від організованного Українського народу в усій його суцільности.

Про Українське народне військо і Український Військовий Генеральний Комітет

Перший Український Військовий З'їзд постановляє: зважаючи з одного боку а) що принята при старім деспотичнім режимі сістема формування війська з ріжних національностей заснованна на прінціпах анти-демократичних і звязана з цілком зайвим витрачанням народних грошей і розбиттям моральних сил національностей, з другого боку — б) з огляду на те, що потомлені трьома роками війни армії на фронті не мають уже колишньої бойової моці, що падає дісціпліна і дух відпорности, що через те справі оборони загрожує велика небезпека, — Український Військовий З'їзд визнає потрібним яко мога швидче взятись до боротьби з тим підупадом духовної і реальної сили армії. Одним з дійсних могутніх засобів до піднесення духа, для зміцнення військових частей в одне суцільне могутне тіло — З'їзд визнає негайною націоналізацію армії на національно-теріторіальнім прінціпі. З окрема З'їзд оголошує потребу української армії. В цій справі З'їзд визнає: а) що в істнуючих військових одиницях в тилових частях всі українські вояки, як офіцери, так і салдати повинні бути негайно виділені в окремі часті, б) в військових одиницях на фронті виділення повинно проводитись поволі, — в залежности від тактичних і инших військових обставин, постільки, поскільки це виділення не буде вносити дезорганізації на фронті.

Що ж до флоту, то З'їзд вважає по тим самим мотивам можливим і

необхідним: а) в Балтійському флоті укомлєктувати де-котрі з кораблів виключно командами української національности; б) що ж до флоту Чорноморського, то зважаючи на те, що він і зараз складається з переважній більшости з Українців. — З'їзд визнає необхідним надалі поповнювати його виключно Українцями.

Для практичного переведення виголошених постанов Український Військовий З'їзд ухвалив: утворити Тимчасовий Український Військоий Генеральний Комітет при Українській Центральній Раді, який має відати Українськими військовими справами і працювати в тісному контакті з російським Генеральним штабом.

Про Українські Клейноди та про перший Український Козацький імени Богдана Хмельницького полк

Перший Український Військовий З'їзд ухвалює: а) всі стародавні українські прапори, які переховуються по ріжних державних сховах (музеях) Петрограду, Москви та инших міст, повинно негайно віддати у Київ до Українського Національного Музею; б) «Положеніе объ Украинском Отрядѣ» доручене 4 квітня ц. р. Верховному Головнокомандуючому і 6 квітня Військовому Міністрові повинно бути затвержено без проволоки; в) Першому Українському Полкові, який формується в Київі, затвердити назву: «Перший Український Козацький імени Богдана Хмельницького Полк» і всіх салдатів і офіцерів, вписанних до цього полку кількістю 3400 вважати прийнятими в цей полк.

Про українську народню міліцію

Визнаючи, що всяка війна є справою не народів а імперіалістичної політики пануючих класів що ці класи в своїх інтересах втягають народи в кріваву, братоубийчу сварку, визнаючи, що постійне регулярне військо, як засіб панування буржуазних класів не відповідає змаганням народу і робочого класу та служить тільки для зміцнення такого панування, — Український військовий З'їзд закладаючи перші підвалини організованої збройної сили української демократії, ставить собі найпершим завданням, щоб українська армія після війни стала армією народу (народньою міліцією), щоб єдиною метою її істнування і формування була охорона інтересів і прав народу, а не пануючих класів, до якої б нації ці класи не належали.

Про підтримання десціпліни та боротьбу з дезертирством

За найкращий засоб підтримання свідомої дісціпліни, яка одна тепер можлива в народній армії, яка повинна опіратись не на страх а на довірря і взаємне розуміння салдатів і офіцерів, а також на високий дух, який в свою чергу може бути піднесений тільки якоюсь великою, загальною об'єднуючою ідеєю, а одною з таких ідей для українців є ідея національного відродження, — з'їзд вважає потрібним негайне зпочулення

всіх Українців в війську в одну національну армію. Разом з піднесенням дісціпліни зникне дезертирство.

З'їзд висловлює певність, що під своїм національним прапором, під проводом своїх рідних по крови і по духу офіцерів, за свої народні ідеали українські салдати підуть в бій всі, як один, а хто не піде — проти таких зрадників народу ми вживемо всіх засобів боротьби і доб'ємось що, дезертирів в народній українській армії не буде.

Одночасно з тим, як другорядні засобими вважаєм необхідним: 1) щоб само село боролося з дезертирами та не покривало їх, 2) щоб салдати з фронту писали в цій справі листи до дому, 3) полкові Ради, а також військові з'їзди повинні видавати відповідні відозви і 4) тягти до суду тих, хто покриває дезертирів.

Про земельну справу

Право власности на землю та підземні богацтва в автономній Україні повинно належати виключно народові, умови ж розпреділення цеї землі між працюючим на ній людом впробить і визначить Український Сойм, на підставах справедливости та рівности всіх людей, що живуть на території України. Разом з тим повинні бути вироблені закони користування лісами, визискування водяних та мінеральних богацтв на громадських засадах. До остаточного розвязання цього питання Тимчасовий Уряд повинен негайно припинити всякі акти купівлі та продажу, взагалі передачі землі і лісу з рук до рук і в першу чергу закордонним товариствам та окремим особам, а також урегулювати арендні відносини.

Про харчову (продовольчу) справу

Зважаючи на те, що справа продовольча на Україні найкраще, найповніше і найсистематичніше може бути полагоджена самим організованним в кооперативи і спілки українським селянством, з'їзд ухвалює — передати продовольчу справу в руки організованного селянства і його органа Центрального Кооперативного Комітету.

Про освіту на Україні та про українізацію військової освіти

Беручи на увагу, що денаціоналізація народніх мас стоїть на перешкоді всякому поступовому рухові, що трує і деморалізує душу українського народу і спиняє розвиток, як духовних так і продукційних сил на Україні — український військовий з'їзд постановляє:

1) з осени сього 1917 року повинно бути переведено Тимчасовим Урядом навчання по школах України на українській мові — з забезпеченням прав меншостей инших національностей.

2) Українська народня початкова школа повинна бути обовязковою, загальною, утриманою на державні кошти.

3) ті українські гімназії та инші середні школи що будуть одчинені вже з осени сього року, повинні бути утримувані на державні кошти.

4) справу практичного переведення в життя української середньої та вищої освіти (гімназії, універсітети, спеціяльні інстітути), яку з'їзд уважає обовязковою, з'їзд залишає компетенції Центр. Укр. Ради (теж з забезпеченням прав меншостей).

5) що до освіти для українського війська, то відповідно ухваленої з'їздом резолюції військова освіта повинна переводитись в життя в українському напрямку а) на українській мові б) шляхом одкриття військових шкіл од вайнизчих до вищих, — як от академія генерального штабу.

6) при сучасних умовах, як у армії так і флотах з'їзд вважає необхідним 1) щоб в учебних командах, де є змога, можна було навчати українців на їх мові.

2) статути військові і ріжні підручники, щоб було перекладено на українську мову з відповідним пристосованням.

3) щоб для українських військових громад і гуртків виписувалась література (газети, журнали, книжки і агітаційна література) з коштів державних на таких самих умовах, як виписується література в мові російській а) щоб було открито просвітні курси у війську.

4) що до перетворення істнуючих уже на Україні шкіл військових (як от юнкерські прапорщицькі, морські та авіаційні і инші школи), то практичне переведення справи з'їзд доручає Центральній Українській Раді з обібранним з'їздом українським військовим комітетом.

5) щоб була одна вільна народня школа.

Про державні кошти для Української Центральної Ради

З огляду на те, що Українська Центральна Рада робить велике державне діло З'їзд вимагає, щоб Центральній Українській Раді були асігновані кошти з казни на українські національні потреби.

Про адміністрацію на Україні

Перший Український Військовий З'їзд постановляє вимагати, щоб вся адміністрація на Україні була негайно переведена по прінціпу пропорції всіма націями, котрі проживають на Україні.

Про державні кошти для Українського Військового Генерального Комітету

Перший Військовий український З'їзд, визнаючи Український Військовий Генеральний Комітет державною інституцією, вимагає на її утримування державних коштів.

Про другий Військовий Український З'їзд

Скликання Другого Військового Українського З'їзду доручається обраному на Першому з'їзді Тимчасовому Українському Військовому Генеральному Комітетові.

Члени Українського Військового Генерального Комітету

1. Симон Петлюра (Уповноважений Головного Всеросійського Земського З'їзду Голова Контрольної Колєгії Земського Союзу на Західному фронті).
2. Іван Луценко (військовий лікар).
3. Володимир Винниченко (письменник, салдат запаса).
4. Віктор Павленко (підполковник).
5. Олександр Пилькевич (підполковник).
6. Михайло Полозів (прапорщик).
7. Степан Письмений (матрос).
8. Михайло Іванів (генерал-маіор).
9. Іван Горемика Крупчинський (військовий урядовець).
10. Арсен Чернявський (підпоручник).
11. Дмитро Ровинський (салдат).
12. Аполон Певний (прапорщик).
13. Капкан (підполковник) командір 1-го Українського полку ім. Гетьм. Богдана Хмельницького.
14. Микола Михновський (підпоручник).
15. Федір Селецький (прапорщик).
16. Степан Граждан (салдат).
17. Віктор Ноплавко (підполковник).
18. Василь Потішко (прапорщик).

Адреса: Київ, Український Військовий Генеральний Комітет (Педагогічний Музей) Володимирська вул.

ВСЕУКРАЇНСЬКИЙ ВІЙСЬКОВИЙ З'ЇЗД

Український Військовий Генеральний Комітет оповіщає, що з 4-го по 9-те червня (іюня) в Київі скликається Всеукраїнський Військовий З'їзд.

Делєгатами мають право бути тілько особи української народности.

Делєгатів вибірають тілько українці, що входить в склад відповідної військової части чи організації.

Від українців кожного полку піхоти чи кінниці, гарматної бригади чи дівізіона, кожного окремого батальона всякого гатунку зброї, від кожного управління чи Штабу, кожної окремої части фльоту і взагалі від кожної військової одиниці, яка має права окремої військової части — посилається на З'їзд по одному делєгатові, а коли така частина має більше пятьсот українців — то двох делєгатів.

Військові українські клюби, громади, товариства і инші організації, які гуртують більше одної окремої військової части і мають не менше 500 членів, посилають теж по одному представнику.

Українці вояки посилають делєгатами салдат, обер і штаб офіцерів, генералів, лікарів і всяких військових урядовців, без ріжниці чину і звання. Кожний делєгат має представити на З'їзд свого мандата, в якому по-

винно бути зазначено, що він командірується на сей З'їзд і скільки українців в тій військовій части, чи організації, яка його командірує, а також представити посвідчення від начальства.

Делєгати повинні одержати від своєї части кормові і суточні гроші на весь час командіровки і дорожні документи.

Короткий проґрам З'їзду

1. Доклад Військового Генерального Комітету.
2. Справа організації українського війська.
3. Про новобранців української народности.
4. Справа українізації тилових військових органів на Україні.
5. Питання про сучасне політичне життя.
6. Положення про український Військовий Генеральний Комітет, його склад, права і обовязки.
7. Вибори членів постійного Військового Генерального Комітету.
8. Біжучі справи.

Український Військовий Генеральний Комітет

УКРАЇНСЬКИЙ ВІЙСЬКОВИЙ ГЕНЕРАЛЬНИЙ КОМІТЕТ ПРИ ЦЕНТРАЛЬНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ РАДІ

Циркулярно

Український Військовий Генеральний Комітет до всіх українських військових громад, як на фронті, так і в тилу, а також до гуртків, клюбів та инших українських військових організацій звертається з проханням негайно прислати до Генерального Комітету такі відомости:

1) Становище організації (число членів, серед них скілько салдат і скілько офіцерів, призвіща членів президіуму, статут, як можно то і всі протоколи в копіях).

Увага. Надалі відомости про життя організації треба висилати що тижня. Надсилати через фронтовий або окружний комітети. Як що такі, комітети ще не засновано, то пересилати через армейські, корпусні, дивізіонні, бригадні та полкові чи гарнизонні українські комітети.

2) Взаємні стосунки українських військових организацій і полкових та инших комітетів.

3) Які часописі, відозви та книжки (українські) виписуються для громад і на які кошти — власні чи полкові.

4) Чи є серед організації думка утворити в тій військовій одиниці, де склалася українська організація, певну частину з українців і як що думка така вже здійснилась, то яким шляхом вона проводилась та які труднощі вона зустріча.

5) Яке відношення українські військові організації зустрічають з боку командного состава полкових та инших комітетів, з боку салдат инших національностей.

6) Чи дають організації своїм делєгатам, як посилають їх на загально-

російські якісь з'їзди, доручення створювати разом з другими делєгатами українцями спеціяльні українські секції і домагатись від з'їздів певних постанов до признання національних військових домагань українських. Як що доручення такі вже давались то як ставились до їх з їзди.

7) Що робиться організацією в справі поширення і зміцнення українських домагань (як вимога од уряду державного акту про автономію України українізації війська то що).

Ставлячи згадані питання військовим українським організаціям, Український Генеральний Комітет жде негайної відповіді, пропонуючи разом з тим організаціям взятись до активної праці в напрямку позітивного розвязання сих питань. Всякі вказівки в відповідних випадках Генеральний Комітет подасть організаціям негайно.

Член Президіуму Українського Військового Генерального Комітету *Петлюра.*

Секретар *Потішко.*

Адреса почт.: Київ, Педагогічний Музей.
телегр.: Київ, Украгенеркомітет.

ПРИВІТАННЯ УКРАЇНСЬКІЙ ЦЕНТРАЛЬНІЙ РАДІ

7 АРМІЯ. Вітаємо Українську Центральну Раду, яко єдину виразительку стремлінь і домогань всього українського народу. Вітаємо Український Генеральний Комітет, яко єдиного виразителя стремлінь і домогань всього озброєного українського народу.

З'їзд представників Українських Військових Громад 7 армії

* * *

Українці солдати і офіцери 230 піхотного запасного полку, зібравшись на вічу 21 травня року 1917 в числі коло 700, найщирше вітають Центральну Українську Раду, як справдішню заступницю національно політичних прав Українського народу. Слава борцям за федеративну демократичну республику, хай живе національно-територіальна автономія України, хай живе братерство народів.

Голова Прапорщик Кабальчич, писар підпоручик Новицький

* * *

ВОРОПАЄВО. Організаційні збори представників від 7150 українців 9 дівізії вітають Центральну Раду, яко єдину організацію, котра проведе в життя всі насущні бажання вільного Українського народу. Підтримувати Вас лічимо своїм святим обовязком, виконати який ми зуміємо.

Голова зборів підпоручик Кійко, писар Петренко

* * *

Офіцери й салдати 164 Сибірського Стрілецького полку, згуртувавшись

в далеких від рідного краю окопах, шлють щирий привіт Українській Центральній Раді, вважають її за представницю й оборонницю прав Українського народу, котра має обстоювати національну автономію України в федеративній демократичній республіці Росії.

Голова, прапорщик Сочинський, Писар Драч

* * *

600 українців-салдатів і офіцерів 282 Олександрійського полку в день зелених свят на мітинговї вітають Раду в боротьбі за автономію України. Ми з Вами. На позиції збіраєм копійку на фонд.

Голова мітінгу капитан Мишенко

* * *

ОДЕССА. Ми, українські делєгати фронтового обласного з'їзду в Одесі, вітаємо Українську Центральну Раду, вітаємо об'єднуючий центр всіх українських сил. Ми певні, що Центральна Рада опираючись на зорганізовані українські сили здобуде національно-територіяльну автономію Україні у федеративній демократичній республіці російській.

Голова Українських делєгатів Туз

* * *

НАКАЗ

Ми, українці, офіцери і салдати 270 піхотного запасного полку, даємо нашим депутатам: прапорщикові Шевчуку і солдатові Курочці на з'їзд військових українців на 5-го травня 1917 року такий наказ.

1. Ми жадаємо федеративної республики з автономією всіх національностей, бо се одинока запорука мирного життя народів Росії.

2. В сій федеративній республиці Украіна має мати територіально-національну автономію з забезпеченнєм прав національних меншостей.

3. Ми стоїмо на принципі українізації всіх сторін нашого життя, бо се наше природне право, на основі ПЕРЕЯСЛАВСЬКОГО ДОГОВОРУ, яким Україна звязала себе з Росією, се право належиться нам по нинішній величині і силі нашого народу. На сій самій основі невідступно домагаємося мати власне військо, яке право належиться нам і по нинішньому становищу других народів і держав; ми не бажаємо сього для піддержки мілітаризму, котрому ми принціпіяльно противні.

4. Домагаємося негайного формування українських військ в спосіб, який не загрожував би боєвій способности армії.

5. Ми стоїмо за тим, щоби доброохочі полки формувалися в Київі в дійствуюші части, де більшість українців, щоби поповнялися маршевими ротами з своїх українців; для сього нам потрібні запасні полки.

6. Формування українських полків у відповідний спосіб не вважаємо загрозою боєвій способности армії.

7. Ми жадаємо, щоб у всіх офіціальних організаціях в Київі було як можна найбільше представників українців.

8. Просимо дуже військовий з'їзд переперти сі наші домагання всіма доступними способами, а ми, українці, офіцери і салдати, обіцяємо постояти за вами до успішного кінця.

Місто Кіцман, 3-го травня 1917 року (м. и.). Предсідатель Українського Комітету підполковник *Левицький*. Старшина чиновник *Леус*. Товариш старшини *А. Торянський*. Члени Виконавчого Комітету (17 підписів). Секретар Українського Комітету, прапорщик *Ів. Корженко*.

* * *

ЯРОСЛЯВЬ. Привѣтотвуем свободную Украину. Колонія Литовцев Ростова Великого.

* * *

с. ТРЕТЕЛЬНИК, НА ПОДІЛЛЮ. Постанова. 1917 року, Травня 21 дня. Селяне — громодяне села Третельник, Проскурівського повіту на Поділлю, зібравшись сього числа на сільське віче, вислухали доклади про український рух, одноголосно постановили:

1. Домагатись демократичної Російської Федеративної республики з національно теріторіальною автономією України.

2. Визнати необхідним формування українського національного війська.

3. Домагатись навчання наших дітей українською мовою.

4. Земля повинна даватись тільки тому, хто буде її обробляти. Земля повинна перейти в український Національний фонд. Український Сойм повинен бути в Київі.

5. Довіряєм Українській Центральній Раді і рахуєм її Українським урядом. Вона має право говорити за Український Народ.

60 підписів селян села Третельник

* * *

с. РУЯСИЧАНКИ, Постанова. 1917 року 14. Мая. Ми громадяни села Руясичанки Проскурівського повіту, вислухавши доклад про автономію, республіку, Українське військо, землю і сельскі спілки, постановили:

1) Україна мусить мати національно-територіяльну автономію в складі федеративної Російської республики,

2) Зараз мусить сформіруватись з тилових і фронтових солдатів наших національне українське військо,

3) Уся земля, — панська, монастирська, казенна, церковна і селянська повинна перейти без викупу в Український земельний фонд, з якого український Сойм буде давати тільки тим, хто її обробляє своїми руками,

4) Засновуєм селянську земельну спілку і вибираєм її Комітет. Члени Комітета: *Василь Гуля, Федось Люлькун, Микола Макарів, Олекса Василина, Федь Музика, Іван Кірілюк,* Кандідати: *Гаврило Малік, Василь Дзю-*

бій, Лукіян Рудика. Громадяни села Ружичанки довіряють за себе підписатись. *Петро Гаврилюк.*

* * *

с. УСЛЕНКИ НА КУБАНІ. Зібрання громадян та громадянок села Усленки на Кубані 2 травня одноголосно ухвалило відкрити філію Армарівської «Просвіти», вітати і підтримувати усіма засобами Українську Центральну Раду, як виразника волі та бажань Українського Народу. Голова Зборів.

* * *

З КРЕМЕНЧУГА. На першому з'їзді народних учителів Кременчуцького повіту 29-го квітня була зроблена загальна постанова: «Вітати від учителів Головну Центральну Раду, яка стала на чолі відродження Великого Українського Народу, і разом з сим побажати їй міцно і невтомно працювати далі й далі».

Про се президіум з'їзду з приємністю повідомляє Шановну Головну Центральну Раду.

Голова з'їзду *В. Гариж.* Члени президіуму: *П. Короткий, С. Колосков.*

* * *

З ПРИЛУК. Другий Прилуцький учительський з'їзд приєднується до постанов першого Київського Військового з'їзду, щоб Тимчасовий Уряд прінціпіально визнав окремим декретом право України на територіальну автономію. В міністерстві має бути негайно міністр по справах України. Військо в тилу має бути українізовано, а на фронті — коли не зменшить боєвої мощи армії.

Голова З'їзду *Корнієнко*

* * *

З ПОЛТАВИ. Полтавське повітове земське зібрання в засіданні своєму 25 травня ухвалило одностайно висловити Українській Центральній Раді щиру подяку за її велику працю на користь України і підтримує всі домагання Ради, яко єдиного в сей час правомочного органу Українського народу.

Голова Зборів *Стенька*

Друкарня В. Бондаренка та П. Гніздовського
Михайлівська 18, Тел. 17-00

Рецензійні статті

Ihor Stebelsky

A NEW HISTORICAL ATLAS OF UKRAINE IN ENGLISH

Paul R. Magocsi, *Ukraine: A Historical Atlas*. Cartography by Geoffrey J. Matthews. Toronto: University of Toronto Press, 1985. 25 double pages.

Any historical atlas consists of a set of maps that convey selected spatial relationships in sequence over time. A national historical atlas is particularly effective in imparting a sense of territoriality in historical perspective. As a tool for research, it provides a graphic method for assessing the nation's various attributes for their continuity over time and space. As a mechanism for teaching and general education, it helps form perceptions about the land and its people. For this reason, the appearance of this historical atlas of Ukraine, available to the general English readership, is of significance.

The atlas compiled by Paul Magocsi is a handsome volume that fills a void in Ukrainian studies at both the high school and undergraduate university levels. Twenty-five maps, designed by the best Canadian cartographer, provide the information in a clear and aesthetically pleasing manner on the right-hand pages. The explanatory text, placed on the left-hand (facing) pages, is concise, precise, and easy to understand. Topics are arranged in a chronological order, and the text flows beautifully in a coherent fashion.

The emphasis of this atlas is on political and administrative boundary changes. For the purpose of orientation and continuity, each map shows the present outline of the Ukrainian SSR. Furthermore, Magocsi uses this boundary as a criterion for standardizing the language in which place names are rendered. Thus, except for a few commonly accepted English names — actually taken from Russian or Polish — most of the place names within the present-day Ukrainian SSR are given in Ukrainian whereas those beyond its borders, even if they appear within Ukrainian ethnolinguistic territory, are usually rendered in the language of the country where they are presently found. In effect, Magocsi delineates Ukraine as equivalent in territory to the Ukrainian SSR.

The first two maps provide a foundation for the remaining chronology. "Geography of the Ukrainian lands" (map 1) is in fact a simple hypsometric map with a skeletal drainage pattern. Only the largest physical features (Carpathian Mountains, East European Upland) are named. Others are aggregated (Northern Lowlands, Central Plateau, Coastal Lowlands) to provide a simple, aesthetically pleasing outline. The explanatory text touches on the size of the country, its uplands and lowlands, the largest water bodies, their trade route potential and the rise of the largest urban centres. Nothing is said of climate, soils, or natural vegetation, for which at least another map would be needed.

Superimposed on the first two maps are the present international, Union Republic and ASSR boundaries, major cities, and the names of some historic regions.

The "ethnolinguistic setting of the Ukrainian lands" (map 2) provides a clear and simple representation of the Ukrainian ethnolinguistic territory in a solid green shade; lands inhabited in part by Ukrainians are shown in lighter diagonal shading. Three groups of Ukrainian dialects are differentiated: the northern, western and eastern. The accompanying text highlights the historic regions, describes the distribution of Ukrainians, and summarizes their estimated numbers in two simple tables.

"Greek colonies and the steppe hinterland" (map 3) begins the historical sequence with territories of the Greek city states, the Bosporan Kindgom, the Scythians and their successors, the Sarmatians. No attempt is made to differentiate, on the basis of available summarized archeological research, the domain of the sedentary farmers from the nomadic pastoralists of Scythia. By commencing the chronology with the historic Greeks, the discussion and mapping of the advanced prehistoric cultures that developed on the territory of Ukraine is avoided. The implication is that whatever people may have inhabited Ukraine at that time or earlier played no part in the development of the Ukrainian nation.

Subsequent migrations of the Goths, the steppe tribes, and the expansion of the Slavs are summarized in "Eastern Europe, 250-800" (map 4). The Roman limes and the northern limit of the steppe provide meaningful lines of orientation. Explanation of the patterns of migration are adequate. However, the Antes federation of the Slavic tribes should be highlighted, for they represent the forebears of Ukrainians and also coincide, in territory, with the advanced prehistoric Trypillia farmers that preceded the Scythians.

"East Slavic and adjacent tribes in the 9th century" (map 5) is a free-flowing representation with no boundaries defining the areas of either the peoples or the states. "Trade routes in Medieval Europe" (map 6) provides a similar free-flowing overview with an emphasis on the Saracen route along the Volga (800 AD) and the route "from the Varangians to the Greeks" along the Dnieper (1000 AD). Although the earlier existence of Kiev is acknowledged, its two major trade routes (800 AD) from the Carpathian salt mines and from Constantinople are not shown.

"Kievan Rus' in the 11th century" (map 7) provides a clear outline which also highlights the original cradle of Rus' (750 AD) around Kiev. Moreover, its explanatory text relates the name Rus' to both the Varangians and the branch of the Polianian tribe named after the Ros' river, but there is no attempt to define, let alone map the ethnos. Similarly, although reference is made to inter-princely civil wars, there is no suggestion what factors may have generated the conflicts. "Southern Rus' circa 1250" (map 8) focuses on Galicia-Volhynia and its shorter-term possessions. The map provides a lucid presentation of the borders of adjacent principalities and kingdoms, but this is cluttered in places by trade routes and Mongol campaigns. Again, there is neither an attempt to define the Ukrainian ethnos, nor to map it.

"Ukrainian lands circa 1400" (map 9) depicts the expansion of Lithuania.

Colors are well chosen, and the trade routes as well as the Genoese and Venetian colonies harmonize well with the political patterns. "Ukrainian lands after 1569" (map 10) reveals the administrative subdivision of the Polish-Lithuanian Commonwealth which absorbed most of the Ukrainian lands. The text provides an exciting narrative concerning the three spheres of influence on Ukraine: Polish, Muscovite, and Crimean Tatar. Curiously, there is no attempt to define or delineate the Ukrainian lands after 1569.

"Zaporozhia" (map 11) clearly reveals the details of the multiple locations, over time, of the Cossack Sich below the Dnieper rapids. The map, however, suffers from typographical errors (Tomakivka, not Tomivka; Budylo, not Budilo; Lyshnii, not Lishnyi). Its larger-scale inset, while showing Oleshky (1711-34) near the mouth of the Dnieper, lacks Nova Sich (1775-1828) at the Danube delta. The context of the Zaporozhia also could have been improved by showing, in the inset, the northern limit of the steppe and the southern limit of permanent rural settlement.

"Ecclesiastical divisions in the 16th and 17th centuries" (map 12) appears to be incomplete. The map does not differentiate between the earlier and later dioceses, those belonging to the metropolitan see of Kiev and Halych from others, and the Uniate dioceses from those that were only Orthodox.

"Cossack state after 1649" (map 13), highlighted in a green tone, shows both international and internal boundaries. It also traces the first Khmel'nyts'kyi campaign and the associated and later battles. It is a pity that the battle of Konotop, also located on the map, is not explained for its significance.

"Ukrainian lands after 1667" (map 14) identifies, among other things, the Belgorod Line. Unfortunately, nowhere is there an explanation that the latter provided Moscow with military control over the Sloboda Ukraine and its Izium Line, which was erected to face the Crimean Tatars. Although the text mentions Mazepa, campaigns, and the Battle of Poltava, the events are not shown.

"Ukrainian lands circa 1750" (map 15) portrays not only the administrative subdivisions but also the encroachment of organized settlement onto Zaporozhia from the north. What it fails to show, in this regard, is the establishment of the so-called Ukrainian line of forts along the Orel river, manned by Russian regiments drawn from places north of the Belgorod Line.

"Russian Empire in Europe" (map 16) provides an overview of the Russian expansion and administrative consolidation of the acquired lands into gubernii. Although the text also mentions the earlier, larger namestnichestva, these unfortunately are not shown on the map. A more detailed view, "Dniepr Ukraine, 1850" (map 17), also indicates the farthest extent of Ukrainian ethnolinguistic territory.

"Minority populations in 19th century Ukraine" (map 18) is illogically designed and, because of this, conveys misleading information. Since the map identifies minorities by color coding only within the present-day Ukrainian SSR, areas within the Republic but outside the ethnolinguistic line (as in Budzhak and Crimea) are by poor design left white — raising speculation as to who might possibly inhabit those areas. And areas beyond the Ukrainian SSR that fall within the ethnolinguistic boundary erroneously appear purely

Ukrainian, because color-coding is not extended beyond the Ukrainian SSR border. The only logical method for showing minority populations is within the limits of the Ukrainian ethnolinguistic boundary.

"Austro-Hungarian Empire" (map 19) elegantly depicts its constituent parts. Names of major cities are given in several languages, including German and/or Hungarian, as used at the time. "Western Ukraine, 1772-1914" (map 20) provides a more detailed view of the areas that changed hands between Austria and Russia.

"Ukrainian lands, 1914-1919" (map 21) graphically defines Ukraine after the Treaty of Brest-Litovsk, the additional territories claimed by the Hetmanate (which came closer to the ethnolinguistic limits) and those claimed by the West Ukrainian Republic (along the ethnolinguistic limits in the southwest).

"Ukrainian lands during the interwar years" (map 22) focuses on the Ukrainian SSR with its boundary changes and administrative subdivisions; internal subdivisions of Poland, Czechoslovakia and the RSFSR are also shown. There is, however, an erroneous reference to northern Chernihiv as not inhabited by Ukrainians, although it is shown on the map as within the ethnolinguistic limits.

"Ukrainian lands during World War II" (map 23) depicts the Nazi German, Hungarian and Romanian annexations with effective color coding and clear labelling. Not all cities (with dates in brackets) should be identified as *recaptured* by the Red Army, however. In the case of Uzhhorod, the Red Army occupied it in 1944 for the first time.

"Ukrainian Soviet Socialist Republic since World War II" (map 24) portrays the current international, Union Republic and ASSR borders, and oblasts within the Ukrainian SSR. It also shows a redefined Ukrainian ethnolinguistic boundary, but reasons for its contraction in Poland and the RSFSR are not given.

Finally, the "index map" (p. 25) offers, by means of a grid, a quick location of all place names shown on the atlas maps at the same scale and listed alphabetically in its accompanying gazetteer. The listing, however, is not internally consistent. For example, along the Black Sea coast, settlements are usually given both old and new names in different languages, although there are some omissions of more recent names: Korsun' for Chersonesus, Sudak for Sugdea/Soldaia. By contrast, in Western Ukraine, where Polish, German, Hungarian and Romanian names were also employed in the past, the nomenclature is kept unilingual. It is also not clear why the old Ukrainian renditions of Peremyshl', Jaroslav and Kholm (p. 8) don't also appear on pp. 5-6 and in the index (p. 25). On the other hand, it is odd that Cherven', and not its Polish equivalent, was used throughout, even though the town is now located in Poland. Although Ukrainian renditions should apply to places in the Ukrainian SSR (note the use of L'viv, Kryvyi Rih and Kharkiv), there are exceptions not only for some major cities, such as Kiev or Zaporozhia (accepted English usage, from Russian), but also for smaller places, such as Mukachiv (Ukrainian) or Mukacheve (Soviet Ukrainian), here given as Mukachevo (Russian). The use of the soft signs, too, seems inconsistent, for some appear to be missing (Cherven', Homel', Roden', T'mutorokan').

Although the adoption of the Ukrainian SSR as a reference area has its advantages, it has its deficiencies as well. The advantages consist of expediency: (1) Soviet Ukrainian scientific literature about Ukraine is almost invariably limited by the boundaries of the Ukrainian SSR, and the use of the same border facilitates compilation of comparable data; and (2) the adoption of a de-facto political boundary avoids the risk of a potential charge that the atlas promotes irredentism. The deficiency lies in its negative political and pedagogical connotation: the abandonment of ethnolinguistic territories beyond the Ukrainian SSR to other countries by means of standard referencing and place name rendition conveys the message that Ukraine should no longer be considered as the land of the Ukrainian people, but should be equated with the current political entity, the Ukrainian SSR.

The founders of Ukrainian geography (S. Rudnytskyi, V. Kubiiovych) had adopted the contiguous ethnolinguistic area as the chief criterion for defining the territory of Ukraine precisely because it lacked (and still lacks) independence and its changeable borders were decided by imperial powers, while its ethnolinguistic territory has undergone minimal changes over time. It was in that spirit that Volodymyr Kubiiovych designed his *Atlas of Ukraine and Adjoining Countries,* in which a number of maps (plates 56-58) were devoted to history.[1] It was also in that spirit that Ivan Tesla and Evhen Tiut'ko produced the first Ukrainian-language *Historical Atlas of Ukraine,* edited by Lubomyr Wynar, which provided repeated juxtaposition of the ethnolinguistic limits of Ukraine with its political-administrative borders from the fifteenth century to the present.[2] Even the proposed atlas *Istoriia Ukrains'koho narodu i Ukrains'koi RSR* may provide, within the limits of accepted official Soviet historiography, delineation of the Ukrainian ethnos.[3] Therefore, if political and pedagogical values are to be maximized and the viewpoint of Ukrainian geography is to be maintained, then an English-language historical atlas of Ukraine that focuses on the ethnos and its cultural, economic and political evolution is yet to be produced. Despite these shortcomings, Paul Magocsi should be congratulated for producing this atlas of Ukraine in the English language.

---

[1] The atlas is in fact bilingual with map captions both in Ukrainian and English. V. Kubiiovych, *Atlas Ukrainy i sumezhnykh kraiv* (L'viv: Ukrains'kyi Vydavnychyi Instytut, 1937).

[2] I. Tesla and E. Tiut'ko, *Istorychnyi Atlas Ukrainy.* Edited by L. Wynar. Montreal, New York, Munich: Ukrainian Historical Association, 1980. Reviewed by I. Stebelsky in the *Ukrainian Historian,* Vol. XXIII, No. 1-4, pp. 228-229.

[3] The proposed maps for the atlas are listed in O.V. Molodchykov, "Osnovni zavdannia i zmist atlasu 'Istoriia Ukrains'koho narodu i Ukrains'koi RSR,' " *Ukrains'kyi istoryko-heohrafichnyi zbirnyk, Vypusk 2* (Kyiv: "Naukova dumka," 1972), pp. 3-19.

В. Шандор

ПОЧАТКИ ХРИСТІЯНСТВА В КАРПАТСЬКІЙ УКРАЇНІ*

Степан Пап, *Початки Християнства на Закарпатті.* Філядельфія: Накладом Митрополії Української Католицької Церкви, 1983, 222 стор.

В зв'язку з надходячим Тисячоліттям Хрещення Руси-України в 1988 р. книга о. Папа є цінним вкладом в напрямі дальшого розроблення історії нашої Церкви. Автор вивів історичне Закарпаття на широке церковне й національне поле та звернув увагу на його значіння вже в початках нашої історії.

Передмову написав наш відомий історик церкви о. д-р А. Пекар, ЧСВВ в якій подає:

> «Праця о. Степана Папа базується на найновіших джерельних і на безсторонніх історичних студіях, які майже одностайно вказують на Історичне Закарпаття, де найскоріше з усіх українських земель завершилось християнство, ще заки Свв. Кирило й Методій встигли зачати свою місійну працю у Великій Моравії під кінець 863 р.» (Стор. IV.)

Наведене твердження лягло в основу праці, яку о. Пап всесторонньо розробив по лінії історії церкви, а частинно і національної історії. В своїй дослідчій праці автор переконливо спростував тезу ширену нашими недоброзичливими сусідами про відсутність Закарпаття в процесі історичного розвитку народів Центрально-Східної Европи в давній минувшині. Автор використав нові матеріяли і цю прогалину виповнив новим джерельним змістом. Він не вагався внести поправки до праць декотрих українських істориків, які в добі своїх дослідів, не мали можливости користати з джерел мадярських, чеських та ін.

В добі приходу мадярів до Европи через Карпати (895-897) перемогли вони князя русинів Лаборця, заняли Ужгород і р. 905-906 вирушили далі на захід, розгромили Великоморавське князівство, та осіли в Панонії — нинішня Мадярщина, де вже жили на просторах між Дунаєм і Тисою русини й інші слов'янські племена. Ці русини приняли християнство Східно-Візантійського обряду від Свв. Апостолів Кирила й Методія, що офіційно датується роком 867. Мадяри, разом із своїм пануючим домом рівнож приняли християнство Східно-Візантійського обряду, подібно як і Великоморавське князівство. Папа Іван XIII (965-972) в своєму листі до чеського короля Болеслава називає слов'янський обряд-руським. Папа, очевидно, керувався тим, що християнське населення в цім просторі творили русини, їх мова і письмо були руські, то й обряд правильно назвав руським.

* Від Редакції: Рецензійну статтю д-ра В. Шандора друкуємо, як дискусійний матеріял про початки Християнства в Україні.

Для розвитку християнства в Руси-Україні мав велике значіння побут на Криму римського епископа-папи — св. Климента (90-100) засланого туди імператором Траяном; там він застав уже громаду християн коло 2.000 осіб. (Стор. 5). На Криму рівнож жив на засланні й помер папа св. Мартин (649-655). Автор далі подає, що на Третьому Вселенському Соборі в Ефезі 431 р., на Четвертому в Халкедоні — 451 р. і на наступних Вселенських Соборах вже брали участь епископи з Криму-Корсуня (Херсонес).

До наведеного хочемо додати, що вже на Нікейськім Соборі — 325 р. брав участь епископ християнин з Криму Стратофілос. (Pap Gyorgy: A magyarság és a bizanci kereszténység kapcsolatańak kezdetei, Nyiregyhaza, 1938, h. 36). На цю обставину звертає увагу й відомий дослідник церковної старовини й мистецтва проф. В. Січинський, який подає, що «найстарші пам'ятки ранньо-християнського мурованого будівництва походять з Херсонесу (Корсуня, коло сучасного Севастополя), вже кінцем IV століття, себ-то того самого століття, коли повстали християнські храми в осередку християнства на Сході в Сирії та Малій Азії, і значно скорше, ніж в цілій Західній та Середущій Европі. На Криму і особливо в Херсонесі знайдено понад 30 руїн церков старохристиянських часів, IV-X стол.» (В. Січинський, *Пам'ятки української архітектури,* Філяделфія, Па., 1952, стор. 9).

Проти християнства Східньо-Візантійського обряду із старуською богослужебною мовою заведеними у Великоморавській державі та Мадярщині — король св. Стефан (997-1038), виступали латинники ведені німецькими священниками і лицарством. Християн Східньо-Візантійського обряду вони уважали поганами. Велику ролю в цій боротьбі приписує о. Пап другій дружині короля Стефана Ґізелі II. (перша дружина короля теж була Ґізела). Емерик, син Стефана, якого він назначив князем Русинів «Дукс Руténорум», а край назвав «Маркія Рутенорум», був рівнож східньо-візантійського обряду. І його наречена була з грецького візантійського двору.

Емерик помер наглою смертю шість днів перед коронуванням його королем. Його батькові Стефанові сказали, що це нещасний випадок — «розірваний на полюванні диким вепром». Автор наводить сучасного мадярського автора епископа І. Тимка, що Емерик помер не від звіря, а в наслідок змови його мачухи, в спілці з німецьким латинським священством та лицарством. (I. Timko: Keleti kereszténység, keleti egyházak, Budapest, 1971, p. 399 [Cf. о. Пап, стор. 155]).

Для означення території, що її займали в сивій давнині українці о. Пап вживає термін історичне Закарпаття. (Примітка рецензента: До кінця І-ої світової війни вживалась на Закарпатті назва Угорська Русь). До території історичного Закарпаття автор зачисляє «всі закарпатські території споконвіку заселені українцями а саме: — теперішня Закарпатська Область УССР; Пряшівщина аж до теперішних середньословацьких гір Словаччини; ціле Потисся з усіма протоками Тиси, аж до устя Тиси до Дунаю із західньою границею вздовж Дунаю (це історична Маркія Русенорум з Дукс Рутенорум десятого століття, тепер в Мадярщині; ціле Залісся — це колишня Трансилванія-Семигород — тепер в Румунії. (Цитовано о. Папом стор. 16).

Поданий образ відповідає приблизно тогочасному розселенню україн-

ців, за винятком Семигороду, для якого не наведено потрібних історичних, чи національних доказів. Є правдою, що наша Мараморощина належала в певнім періоді історії (1526-1773) до Семигороду, наші поселення врізались глибоко в Семигород, Автор стверджує, що ще ««в XII століттю було коло Великого Варадина руське епископство» (Стор. 78), це ще однак не доводить, що цілий Семигород був колись заселений українцями, або творив нашу суцільну національну територію. Теза цікава, але вимагає ще дальших історичних дослідів та джерельних доказів.

Покликуючись на Ф. Дворника, Автор подає, що 679 р. з'явились на Дунаї болгари, які змішались із тамошнім слов'янським населенням. Болгарів було не багато і вони з бігом часу послов'янізувались. (Стор. 43). Ще далеко перед приходом мадяр, Історичне Закарпаття номінально належало до болгарської держави, але ніколи не було заселене болгарами. О. Пап основно розробляє цю тезу, наводить цілий ряд історичних праць чужих і наших авторів, як: Константин Порфірородний, Михайло Лучкай, о. д-р Василь Гаджеґа, д-р В. Халоупецький, батько історії болгар Юрій Гуца-Венелин та ін., які в своїх дослідах дійшли до того самого висновку. Халоупецький напр. визнає, що «болгаро-слов'яни від IX століття називаються в джерелах русинами (Рутені)». (Стор. 47-49). Цим остаточно вияснюється помилкове твердження в працях декотрих дослідників, які замість назви населення, себ-то русинів, вживали назву держави, то є Болгарії, куди край в той час належав, і в тім змислі й населення називали болгарами, що не відповідало дійсності.

Автор доводить історичними доказами, що в століттю X і початком XI-го, Закарпаття належало до держави Володимира Великого — Київської Руси. Наводить рівнож імена закарпатців, які, вже як християни були при дворі св. Володимира Великого в добі хрищення Руси, та які причинились до введення в ній християнства. Ролю Закарпаття в хрищенню Руси-України, Автор подає так:

Історичне Закарпаття — це перша частина українських земель та взагалі слов'янства, яка стала християнською і своїм священством і єрархією хрестила Русь-Україну і дала Руси-Україні перше українське священство і українську єрархію». (Стор. 188). Це напис V-го розділу книжки. Саме це твердження та проблема Богослужебених книг заслуговують на окрему увагу.

В зв'язку із заведенням християнства, важливим чинником в його поширенні була Богослужебна мова і церковні книги. о. Пап подає, що мова Богослужень «могла виникнути лише на Історичному Закарпатті, а не в Моравії. Богослужебні книги на Русь-Україну з тією старослов'янською мовою, народом називаною руською, могли прийти лише з Історичного Закарпаття. З Болгарії не могли прийти, бо нема сліду болгарського священства на Руси-Україні. В Херсонесі була чисто Грецька Церква, отже слов'янських Богослужебних книг не могла мати». (Стор. 195).

Поставлену вище тезу уважаємо за відважну. Автор не наводить належних джерел, які могли б засвідчити, що тільки виключно Закарпаття було джерелом Богослужебних книг і мови, без уваги на те, що роля Закарпаття в хрищенню Руси-України є ним з'ясована повністю. Над проблемою встановлення джерела Богослужебної мови і книг ведеться й далі

широка наукова дискусія, яку й автор у своїй книзі заторкнув. Маємо на думці Євангеліє і Псалтир знайдені в Корсуні.

Уважаємо, що знайдене Євангеліє і Псалтир Св. Кирилом в Херсонесі в 60-их роках IX століття писані «руськими письмени», та що стрінув там чоловіка, що говорив по руськи, тобто староруською мовою дає поважний реальний ключ для прослідження проблеми Богослужебної мови й книг. Про це писалося в «Житії Кирила» (глава VIII), що зберігається в Москві, з якого автор наводить цікавий цитат:

«А грамота руская явлена Богом дана в Корсуні русину і отнеяже научися філософ Константин оттуду сложив і написав книги руським язиком... а также шед научи Мораву і Ляхи і Чехи і прочая язики...» (Стор. 117).

До наведеної справи Богослужебної мови й книг подаємо тут що додаткові матеріяли в надії, що вони причиняться до правильної розв'язки цеї проблеми. Погляди на цю проблему є в науковому світі поділені. Тому для ясности наводимо голоси двох опонентів, видатних візантологів в науковому світі, щоб при помочі їх насвітлення, було можна краще перевести оцінку арґументів. Цитати подаємо в ориґіналі.

Франц Ґрівец м. ін. подає:

Interessant ist die vielumstrittene Angabe, dass Konstantin in Cherson das russische Evangelium und Psalterium las und mit einem russischen zusammentraf, der russisch sprach; mit seiner Hilfe konnte er genauer 'die Buchstaben, Vokale und Konsonanten unterschieden und in den Geist dieser Sprache eindringen. Einige russische und ukrainische Slavisten meinen, es sei dies tatsächlich die altrussische Sprache gewesen. Doch diese Hypothese ist unbegründet... In neuester Zeit jedoch überwiegt die Hypothese (Vaillant, Jakobson, Horalek, Gerhart) dass russkyj für surskyj stehe und syrisch bedeute. In den byzantinischen Kolonien am Schwarzen Meer wohnten damals wirklich auch einzelne Syrier. Sehr wahrscheinlich ist es, dass Konstantin die syrische Sprache verstand, die syrische Bibelübersetzung kannte und sich bei der Übersetzung der Evangelium in das Slavische an einzelnen Stellen an die syrische Übersetzung anlehnte. (Franz Grivec: Konstantin und Method. Lehrer der Slaven, Wiesbaden, 1960, pp. 48-49).

Українські вчені, як Митрополит Іларіон (Огієнко), В. Січинський, археолог Я. Пастернак та ін. в своїх працях стверджують правдивість тези, що Св. Константин таки знайшов у Корсуні Євангеліє і Псалтир писані «роуськими письмени».

В 1958 р. відбувся в Москві IV Міжнародний З'їзд Славістів, на якім доповідав М. В. Степанов на цю тему і прийшов до висновку, що «Константин у Корсуні бачив руські книги». (*Літературна спадщина Київської Руси і українська література XVI-XVIII* ст., Академія Наук Української РСР Інститут літератури ім. Шевченка, Київ, 1981, стор. 12; Див. Степанов М. В.: *IV Международний съезд славистов.* Материали дискуссии, т. 2. *Проблеми славянского языкознания,* Москва, 1962, стор. 150-151).

Професор Московського університету д-р Нестор Король в наведеній справі подає таке свідчення:

Перед першою світовою війною я був в Інкерманськім монастирі в Криму і в катакомбах на північнім березі Севастопільської затоки, яка є місцем постійної стоянки Чорноморської військової фльоти, в церкві-печері на стіні була прибита

мармурова таблиця на якій було написано, що в цій церкві Св. Кирило був знайшов Євангеліє в перекладі на слов'янську мову писану глаголицею. Удруге цей напис на тій-же мармуровій таблиці я бачив там на весні 1941 р. Ця церква була вже антирелігійним музеєм». (Писемне свідчення Короля є в архиві Шандора).

Другий опонент о. Франтішек Дворнік в своїх двох книгах — чеській та англомовній, повторяє твердження, що то були не руські а сирські, себто сирійські письмена, що доводить так:

«Konstantinův životopisec v osmé kapitole rovněž tvrdí, že jeho hrdina (Konstantin, V. Sh.] našel v Chersonu žaltář napsaný 'ruskymi'písmeny a setkal se tam i s mužem hovořícím touto řeči. Četní badatele se domnívají, že Konstantin skutečně poznal v Chersonu ruskou abecedu; to je však naprosto nemožné, protože Rusové v té době nemohli ještě mít svou literatutu. Jiní zase předpokládali, že Konstantin našel gotský překlad žaltáře pořízený Wulfilou. Oba názory jsou však mylné. Bylo prokázano, že v daném případě jde o kompletu a že místo rus'kými je třeba na tomto místě číst sursъskymi, tj. syrskými písmeny». (František Dvorník: Byzantské misie u Slovanů, Vyšehrad-Praha, 1970, p. 83).

Те саме повторене в англомовній книзі тогож автора: Byzantine Missions Among the Slavs. SS. Constantin-Cyril and Methodius, Rutgers University Press, p. 66).

Покликуючись на восьмий розділ того самого «Житія Константина», Січинський подає: Оригінал цього писання говорить: «Обріте же тоу Євангеліє и Псалтирь руськими письмени писано, и человіка обріт, глаголюще тою бесідою...» (В. Січинський: Монографія, Лондон, 1957, стор. 45-46; Див. В. Григорович: О древней письменности славян, Журнал Министерства Народного Просвященія, Ст. Петерсбург, 1852, стор. 163).

Ми згідні з Ф. Дворніком, що в той час «Русове», себто москалі не мали своєї літератури, але тут мова про русинів-українців, «Рутеніен», а не про москалів «Рашен», яку то нашу стару національну назву він свідомо подає невірно, перекручено та з помилковим змістом. В своїй англомовній книзі Дворнік скрізь і послідовно пише про Київську Русь як «Кієван Раша» і з того робить свої наукові висновки. І в науці існує правило, що із фальшивого засновку не можна дійти до правильного висновку. В офіційних державних історичних документах і актах тої доби в чужих мовах, як латинській, німецькій, англійській, Русь перекладалась як Рутенія, а не Раша. Такий переклад завели московські фальшівники історії, власної і нашої, а за ними повторяють віддані їм наукові сателіти, навіть і сьогодні. Це спричинило хаос і в світовій історичній науці по відношені до Руси-України та до Московії-Россії, чим нам відбирається чи заперечується нашу світлу історичну минувшину Київської Руси як держави.

Обидва наведені автори-опоненти з якоюсь байдужою легкістю зробили із руський — сурський, а з того сирійський, заперечуючи тим без якихбудь історичних доказів існування такої важливої церковної та історичної пам'ятки для українського народу. Якщо б для твердження про існування Євангелія і Псалтиря не було жадних записаних доказів, а тільки усна леґенда, то наведені обома опонентами докази не були б вистачальні й переконуючі для заперечення самої знахідки-пам'ятки.

На Криму була в той час Сурожська Русь, було й місто Сурож і навіть Сурожський Святий. Історик Страбон, який тут жив і помер в 19 р. н.е. (?) пише про роксолян і тавро-скитів. Роксоляни були предками русинів. Страбон подає далі, що роксоляни, це сурожці, які говорять на своїм «роуськом язику». В Сурожській Руси на Криму жили спільно з греками наші племена; роксоляни, русини, боруси й анти і були вже християнами далеко перед офіційним хрищенням Руси-України, знали грецьку мову і в тих часах тут творилась і руська письменність, яку знайшов св. Константин в Корсуні 861 р. (Прот. С. Ляшевский: *Доисторическая Русь.* Историко-археологическое исследование, Москва, 1977, стор. 5, 23, 65).

На основі наведених тут матеріялів, доходимо до дуже правдоподібного висновку, що Ф. Ґрівец із слів сурож-сурожці, зробив прикметник сурський, який використав як доказ на те, що Євангеліє і Псалтир були писані не руськими, а сурськими «писмени», себто сирійськими, що Ф. Дворнік некритично повторив. Для виправдання такої зміни не бачимо ані мовних, ані граматичних, а тим більше історичних підстав.

Дальші досліди передхристиянської доби Руси-України, можуть принести ще багато несподіванок у науковому світі. Стверджено, що на території сучасної України — в Криму, мало християнство свій корінь вже в ранній добі свого розвитку, а в зв'язку з тим, мусіла бути й мова, якою те християнство ширилось. Якщо на Нікейськім Соборі в 325 р. брав участь єпископ з Криму з грецьким прізвищем, то ще не конче означає, що й населення мусіло бути грецьке, бо християнство на Україну йшло з Греції і вона могла дати туди свого єпископа. А від 325 року до 861-го є більше як півтисячоліття, яке було використане нашими племенами для творення власного способу і стилю життя й культури.

В історії відомий несподіваний напад Руси на Константинополь дня 18.VI.860 р., що наука приписує Київський Руси. На стор. 54-69 автор наводить нові дані, якими подає відмінну інтерпретацію, без подання повного джерельного матеріялу, що цей напад перевело Історичне Закарпаття, а саме Понтиська Русь. Якщо поставлена теза знайде в історії взаємин і боротьби Руси з Візантією своє повне виправдання, то це спричинить засадничу зміну не тільки щодо ролі Закарпаття по відношенні до Візантії, але і його значіння в системі Київської держави.

Подаючи додатковий інформаційний матеріял в справі Євангелія і Псалтиря з Корсуня, ми свідомо переступили рамкі рецензії, бо уважаємо правдиве з'ясування саме цеї проблеми незвичайно великої ваги для культури Руси-України, і то тимбільше, що вона набирає тепер характер міжнародного зацікавлення.

Уважаємо потішаючим явищем, що в новішій добі велика кількість наших молодих наукових сил, між ними й о. С. Пап, розробляють нашу минувшину, чим дають історичним подіям нашу власну інтерпретацію. Таким чином ми самі формулюємо наше історичне обличчя, без чужих, часто ворожих авторів та перепищиків історії з перекручуванням наших історичних подій з національною назвою включно.

Праця о. С. Папа є позитивним вкладом в нашу історичну науку. Своїми дослідами він вніс багато нового в нашу науку, на основі чого по-

робив цікаві історичні висновки, які заслуговують на окреме визнання й увагу. Деякі проблеми ним представлені потребують ще додаткових дослідів; віримо, що автор на добрій дорозі до їх завершення. Значіння піонерської праці о. Папа є і в тому, що затемнені досі місця в нашій історії просвітлює світлом нашої історичної правди.

Рецензії, огляди

Володимир Міяковський, *Недруковане і забуте. Громадські рухи дев'ятнадцятого сторіччя. Новітня українська література.* Редактор Марко Антонович. Нью-Йорк, Українська вільна академія наук у США, 1984, 509 стор. (Серія Джерела до новітньої історії України, том I).

Поява збірника праць проф. Володимира Міяковського (1888-1972), видатного історика, бібліографа, археографа і архівіста, провідного організатора українського наукового життя після Другої світової війни заслуговує на окрему увагу і відзначення.

Як відомо, він був одним із найвидатніших членів і організаторів УВАН. Володимир Варлаамович був прямолінійною, вийнятково працьовитою і чесною людиною, тому називали його «сумлінням Академії». Ця назва віддзеркалювала його характер і віддану працю в УВАН.

У передмові редактор збірника М. Антонович подає короткий огляд наукової діяльности Міяковського, а також бібліографію його творчости. На нашу думку варто було б поширити цей вступ і подати обширнішу характеристику його наукової творчости.

Праці В. Міяковського розміщені в таких тематичних розділах: «Декабристи в Україні», Кирило-Методіївське братство», «Шевченко», «1860-і роки», «1870-і роки», «Історія літератури. Літературна критика», «Приятелі і колеги», «Varia». Авторські і редакторські примітки та показник імен завершують це цінне видання.

У збірнику передруковано наукові і публіцистичні статті В. Міяковського з різних серійних видань, а також деякі його праці друкуються тут перший раз. Редактор згадує у передмові, що не включив у це видання статтей В. Міяковського, які друкувалися в журналі «Україна» і збірниках «За сто літ», уважаючи, що ці видання доступні дослідникам на Заході. Звичайно, це дискусійне питання: якщо передруковуються у збірнику матеріяли з філядельфійського журналу «Київ», то можна б було передрукувати деякі визначніші праці із збірників «За сто літ», які не так легко знайти в европейських або американських бібліотеках, а також їх немає в бібліотеці УВАН в Нью-Йорку.

Як відомо, В. Міяковський спеціяльну увагу присвятив вивченню діяльности декабристів в Україні, Кирило-Методіївського братства і розвиткові українського політичного і культурного життя в 1860-их і 1870-их роках. Окремо він займався дослідженням різних проблем, пов'язаних з життям і творчістю Т. Шевченка. Його можна уважати за одного із видатніших шевченкознавців.

У збірнику деякі праці В. Міяковського містять джерельні матеріяли (напр. «Революційні відозви до українського народу, 1850-1870 рр.», «Історія заслання П. Чубинського», «Записка 1874 про український рух», «Ювілей цензурного акту 1876 року» і інші). Інші праці являються короткими причинками або спогадами, а також у збірнику знаходимо декілька недрукованих рецензій дослідника. На нашу думку, праці В. Міяковського, присвячені генезі і діяльності Кирило-Методіївського братства і його членів, ще досі не втратили свого значення. Також на окрему увагу заслуговують його статті про Київську громаду, Володимира Антоновича і його ролю в історії України XIX ст. Міяковський правильно твердить, що «громадський рух 1860-их років був продовженням того, про що мріяли і чого не зробили члени

Кирило-Методіївськго братства» (стор. 265). Це саме можна сказати і про пізніші роки. Також спогади про Павла Зайцева, Д. І. Дорошенка і Ольгу Косач-Кривинюк дають цікавий матеріял до насвітлення їхнього життя і їхнього оточення. Назагал можна ствердити, що статті В. Міяковського, друковані в збірнику, віддзеркалюють його широкий діяпазон дослідження різних ділянок українознавства.

Тут треба висловити повне признання М. Антоновичеві за редакцію цього збірника, який одначе не відповідав за деякі технічні і інші справи, на які коротко хочемо вказати.

Про що ж ідеться? Цей збірник включено в серію УВАН ««Джерела до новітньої історії України», отже тут зайшло якесь прикре непорозуміння, бо ж наукові розвідки, публіцистичні статті, рецензії *не являються історичними джерелами, лиш историчною літературою.* Тяжко повірити, щоб видавці не знали різниці між цими двома категоріями історичних публікацій. Треба згадати, що загальну редакцію цієї серії очолює Ярослав Білінський. Не менше дивно виглядає мовний аспект збірника. Усі праці В. Міяковського друковані українською мовою, а передмова і впровадження англійською, а також примітки редактора (стор. 497-509). На нашу думку треба було впровадження друкувати також українською мовою. Це саме відноситься до приміток редактора, який усі свої матеріяли опрацював в українській мові, а видруковано в англійській. Не знаємо, як тодішній президент УВАН Ю. Шевельов, міг допустити таку «бібліографічну дивовижу», коли індекс до українських текстів надруковано англійською мовою? Так робити не можна. Це вказує на *повне незнання* загально прийнятих правил індексування і бібліографії.

Тут ще згадаємо, що назви окремих розділів у змісті збірника також подані англійською мовою. Не знаємо чи хтось з управи УВАН бажав «пропхати» цей збірник, як «англомовне видання», і тому там знаходимо такі бібліографічні поважні недотягнення? Також треба вказати, що друк титульних сторінок доволі «модерний» і не надається до академічного видання. У додатку титульні сторінки українською і англійською мовами є різні: в українському підзаголовку сторінки читаємо «громадські рухи», а в англійському «Political and intellectual trends...».

Не зважаючи на вищезгадані недоліки, уважаємо, що відзначення пам'яти Володимира Міяковського, одного із найвидатніших членів УВАН, виданням збірника його рідкісних праць заслуговує на повне признання. Віримо, що з нагоди відзначення століття народження Володимира Варлаамовича в 1988 році появиться другий том збірника.

Любомир Винар
(Кент, Огайо)

Przegląd Humanistyczny. Nr. 2/221, r. XXVIII, Warszawa 1984. 180 p.

Небуденним явищем треба назвати це число «Пжеґльонду гуманістичнеґо» присвяченого українознавству. Поряд з іншими виданнями, які раз-у-раз появляються на українознавчі теми в Польщі це число журнала стає доказом, що українознавство в Польщі стоїть з-поміж усіх слов'янських країн на першому місці. В різному контексті і в різних варіянтах можна прочитати, що польські учені свідомі сусідства з українським народом і намагаються вивчати різні ділянки життя цього народу.

Друкований матеріял поділений на п'ять відділів: статті, дебюти, матеріяли і причинки, рецензії і перегляди та хроніка. Не випадково перша стаття С. Козака (стор. 1-10) вводить у проблематику літературних перегукувань між польською та українською поезіями. Найяскравіше це перегукування виявилося в часи романтиз-

му, однак романтичні елементи можна знаходити і в народній поезії, яка сягає своєю традицією до княжих часів взагалі, а до «Слова о полку Ігореві» зокрема. Зацікавлення українською поезією і нашим фолкльором переходить далеко поза рамки української школи в польській літературі.

Про сучасну українську поезію пише відомий перекладач і співукладач великої *Антології української поезії* (1977) Флоріян Неуважний (стор. 11-23). Починаючи нашими поетами-шістдесятниками і кінчаючи 1980-ми роками дослідник намагається дати тенденції розвитку зупиняючись на найвизначніших представниках поезії.

Творчості Лесі Українки присвячено дві розвідки: Збіґнєва Бараньського («Мій шлях; мотив дороги в ліриці Л. Українки», стор. 25-32) і Евґеніуша Ладного про античні драми Лесі Українки і Станіслава Висп'янського (113-118), між якими автор знаходить багато подібностей. Крім того в відділі рецензій цей же автор обговорює том перекладів на польську мову «Касандри та інших драм» Лесі Українки (Краків 1982).

Мєчислав Інґлот подав докладний огляд поетичної кар'єри Тимка Падури (33-54) «Бард літературної моди», в якому добре з'ясовано ранню популярність поета, що між поляками мав славу прекрасного знавця української мови і проблематики. Мабуть Падура і сам був у цьому переконаний, оскільки у розмовах з декабристами він репрезентував «Україну». Щойно коли мода минула почали в Падурі добачати також прогалини як у знанні української мови так і українського життя.

До цікавіших розвідок належить також стаття Ричарда Лужного про Київо-могилянську академію і впливи на неї польської культури (55-67), які дійсно були великі, а крім того саме через Польщу в першу чергу йшли европейські впливи на Україну. Зрештою автор слушно підкреслює, що цей вплив не був лише односторонній, бо «руські» традиції можна спостерігати також у Польщі аж до XVIII стол. Перейшли вони пізніше також в «українську школу» та в творчість інших польських поетів на українській ниві.

Ельжбєта Горнова докладно і вичерпно з'ясовує цілий ряд моментів співпраці західньо української та польської соціял-демократичних партій у 1899-1902 рр. (69-86) при чому авторка використовує як польські так і українські джерела. Ця співпраця і справді була глибока і щира і була скерована проти урядових надуживань і на демократизацію життя в Австро-Угорщині. Інформативний характер має стаття Маріяна Юрковського про українське мовознавство в післявоєнній Польщі (стор. 87-93). Цифрово ця ділянка імпозантна: за нецілих 40 років (1945-82) бібліографія праць присвячених українському мовознавству в Польщі має понад 1200 позицій (польською і українською мовами).

Мирослав Іванек дослідив щоправда не новий «Мотив смерти в українській бароковій поезії» (стор. 95-111), але дослідження його вийшло ґрунтовнішим ніж раніші згадки. Зокрема цінне те, що він притягає паралелі з інших літератур, а саме явище розглядає під трьома аспектами 1) православно-візантійського, 2) польсько-католицького і 3) народнього елементів. Впливи і взаємовпливи цих трьох спадщин позначилися в барокковій літературі про смерть на Україні.

Посереднє відношення до України мають такі речі як «Воєнна хроніка литовських татарів» рано померлого польського історика Станіслава Кричинського (1911-1941). Статтю про нього і посмертне видання його твору здійснив Ян Тишкевич (119-149). Протягом довгих століть татарська колонія в Литві давала своїх вояків Литві, а потім і Польщі включаючи повстання 1830-31 року. Переважно посереднє відношення до України мають рецензії, поміщені в збірнику. У хроніці подано відомості про наукову сесію з приводу 350-ліття Києво-могилянської академії, яка відбулася в Кракові наприкінці 1982 р.

Обговорюване число *Пшеґльонду гуманістичнеґо* цінне своїм науковим рівнем,

об'єктивністю і тим, що польські учені не бояться цитувати «трефних» праць закордонних учених, які становлять табу для совєтських україністів.

М. Антонович
(Монтреаль)

Edward Prus, Władyka Swiętojurski. Rzecz o arcybiskupie Andrzeju Szeptyckim (*1865-1944*). Warszawa, Instytut Wydawniczy Związków Zawadowych, 1985. 336 стор.

Прус використав великий джерельний матеріял, в більшості пропаґандивно-радянський, в якому не можна надіятися на рядки признання для Слуги Божого Андрея. Вже на вступі знаходимо твердження про те, що митрополит Андрей це «поляк, який став українцем», а в дальшому тексті він часто називає митрополита «перекинчиком». (В дійсності митрополит Шептицький походив зі старого українського боярського роду, що, як великі землевласники, здавна був осів в Перемиській землі, за Австрії одержав ґрафські титули й засимілювалися з польською аристократією. З цього роду вийшов ряд єпископів і митрополитів української Церкви. РСГ.)

На обкладинках книжки сказано, що митрополит Андрей, як архиєпископ і зверхник греко-католицької Церкви, корився перед цісарем Австрії і царем Росії, писав вірнопідданчі листи до Гітлера й Сталіна, а з властями ІІ-ої Річи Посполитої був у постійному конфлікті; у своїй суспільній, політичній і культурній діяльності перекидувався з однієї крайності до другої. Він був найвизначнішим речником Унії в історії греко-католицизму. Помер на 45-му році володіння на Святоюрській горі, не дочекавшись реалізації жадної зі своїх ідей, як політичних, так і релігійних.

На фотографіях у книзі зображено собор св. Юра, митрополита, який посвячує прапор УССтрільців, Кир Андрея з архикнязем Вільгельмом в 1918 р., о. Леоніда Федорова, якого митрополит в 1917 р. назначив на греко-католицького екзарха Росії, Симона Петлюру, Евгена Коновальця, Шептицького між українськими пластунами, Романа Шухевича (ґен. Тараса Чупринку), який за словами автора тричі відвідував митрополита Шептицького, як головний командир УПА, о. Івана Гриньоха в уніформі, як капеляна військового з'єднання «Нахтіґаль», єпископа Йосифа Сліпого на авдієнції в ґубернатора Франка, о. Теодора Мацьківа в мундурі, копію його листа до митрополита Андрея перед битвою під Бродами, табльо абітурієнтів Малої Духовної Семінарії у Львові з 1943 р., о. Василя Лабу, іменованого митрополитом ґенеральним вікарієм для військових справ Дивізії «Галичина» і кардинала Йосифа з архиєпископом Бучком в Римі в 1960 р.

Під час окупації Львова царськими військами вони 19 вересня 1914 р. інтернували митрополита Шептицького й примістили його в готелі в Києві. Там він продовжував унійну працю, висвятив двох єпископів (стор. 50). Царська охранка перевезла його з Києва до монастиря в Нижньому Новгороді, а відтак до Курська. Повертаючись в 1917 р. зі заслання, Кир Андрей мав довшу розмову в Києві з речниками Центральної Ради, головно з її призидентом Михайлом Грушевським. У Києві архиєпископ відновив греко-католицький вікаріят. Думка покликати львівського владику на патріярший престіл всієї України була кілька разів обговорювана на засіданнях Директорії (стор. 60).

Автор подає свій погляд на події того часу, згадує про організацію УССтрільців, яких підтримував митрополит Андрей, українсько-польську війну, домовлення Петлюри з Пілсудським та від'їзд до Відня президента ЗУНРеспубліки Петрушевича,

який зірвав стосунки з Петлюрою. Делеґація в складі Петлюри, Лівіцького, ґен. Тютюнника, Мельника, Коновальця і інших відвідала Кир Андрея, бо його авторитет вже тоді був відомий в цілій Україні. В 1920 р. митрополит виїхав на візитацію до Америки і інших країн, де в ЗСА переговорював з президентом відносно автономних прав Галичини. Повернувшись в 1922 р. зі своєї апостольської візитації і інтервенції в українській справі в Лізі Націй, поляки притримали його й примістили на якийсь час в польському монастирі в Познані (стор. 81-82).

Прус згадує про пацифікацію, але не обвинувачує в тому польський уряд, а тільки ОУН, яка за його словами допровадила до того.

В 1938 р. митрополит виступив зі своїм пастирським листом, в якому гостро протестував проти поступовання польського косцьола і польського уряду. Автор згадує, що в тому часі на Волині поляки перетворили 155 церков на свої косцьоли (стор. 155).

Найбільше місця у цій книжці присвячено подіям Другої світової війни, головно польсько-українським стосункам, які Прус представляє в кривому дзеркалі. Він згадує про загибель полковника Евгена Коновальця, як то провід ОУН перебрав полк. Андрій Мельник, про двоподіл ОУН, про події 30-го червня 1941 р., створення уряду Ярослава Стецька й відвідини (за посередництвом о. Івана Гриньоха) Стецьком і Бандерою Шептицького, де Бандера прирік митрополитові, що краєва влада буде прагнути з усіх сил до поширення Унії і створення українського патріярхату (стор. 211). Згадано формацію «Нахтіґаль» і «Ролянд», організацію і дії УПА, Дивізію «Галичина», УНАрмію під командою ґен. Павла Шандрука, постання УГВР і тодішній стан під німецькою окупацією. Автор обвинувачує українців в колябораціі з німцями, забуваючи одночасно про польську коляборацію, як то польська армія разом з гітлерівською шматувала Чехословаччину, забираючи від чехів Заользє. Не згадує також Прус про польських вислужників, які в рядах фольксдойчів знущалися над безборонним українським населенням Галичини. Постання Карпатської України і її ліквідацію Прус уважає за конечність того часу. Пишучи про УПА і дивізію «Галичина», автор дописався до безглуздя. Згідно з його історичними «дослідами», вояки дивізії здущували Варшавське повстання, а «банди» УПА, як мордерці, вбили брата митрополита Льва й його дружину (стор. 271-72). Про Варшавське повставння було доказано на сторінках паризької «Культури», що вояки дивізії «Галичина» не були в той час на теренах Польщі, але правдою є, про що Прус не відважився написати, що Червона Армія, яка була у Варшаві, відступила за Вислу й тим самим дала нагоду німцям здушити Варшавське повстання. Відносно смерті брата Кир Андрея Льва і його дружини, то колишній посол до польського сейму д-р Степан Баран у своїй праці *Митрополит Андрей Шептицький — Життя і Діяльність* на стор. 70-ій пише, що: «Лев Шептицький, власник родинного села Шептицьких Прилбич, біля Яворова (його вбили большевицькі війська, як теж його дружину у вересні 1939 р., як тільки прийшли до Прилбич». Прус пище, що 1-го листопада 1944-го року помер львівський Архиєпископ і митрополит Кир Андрей Шептицький. Його похорон перетворився у величезну греко-католицьку маніфестацію, яка стягнула до Львова нарід з найдальших закутинів Галичини. Українці пращали свого Мойсея, свого князя Церкви — останнього з великих митрополитів. Відкрита труна спочивала на масивних чорних марах. У ній лежав великий мужчина в святочних церковних шатах. Білі крезентини оточували мудре маєстатичне лице з білою бородою. За чорними марами з труною, з численними вінками повільно йшли законниці, вікарії, декани в пеляринах і церковні достойники у фіолетах, достойно йшли за труною єпископи й інші ієрархи з брилянтовими реліквіями на грудях. Монахи студити з мальтійськими хрестами, нашиті на плечах чорних реверенд, ішов брат померлого ігумен студитів Климентій. Львів пращав митрополита Шептицького, колишнього граб'ю, колишнього драґуна (кава-

лєриста), родовитого аристократа. В останній дорозі митрополита супроводив загін совєтського війська. Він спочив в підземній крипті архикатедри св. Юра.

Прус стверджує, що останній митрополит на святоюрській горі архиєпископ Йосиф Сліпий практично вже Церквою не керував (стор. 297). 1-го березня 1946 р. арештовано цілий греко-католицький єпископат, а греко-католицьку церкву прилучено до московського патріярхату.

В свойому кінцевому слові Прус згадує про беатифікаційний процес Слуги Божого Андрея, що старання про беатифікацію, а відтак канонізацію його тривають. Ліквідація греко-католицької Церкви в Галичині не означає одначе цілковитого знищення того обряду. Він існує під цю пору в Польщі, хоча немає своєї ієрархічної одиниці, тільки зверхника з титулом генерального вікарія примаса Польщі. Ця Церква існує передовсім в діяспорі, в Західній Европі, обох Америках і Австралії. Там існують митрополії, єпархії і екзархати, які надалі уважають за свого зверхника останнього галицького митрополита Йосифа Сліпого. Там культ Шептицького є найбільший. Найбільше звідтам пливе на адресу Апостольської Столиці благальних листів про винесення Кир Андрея — разом з покликанням патріярхату української католицької Церкви. Проте, давний замір Шептицького не завмер. Сучасні українські правителі мають надію, що такий патріярхат постане, патроном якого буде без сумніву Андрей Шептицький. Час покаже наскільки і коли ті проєкти зреалізуються, закінчує своє післяслово Прус.

Роман Голіят
(Ню Йорк)

Bieżące zagadnienia krajowe. Prace Kongresu Kultury Polskiej pod patronatem Prezydenta RP Edwarda Raczyńskiego. Tom II. Polskie Towarzystwo Naukowe na Obczyznie. Redakcja: J. Drewnowski. Londyn 1986. Str. 252. Ilustracje.

Від 14 до 20 вересня 1985 р. відбувся в Лондоні, Англія, світовий Конґрес Польської Культури під патронатом Президента Р. П. (в екзилі) Е. Рачинського й загальним головуванням проф. д-ра Е. Щепаніка. Конґрес мав десять секцій; в одній із них була окрема українсько-польська сесія з доповідями Я. Рудницького й К. Зленка (19. 9. 1985). Підсумки Конґресу будуть надруковані в десяти томах. Названий угорі том, хоч відноситься до другої секції п. н. «Поточні крайові питання» й має означення «другий том», появився як перший випуск конґресової серії із зрозумілих причин: «старокрайові» справи сучасної Польщі є в осередку уваги польської діяспори й оприлюднення їхньої наукової аналізи й оцінки визнали організатори Конґресу за найпекучіше завдання. Черговість інших томів передбачається в найближчих роках; українські доповіді, що входили в секцію «Новочасна історія Польщі», мали б вийти в третьому томі в 1987 р.

Рецензований том містить 17 статтей-доповідей, що аналізують найрізніші аспекти сучасного життя в «Польській Людовій Республіці» під диктатурою ген. Ярузельського, яку всі автори однозгідно визнають за форму московсько-большевицької інтервенції й неґативно оцінюють щодо політично-економічної сторінки (Я. Марчевський, Є. Залеський, Г. Вронський, П. Г. Дембінський), суспільно-економічної (А. Ґелль, А. Лучак, Є. Ґрембський, М. Новак, А. Подґурецький, А. Матейко), внутрішньо-політичної (В. Кучинський, Б. Цивінський, В. Твердохлєбов), церковно-релігійної (П. Раїнч), прав людини (А. Поспєшальський) та публікацій і масового зв'язку (Я. Яґодзінський, Є. Монд, Я. Радомиський). Вступні й кінцеві уваги є з-під пера Голови секції Яна Древновського. Точна програма секції, дані про авторів

та англомовний зміст закінчують цей том. Все ж, згідно з післясловом Древновського, не всі матеріяли ввійшли в цей том; це торкається головно дискусій після доповідей, які або подано на письмі, або записано на звукових стрічках. Щоб не пропали безслідно, їх у цілості здепоновано в архіві Польської Бібліотеки в Лондоні.

Важко обговорити в одній рецензії великий, багатий і різнородний зміст окремих статтей-доповідей. Власне кожна з них заслуговує на окрему рецензію, а навіть на хоч би частковий переклад українською мовою. Проблеми, які стоять перед польським суспільством в обличчі всебічного наступу комуністичної Москви на всіх фронтах публічного життя сучасної Польщі не багато різняться від усіх інших поневолених народів. Отак наприклад ствердження А. Лучака на стор. 96, мовляв, «Польща не є ані вільною, ані суверенною країною. Влада державна накинена з-зовні, не діє ні в імені, ні в інтересах народу як його обранця, а в інтересі чужому для польського народу...» — можна віднести не тільки до влади в Варшаві, але й до всіх маріонеткових урядів у Києві, Менську, Вільнюсі, Ризі, Талліні й т. д. Внаслідок цього майже всі автори підкреслюють «загрозу» національного самобутнього існування народу, не вважаючи на короткотривале відродження під прапорами «Солідарности», ліквідованої режимом пам'ятного 13 грудня 1981 року. Тут і там зустрічаються нотки оптимізму й наприклад Б. Цивінський ствержує, що «найбільш автократична й тоталітарна влада не в силі осягнути свої цілі, коли стрічається з виразною й тривалою відмовою суспільної апробати...» (стор. 154-154). Багато уваги присвячено в цьому томі церковно-релігійній проблематиці. Польський католицизм, підсилений гордістю з «свого» папи, відіграв і відіграє велику ролю й залишається тепер «єдиною інституцією, не підпорядкованою комуністичній владі й єдиним публічним місцем, у якому не проповідують викривленої дійсности» (стор. 161).

Деякі статті-доповіді розглядають сучасну польську проблематику на широкому ґльобальному тлі, як наприклад А. Ґелла про «загрожене суспільство» (стор. 185-195) та ін. Дуже цікава й не без універсальних висновків аналіза політичної настанови поневоленого суспільства, що »бачить речі власними очима, а не через окуляри... офіційної пропаґанди» (стор. 142). Автор статті В. Кучинський розрізняє три основні «втечі» під'яремного суспільства в опозиції до офіційного режиму: 1) втечу в майбутнє, як вияв, не політичного розуму, а чуттєвих («нервичних») реакцій на несприйнятливу дійсність, при чому не обходиться без будування «коробкових домів» і політичних фікцій включаючи вирішування «до кого має належати Львів»; 2) втечу в минуле, зокрема емоційні реакції на недавню прогру «Солідарности»; та врешті 3) втечу в «другий обіг», тобто в сферу неофіційного життя й діяльности опозиції. Це останнє під різними назвами («дисидентство», «група 77», «альтернативне суспільство» й т. п.) відоме скрізь по світі, де існують тоталітарні режими й де поневолені народи не здають своїх позицій.

Як підкреслює в своєму післяслові Я. Древновський, Конґрес узагалі, а його секція зокрема, не мали на меті «уточнювати якусь політичну програму» — завдання його було дати «всебічний огляд теперішньої ситуації країни (Польщі) та її перспектив на майбутнє». Все ж таки вислідн праць Конференції можуть дати основу для політичної дії так у діяспорі, як і в Польщі й у цьому його вартість (стор. 240).

У цілому цей перший випуск конґресової серії — позитивне явище в польській науці, а то й у сучасній славістиці. На жаль він доступний тільки тим, що знають польську мову; вона була «офіційною» в усіх працях Конґресу й, зрозуміло, в його публікаціях. Можливо, що в майбутньому знайдуться засоби для перекладу деяких статтей-доповідей англійською мовою, чи хоч би на том із подачею англомовних резюме з цілости. Так чи сяк, «інавґураційний» випуск конґресової серії стоїть на високому рівні й напевно стане в пригоді всім, хто цікавиться польоністикою в її найширшому розумінні.

Яр. Рудницький
(Монтреаль)

Володимир Боровський, *Під покровом Всевишнього, Спомини,* Атланта, Українське Євангельське Об'єднання в Північній Америці, 1983, стор. 388.

Мемуаристика не завжди належить до белетристично-публіцистичних творів, вона може мати й наукову вартість, коли її важливий і вірогідний фактологічний матеріял служить як джерело до історичних праць. Таку джерельну вартість могла б мати й рецензована нами публікація, якби не «але». В. Боровський належить до тих протестантських проповідників старшого покоління на українському грунті, які своєю життєвою практикою й здобутим досвідом на церковному полі далеко перевершили свою шкільну освіту. Вийшовши з народньої школи, вони робили перші кроки релігійно-церковної діяльности, читали самотужки Біблію й легку релігійно-церковну літературу та як самоуки росли духовно й інтелектуально в залежності від своїх індивідуальних здібностей та самоосвітньої праці над собою. Церковні власті посилали декого зі здібніших на курси своєрідних проповідницько-теологічних семінарій для завершення їхнього знання. Якраз автор рецензованої публікації належав до тих, які своїми здібностями й працею добилися певних досягнень у церковному, а навіть громадському житті. З таких позицій життєвого шляху автора можна більш реально й об'єктивно оцінювати його публікацію.

В. Боровський подає стилем автобіографічного жанру перебіг своїх переживань від дитячого віку, як він познайомився з протестантським світом, перешкоди зі сторони польської влади, його перебування на проповідницьких курсах, про працю проповідника у селах Галичини, час Другої світової війни й вкінці приїзд з родиною до США, де він продовжував свою діяльність проповідника в рамках Євангельсько-Реформованого Руху. В парі з тим він старався бути активним на полі нашого громадського життя. Резюме англійською мовою, світлини й показник імен та зміст закінчують його спомини.

Спомини В. Боровського є контроверсійні в залежности від того, з яких позицій їх оцінювати, бо те, що можна вимагати від фахового публіциста-мемуариста, є звичайно не під силу аматорові. Методологічна сторінка публікації є незбалянсована, бо немає тут виразного хронологічного чи річевого порядку. Автор нераз повертається до минулого, не маючи визначеного плану. Ще слабше з мериторичною сторінкою. Замість подавати важливий для майбутнього історика фактологічний матеріял, автор часто пише про несуттєві справи, як його гостинно принимали, як це смакувало (!), як йому дякували й хвалили, як садовили його за почесний стіл разом з визначними громадськими й церковними діячами, як то він обідав разом з ними на прийняттях, тощо. Ми знаємо, що в мемуаристиці більш чи менш виступає суб'єктивний чинник, бо автор мемуарів описує те, що бачив через призму власних переживань, але в Боровського той суб'єктивний чинник виростає до максимуму.

Автор присв'ячує також досить місця своїй родині. Це робиться часто коштом інших людей, що заслуговують на більшу згадку, головно деяких діячів УЄР Церкви. Він сердиться, що, мовляв, наші громадські чинники іноді недобачали чи ігнорували його як протестанта, називаючи те «нетерпимістю, духовою відсталістю, лицемірством», а навіть «інквізиційним духом» (стор. 274, 276).

Якщо навіть таке й траплялося, то не можна того ґенералізувати. За поступки одиниць не можна обвинувачувати загал. Думаємо, що в таких випадках діє звичайно чинник аритметики, бо не можна згідно з елементарними засадами політики трактувати представника невеликої церковної групи нарівні з представниками Церков, які начисляють сотні тисяч своїх членів у діяспорі. Правда, УЄР Церква має своє гарне минуле, деякі її члени були активними нашими діячами-патріотами в розбудові українського життя за океаном, не шкодуючи трудів і будучи жертвен-

ними. Вони записані в історії заокеанського українства. Але сьогодні ряди тієї Церкви дуже опустіли: старше покоління майже вимерло, а молодь або не цікавиться церковними справами, або відходить до американських і канадських церков. А в УЄР Церкві залишилися останні могікани.

Це одна сторона медалі оцінки даної публікації з позицій фахового підходу до мемуаристики.

Друга сторона медалі — це оцінка споминів Боровського як аматора, якого публікацію читатимуть радо парафіяни різних Церков і взагалі люди, які люблять легку лектуру. В такому аспекті спомини Боровського є навіть досить цікаві, особливо для тих, які думають більше серцем, як головою. Деякі релігійні рефлексії автора прикрашують його спомини, але з другої сторони контрастом до тих рефлексій є хвалькувато-еґоцентричні прояви автора. Згадані контрасти являються центральною точкою споминів Боровського, творячи для відчуття критично думаючого читача духову дисгармонію.

До речі буде заторкнути на марґінесі ще одну справу ради елементарних принципів правди й громадської етики. Автор вважає себе редактором і співробітником мого *Нарису Історії УЄР Руху* (стор. 320-24), а в англомовній *Енциклопедії України* (т. І, Торонто, 1984) є подане, що він є співавтором згаданого нарису. Справа виглядає так: він впросився до співпраці тим, що повитягав з євангельської преси деякі готові, короткі біографічні дані про діячів руху для нарису та підібрав фотографії. Одне й друге належить до технічної праці. Я опрацював «Нарис історії» майже на тисячу сторін машинопису. Під час наших зустрічей я інформував його скільки є сторінок, а він не заперечував. Коли я передав йому готовий машинопис «Нарису історії», він нагло заявив, що це завелика праця й що Церква не має грошей на видання усіх розділів. До нарису увійшло лише кілька розділів. Боровський не пішов на ніякі компроміси. Я остаточно виявив максимум доброї волі й погодився з тим фактом, щоби не угроблювати справу, на яку в мене пішо майже десять років праці. До того Боровський так «зредагував» мій «Нарис історії», що поскорочував навіть деякі важніші місця та виелімінував фахові терміни історично-еклезіологічного характеру, що було ближче до вульгаризування, ніж до популяризування тексту. Так звана «Історична Комісія», покликана Боровським (в якій не було ні одного історика!), була лише параваном, за яким скривався і здійснював свою волю Боровський.

Подаємо самі факти майже без коментарів, залишаючи оцінку справи безсторонньому читачеві, а в тому й майбутньому історикові, який займатиметься історією українського протестантизму.

Ми дуже злагіднили первісну версію нашої рецензії, написаної ще за життя В. Боровського, щоби не виглядало, що маємо нахил «воювати» з покійниками.

Олександер Домбровський
(Ню Йорк)

The Military Balance *1986-1987*. London, The International Institute for Strategic Studies, 1986, 238 p.

У сучасному неспокійному світі, в якому передову ролю відграють дві великодержави, США і СРСР, особливе значення має стратегія рівноваги страху, викликана нуклеарними потенціялами згаданих двох діаментрально протилежних супротивників. Рівновага страху є головною перешкодою для чергової світової війни, яка для цілого світу була б катаклізмом. Вище цитована публікація, яка появляється одним випуском на протязі кількох років, є найкращим джерелом інформації про

те, що таке є ота стратегія взаємного страху. На жаль, без дозволу Інституту не можемо подати порівняльних циферних даних із цієї публікації. Ціла публікація — це своєрідна математика, заповнена цифровими даними про потенціяли збройних сил країн цілого світу, в тому особливу увагу присвячено збройним воєнним потенціялам США і СРСР та двом союзним блокам НАТО й Варшавського договору. Публікація, поділена на три основні частини: І. Країни й основні пакти. II. Таблиці. III. Аналізи.

Уже сама назва публікації «Мілітарний балянс, 1986-1987» вказує на те, що надруковано у ньому. Мілітарний балянс кожної країни складається із різних елементів, у яких кожний для себе є окремим підсумком-зіставленям. І так збройні сили кожної країни — це насамперед кількість війська, зорганізованого в окремих родах зброї. Далі — кількість вишколених резерв того ж війська. Потім — кількість і якість різних систем озброєння армії, летунства й воєнно-морських сил. До цього конвенціонального озброєння треба ще додати міжконтинентальні ракети і ракети середнього радіусу дії, які після II світової війни творять окремий рід зброї. Не можна забувати й про те, що після II світової війни змодернізовано та випродукувано різні системи бойового летунства. Воєнно-морські сили удосконалено атомними підводними човнами та озброєно їх нуклеарними ракетами. Все це в цьому виданні подане із математичною докладністю та технічними даними для кожної країни окремо. Студіюючи та порівнюючи усі ці зіставлення окремих країн світу, приходимо до висновку, що цілий світ уже розположений над незбагненно великою бочкою динаміту, що загрожує катаклізмом для цілого людства.

Такі публікації випускає Інститут один раз кожного року, приблизно в місяці вересні. Після появи такої публікації дослівно всі військовознавчі журнали на різних мовах та визначніші пресові видання, газети, звичайно коментують таке видання та цілий рік користуються різні автори статтей на військові теми даними із «Мілітарного балансу». Ця публікація є призначена передусім для фахівців, які займаються проблемами безпеки світу й власних країн.

Студіючи «Мілітарний балянс, 1986-1987», мимоволі концентрують увагу на мілітарні потенціяли США і СРСР. Для ілюстрації порівняємо людські воєнні потенціяли цих двох великодержав на кінець 1986 р.

Країна:	Населення:	В чинній службі:	В резерві:
США	240,9 млн.	2,143,955	1,682,900
СРСР	279,5 млн.	6,265,000	25,000,000

Це порівняльне зіставлення доказує абсолютну перевагу людського військового потенціялу різних родів зброї СРСР над потенціялом США.

Оцінюючи складові частини мілітарної сили країни, встановлюється, що кількість людности є головним фактором, на підставі якого можна дуже легко устійнити військовий потенціял. В СРСР 6,265,000 під зброєю; у теперішній мирний час — це дуже велика кількість на 279.5 млн. людности. Враховуючи господарську кризу СРСР, напрошується питання, чи так велика кількість збройних сил СРСР не суперечить миролюбній пропаганді цієї потуги? Цю суперечність підтверджують дані збірника на відтинку різних систем озброєння та взагалі воєнної техніки збройних сил СРСР.

Дані про збройні сили СРСР в збірнику всеторонньо інформують про цю мілітарну потугу, яка фактично не є рівнорядною до потуги Сполучених Штатів. Озброєння СРСР виконує багато функцій, що зокрема є наглядне із мілітарного потенціялу в Европі. І так із кругло 60 дивізій 20 розташовано в НДР, 5 в ЧСРС, 2 в Польщі і 4 в Угорщині, а інші в воєнних округах Прибалтики, Білорусі і в

Карпатах. Ці дивізії своєю силою значно перевершують існуючий стан дивізій НАТО, що є дуже великою загрозою для Зах. Европи, враховуючи також перевагу в бойовому летунстві. Розмір, структура й доктрина оборони СРСР згл. Варшавського пакту умотивовано такими тезами: 1. світово-революційною, 2. гегемоніяльно-експансивною, 3. історичною, 4. мілітарно-індустрійним комплексом, 5. компензаційно, 6. імперіяльною. Для обговорення цих тез немає місця у цій статті.

Також не будемо обговорювати фаз розгортання і модарнізації озброєння збройних сил СРСР. Пригадаємо тільки те, що період детанту із приходом до влади Хрущова в 1953 р. був дуже сприятливий для нарощування і модернізації воєнної техніки СРСР завдяки технології Заходу. Отже період коекзистенції витворив для Заходу дуже велику небезпеку, що в збірнику найбільш докладно віддзеркалене. Після II світової війни, починаючи від 1945 р., в 22 випадках Москва погрожувала застосуванням власних збройних сил, в тому в 1979 р. вона застосувала інтервенцію в Афганістані. Найбільш небезпечним положенням, яке загрожувало війною, було розташування радянських ракет на Кубі в 1962 р. та Берлінська криза в 1958-1961 рр. Не може бути сумніву в тому, що тільки мілітарний потенціял спопуляризував СРСР в Третьому світі. Сьогодні СРСР посилює свої впливи в 20-ох країнах (в тому в 6-ох державах, приналежних до Варшавського пакту. В глобальному масштабі СРСР вже здобув вплив на 4-6% населення світу із територіяльним засягом 20%, в той час як Захід, разом із Китаєм під своїм впливом мають 70%, а тільки 10% є невтральних.

Прозахідних країн із Китаєм є 69, прорадянських — 15. На сторінках збірника подано із математичною докладністю мілітарні потенціяли вище підсумованих глобальних володінь і впливів, що є орієнтиром для перемін політичної констеляції на майбутнє.

Ці порівняння є самозрозуміло загальникові для релятивної перемоги або упадку совєтських впливів. А все ж таки вони віддзеркалюють та показують, що для СРСР немає стриманості в його цілеспрямованому поході до здійснення світової революції.

Дані збірника «Мілітарний балянс» вказують на те, що, незважаючи на господарські труднощі і багато коливань, СРСР не поступається у своїх стремліннях і не звертає уваги на відмежування від нього Китаю. Самозрозуміло, зусилля СРСР від 1960 р. здобути в світі багато більш запляновані впливи не здійснилися; на шляху до здобуття такої цілі він зазнав багато неуспіхів. Йому не вдалося здобути довготривалих, вірних союзників і піддержку головних країн Третього світу, що вказує на те, що закордонна політика СРСР на тому відтинку не може гордитися успіхами.

СРСР є примушений різними допомогами країнам третього світові економічно себе знесилювати. Проблема Афганістану, В'єтнаму, Анголи, Етіопії і т. д. — це немов бочки без дна, які неможливо заповнювати.

+ Ф. Кордуба
(Мюнхен)

Петро Голубенко, *Україна і Росія у світлі культурних взаємин,* Нью-Йорк— Париж — Торонто. Науково-Дослідчий Інститут ім. Ольжича. Дослідча Фундація ім. Ольжича у США. В-во «Українське Слово», 1987, 260 стор.

На межі 1000-ліття з часу офіційного прийняття християнської віри Україною як державної релігії особливо актуальними є джерельні розвідки, що відвойовують

київську спадщину середньовічної історії України. Однією із цілей праці Петра Голубенка є саме цей преважливий момент. Для об'єктивних дослідників Сходу Европи, навіть неукраїнців, є це саморозумілий історичний факт і тому здавалося б, нічого вриватися із штурмом у відкриті двері, не відкриваючи нічого нового. Згадати б хоча слова філософа і поета Володимира Соловйова, що бачив ту імперську облуду, коли якраз 100 років тому писав при нагоді святкування 900 ліття християнства в Росії: «... *Таке святкування немає підстав. Росія зрадила світлі заповіти Київської Руси Володимира...* нам слід би було прийняти друге хрещення духом істини і вогнем любови...». Не дивлячись одначе на оце — видність фактів, довговічна імперіялістична російська пропаґанда здобула великі осяги в світовій опінії, навіть у академічних — університетських і дослідчих колах західнього світу, не говорячи вже про різні церковні кола, чи то Світової Ради Церков, чи Царгородського (Константинопольського) патріяршого центру, що вповні пішов саме тепер на співпрацю з Московською Патріярхією, не дивлячись на глибокозмістовну й історично-правильну арґументацію блаженнішого Митрополита Мстислава в «Посланні», зверненім до Патріярха Димитрія в цій справі. Отже, покищо імпонує і перемагає тільки державна сила Москви.

Не менше актуальним є історичне обґрунтовання автором праці самобутности і давности українського етносу на його предковічній території з передісторичних діб, не дивлячись на різні етнічні домішки впродовж тисячоліть, у той час, коли і в даний історичний момент ще переможно домінує в академічному неукраїнському світі т. зв. «традиційна» схема історії Сходу Европи, що представляє, як щось доказане, існування древньої триєдиної Руси, як етнічної цілости, згідно з гіпотезою О. Шахматова, перебраної і «доповненої» офіційною радянською наукою (тоді, як у Шахматова та єдність тривала до 12 ст., у радянській науці вона триває до 14 ст. а то подекуди й до 16-го ст., коли появляється вкінці окреме етнічне твориво — давньоукраїнський нарід із особливостями і своєї мови). Така офіційна державно встановлена схема і дає, начебто, «підстави» для трактування українського етносу як маловартного, доволі нового творива, а української мови як «безперспективної», над чим повинна, наче оправдано, домінувати російська «старшобратська» культура. Саме тому, що така ґенеза трьох східньослов'янських народів і їх мов і дотепер домінує на західньоевропейських і американських філологічних катедрах, поява праці П. Голубенка є цінністю, бо автор заперечує саме цю суб'єктивну схему, дотримуючись концепцій М. Грушевського і обґрунтовуючи давність ґенези українського народу та його мовних первнів, що основуються на спільнослов'янській прамові.

Іншим аспектом, який робить працю П. Голубенка особливо вартісною, є його насвітлення російського типу панслявізму і слов'янофільства, що й дотепер у переважаючій більшості західніх університетських катедр славістики трактується дуже поважно як «вклад у духову культуру Европи». Згідно з критичним насвітленням цієї проблематики і слов'янофільство є de facto панрусизмом і шовінізмом, при чому він покликується на самих російських авторів, хоча б на згаданого вже Володимира Соловйова. «Краще було б зовсім замовчати про „слов'янську ідею", ніж виставляти її тільки для того, щоб одразу ж підмінити її основами російської історії, себто наперед визнати всі інші слов'янські народи безликим і пасивним матеріялом для російської національности», робить Соловйов і свої тверді заключення: «... Ні! не цій Росії, яку ми бачимо тепер... одержимій сліпим націоналізмом і незагнузданим обскурантизмом, не їй оволодіти будь-коли другим Римом». Цей же філософ розумів, що означає для росіян поняття «єдности»; «це означає знищення різниць (між народами), а віровизнання служить їм лише як прапор ворожнечі і знаряддя нищення...». Важко щось додати до правдивих окреслень цього визначного російського діяча культуром. Наводимо цю цитату з неукраїнського джерела у ав-

тора, щоб підкреслити об'єктивну аналізу автора праці про Україну і Росію у їх культурних і політичних взаєминах.

Здається, найважливішим прицілом у своїй праці П. Голубенко уважає потребу доказати вільному світові, що існування «єдиної неділимої» Росії у всіх її мастях не є в інтересі західнього світу і вільного людства назагал і виявити самовбивчу тактику західніх потуг утримати т. зв. «політичний балянс» із Росією як великодержавою. Для цієї цілі автор студії ілюструє прикладами з історії і культури різні періоди московської, згодом російської самодержавности, що осягалася різними видами авторитарного і деспотичного панування у періодах — Московського князівства, царства, імперії Петра І і його наслідників і вкінці у післяцарському періоді совєтської тоталітарної влади.

Автор виявляє послідовний ізоляціонізм Московії і не менш послідовне оббріхування західньої Европи, щоб виявити себе гуманними й шляхетними демократами чи лібералами, що імпонувало Заходові 18 і 19 століть і що не менше імпонує сучасній Европі та й Америці, коли тільки почують про «реформи» в СССР...

Дуже цікаво П. Голубенко характеризує етнічний тип українця і росіянина, що виріс на іншому субстраті і у відмінній сфері впливів. На цьому ґрунті виринають і відмінні культури, відмінні настанови до життя. Дуже рельєфно представляє автор період великих впливів української культури — книжности й шкільництва — на московську в 17 і 18 ст., а разом нищівний вплив московської деспотії на Україну 19 ст. в змислі її культури й шкільництва.

У кінцевій частині своєї праці автор доказує, що Росія тільки тоді почуватиметься вільною, коли відречеться від політики окупації, гноблення, анексій і деспотизму.

Україна ж повинна, на думку автора, плекати і розвивати в своїй істоті відвічний притаманний їй первінь свободи і цим відродитися внутрішньо, а назовні, осягнувши самостійність, стати могутнім рупором для відвоювання свободи всіх інших націй Сходу Европи і Азії.

Можна сподіватися, що твір цей — коли появиться в іншомовних виданнях, зокрема в англійській мові — причиниться до звороту в поглядах чужинців на українську справу.

Н. Пазуняк
(Філядельфія)

Хроніка та інформація

УКРАЇНСЬКЕ ІСТОРИЧНЕ ТОВАРИСТВО

НАШІ ЮВІЛЯРИ

65-ліття академічно-професорської діяльности
Олександра Петровича Оглоблина

На 1987 рік припадає відзначення 65-ліття професорської праці проф. д-ра Олександра Оглоблина в Київському Університеті. Достойний Ювіляр є Почесним Головою Українського Історичного Товариства і одним із найвидатніших українських істориків.

У 1922 році Олександра Петровича обрано звичайним професором на катедрі нової історії України в Київському Університеті, що тоді звався Вищим Інститутом Народньої Освіти ім. М. Драгоманова. Від того часу професор О. Оглоблин віддає себе повністю академічній підготові і вихованню нового покоління істориків України в різних університетах в Україні, Західній Европі і Америці. Ця високошкільна педагогічна діяльність Ювіляра проходила паралельно з його науково-дослідною і науково-організаційною працею.

Олександер Петрович був звичайним професором відновленого Київського Державного Університету до 1941 року, з перервою в 1934-38 роках коли він був позбавлений можливости викладати. Рівночасно він був професором Київського Інституту Народного Господарства на катедрі господарства України (1927-1930), а в роках 1938-1940 професором Одеського Державного Університету на катедрі історії України. У 1941 році закінчується етап професорської діяльности Олександра Петровича в Україні. Не зважаючи на жорстоку совєтську дійсність, проф. Ол. Оглоблин зумів створити свою історичну школу, що складалася з деяких його студентів в Київському Університеті.

Весною 1944 року Ювіляр переїжджає до Праги у зв'язку з його обранням професором Українського Вільного Університету (УВУ) на катедрі історії України. Після другої світової війни, в роках 1945-1951, проф. О. Оглоблин продовжує свою професорську діяльність в УВУ, а також стає професором Української Православної Богословської Академії в Мюнхені. У 1965 році УВУ вшанував Олександра Петровича і його наукову діяльність наданням йому почесного докторату юридичних наук.

Після переїзду до Америки, в 1950-их роках проф. Ол. Оглоблин продовжує свою професорську діяльність, як голова Іспитової Комісії УВУ і професор Українського Технічного Інституту в Нью-Йорку. Пізніше у ро-

ках 1968-1970 він був першим професором — гостем історії України в Гарвардському університеті де мав своїх здібних учнів.

Цей короткий і неповний огляд професорської діяльности Ювіляра вказує на його вийняткові заслуги у розбудові академічно-університетського життя в Києві, Одесі, Мюнхені, Нью-Йорку і Кембріджі, а зокрема у підготові і вихованні нових поколінь українських істориків, які тепер продовжують кращі традиції української історіографії. Українська Асоціяція Університетських Професорів вибрала професора Олександра Оглоблина своїм почесним членом за його вийняткові академічні заслуги.

Сьогодні, після багатьох років наукової і академічної діяльности, проф. д-р Олександер Оглоблин заслуговує від українських наукових, високошкільних установ і української спільноти, повне признання за його тривалий вклад в українську історичну науку і за його академічну працю в українських університетах в Україні і на Заході.

Члени Українського Історичного Товариства і Редакційна Колеґія «Українського Історика» сердечно бажають Дорогому Ювілятові кріпкого здоров'я і всіх благ, а перш за все появи обширної студії про його життя, його академічну діяльність і наукову творчість. Ми віримо, що Українське Історичне Товариство, у відносно короткому часі, видасть таку монографію і так бодай у малій мірі сплатить свій довг вдячности нашому Дорогому Ювілятові. Також запляновано видати обширну студію проф. Ол. Оглоблина про Історію Русів (редактор праці Марко Антонович), «Студії про Петрика» (редактор Любомир Винар) і збірку О. Оглоблина «Люди Нової України».

Достойному і Дорогому Ювілятові бажаємо кріпкого здоров'я і дальшої творчої наснаги для добра української історичної науки. *Многая літа!*

50-ліття наукової діяльности Олександра Домбровського

У 1987 році відзначаємо 50-и ліття наукової діяльности д-ра Олександра Домбровського, видатного українського історика, наукового секретаря УІТ і члена Редакційної Колеґії «Українського Історика». Ювілят присвятив ціле своє життя систематичному дослідженню античної історії і ранньої історії України, як також вивченню многогранної релігіознавчої проблематики. Олександер Домбровський, як дійсний член УІТ, НТШ і УВАН дає тривалий вклад у розбудову українського наукового життя на Заході.

У 1937 році появилася перша наукова праця Ювілята п.н. «Геродот і його твір», як вступ до першого повного перекладу Геродотової Скитії на українську мову Теофіля Кордуби (*Опис Скитії,* Львів, 1937). У тому році Ол. Домбровський також став секретарем джерелознавчої комісії НТШ у Львові. Від того часу наш Ювілят опублікував понад 270 наукових досліджень, статтей, спогадів і рецензій присвячених різним питанням історії України і українській історіографії. Ол. Домбровський присвятив окрему увагу вивченню етногенези українського народу й питанню ранньоісторичних передумов виникнення Київської Руси. Праці історика друкувалися в «Анналах УВАН», «Записках НТШ», «Українському Історикові»,

Аналектах оо. Василіян, «Записках УВУ» та інших наукових виданнях. Сьогодні д-р Олександер Домбровський є одним із нечисленних і визначних дослідників протоісторії України-Руси, який також опрацював цінну схему періодизації ранньої історії України.

Ювілят поклав тривалі заслуги в робудову Українського Історичного Товариства і української історіографії на Заході. Відзначуючи 50-и ліття його наукової і науково-організаційної праці, Управа УІТ і Редакційна Колеґія «Українського Історика» вітає сердечно д-ра Ол. Домбровського з його заслуженим ювілеєм, висловлює щиру подяку за його самовіддану працю для Українського Історичного Товариства й нашого журналу і щиро бажає Достойному Ювілятові дальших тривалих успіхів у його науковій праці, кріпкого здоров'я і многих-многих літ життя для добра української історичної науки.

Інж. Василь Ростун Будівничий Видавничого Фонду М. Грушевського

Розуміючи переломове значення академіка М. Грушевського в світовій історіографії і українській історії, інж Василь Ростун з Чікаґо пожертвував 50-тисяч долярів на розбудову Видавничого Фонду М. Грушевського. Фонд призначений на видання творів найвидатнішого українського історика в українській і англійській мовах, а також праць про наукову, суспільну і громадську діяльність Михайла Грушевського. Фундатор зложив цей добровільний даток з нагоди відзначення 70-и ліття Української Центральної Ради і її Голови проф. Михайла Грушевського, батька першої української держави в 20-му столітті — Української Народньої Руспублики.

Розбудуванням Фонду М. Грушевського, Фундатор також відзначує світлу пам'ять його дружини бл. п. д-р мед. Тетяни Ростун (1911-1986), вірної подруги в його життєвій мандрівці.

Назва нового фонду УІТ — «*Видавничий Фонд М. Грушевського ім. інж. Василя і д-р Тетяни Ростунів*». Управа УІТ і Фундатор інж. В. Ростун вірять, що цей Фонд Грушевського розбудується новими пожертвами нових добродіїв-меценатів УІТ і це уможливить видання найважливіших творів М. Грушевського в різних мовах.

Василь Ростун походить із старого козацького роду на Полтавщині. Він закінчив Полтавський сільсько-господарський інститут у 1930 році. Треба підкреслити, що наш Фундатор вже в молодих літах виховувався на історичних творах М. Грушевського, які мали домінуючий вплив на формування його національного світогляду. Василь і Тетяна Ростуни стали членами — меценатами Українського Історичного Товариства ще в 1985 році. Вони повністю розуміли вагу праці УІТ, а також піддержували розвиток української історичної науки на Заході.

Інж. Василь Ростун є активним суспільно-громадським діячем, який особливу увагу звертає на розвиток культурноосвітнього життя української громади. Ще в 1946 році його вибрали культурно-освітним референтом в

Д-р Тетяна Ростун

Інж. Василь Ростун

таборі Оберсдорф, а рік пізніше він зорганізував українську гімназію в таборі Лютензее, в якій вчив географію. Згодом в українському таборі в Міттенвальді він був головою Товариства сприяння УНРади. Після приїзду до Чікаґо в 1950 році він деякий час був головою товариства прихильників УНР і де факто головою ДОБРУС-у в Чікаґо та членом різних громадських організацій. Тоді він тісно співпрацював з Юрієм Степовим, Олексієм Коновалом, Степаном Куропасем та іншими видатними громадськими діячами. Василь Ростун також був членом Політичної ради ДОБРУС-у, яку тоді очолював Василь Гришко. У 1951 році він був ініціятором загально-громадського відзначення Вінницької трагедії, два роки пізніше зорганізував у Чікаґо гідне відзначення 20-и ліття голоду 1932-33 років в Україні, яке мало значний вплив на формування американської думки про трагічну історію України в 1930-их роках.

Інж. Василь Ростун щиро жертвував на різні наукові установи і культурні потреби української спільноти в Америці. Він повністю розуміє вагу наукових історичних досліджень і об'єктивного насвітлення історії України. Наш Фундатор є на сьогодні найвидатнішим меценатом Українського Історичного Товариства. Завдяки його допомозі УІТ зможе зреалізувати деякі важливі науково-видавничі проєкти і належно поширити тематику грушевсько-знавства. Ми віримо, що українські установи і свідоме громадянство подбають про розбудову «Видавничого Фонду Грушевського».

Інж. Василь Ростен заслуговує на найвище признання від УІТ і українських істориків за його вклад і допомогу в розбудові української історичної науки на Заході. Пожертви на Фонд М. Грушевського проситься надсилати на адресу головної адміністрації «Українського Історика» в Америці і в Канаді.

Відзначення 25-ліття Українського Історика: 1963-1988

У 1988 році відзначаємо 25-ліття «Українського Історика» одинокого українського історичного журналу поза межами України. Як відомо, в 1985 році вирішено поширити тематику журналу і збільшити склад Редакційної Колеґії. Від того часу «Український Історик» став журналом історії і українознавства нав'язуючи до традицій історичного українознавчого журналу «Україна», що появлявся під загальною редакцією Михайла Грушевського у Києві в 1920-их роках.

У 1963 році за ініціятивою історика Любомира Винара група українських дослідників започаткувала видання «Українського Історика», який в короткому часі став офіційним виданням Українського Історичного Товариства. Видавці журналу брали до уваги вимоги і стан української історичної науки в совєтській Україні і на Заході. Через партійність історичної науки в Україні, а також комуністичний режим — свобідний розвиток історіографії там не можливий. У вільному світі дуже часто европейські та американські історики тенденційно насвітлюють український історичний процес у дусі російської/совєтської схеми історії Східньої Европи.

Головним завданням «Українського Історика» було і є об'єктивно насвітлювати і проаналізовувати різні періоди української історії, а рівночасно боронити інтереси справжньої української історичної науки та її кращі традиції. Ми стараємося виправляти фальшиві і тенденційні інтерпретації історії України в історичних працях виданих в СССР і в інших країнах. З перспективи часу можна об'єктивно ствердити, що журнал повністю виправдав своє існування і став загальновідомим науковим виданням серед українських і неукраїнських наукових кіл. «Український Історик» має основне значення в дальшому розвитку української історичної науки.

Тепер по роках наполегливої праці і КОНКРЕТНИХ ЇЇ НАСЛІДКІВ ЗВЕРТАЄМОСЯ ДО ЧИТАЧІВ ЖУРНАЛУ І УКРАЇНСЬКОГО ГРОМАДЯНСТВА ІЗ ЗАКЛИКОМ ДОПОМОГТИ НАМ РОЗБУДУВАТИ МАТЕРІЯЛУ БАЗУ ЖУРНАЛУ І ТИМ САМИМ СПРИЧИНИТИСЯ ДО ДАЛЬШОГО РОСТУ «УКРАЇНСЬКОГО ІСТОРИКА».

Ми звертаємося до наших читачів і українських установ з проханням *одноразової* пожертви на ювілейний видавничин фонд «Українського Історика». Наше основне завдання це створення 100-тисячного видавничого фонду і приєднання 250 нових передплатників журналу. Це зможемо осягнути лише з Вашою активною допомогою.

Якщо можливо, просимо наших читачів і прихильників зробити таке:

1) Зложити одноразовий даток на ювілейний фонд.

2) Вирівняти передплату журналу за 1988 рік.

3) Приєднати бодай одного нового передплатника журналу.

4) Приєднати одного жертводавця на видавничий фонд.

Спільними силами спричинимося до дальшого розвитку української історичної науки. Просимо не забувати, що це наша одноразова *просьба* з нагоди 25-літньої появи «Українського Історика» і інших запланованих публікацій УІТ.

Пожертви проситься надсилати на таку адресу:

«The Ukrainian Historian»
U.H.A. Publication Fund
P.O. Box 312
Kent, Ohio 44240

або

«The Ukrainian Historian»
3804 Oxford Ave.
Montreal, Que.
Canada H4A 2Y2

Запляновані видання Українського Історичного Товариства

Завдяки розбудові Фонду М. Грушевського заплянoвано видати збірку статтей з 1917 і 1918 року «На порозі Нової України». Ці статті Михайла Грушевського, як голови Української Центральної Ради, являються першоджерельним матеріялом до вивчення політичної діяльности будівничого першої української держави в 1917/18 роках — Української Народньої Республики. Також заплянoвано підготовити до друку збірку спогадів «Михайло Грушевський у спогадах сучасників» з відповідним впровадженням. У дальшому пляні готується збірка наукових праць академіка Грушевського з 1920-их років. Ми віримо, що при належній розбудові Видавничого Фонду М. Грушевського можна плянувати англомовний переклад *Історії України Руси* — найвидатнішого твору української історіографії в 20-ому столітті. Збірник «На порозі Нової України» заплянoвано також видати в англомовному перекладі.

На 1988 рік заплянoвано видання *збірника історичних праць проф. Олександра Оглоблина,* що були друковані в «Українському Історику» та інших виданнях. Редактором збірника є Любомир Винар.

У 1988 році заплянoвано видання англійською мовою монографії проф. Ігоря Каменецького «*Україна під нацистською окупацією під час Другої Світової Війни*». Є це обширна студія основана на першоджерелах і обширній літературі, яка охоплює усі головні аспекти українського життя в тому часі. Ігор Каменецький є також редактором збірника документів про масовий морд у Вінниці — назва видання: «The Tragedy of Vinnitsa: Materials on Stalin's Policy of Extermination in Ukraine during the Big Purge (1936-1938)».

З інших запроєктованих публікацій, що тепер обговорюються членами УІТ, треба згадати такі проєкти: 1) однотомний *Енциклопедичний Словник Історії України,* (в українській і англійській мовах), *Біографічний Словник Українських Істориків,* збірна праця *Нова Історія України* (англійською мовою), *Нариси української наукової історіографії* (XIX і XX стол.).

Усі ці важливі проєкти можна зреалізувати лише за активною підтримкою української громадськости і українських установ. Саме тому розбудова видавничого Фонду УІТ є конечна, якщо ідеться про науково-видавничу діяльність нашого Товариства. Ще **раз просимо передплатників «Українського Історика» і членів УІТ, з нагоди відзначення 25-ліття «Українського Історика», зложити одноразову пожертву на Видавничий Фонд УІТ.**

Бібліографічні матеріяли членів УІТ

Дотепер бібліографічна документація наукової і публіцистичної творчости істориків і дослідників різних суспільних і гуманістичних дисциплін занедбана. Не маємо біжучої ані ретроспективної бібліографії опублікованих праць членів УІТ. Не маємо також ретроспективної бібліографії історії України. З огляду на ці недомагання і занедбання, вирішено час від часу друкувати в «Українському Історику» бібліографії праць наших членів, а також бібліографічні дослідження присвячені дослідникам і різним періодам історії України та іншим ділянкам українознавства. Проситься членів УІТ надсилати бібліографічні списки їхніх творів до Редакційної Колеґії «Українського Історика» або звернутися з просьбою до українських бібліографів, щоб вони зайнялися зложенням відповідних бібліографічних списків видань наших членів. Ці списки слід надсилати з відповідними біографічними даними. Після використання, ці матеріяли будуть зберігатися в Архіві УІТ, яким завідує Олександер Домбровський. Просимо також членів УІТ інформувати нас про їхню наукову діяльність (участь з доповідями в наукових конференціях, одержання наукових стипендій тощо). Згодом усі біо-бібліографічні матеріяли будуть допоміжними в опрацюванні запланованого біографічного словника українських істориків і дослідників допоміжних історичних і суспільних дисциплін.

Звернення до передплатників «Українського Історика»

Просимо всіх передплатників журналу і членів УІТ вирівняти передплату за 1987 і внести членський внесок за 1988 рік. Членська вкладка виносить 25 амер. дол. і включає передплату журналу. Довічна вкладка і членство в УІТ виносить 300 дол., а члени-меценати вплачують одноразово 500 дол. або більше й одержують усі видання Товариства. Тут треба ствердити, що кожна задержка і опізнення членської вкладки і передплати неґативно впливає на розвиток «Українського Історика» і на реалізацію наших науково-видавничих плянів. Починаючи з наступним роком передплата «Українського Історика» виноситиме 30 дол. Це рішення ми мусіли прийняти у зв'язку із підвищенням коштів за папір, обкладинку та інші зобов'язання пов'язані із друком журналу. Членська вкладка-передплата включає рівночасно наш журнал. Ми віримо, що члени УІТ і чатачі «Українського Історика» зроблять усе в їхніх силах, щоб у ювілейному році «Українського Історика», в якому відзначаємо його 25-літню появу, причиняться до розбудови відповідної матеріяльної бази. Розбудова єдиного українського журналу історії і наукового українознавства повністю залежить від допомоги і зрозуміння наших приятелів, членів і передплатників.

Представництва «Українського Історика»

У зв'язку із відходом у вічність бл. п. Ф. Кордуби, Представництво «Українського Історика» на Европу і Німеччину очолив **д-р Олекса Вінтоняк,** член-секретар клітини УІТ в Мюнхені і співробітник «Українського Історика». Бажаємо новому Представникови У.І. успіхів в розбудові і поширенню «Українського Історика» і публікацій УІТ в Европі.

Українське Історичне Товариство складає якнайщирішу подяку **п. мґр. Карпові Микитчукові** — довголітньому представникові «Українського Історика» на провінцію Онтаріо, Канада за його успішну працю для розбудови журнала і діяльности УІТ в Торонто. Новим представником «Українського Історика» на Онтаріо став **п. Карпо Роговський,** який відповідає за діяльність Представництва УІ в Онтаріо і також є уповноважений Управою УІТ переводити відповідні акції відносно відзначення 25-и ліття журналу в 1988 році. Бажаємо п. Карпові Роговському якнайбільших успіхів у його праці.

У зв'язку із смертю бл. п. Фокшана (Ґленрой, Вік., Австралія) Представництво «Українського Історика» в Австралії очолив пан Д. Пирогів. Представництво У.І. на Балтімор і Вашінґтон очолив проф. Петро Войтович. Усім новим представникам бажаємо успіхів у їхній праці.

Просимо членів УІТ і читачів-передплатників «Українського Історика» допомогти управі УІТ в заложенню нових представництв «Українського Історика». У цих справах Просимо звертатися в Канаді до д-ра М. Антоновича, заступника голови УІТ, а в Америці до д-ра Олександра Домбровського, секретаря УІТ. Управа УІТ висловлює щиру подяку усім Представникам «Українського Історика» в Америці, Канаді, Европі й Австралії.

Відгуки на видання У.І.Т.

У журналі «Наш Голос» (лютий 1987, стор. 24-25) появилася стаття Михайло Демковича-Добрянського н.т. «Історичний подвиг *Українського Історика*». Стаття присвячена 20-и літтю журналу. Автор пише, що 90 чисел журналу це «великий культурний здобуток і збагачення української історичної науки... І тому я наголошую: проти київського історичного журналу мусить існувати і розвиватися справжній історичний журнал в діяспорі. Цього вимагає честь української нації».

У «Свободі» з 25 лютого 1987 року (ч. 36) появилася стаття Володимира Жили «У пошуках історичної правди (до 120-річчя з дня народження М. Грушевського)» в якій автор обговорює видання Л. Винара «Автобіографія М. Грушевського з 1926 року».

На англомовне видання «Російська імперія: деякі аспекти царської і совєтської колоніяльної практики» за редакцією Михайла Папа (видання Інституту для совєтських і Східньо-европейських досліджень при Джан Керол університеті і УІТ) появилися різні рецензії в українських і неукраїнських виданнях, з яких згадаємо рецензії Canadian Slavonic Papers (Vol. 21, No. 1, 1987, Ladis D. Kristof); Jahrbuch für Geschichte Osteuropas (Bd.

35, H. 2, 1987 — Rudolf A. Mark); Harvard Ukrainian Studies (Vol. X, Nos. 1/2, 1986 — James E. Mace). У «Хроніці УІТ» час до часу будемо подавати виказ рецензій на видання УІТ, що являються важливим матеріялом для вивчення науково-видавничої діяльности УІТ.

НАУКОВА РАДА ПРИ С.К.В.У.

Координація наукової діяльности наукових і високошкільних українських установ у діяспорі є надзвичайно важливою справою, якщо ідеться про накреслення пляну співдії і співпраці між установами і реалізації важливих наукових проєктів. Хоча є установи, а також науковці, які не уважають, що співпраця між установами є важною і діють «самостійно» — проте тут ідеться про опрацювання загального пляну діяльности і головних напрямних української наукової політики на Заході — і тут зрозуміння, взаємопошана і співпраця на відтинку наукового життя необхідні. Саме Наукова Рада при СКВУ, як світова надбудова українських наукових установ, старається, в міру можливого, допровадити до конструктивної співпраці і координації наукової діяльности. Діяльність Наукової Ради при СКВУ проявляється в різних наукових ініціятивах, організації конференцій, науково-видавничії ділянці і допомозі науковим установам, які такої допомоги потребують.

Створення Термінологічної комісії історії України

З ініціятиви Наукової Ради створено комісію для вивчення історичної термінології історії України. Головним завданням комісії є уточнення відповідної термінології, що відноситься до усіх періодів історії України. У склад комісії входять такі дослідники (подаємо в поазбучному порядку): **Любомир Винар** (Кентський Державний Університет, США), **Тарас Гунчак** (Ратґерський університет, США), **Аркадій Жуковський** (Сорбонський Університет, Франція), **Теодор Цюцюра** (Український Вільний Університет, Мюнхен), **Ігор Каменецький** (Центральний Мічіґенський Університет, США), **Олександер Оглоблин** (Український Вільний Університет), **Ігор Стебельський** (Віндсорський Університет, Канада), **Орест Субтельний** (Йорк Університет, Канада). Комісія пізніше доповниться іншими членами-спеціялістами різних українознавчих дисциплін. Термінологічні матеріяли будуть друкуватися на сторінках «Українського Історика», а крім того Комісія виготовить окремий звіт і рекомендації для обговорення головних проблем історичної термінології і періодизації. Запроєктована термінологія буде подана в українській, німецькій, англійській і французькій мовах. Як відомо фальшиве і тенденційне насвітлення різних періодів історії України безпосередньо в'яжеться з тенденційною і фальшивою історичною термінологією. Треба сподіватися, що новостворена термінологічна комісія справиться із своїми завданями і причиниться до впровадження об'єктивної термінології історії України і Східньої Европи в працях українських і західних

неукраїнських істориків. Справа історичної термінології була занедбана науковими установами і тому ініціятива Наукової Ради СКВУ дуже на часі.

Наукові конференції

28 червня 1987 року в рамках українознавчої конференції в Іллінойському університеті відбулася окрема сесія Наукової Ради СКВУ присвячена теперішньому станові української науки і завданням науковців. Любомир Винар, голова Наукової Ради, виголосив доповідь н.т. «Актуальні завдання українських наукових установ і науковців і діяльність Наукової Ради». Доповідач коротко зупинився над ситуацією в Україні, де йде затяжна боротьба за збереження української мови і національної культури. Він уважає, що покищо треба вичекати відносно т. зв. «ґласности» в совєтській Україні і її впливу на наукове життя. На Заході українські науковці зуміли спопуляризувати українську наукову тематику на американських, канадських і европейських наукових з'їздах — це є тривалим успіхом їхньої праці. Діяльність УВУ і українознавчих осередків при канадських і американських університетах також заслуговує на окрему увагу і підтримку. Зокрема не можна забувати про УВУ, який має нагоду розбудувати науково-видавничу діяльність і авдиторне навчання — українські суспільні і фінансові установи повинні забезпечити фінансову базу УВУ, а також інших українських наукових установ в діяспорі. Треба підкреслити важливість видання *Енциклопедії Українознавства,* багаторічну появу «Українського Історика» єдиного журналу історії і наукового українознавства, англомовні Анали УВАН, «Записки НТШ» і інші серійні видання, які можна і треба розбудовувати. Наукова Рада, у міру можливого, старається допомогти окремим науковим установам, які такої допомоги потребують. Крім позитивів українського наукового життя, д-р Л. Винар також вказав на деякі його поважні недомагання. Він, напр. ствердив кризовий стан у деяких ділянках українознавства. Як приклад він згадав ранню і середньовічну історію України — тут існує правдива криза, немає допливу молодих українських наукових сил. Ця кризова ситуація відноситься також до студій української мови. Часто, студенти славістики й україністики на американських і канадських університетах закінчують свої студії із незадовільним знанням української мови, зокрема ідеться про грамотне її вживання в писанні. Саме тому зауважуємо поважний брак мовних редакторів, а молоді адепти українознавства дуже рідко друкують свої праці українською мовою. Ці справи треба об'єктивно дослідити і насвітлити. У дальшому доповідач зупинився над головними завданням Наукової Ради, як світової надбудови українського наукового життя в діяспорі, обговорив коротко справи наукового відзначення 1000-ліття Християнства в Україні, питання англомовного перекладу фундаментальної *Історії України Руси* М. Грушевського і інші проєкти. Ідеться про видання фундаментальних оригінальних наукових творів з різних українознавчих ділянок, а також про англомовні переклади клясичних наукових творів з ділянок історії,

літературознавства, суспільно-економічних наук та інших ділянок. І тут видання полемічної літератури з 16 і 17 стол. українських православних і католицьких діячів не заповнить цієї прогалини. Отже треба встановити відповідний пріоритет в науково-видавничій діяльности. І в цій справі Наукова Рада зможе багато допомогти. Передумовою нашого успіху, говорив доповідач, є щира співпраця наукових установ, які розуміють основні потреби наукового українознавства на Заході.

Після доповіді зав'язалася цікава дискусія, в якій брали участь представники різних поколінь українських учених з Европи, Канади і Америки. Треба згадати, що на сесії Наукової Ради було понад сто присутніх, науковців, які цікавляться різними питаннями українського наукового життя. Ця чергова наухова сесія скріпила дальшу співпрацю Наукової Ради СКВУ з Українською науково-дослідчою програмою Іллінойського університету, яку очолює д-р Дмитро Штогрин, член Наукової Ради.

Чергову сесію Наукової Ради при СКВУ плянують відбути в червні 1988 року під час наступної українознавчої конференції в Іллінойському університеті. Рівночасно Українська науково-дослідча програма при Іллінойському університеті і Наукова Рада при СКВУ плянують спільно підготовити міжнародню конференцію присвячену 1000-літтю Хрищення України.

У 1988 р. в місяці листопаді відбудеться загальний науковий з'їзд-конференція українських науковців під час відбуття наступного конґресу СКВУ в Торонті. Наукова Рада плянує присвятити цю конференцію розглядові сучасного стану української науки в совєтській Україні і на Заході, а також докладно зупинитися над питаннями співпраці і координації наукової діяльности українських установ в діяспорі. У з'їзді візьмуть участь українські вчені з Австралії, Европи, Канади і Америки.

Видавнича діяльність

Наукова Рада запроєктувала опрацювання і видання наукового збірника про діяльність українських наукових установ на Заході від 1954 року по сьогоднішний день. Документація Українського наукового життя доволі занедбана — тому видання збірника наукових статтей про історичний розвиток і сучасний стан окремих наукових установ на часі. Збірник плянується видати в українській і англійській мовах. Тематично видання не буде обмежене до наукових установ — членів Наукової Ради, а охоплюватиме в міру можливого усі діяльні установи. В справах збірника проситься звертатися до проф. Л. Винара, голови Наукової Ради.

УКРАЇНСЬКИЙ ВІЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

28 липня 1987 року відбулися збори професорської колеґії УВУ, на яких обрано адміністрацію університету. Проф. Богдан Цюцюра поновно став ректором УВУ. Немає сумніву, що ректор Цюцюра своєю відданою працею і раціональним плянуванням академічної діяльности УВУ заслужив

на поновне обрання. Як видатний учений, він має безпосередні зв'язки з американським і канадським науковим світом, а це багато значить для поширення міжнародних зв'язків УВУ, який не може обмежувати своєї діяльности до европейського терену. Проф. В. Янів був вибраний проректором у зв'язку із підготуванням наукового конґресу 1000-ліття Хрищення України, що має відбутися паступного року в Мюнхені. Ініціятиву до цього конґресу дав УВУ і НТШ в Европі. Він відбудеться при тісній співпраці з Науковою Радою СКВУ, як світової надбудови українських наукових установ. Деканом Філософічного факультуру переобрано проф. Г. Васьковича, а продеканом проф. А. Жуковського. Деканом факультету права і суспільно-економічних наук залишився проф. З. Соколюк, а продеканом проф. Ґ. Горн.

Ректор Цюцюра зложив загальний звіт з праці в академічному році 1986/87, в якому ствердив поступ в розгорнені академічної діяльности УВУ. Університет продовжував авдиторну діяльність і науково-видавничу, а також систематично інформовано громадкість про діяльність УВУ. У звітному часі продовжувалася дальше співпраця УВУ з німецьким університетому у Штуттґарті у формі відбуття спільних симпозіюмів. Продовжувал також співпраця з Інститутом порівнальних літератур при Сорбонському університеті. Ректори Б. Цюцюра і В. Янів також співпрацювали з Науковою Радою при СВКУ і з іншими науковими установами. Треба гакож згадати, що під час звітного часу відбулися такі докторські промоції: 1) на Філософічному факультеті — докторат з мовознавства одержав мґр. Ярослав Крик на підставі дисертації «Дієприслівникові звороти в українській, польській і російській мовах», з літературознавства докторат отримав проф. Іван Кошелівець на підставі праці «Олександер Довженко — спроба творчої біографії», докторат з мовознавства отримав мґр. Володимир Кульчицький з Куритиби на підстав дисертації «Вплив португальської мови на українську в Бразилії» (дисертація опрацьована англійською мовою).

На Факультеті права і суспільно-економічних наук одержав докторат з права мґр. Жан Фльореску на підставі праці «Система суспільного забезпечення в Румунській Соціялістичній Республиці». У тому році одержав почесний докторат ред. Іван Кедрин-Рудницький за його плідну працю на полі української журналістики.

Не має сумніву, що УВУ може стати центральною українською науковою установою в діяспорі, якщо зможе поширити свої впливи між неукраїнськими і українськими університетами і науковими установами в Европі, зокрема в Англії, Америці і Канаді.

Симпозіюм на честь президента Масарика

Дня 16 листопада 1987 року відбувся в місті Штуттґарті Симпозіюм на честь Президента Т. Ґ. Масарика з нагоди 50-ліття його смерти, що його спільно влаштували Університет Штуттґарт, Український Вільний Університет і Вільна Німецька Спілка Авторів. Симпозіюм відкрив Ректор

УВУ, проф. Теодор Богдан Цюцюра. Він обговорив суспільно-політичну філософію і діяльність Масарика як вченого, публіциста і політика; особливо підкреслив, що Масарик був великим добродієм УВУ.

Нові видання УВУ

В листопаді 1987 року вийшли з друку дві книжки французькою мовою. Перша, *Україна і Франція в 19-ому столітті,* є спільним виданням Паризького Університету III («Нової Сорбонни») і УВУ. В книжці опубліковано доповіді, що були виголошені на кольоквіюмі в Сорбонні 21-22 березня 1986 року. Автори статтей: Володимир Косик, Аркадій Жуковський, Богдан Феденко, Рене Куле дю Ґар, Ігор Качуровський, Еміль Круба, Ольга Вітошинська, Ольга Манджюкова-Камель, Ярослава Йосипишин, Арістід Вирста, Мішель Кадо, Жак Морель і Христина Пеленська.

Université de la Sorbonne Nouvelle (Paris) Université Ukrainienne Libre, L'Ukraine et la France au XIX siècle. Paris-Munich 1987.

Друга книжка *Тисячоліття християнства в Україні,* якої автором є д-р. Володимир Косик, видана Східньо-Европейським Видавництвом в Парижі. Université Ukrainienne Libre (Varia n° 32 b), Wolodymyr Kosyk, Le Millénaire du Christianisme en Ukraine (988-1988). Publications de l'Est Européen. Paris 1987.

Підручник *Вступ до науки про право і державу* проф. Лева Окіншевича був виданий циклостилевою технікою в 1949 році; тепер він видається вдруге, з переднім словом проф. Теодора Богдана Цюцюри. Хоч опубліковано багато років тому, цей підручник зберігає свою навчальну вартість. Небагато нового можна додати до таких розділів книжки, як наприклад, «Право — суспільне явище», «Походження сучасної державної організації», «Основні етапи розвитку українського права», «Визвольна боротьба і українська модерна держава», «Совєтське право і держава».

Видання Інституту досліду національних проблем УВУ, якого керівником є проф. д-р Зиновій Соколюк, *Студії національних проблем,* Число 2/1986 (німецькою мовою) вийшло з друку восени цього року. Надруковані праці таких авторів: Зиновій Соколюк, Курт Нойманн, Теодор Мацьків, Еміль Бей, Іво Полулях і Валентин Мороз.

УКРАЇНСЬКА ВІЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК У США

10 жовтня 1987 року в Нью-Йорку відбулася конференція дійсних членів УВАН у США. Діючий голова Ярослав Білінський звітував про діяльність Академії в роках 1983-1987. Звіт охоплював також каденцію проф. Юрія Шевельова (1983-1985). З видавничої діяльности треба відмітити видання монографії Дмитра Дорошенка про Гетьмана Петра Дорошенка

(редакція В. Омельченка), і видання перших двох томів із серії «Джерела до новітньої історії України) за редакцією Марка Антоновича і Тараса Гунчака. Академія начислює 81 дійсних членів і 84 членів-кореспондентів. Натомість не було в звіті жадної згадки про участь УВАН в Комітеті для відзначення 1000-ліття Християнської України, що його очолює ректор В. Янів і до якого з рамені УВАН входять Я. Білінський і Я. Пеленський. Із звіту також довідуємося, що переважна більшість архівного матеріялу списана при допомозі Українського Канадського Інституту. Не подано у звіті інформації про теперішний стан бібліотеки і архіву УВАН (ідеться про нові архівні фонди і теперішний стан бібліотеки УВАН). Правдоподібно директор архіву-бібліотеки виготує в цій справі окремий обширний звіт. За звітний час відбулось в Академії 15 наукових конференцій і виголошено 19 доповідей. Три Конференції відбуто спільно з Українським Історичним Товариством, а шість здебільшого з НТШ і УНІГУ. Треба також згадати, що Юрій Шевельов був ініціятором циклю доповідей «Видатні представники української академічної традиції в Києві». Ці доповіді мають появитися за редакцією Марка Антоновича окремим виданням. Варто було б також застановитися над опрацюванням фундаментальної Історії УВАН у США. Щоправда В. Омельченко з рамені УВАН опрацьовує історичний нарис УВАН для друку в Збірнику присвяченому українським науковим установам на Заході, що його видає Наукова Рада СКВУ, проте досі немає обширної історії Академії. Збори дійсних членів УВАН відбулися з участю 22 дійсних членів. На голосування предложено два списки кандидатів до нової управи: На першому списку знаходимо таких кандидатів на чолі з Я. Білінським, як головою: О. Пріцак, І. Решетар, М. Борецький, В. Омельченко, Я. Гурський (це Президія УВАН). На другому списку з І. Коропецьким, як головою знаходимо таких кандидатів: Іван Фізер, Омелян Пріцак, М. Лабунька, О. Домбровський (Президія). Кандидатами на членів Управи на першому списку подано О. Біланюка, М. Богачевську-Хомяк, Я. Пеленського, О. Радиш, С. Трофименко. На другому списку кандидували на членів Управи: Тарас Гунчак, Богдан Певний, Любов Дружевська, О. Федишин, Ол. Несіна і Гр. Грабович. Отже, як бачимо це перший раз в історії УВАН, у США, вислано до голосування два списки кандидатів до нової Управи.

НАУКОВЕ ТОВАРИСТВО ІМ. Т. ШЕВЧЕНКА В ЕВРОПІ

25 квітня 1987 року відбулися в Сарселі Загальні Збори НТШ, в яких взяли участь 17 делеґатів і 7 гостей. Зборами провадила президія у складі проф. Володимир Янів, голова НТШ в Европі і д-р Назар Ясінчук, як секретар. Одним із гостей на зборах був П. Саварин, голова СКВУ. Обширний звіт із наукової і видавничої діяльности Товариства, як також про працю Редакції Енциклопедії Українознавства зложив проф. Аркадій Жуковський, секретар і заступник голови. НТШ в Европі начислює 25 дійсних членів, 4 членів-кореспондентів і 37 звичайних членів.

За звітний час НТШ видало дві праці: Володимира Кубійовича, *Мені*

85 і збірник статтей *Париж Олегові Штулеві*. Також видано 46 і 47 зошити ЕУ2 і три випуски «Вістей з Сарселю», в яких міститься важливий матеріял до історії НТШ. НТШ організувало цілу низку наукових конференцій (напр. конференцію присвячену М. Грушевському, Т. Шевченкові), а також співпрацювало із іншими установами. Делеґатом до Наукової Ради при СКВУ призначеним бл. п. проф. В. Кубійовичем є Аркадій Жуковський. НТШ в Европі є організаційно-адмістративно пов'язане з Історично-Філософічною Секцією, що начислює 60 дійсних членів. Бібліотека НТШ в Сарселі начислює більше, як 19 тисяч назв й передплачує 49 серійних видань з УСРС. Немає сумніву, що це динамічна бібліотека, яка має усі можливості стати найповажнішою бібліотекою українознавства в діяспорі. Д-р А. Фіґоль подав фінансовий звіт, зокрема підкреслив успішність збірки на створення постійного фонду Енциклопедії України.

Загальні збори вибрали управу НТШ в Европі в такому складі: Аркадій Жуковський — голова, Володимир Янів — 1-ий заст. голови, Кирило Митрович — 2-ий заст. голови, Атанас Фіґоль — 3-ий заст. голови і фінансовий референт — Назар Ясінчук та Ірина Попович — секретарі, В. Косик — скарбник. Члени: Аристид Вирста, Борис Витязь і Володимир Попович. Загальні збори доручили новій управі НТШ такі напрямні праці: 1) зберегти і розбудувати науковий осередок в Сарселі, 2) закінчити 10-ий том гаслової Енциклопедії Українознавства і морально і матеріяльно допомогати Редакційній Колеґії ЕУ2, 3) співпрацювати з Редколеґією ЕУ2 і Канадським Інститутом Українознавчих Студій, 4) у запроєктованій енциклопедії української діяспори співпрацювати з НТШ в Америці, а також після завершення ЕУ2 підготовити франкомовну Енциклопедію України.

Тут треба згадати, що свого часу проф. В. Кубійович плянував видати два доповнюючі томи Енциклопедії Українознавства, в яких були б поміщені деякі важливі гасла, що їх недоглянемо раніше і також виправлені деякі гасла з попередних томів ЕУ. Уважаємо, що ця гадка основника ЕУ заслуговує на реалізацію, як також видання щорічних енциклопедійних довідників, у яких друкувалися б найважливіші енциклопедійні гасла, що відносяться до даного року. Так роблять інші енциклопедичні видання. Віримо, що заплянований ще давніше «Енциклопедичний інститут» при НТШ із основним завданням концентруватися над реалізацією енциклопедичних видань буде зреалізований при співпраці з іншими науковими установами.

НТШ В АМЕРИЦІ

У жовтні 1987 року відбулося в Нью-Йорку засідання Президії Управи НТШ в Америці, під час яких обговорювано справу підготови і видання Енциклопедії української діяспори. «Із прийнятих ухвал, читаємо в „Свободі", найважливішою є схвалена резолюція, щоб з проф. В. Маркусем підписати умову на п'ять років його праці над Енциклопедією української діяспори у співпраці з Фундацією заснованою для цього діла. Проєкт такої нової енциклопедії з'ясував докладно проф. Маркусь» (*Свобода,* з 16

жовтня 1987 року, ч. 199). Цікаво згадати, що в даному повідомленню немає згадки про НТШ в Европі, а також про співпрацю НТШ в Америці з Редакційною Колегію Е.У. Також нам не було відомо, що для видання цеї енциклопедії засновано окремий фонд. Не знати також, яке відношення має Головна Рада НТШ до згаданого проєкту, що заслуговує на увагу всіх українських наукових установ. Було б добре, якщо б В. Маркусь подав на обговорення цей проєкт енциклопедії — управам НТШ в Европі, Канаді та Австралії, а також дійсним членам НТШ, які напевно подали б важливі зауваги.

Видання Енциклопедії українського життя в діяспорі в українській і англійській мовах є надзвичайно важливою справою і ми віримо, що цей проєкт буде докладно обговорений. Раніше були чутки, що д-р В. Маркусь буде редаґувати новий українознавчий журнал — але досі не знаємо чи цей проєкт буде зреалізований НТШ в Америці? Ми знаємо, що НТШ вирішило не видавати англомовного перекладу *Історії України Руси* М. Грушевського.

НАУКОВІ ВІДЗНАЧЕННЯ 1000-ЛІТТЯ ХРИЩЕННЯ УКРАЇНИ

Наближаючись до ювілейного року 1000-ліття хрищення України, світ вільної української науки в діяспорі, свідомий своїх великих завдань в обличчі поневоленої Батьківщини, реалізує на порозі унікального Ювілею відзначування тієї особливої в нашій історії події науковими конференціями, доповідями й публікаціями. Наші наукові й науково-високошкільні установи, як УВАН, НТШ, УІТ, УВУ, УКУ, Культурний Центр в Бавнд Бруку, УНІГУ та інші організують наукові конференції та беруть активну участь із своїм членством у них з відповідною програмою та достосованою до Ювілею тематикою. Українське Історичне Товариство як наукова установа й зокрема через своїх окремих, більш активних членів включилося у рамки тих наукових відзначень, даючи відповідний вклад у ту спільну, всенаціональну справу. Крім початкових відзначувань (Православний Центр у Бавнд Бруку, УВУ, УКУ) до новіших належить зачислити Наукову Конференцію УВАН, 12 вересня ц.р., присвячену Ювілеєві 1000-ліття з доповідями: о. д-ра М. Войнара «Право київської Церкви за св. Володимира» та мґ-ра. О. Воронина «В темній неволі — православна Церква в Україні XIX століття». Історично-Філософічна Секція НТШ в ЗСА відбула 23-25 жовтня 1987 р. у Філядельфії Ювілейну Наукову Конференцію, присвячену Тисячоліттю Хрищення Руси-України на основну тему Тисяча років українського християнства і культури. На програму Конференції склалися такі договіді: Ігор Мірчук, «Роля і значення Причорномор'я в християнізації України» Олександер Домбровський, «Ранні етапи християнізації Руси-України», Мирослав Лабунька, «Повість временних літ — метрика хрищення Руси-України», Богдан Корчмарик, «Києво-Печерський манастир та християнізація колоніяльних земель Київської Держави». Англомовна сесія — Rev. Petro T. Bilaniuk “Apostolic Origin of Ukrainian Christianity” — George Gajecky, “Historical Background of St. Volodymyr's

Baptism of Rus'" — Jurij Knysh, "Contribution of St. Methodius Archeparchy to the Development of Early Ukrainian Christianity." В другій історичній сесії відбулися доповіді: Василь Ленцик, «Українське католицьке духовенство — остоя народньої субстанції в Галичині в 19-20 ст.» — Василь Маркусь, «Духовенство на Закарпатті в 19 ст. — на перехресті національної свідомости». Микола Кушніренко, «Православ'я на Закарпатті між двома світовими війнами». — о. Ігор Мончак, «Фльорентійські основи Берестейської Унії», — Володимир Трембіцький, «Папська держава і Україна (1824-1867) та особливості у взаєминах УНР з Ватиканом (1919-1920)» — Павло Пундій, «Опіка Митрополита Шептицького над народнім здоров'ям». Крім того відбулися доповіді в рамках літературно-мовознавчої й освітньої сесії з доповідачами: Анна В. Бойцун, Володимир Жила, Дмитро Штогрин, Богдан Чопик, Дарія Маркусь і Євген Лащик. А дальше сесія з різних питань з доповідачами: Михайло Диміцький, Роман Осінчук, Іван Головінський та врешті сесія з мистецтвознавства й музикознавства з доповідачами: Юрій Бережницький, о. Маріян Процик, Ігор Соневицький. Згадані доповіді відбувалися у приміщеннях філії Українського Католицького Університету й Ля-Саль Університету, Філядельфія.

НТШ в Нью-Йорку зорганізувало цикл академічних доповідей в осінньому сезоні 1987 р. з нагоди тисячоліття християнства в Україні під гаслом Раннє Християнство на Україні. В рамках згаданого циклу відбулися доповіді: 17 жовтня — Омелян Пріцак, «Три основні проблеми Володимирового хрищення Руси-України: обряд, ієрархія, літургічна мова» — 31 жовтня — Роман Борковський, «Від Константина Великого до Володимира Великого: розвиток і поширення християнства у першому тисячолітті» — 17 листопада — Олександер Домбровський, «Еволюційні процеси на території України, як предвісник християнізму» — 14 листопада — Святослав Гординський, «Українська ікона в ході віків» — 21 листопада — Богдан Струмінський, «Яку церковну мову прийняла Київська Русь-Україна тисячу років тому?» — 28 листопада — о. Юліян Катрій, «Роля чернецтва на Сході і на землях Руси-України» — 5 грудня — о. Мелетій Войнар, «Церковний устав Ярослава Мудрого» — 12 грудня — Григор Лужницький, «Народня христологія України» — 19 грудня — Мирослав Лабунька, «Слово о Законі і Благодаті» Митрополита Іларіона: «Пам'ять і похвала Володимирові монаха Якова».

ЗВЕРНЕННЯ ДО НАУКОВИХ УСТАНОВ

Редакція «Українського Історика» плянує тематично поширити відділ «Хроніка» в нашому журналі. У зв'язку з цим пляном, просимо українські наукові установи, а також українознавчі наукові осередки при канадських, американських, европейських і австралійських університетах, надсилати хронікальні віски про їхню наукову діяльність, конференції, видання, тощо.

Усі матеріяли проситься надсилати в двох машинописних примірниках на канадську або американську редакційні адреси журналу. Матеріяли до хроніки можуть бути підписані авторами цих заміток, або секретарем

даної наукової установи. Також Редакція У.І. погодилася друкувати матеріяли про діяльність членів Наукової Ради при СКВУ.

Також просимо членів Товариства надсилати інформації про їхню наукову діяльність і їхні наукові видання для поміщення в «Хроніці» *Українського Історика.* Документація наукової праці дослідників і наукових установ є надзвичайно важлива для вивчення історії і теперішнього стану українського наукового життя в діяспорі.

У майбутньому плануємо видати бібліографію наукових праць істориків і дослідників допоміжних історичних наук поза межами України.

Хронікальні нотатки

СОЦІОЛОГІЯ В СРСР

6-го лютого «Правда» надрукувала статтю академіка Тетяни Заславської про стан соціологічних досліджень у Радянському Союзі. Радянська соціологія в повному занепаді. Не існує розвинених соціологічних інституцій. Авторка зазначає:

«Ворожнеча і чвари між групами соціологів, дрібна боротьба самолюбства, невміння зрозуміти і визнати один одного спричинили розпад цілого ряду... соціологічних колективів».

Учені, які займаються соціологічними дослідженнями, не мають вільного доступу до статистичних джерел. «Були періоди, — пише Заславська, — коли перечислити те, що дозволяли вивчати, було, як здається, простіше, від того, що не рекомендувалося... Не публікуються дані про рівень поширення злочинності, кількості самогубств, кількості споживання алкоголю, наркотиків... Зникли з преси дані про міграцію населення між регіонами, між містом і селом. А чому закрито дані про структури захворювань населення? — запитує Заславська. Чому так скупо публікуються відомості про диференціацію рівня і структури прибутків, добробуту населення?»

Заславська робить таке порівнання:

«...(В Радянському Союзі) соціологія розвинута набагато слабше, ніж, скажімо, в Польщі та Угорщині, не кажучи вже про розвинуті капіталістичні країни. У нас виходить один «чисто» соціологічний журнал, а в Сполучених Штатах тільки одна соціологічна асоціяція видає 8 таких журналів, загальне ж їх число — декілька десятків. Якщо у нас у 1989 р. буде випущена перша сотня професійних соціологів, то 260 соціологічних факультетів Сполучених Штатів Америки щорічно випускають 6 тисяч спеціалістів, основами ж соціологічних знань опановують близько 90 тисяч американців».

Сказане, мабуть, ще більшою мірою стосується України. В системі Академії наук Української РСР не має соціологічного інституту. Не можна назвати прізвища якогось відомого українського соціолога. Москва тримає монополію на соціологічний журнал.

НОВА СПРОБА РЕАБІЛІТАЦІЇ М. БОЙЧУКА

Газета «Літературна Україна» за 15 січня 1987 р. повідомила про вечір в Києві, присвячений, як сказано в газеті, «видатному українському радянському художникові Михайлові Бойчуку».

Художник-монументаліст і педагог М. Бойчук був арештований у 1937 році і загинув на засланні.

На вечорі в Києві Д. Павличко сказав, що «для М. Бойчука обставини склалися дуже трагічно — всі його великі монументальні роботи загинули. До того ж вульгаризатори-недоброзичливці, що певний час складали думку про наше мистецтво і літературу, не просто применшували, а принижувала його діяльність». В заключному слові Павличко сказав:

«М. Бойчук — це наш біль, ми повинні знати про нього якомога більше й зачерпнути з його скарбниці те невмируще, що допоможе нам піднятись на щабель вище».

Але з другого боку Павличко зазначив, що «треба обережно ставитись до певних висловлювань М. Бойчука...».

На вечорі в Києві доповідь про життєвий і творчий шлях митця прочитав кандидат філологічних наук С. Білокінь. З його доповіді видно, що збереглася «Автобіографія» М. Бойчука.

В післясталінський період були спроби, як кажуть в Радянському Союзі в таких випадках, «повернути народові» спадщину і ім'я Михайла Бойчука, але відразу ж лунав окрик заборони. У першому виданні Української Радянської Енциклопедії (1960 рік) взагалі немає ніякої згадки про М. Бойчука. В Українському Радянському Енциклопедичному Словникові (1966 рік) сказано, що «обстоювання віджилих іконописних форм в українському радянському мистецтві призвели до формалізму в творчості Бойчука».

ДО 130-РІЧЧЯ З ДНЯ НАРОДЖЕННЯ І. ФРАНКА

В жовтневому числі московського журналу «Советское государство и право» (за 1986 рік) опубліковано статтю професора Львівського університету В. Сокуренка про політичні і правові погляди І. Франка. Стаття написана в дусі вульгарного соціологізму, від якого не відмовляться, хоча і гостро засуджують в Радянському Союзі. Вульгарним соціологізмом там називають спрощене трактування минулого, пристосування до сучасних умов ідей і поглядів минулого. Довгий час серйозно ставились до одоного вірша В. Сосюри, в якому було сказано, що коли б Т. Шевченко жив тепер, то він був би членом комуністичної партії.

Сокуренко твердить, що багато проблем соціального і політичного життя Франко розумів «виходячи із марксистських позицій». Франко нібито «узяв на озброєння окремі положення наукового соціалізму і марксистського вчення про диктатуру пролетаріату». Врешті Сокуренко доходить висновку, що хоча Іван Франко «взяв на озброєння деякі положеня марксизму, але марксистом його назвати не можна».

ПРОБЛЕМА МАЛИХ МІСТ УКРАЇНИ

Львівський журнал «Жовтень» опублікував у лютневому числі за 1987 рік статтю Валерія Трипачука про містечка і взагалі периферію України. Автор робить такий висновок:

«Загальний добробут зріс і зростає, а культура, найперше її матеріальна база, тупцює на місці. Хіба це нормально, що в переважній більшості малих міст республіки немає краєзнавчого або історичного музею? Та що там малі міста! Обласний центр, Хмельницький, обходиться без такого музею. Багато чого не вистачає для нормального культурного життя нашій периферії. Настав той час, що треба ставити питання руба: далі так бути не може... Треба рішуче перебудуватися і в цій важливій сфері».

На Україні є 479 малих міст і 908 селищ міського типу. Із 479 районних центрів 64 не мають статусу повноцінного міста — бракує відповідної кількості мешканців.

СПРАВА НОВОГО ПРАВОПИСУ

16 квітня 1987 р. газета «Літературна Україна» опублікувала статтю директора Інституту мовознавства імені Олександра Потебні Віталія Русанівського «Правопис потребує уваги».

У статті сказано, що Інститут мовознавства «розпочав підготовку нового, третього видання „Українського правопису"... Протягом 1987 року має бути виготовлений макет ного видання».

У 1980 році Інститут видав книжку «Складні питання сучасного українського правопису», в якій порушено «низку дискусійних питань». І тепер В. Русанівський звернувся до «широкої громадськості» республіки із закликом взяти участь в обговоренні макету третього видання «Українського правопису».

ПРО 20 — 30-ТІ РОКИ

В липневому числі (за 1987 рік) київський журнал «Радянське літературознавство» опублікував статтю Володимира Мельника про «проблеми історико-революційної та біографічної прози».

Автор нарікає на те, що «на прилавках книгарень, у масових бібліотеках не знайдемо таких праць партійних і радянських діячів України, як В. Я. Чубар, С. В. Косіор, В. П. Затонський, М. О. Скрипник, не кажучи вже про їх творчі життєписи. А в самій-бо художній літературі забутих імен, білих плям значно більше, ніж ми собі спонтанно уявляємо. Щоб об'єктивно писати, досліджувати, осмислювати процес становлення української радянської культури, слід знати все.

Для цього, радить Володимир Мельник, маємо видрукувати — в ближчий час хоча б «Вибраним» — твори митців, свого часу тенденційно приречених на забуття... Вважаю, що твори таких письменників, як, наприклад, Володимир Винниченко чи Микола Хвильовий, Валер'ян Підмогильний чи Микола Вороний повинні вийти з грунтовними науковими передмовами, всебічним і точним коментуванням».

ПРО СКИТІВ

В київському журналі «Україна» (номер 29, липень 1987) опубліковано статтю «Скіфи суть руські». В редакційному вступі сказано:

«Ще й досі між науковцями точаться суперечки: хто вони — скіфи? Одні стверджують: це — прийшлі племена з Алтаю; інші доводять, ніби частина Скіфії — це слов'янське населення. У своїй розвідці кандидат філологічних наук... Ярослав Боровський схиляється до думки, що під назвою «скіфи» виступають наші предки — східні слов'яни».

НОВЕ ПРО М. БОЙЧУКА

Київська газета «Літературна Україна» (29 жовтня 1987) використала 105-річчя від дня народження Михайла Бойчука (1882-1939), щоб опублікувати ряд матеріалів про нього. У редакційній нотатці сказано, що М. Бойчук був «засновником української радянської школи монументального мистецтва» і що «настав час об'єктивно розібратися у творчій спадщині М. Бойчука, узагальнити практичний та теоретичний досвід учителя та його кращих учнів».

В головній статті мистецтвознавця Ігоря Диченка зокрема сказано:

«На часі — фундаментальне видання наукової біографії М. Бойчука, теоретичне дослідження його спадщини... (В Києві) планують виставку „Михайло Бойчук та його школа"... Важко знайти логічне пояснення рішення керівництва видавництва „Мистецтво", яке офіційно відмовило правлінню Київської організації Спілки художників України видати науковий збірник, присвячений М. Бойчука та його школі».

ЗАГАДКОВА ПУБЛІКАЦІЯ

Київська газета «Літературна Україна» (29 жовтня 1987) надрукувала уривок із історично-дослідницької праці професора Г. Василенка. Уривок озаглавлено: «Слов'янська столиця: домисли й дійсність». В редакційному вступі сказано:

«Г. К. Василенко більшу частину свого життя присвятив дослідженням маловідомого періоду історії древніх слов'ян від епохи скіфської культури до Київської Русі. Він установив існування слов'янської держави в перших століттях нашої ери. Київська Русь була лише періодом її нового розквіту. Наукова праця Г. К. Василенка „Нарис історії ранніх слов'ян" була депонована 1986 року і знаходиться в Інституті наукової інформації суспільних наук Академії Наук СРСР».

«Літературна Україна» не подає жодних інформацій про професора Г. Василенка: ні дати народження, ні дати смерті, де він був професором. Які його праці досі опубліковано? Чому його нариси опинилися у Москві? Його нариси слід вважати не депонованими, а конфіскованими. Москва дуже підозріло дивиться на дослідження ранньої української історії. Російські радянські історики замість історичних назв «Київська Русь», «Біла Русь» і «Московська Русь» запровадили антинаукову, централістичну назву «Древня Русь», щоб історію України включити в російську історію.

ПРО МОВУ

Київський журнал «Дніпро» (жовтень, 1987) започаткував нову рубрику «Контакт», яка являтиме собою вільну трибуну читачів.

Під цією рубрикою опубліковано такого листа Віктора Кобзаря (із Криничанського району Дніпропетровської області):

«Шановні товариші! Хвилюють мене ось які питання. Чому ніде не можна купити українську дитячу розрізну чи художню абетку? Чому нема у вільному продажу українських „Букварів"? Чому відсутні дитячі кубики з українськими значками (буквами)? Чому всі іграшки, вироблені в нашій республіці, розписані не українською мовою? Чому, зрештою, в дитсадках малюків навчають російської мови і виховання видеться російською мовою?»

СТАН ФІЛОСОФСЬКИХ НАУК

Київський журнал «Філософська думка» опублікував матеріали «круглого столу», за яким обговорювали історію філософії і комуністичне виховання. Завідуюча сектором Інституту Філософії Академії наук України Валерія Нічик зокрема сказала:

«Навіть на філософському факультеті столичного, Київського університету серед історико-філософських курсів не читається нормативного курсу з історії філософії на Україні, немає спеціалізації в цій галузі... Настав час для нового, глибшого прочитання філософської спадщини Т. Шевченка, І. Франка, Лесі Українки та інших».

В. Нічик попередила, що «там, де немає марксистської інтерпретації духовної культури того чи іншого народу, завжди є лазівка для їх буржуазних і буржуазно-націоналістичних викривлень».

ПРО ПЕРЕСЕЛЕННЯ УКРАЇНЦІВ

Київський журнал «Народна творчість та етнографія» (вересень-жовтень 1987) опублікував статтю доцента Полтавського сільськогосподарського інституту М. Якименка «Побут українських селян-переселенців (кінець XIX — початок XX ст.)». В статті зокрема сказано:

«Так, якщо в 1858 р. питома вага українців у нижньому Поволжі складала 5,5% всього населення, то в 1917 р. — 6,3%, на Північному Кавказі чисельність українського етносу зросла з 18,6% до 32,5%, Західного Сибіру — з 0,1% до 5,7%. До скасування кріпосного права статистика не зафіксувала українців на Далекому Сході, в Казахстані та Середній Азії, тоді як в 1917 р. їх там було відповідно: 21,7%, 10,5% і 0,4%. В цілому ж за нашими підрахунками в переселенському русі 1861-1919 років взяло участь близько 2,3 мільйона вихідців з України».

ДОЛЯ ХОРТИЦІ

Газета «Известия» вже другий раз виступила проти рішення місцевих господарників побудувати міст черед Дніпро, бо таке будівництво завдало б непоправимої шкоди Хортиці. 12 листопада 1987 р. «Известия» писали:

«Схваливши пропозицію запорізьких архітекторів спорудити мостовий перехід по території державного історико-культурного заповідника (Хортиця), місцеві власті, по суті, прирікають цю унікальну перлину природи на загибель».

До цієї кореспонденції із Запоріжжя «Известия» подали таку примітку:

«10 листопада вийшов номер обласної газети „Индустриальное Запорожье", в якому поміщена замітка „Новий міст через Дніпро: пошук рішень". В ній, зокрема, говориться:„Остаточне рішення буде прийнято після дальших консультацій з громадськістю міста, ученими Академії наук України і Держбудом УРСР, з урядом, правліннями республіканських товариств охорони природи, пам'ятників історії і культури з урахуванням того, що Хортиця є національним надбанням — державним історико-культурним заповідником..."

Жаль, — зауважують кореспонеденти „Известий", — що про це ні слова не сказали на такому довгому і бурхливому обговоренні, на яке нас запросили керівники міста».

(«З метою увічнення історичних заслуг запорізького козацтва» уряд України оголосив у 1965 році Хортицю історико-культурним заповідником).

ПРО ПАВЛА ФИЛИПОВИЧА

Газета «Літературна Україна» провадить рубрику: «Сторінки призабутої спадщини». 26 листопада під цією рубрикою було опубліковано ряд матеріалів про поета-неокласика, літературознавця, педагога, перекладача Павла Петровича Филиповича. У вступній статті Миколи Жулинського читаємо:

«Для неокласиків 1935 рік став трагічним. Наприкінці квітня заарештовують Миколу Зерова, у вересні — Михайла Драй-Хмару, а в серпні забирають і весною 1936 року засуджують на десять років Павла Филиповича. Відбував поет і вчений свою незаслужену кару на Соловках, працював переважно фізично, а якийсь час — і в бібліотеці табору.

Є дані, що Павло Филипович помер 3 листопада 1937 року, хоча не виключається, що в 1940 році був ще живий і над ним, як і над багатьма іншими в'язнями, відбувся новий суд і винесено новий вирок: додатково ще десять років ув'язнення.

Трагічною була й доля його дружини — скульптора Марії Андріївна Михайлюк (вони побралися 1930-го). Арешт чоловіка її приголомшив, душевно потряс, і вона так і не змогла взяти себе в руки. Намагалася переконувати, доводити, що це помилка, але її не завжди контрольовані дії не сприймалися з зрозумінням. Десь у засланні життя Марії Андріївни й згасло передчасно».

ВІДНОВЛЕНО ПОЯВУ «УКРАЇНСЬКОГО ВІСНИКА»

У вересні 1987 року появився перший випуск відновленого в Україні «Українського вісника». Цей випуск має біля сто сторін і включає такі матеріяли: Лист до М. Ґорбачева з 5 серпня про дозвіл на видання журналу. Цей колективний лист зясовує основні цілі «Українського вісника». Автори листа вимагають ліквідації «білих плям» в історії України, напр. замовчування голоду в Україні в 1932-33 роках, обєктивне насвітлення репресій від 1965 року і взагалі правдиве з'ясовання українського національного руху в 20-ому столітті.

У літературному відділі журналу знаходимо статті і спогади Михайла Гориня, Івана Геля, Василя Стуса і інших авторів. Це число «Українського вісника» присвячено Василеві Стусові.

In Memoriam

Бл. п. ФЕЛІКС КОРДУБА

(28.5.1908 — 21.1.1987)

Зовсім несподівано, 21 січня 1987 року помер в Мюнхені бл. п. Фелікс Кордуба, видатний український журналіст і представник «Українського Історика» на Европу. Покійний був членом Українського Історичного Товариства, співробітником нашого журналу, а також різних українських і німецьких періодичних публікацій. Він був директором друкарні «Льоґос» в Мюнхені де друкувався «Український Історик» і для розбудови якого причинився Покійний. На увазі маємо перш за все естетичне, друкарське оформлення журналу.

Фелікс Кордуба народився 28 травня 1908 року в Тернополі, де провів дитячі і юнацькі роки, тут зложив іспит зрілости в Українській державній гімназії в 1929 році. Будучи ще на гімназійній лавці включився в революційно-політичну діяльність ОУН. У 1934 році був засуджений на десять років тюрми, з чого один рік відбув у польському концентраційному таборі в Картузькій Березі і тільки вибух Другої Світової Війни врятував його від неминучої смерти. У 1943 році вступає в ряди дивізії «Галичина», з якою, як старшина, ділить її долю і недолю. Від 1946 року Ф. Кордуба перебуває в таборі переміщених осіб у Міттенвальді, а від 1951 року переїзджає до Мюнхену, де активно включається в громадську і політичну діяльність, займаючи цілий ряд провідних становищ у різних установах. У роках 1961 до 1968 Ф. Кордуба був головою Головної Ради ЦПУЕН, а також секретарем Спілки Українських журналістів. Останніх десять років свого життя присвятив він розбудові друкарні «Льоґос». І тут треба згадати його великі заслуги: в друкарні друкувалася «Енциклопедія Українознавства», «Український Історик», деякі видання УВУ і інших наукових установ. Директор Ф. Кордуба завжди сприяв поширенню української книжки і уважав, що друковане слово є найкращою зброєю в обороні історичної правди України.

Не зважаючи на тяжкі, часом, життєві обставини, Фелікс Кордуба робив конкретну роботу, якої інші не хотіли або не могли робити. Покійний був вийнятково працьовитою, гуманною та погідної вдачі людиною. Він був великим ідеалістом і правдивим подвижником української культури. Все своє життя присвятив він поширенню українських культурних надбань та суспільно-культурному життю. Велике вирозуміння для цеї праці Покійний знаходив у своєї дружини Стефанії та дочки Дарії. Ми втратили великого ентузіяста «Українського Історика», а також члена Управи Відділу УІТ в Німеччині.

Нехай легкою буде Йому німецька земля!

Теодор Мацьків
Голова Осередку УІТ в Німеччині

НАШІ ВТРАТИ

Управа Українського Історичного Товариства ділиться сумною вісткою з громадянством і членами Товариства, що в 1987 році відійшли у вічність такі члени УІТ:

бл. п. пастор ВОЛОДИМИР БОРОВСЬКИЙ
(+ 25 січня 1987)

видатний діяч Української Євангельсько-Реформованої Церкви і член-прихильник УІТ. Родині Покійного висловлюємо глибоке співчуття.

Вічна Йому пам'ять!

бл. п. мґр. ОЛЕКСАНДЕР СТОВБА
(+ 31 березня 1987 року)

дійсний член УІТ і співробітник «Українського Історика», автор цінних праць з української генеалогії і біографії, ентузіяст діяльности УІТ.

Вічна Йому пам'ять!

бл. п. інж. АТАНАС МІЛЯНИЧ
(+ 30 квітня 1987)

видатний організатор українського економічного життя, перший Голова Українського Соціологічного Інституту, член УІТ і видатний громадський діяч.

Родині Покійного складаємо наше глибоке співчуття.

Вічна Йому пам'ять!

бл. п. проф. д-р ПЕТРО ЮРІЙ СТЕРЧО
(+ 18 червня 1987)

дійсний член УІТ, співробітник «Українського Історика», голова Секції суспільних наук НТШ, видатний науковець, дослідник історії Карпатської України і заслужений суспільно-політичний діяч.

Родині Покійного складаємо наші глибокі співчуття.

Вічна Йому пам'ять!

бл. п. ФЕЛІКС КОРДУБА
(+ 21 січня 1987)

голова Представництва «Українського Історика» в Европі, співробітник «Українського Історика», видатний журналіст і політично-громадський діяч.

Родині Покійного складаємо глибоке співчуття.

Вічна Йому пам'ять!

бл. п. ЮРІЙ АНДРІЯНОВИЧ ЛАВРІНЕНКО
(+ 14 грудня 1987)

дійсний член УІТ, співробітник «Українського Історика», видатний дослідник новітньої історії України і заслужений громадський діяч.

Родині Покійного складаємо найглибше співчуття.

Вічна Йому пам'ять!

БУДІВНИЧІ УКРАЇНСЬКОЇ ІСТОРИЧНОЇ НАУКИ

ЖЕРТВОДАВЦІ НА ВИДАВНИЧИЙ ФОНД

$2000: Фундаторка УІТ пані Марія Кротюк (Денвер) — У пам'ять 7-и ліття смерти бл. п. д-р. Сергія Кротюка.
$1000: В. Тимошенко (Стратфорд).
$1704.62: із спадщини бл. п. Микитинського (Торонто).
По $500: д-р М. Небелюк, Філія УНС Ст. Боніфас, О. Торищак (Судбурі).
По $200: Пані Дарія Витанович (в пам'ять д-р Іллі Витановича), Богдан Паук, М. Мацьків.
По $150: д-р Марко Антонович.
По $100: д-р Василь Вереш, мґр. Олександер Стовба, д-р Ігор Каменецький, Іванна Сорочинська (в пам'ять бл. п. Сорочинського), І. Козаченко, проф. Лев Биковський.
По $60: Ван де Лаґемат.
По $50: Роман Дзюбик, д-р Ярема Раковський, інж. Олексій Шевченко, А. Яременко, Лев Стеткевич, проф. Лев Биковський, М. і О. Дяків.
По $25: д-р Богдан Шебунчак, Д. Боднарчук, М. С. Іваницький, Я. Дацьків, І. Наливайко, д-р Мирон Новосад, М. Вербяний, П. Пясецький, Юрій Любінецький, Барбара Бакало.
По $20: Юрій Ференцевич, Ю. Любінецький, С. Ґеба, М. і О. Дяків.
По $15: Е. Сорока, Р. Бойкович, С. Ґеба.
По $10: Олена Коновал, В. Палідвор, В. Каницький, о. д-р С. Гаюк, В. Надраґа, М. Трофименко.
По $5: Яр. Ґелета, інж. В. Дмитріюк, В. Гошовський, д-р Любомир Гайда, Л. Мізь, В. Бакум, З. Матла, О. Морозевич, Ю. Рихтицький, М. Сороколіт.

ПОЖЕРТВИ З НІМЕЧЧИНИ І АВСТРІЇ

НМ 2,050: Отець Архимадрит Й. Петерс.
НМ 1,500: д-р мед. М. Демянів
НМ 500: П. Теодор Гринів
НМ 600: інж. О. Нич.
НМ 100: проф. д-р мед. Олег, Горникевич, В. Проць, о. Мирон Молчко.
НМ 20: інж. В. Слимаковський

ПОЖЕРТВИ З АВСТРАЛІЇ

$125 авст. дол.: збіркова листа проф. д-р Т. Мацькова.

ВИДАВНИЧИЙ ФОНД М. ГРУШЕВСЬКОГО

50-тисяч долярів: інж. Василь Ростун (Чікаґо) на розбудову Фонду Михайла Грушевського ім. В. і Т. Ростунів.
540 дол.: Панство А. і Е. Тараненко (Англія).
По $25: проф. д-р Джан Решетар, Дмитро Дмитерко.
По $20: п. Галина Акулов.

Управа УІТ складає усім жертводавцям щиру подяку.

ОДЕРЖАНІ ВИДАННЯ — BOOKS RECEIVED

Верига, Василь. *Галицька соціялістична совєтська республіка (1920 р.)*, Нью Йорк-Париж: Записки Наукового Т-ва ім. Шевченка, 1986, 200 стор. (том. 203).

Другий Світовий Конґрес Вільних Українців. Матеріяли. Торонто-Нью Йорк-Лондон, Секретаріят СКВУ, 1986, 470 стор.

Гуменна, Докія. *Прогулянками алеями мільйоноліть.* Нью Йорк, В-во «Смолоскип», 1987, 170 стор.

Добрянський-Демкович, Михайло. *Потоцький і Бобжинський.* Цісарські намісники Галичини 1903-1913. Рим, Український Католицький Університет, 1987, 132 стор.

Домашевський, Микола. *Історія Гуцульщини,* т. II. Чікаго, Гуцульський Дослідчий Центр, 1985, 507 стор.

Голубенко, Петро. *Україна і Росія у світлі культурних взаємин.* Ню Йорк-Париж, Науковаао-Дослідчий Інститут ім. Ольжича, Фундація О. Ольжича, 1987, 551 стор.

Збірник на пошану д-ра Т. Лапичака. Чікаґо, Український Музичний Архів, 1984, 245 стор.

Зизаній, Л. *Лексис.* Я. Б. Рудницький, редактор. Оттава, 1987, 24 стор.

Зінкевич, Осип і М. Француженко, ред. *Василь Стус в житті, товрчості, спогадах та оцінках сучасників.* Балтимор-Торонто, Українське В-во «Смолоскип», 1987, 463 стор.

Кедрин, Іван. *У межах зацікавлення.* Нью Йорк, Наукове Товариство ім. Шевченка, 1986, 523 стор.

Лев, Василь, гол. ред. *Комарно-Рудки та околиця.* Збірник історично-мемуарних, географічних і побутових матеріялів. Нью Йорк-Париж-Торонто, Наукове Т-во ім. Шевченка, 1987, 702 стор. (Серія: Український архів, т. 43).

Лебедь, Микола. УПА. Українська Повстанська Армія. част. 1. Друге видання. Нью Йорк, В-во «Сучасність», 1987, 206 стор.

Літопис попа Дукляніна. Найдавніша південнослов'янська пам'ятка. З хорвацької мови переложив Антін В. Івахнюк. Оттава, Українські студії Оттавського університету, 1986, 83 стор.

Маруняк, Володимир. *Олександер Бойків.* Організатор українського життя у Франції, Париж, 1987, 170 стор.

Париж Олегові Штулеві. Збірник на пошану Олега Штуля-Ждановича. Париж, Наукове Товариство ім. Шевченка, 1986, 357 стор.

Перемильщина. *Перемисьлький курінь УПА.* Денники сотні «Крилача». Торонто, В-во «Літопис УПА», 1987, 267 стор. (Літопис УПА, том. 14).

Плечень, Омелян. *Дев'ять років у бункрі.* Спомини вояка УПА. Нью Йорк, «Сучасність», 1987, 216 стор.

Малащук, Роман. *З книги мого життя.* Спомини. т. І. Торонто, Видавнича спілка «Гомін України», 1987, 358 стор.

Скоцко, Євген. На поклик рідної землі. Допомога укр. еміграції в ЗСА визвольній дії ОУН. Нью Йорк-Париж, В-во «Українське Слово», 1986, 206 стор.

Сениця, Павло, ред. *Світильник істини.* Джерела до історії Української Католицької Академії у Львові, 1928/29-1944. Част. 2. Торонто-Чікаґо, 1986, 663 стор.

Сениця, Павло, ред. *Світильник істини.* Част. 3. Торонто, В-во Українського Католицького університету, 1983, 944 стор.

«*Сучасність*», *1961-1985.* Вибране. Нью Йорк, В-во «Сучасність», 1987, 508 стор.

Українська Православна Церква. Документи, матеріяли, християнський самвидав України. Упорядкували і зредагували Осип Зінкевич і Олександер Воронин. Торонто-Балтимор: В-во «Смолоскип», 1987, 1206 стор. (Мартирологія українських церков, том I).

Хрестоматія тисячоліття хрещення України. Філядельфія-Торонто, V Світовий Конґрес Вільних Українців, СКВОР. 1986, 320 стор.

Хома, Іван. *Апостольський престіл і Україна, 1919-1922.* Рим, Український Католицький університет ім. Св. Климентія Папи, 1987, 133 стор.

Шевельов, Юрій. *Українська мова в першій половині двадцятого століття* (1900-1941). Нью Йорк, В-во «Сучасність», 1987, 294 стор.

Шептицька, Софія. *Молодість і покликання о. Романа Шептицького.* Рим, Український Католицький Університет, 1987, 156 стор.

Baron, Salo W. *The Contemporary Relevance of History: A Study in Approaches and Methods.* New York: Columbia University Press, 1986. 158 p. $30.00.

Bonavia, George. Ethnic Publications in Canada. Ottawa, Ont., 1987, 157 p.

Burbank, Jane. *Intelligentsia and Revolution.* New York: Oxford University Press, 1986. 340 p. $32.50.

Conquest, Robert. *The Harvest of Sorrow.* New York: Oxford University Press, 1986, 411 p.

Eklof, Ben. *Russian Peasant Schools: Officialdom, Village Culture, and Popular Pedagogy, 1861-1914.* Richmond, Calif.: University of California Press, 1986. 652 p.

Famine in the Soviet Ukraine, 1932-1933: A Memorial Exhibition (Widener Library, Harvard University). Cambridge, Mass.: Ukrainian Studies Fund, 1986. 83 p.

Hollinger, David A. *In the American Province: Studies in the History and Historiography of Ideas.* Bloomington, Ind.: Indiana University Press, 1985. 222 p. $22.50.

Horak, Stephan V. Russian, the USSR, and Eastern Europe. *A Bibliographic Guide to English Language Publications 1981-1985.* Littleton: Libraries Unlimited, 1987, 273 p.

Investigation of the Ukrainian Famine 1932-1933. First Interim Report of Meetings and Hearings of and before the Commission on the Ukraine Famine held in 1986. Washington, D.C., U.S. Government Printing Office, 1987, 172 p.

Kipel, Vitaut, and Kipel, Zora, comps. *Janka Kupala and Jakub Kolas in the West: Bibliography.* New York: Byelorussian Institute of Arts and Sciences, 1985, 350 p.

Knysh, George D. *Eastern Slavs and the Christian Millenium of 1988.* Yorkton, Sask., Redermer's Voice Press, 1987, 31 p.

Kordan, Bohdan S. and Luciuk, Lubomyr E., eds. *A Delicate and Difficult Question: Documents in the History of Ukrainians in Canada, 1899-1962.* Kingston, Ont.: The Limestone Press, 1986, 174 p.

Leskov, Nikolai S. *The Jews in Russia: Some Notes on the Jewish Question.* Translated by Harold Klassel Schefski. Princeton, N.J.: Kingston Press, 1986. 143 p.

Lubachivsky, Ivan, Cardinal. *Was It Really Russia That Was Christianised in 988?* London-Rome, Ukrainian Publishers, 1985, 36 p.

Luciuk, Lubomyr and Bohdan Kordan, *Ango-American Perspectives on the Ukrainian Question 1938-1951.* A Documentary Collection. Kingston, Ont.: The Limestone Press, 1987, 242 p.

Markovyc, Pavlo. *Rusyn Eastern Eggs from Eastern Slovakia.* Wien: Wilhelm Braurmüller Universitäts Verlagsbuchhandlung, 1987, 146 p.

McNeal, Robert H. *Tsar and Cossack, 1855-1914.* New York: St. Martin's Press, 1986. 262 p. $27.50.

Melton, J. Gordon. *The Encyclopedia of American Religions.* Detroit: Gale Research, 1987. 899 p.

Miller, Wayne C., ed. *Minorities in America.* University Park: The Pennsylvania State University Press, 1987, 495 p.

Motyl, Alexander J. *Will the Non Russians Rebel. State, Ethnicity, and Stability in the USSR.* Ithaca: Cornell University Press, 1987, 188 p.

Rudnyckyj, J.B. *Multiculturalism and Multilingualism in Canada.* Ottawa: Canada Ethnica, 1983, 83 p.

Schapiro, Leonard. *Russian Studies.* Edited by Ellen Dahrendorf. New York: Viking Penguin Inc., 1987. 400 p.

Vardy, Steven Bela. *Clio's Art in Hungary and in Hungarian-American.* New York: Columbia University Press, 1986. 326 p. $28.00.

НАШІ АВТОРИ

БЛОХИН-БОЙКО ЮРІЙ, дійсний член УІТ, НТШ і УВАН. Видатний літературознавець і публіцист. Автор праць з історії української і слов'янських літератур і культури. Бувший ректор УВУ і професор-емерит Людвіґ Максіміліян університету в Мюнхені. Є автором *Вибране* (Вибрані твори, 3 томи, 1971-1981).

ВИНАР ЛЮБОМИР, дійсний член УІТ, НТШ і УВАН. Автор численних історичних і бібліографічних досліджень з історії України і Східньої Европи. Звичайний професор і Директор Наукового центру етнічних досліджень в Кентському Стейтовому Університеті, професор історії України в УВУ.

Біо-бібліографічні матеріяли: О. Домбровський, ред. *Любомир Р. Винар: історик, педагог, бібліограф,* Мюнхен, 1982.

ВІНТОНЯК ОЛЕКСА, викладач історії в УВУ і член УІТ. Дослідник козачої доби, співробітник «Українського Історика» й інших наукових періодиків.

ВЕРХІВСЬКИЙ ОЛЕСЬ, (1898-1972) — український суспільний діяч і журналіст.

ГОРБАЧ ОЛЕКСА, дійсний член НТШ і звичайний професор слов'янської філології в УВУ, УКУ і Франкфуртському університеті. Видатний мовознавець і автор числених досліджень з ділянок діялектології і укрїнського арґо. Редактор серійного видання УВУ *Матеріяли до української діялектології,* 1973.

Біо-бібліографічні матеріяли: «Горбач Олекса», *Український Католицький Університет,* 1969, стор. 59-62

ДОМБРОВСЬКИЙ ОЛЕКСАНДЕР, дійсний член УІТ, НТШ і УВАН. Видатний дослідник ранньої історії України й історії релігії. Автор численних історичних досліджень, історіографічних нарисів і спогадів. У 1979 появилася його обширна праця *Нарис історії Українського Євангельського Реформованого Руху,* а в 1981 за його редакцією і доповненнями вийшов *Нарис ранньої історії Руси-України.*

Бібліографічні матеріяли: «Олександер Домбровський», *Український Історик*, ч. 3-4, 1977, стор. 60-74.

ЖУКОВСЬКИЙ АРКАДІЙ, дійсний член УІТ і НТШ, звичайний професор в УВУ і Сорбонському університеті, голова НТШ в Европі. Автор численних досліджень з історії церкви і української культури, редактор *Енциклопедії Українознавства.* Також досліджує історію України в 20-ому століттю.

КАПУСТЯНСЬКИЙ МИКОЛА, (1894-1969) — генерал-хорунжий армії УНР, провідний діяч ОУН і автор праць присв'ячених військовим темам.

Біографічні матеріяли: Яків Шумелда; *Ґенерал Микола Капустянський,* 1985.

ЛЮДЕМАНН ЕРНСТ, дійсний член УІТ, дослідник історії Східньої Европи і України. Директор Філії Центру Політичної Освіти на Баден-Вюртемберґ.

МЕЛЬНИК МИРОСЛАВ, дійсний член УВАН, професор статистики на Кентському Стейтовому Університеті. Автор демографічних і статистичних досліджень і статтей на суспільно-політичні теми.

МІЯКОВСЬКИЙ ВОЛОДИМИР, (1888-1972) — дійсний член УІТ і УВАН, видатний історик і літературознавець, один з основників Української Вільної Наук в 1945 році. Автор історичних, архівних і літературознавчих досліджень з історії

України в 20-ому і 19-ому століттях. У 1984 році появився том вибраних праць В. Міяковського *Недруковане й забуте* за редакцією Марка Антоновича.

Біо-бібліографічні матеріяли: Марко Антонович, «Володимир Міяковський», «Вибрана бібліографія праць В. Міяковського», *Український Історик,* ч. 1-3, 1969; «Бібліографія праць Володимира Міяковського 1911-1975», *Недруковане і забуте,* стор. 21-33.

НЕБЕЛЮК МИРОСЛАВ, член УІТ, дослідник розвитку української політичної думки й українсько-французьких взаємин. Автор історичних нарисів, видатний публіцист і суспільний діяч.

ОНАЦЬКИЙ ЄВГЕН, (1884-1979) — дійсний член УІТ і НТШ, професор Вищого Сх. Інституту в Неаполі, видатний український дипломат і політичний діяч. Автор *Малої Української Енциклопедії* (1957-1977), історичних і етнографічних досліджень і багатомових спогадів.

Біо-бібліографічні матеріяли: Любомир Винар, *Євген Онацький — чесність з нацією (1894-1979),* 1981.

РУДНИЦЬКИЙ ЯРОСЛАВ, дійсний член НТШ і член-засновник УВАН у Канаді, професор УВУ, УКУ, професор-емерит Манітобського університету. Автор численних слявістичних і мовознавчих досліджень, зокрема першого друкованого українського етимологічного словника An Etymological Dictionary of Ukrainian Language (1962). Голова екзильного уряду У.Н.Р.

Біо-бібліографічні матеріяли: J. B. Rudnycky, Repertorium Bibliographium 1933-1983, 1984.

СТЕБЕЛЬСЬКИЙ ІГОР, дійсний член УІТ, НТШ і УВАН, голова Географічного відділу і звичайний професор Вінзорського Університету. Автор численних географічних і демографічних географічних досліджень, член Редакційної Колегії Енциклопедії Українознавства.

ШАНДОР ВІКЕНТІЙ, дослідник історії Карпатської України, член УІТ, видатний суспільно-політичний діяч, автор досліджень на правничі й історичні теми.

В Адміністрації «Українського Історика» можна набути попередні річники нашого журналу:

«Український Історик», числа 1—4	(рік II, 1965)	— $25.00
«Український Історик», числа 1—4	(рік III, 1966)	— $25.00
«Український Історик», числа 1—4	(рік IV, 1967)	— $25.00
«Український Історик», числа 1—4	(рік V, 1968)	— $25.00
«Український Історик», числа 1—4	(рік VI, 1969)	— $25.00
«Український Історик», числа 1—4	(рік VII, 1970)	— $25.00
«Український Історик», числа 1—4	(рік VIII, 1971)	— $25.00
«Український Історик», числа 1—4	(рік IX, 1972)	— $25.00
«Український Історик», числа 1—4	(рік X, 1973)	— $25.00
«Український Історик», числа 1—2	(рік XI, 1974)	— $25.00
«Український Історик», числа 1—4	(рік XII, 1975)	— $25.00
«Український Історик», числа 1—4	(рік XIII, 1976)	— $25.00
«Український Історик», числа 1—4	(рік XIV, 1977)	— $25.00
«Український Історик», числа 1—4	(рік XV, 1978)	— $25.00
«Український Історик», числа 1—4	(рік XVI, 1979)	— $25.00
«Український Історик», числа 1—4	(рік XVII, 1980)	— $25.00
«Український Історик», числа 1—4	(рік XVIII, 1981)	— $25.00
«Український Історик», числа 1—4	(рік XIX, 1982)	— $25.00
«Український Історик», числа 1—4	(рік XX, 1983)	— $25.00
«Український Історик», числа 1—4	(рік XXI, 1984)	— $25.00
«Український Історик», числа 1—4	(рік XXII, 1985)	— $25.00
«Український Історик», числа 1—4	(рік XXIII, 1986)	— $25.00

Перший річник «Українського Історика» можна набути за ціну $25.00 (перше число у формі зіраксової відбитки).

УКРАЇНСЬКЕ ІСТОРИЧНЕ ТОВАРИСТВО

UKRAINIAN HISTORICAL ASSOCIATION . SOCIÉTÉ HISTORIQUE UKRAINIENNE
UKRAINISCHE HISTORISCHE GESELLSCHAFT
P.O. Box 312, Kent, Ohio 44240, USA

ВЕЛЬМИШАНОВНІ ЧИТАЧІ «УКРАЇНСЬКОГО ІСТОРИКА»

У 1988 році відзначаємо 25-тиліття нашого журналу. З цієї нагоди просимо Вас зложити **одноразовий даток** на ювілейний Видавничий Фонд «Українського Історика» і якщо можливо приєднати одного нового передплатника або мецената нашого журналу. В ювілейному році «Українського Історика» бажаємо приєднати бодай 200 нових передплатників і тим самим причинитися до дальшого розвитку «Українського Історика», що являється єдиним українським історичним журналом на Заході. Ми знаємо, що Ви є випробуваним приятелем «Українського Історика» і віримо, що допоможете нам розбудувати Видавничий Фонд УІТ.

Чеки просимо виставляти на:

"The Ukrainian Historian"
U.H.A. Publication Fund
P.O. Box 312
Kent, Ohio 44290

Згори дякуємо за Вашу увагу до нашого прохання. Усі пожертви на Видавничий Фонд можна відтягати від федерального податку.

Просимо виповнити понижчу форму і враз з датком надіслати на адресу журналу в Америці або Канаді. Від Вас залежить дальша розбудова «Українського Історика».

ЮВІЛЕЙНИЙ ВИДАВНИЧИЙ ФОНД «УКРАЇНСЬКОГО ІСТОРИКА»

Ім'я і прізвище ____________________
(латинкою)

Адреса (число дому і вулиця) ____________________

Місто ____________ Стейт/провінція ____________

Zip code ____________ Країна ____________

На ювілейний фонд У.І. декларую ____________________

Дану суму сплачую ратами ____________ в одній сумі ____________

На передплату журналу висилаю ____________ за рік ____________

Разом дол. ____________ (Чеком, почтовим переказом)

____
(власноручний підпис)

Дата ____________

ANNUAL SUBSCRIPTION — РІЧНА ПЕРЕДПЛАТА

Америка / U.S.A.:	$25 for individuals
	$30 for institutions
Німеччина / Germany:	50 DM
всі інші країни:	$25 амер. дол. індивід. передплата
	$30 амер. дол. установи

All other subscriptions must be paid in U.S. dollars.

АДРЕСИ ПРЕДСТАВНИКІВ «УКРАЇНСЬКОГО ІСТОРИКА»

Головне Представництво на Европу:
Dr. O. Wintoniak
Postfach 37 02 48
8000 München 37
West Germany

Представництва на США:

Нью-Йорк: Dr. O. Dombrovsky
16 Clinton Terrace
Jamaica, New York 11432

Клівленд: Mr. Stephen Wolanyk
4301 Orchard PK Dr.
Cleveland, Ohio 44134

Колорадо: Mr. L. Bykovsky
2245 Julian Street
Denver, Colorado 80211

Каліфорнія: Mr. A. Skop
4168 Woodland Dr.
La Mesa, CA 92041

Філядельфія: Mr. Myroslav Subtelny
5123 N. Marvin St.
Philadelphia, PA 19141

Балтимор-Вашінгтон: Mr. Petro Wojtowych
5515 Wasena Ave.
Baltimore, MD 21225

Чікаго: Prof. A. Antonovych
2222 W. Erie St.
Chicago, Ill. 60612

Дітройт і Віндзор, Онт.: Mr. A. O. List
2919 Glenwood Ave.
Winsor, Ont. N9E 2X7

Головне Представництво на Канаду:
Mrs. M. Antonovych
3804 Oxford Ave.
Montreal, Que. H4A 2Y2

Онтаріо: Mr. Karpo Rohowsky
P.O. Box 95
Etobicoke, Ont.
M9C 4V2

Манітоба: Mrs. Z. Lawendawsky
Oseredok Boutique
184 Alexander Ave. E.
Winnipeg, Man. R3B 0L6

Головне Представництво на Австралію:
Mr. D. Pyrohiw
75 New Road
Oak Park, Vic. 3046
Melbourne, Australia

Головне представництво і адміністрація «Українського Історика»:

"The Ukrainian Historian"
P.O. Box 312
Kent, Ohio 44240, U.S.A.